

KATKÓ GÁSPÁR

Tatárok a lengyel–oszmán határvidéken

KATKÓ GÁSPÁR

Tatórok a lengyel–oszmán határvidéken

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 27.

KATKÓ GÁSPÁR

TATÁROK A LENGYEL–OSZMÁN HATÁRVIDÉKEN

Magyarságkutató Intézet

Budapest, 2021

Lektorálta: Ring Éva

Nyelvi lektor: Kardos Tamás

Térképek: Tamás László

A borítón szereplő fotón a hotini vár látható, a szerző felvétele.

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Katkó Gáspár, 2021

Térképek © Tamás László, 2021

ISBN 978-615-6117-34-2

ISSN 2677-0261

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BEVEZETÉS	9
AZ OSMÁN ÁLLAM FENNHATÓSÁGÁNAK KIÉPÍTÉSE	
A FEKETE-TENGER MEDENCÉJÉBEN	19
A Fekete-tenger vidéke az Oszmán Birodalom felemelkedése előtt.	19
A Fekete-tenger oszmán birtokbavétele 1453–1538 között.	29
Az Oszmán Birodalom fekete-tengeri öröksége.	49
A lengyel-oszmán határvidék két oldala	67
A lengyel–litván állam délkeleti határa 1492–1621 között	67
Az Oszmán Birodalom északkeleti határvidéke 1538–1628 között.	98
A BUDZSAKI TATÁROK A LENGYEL-OSZMÁN HATÁRVIDÉKEN	135
MEHMED GIRÁJ ÉS SÁHIN GIRÁJ LÁZADÁSA A PORTA ELLEN.	155
KANTEMIR MIRZA FELEMELKEDÉSE	183
A HATALOM ZENITJÉN (1629–1635)	215
KANTEMIR MIRZA BUKÁSA (1635–1637)	251
A VÉGJÁTÉK (1637. MÁJUS–JÚLIUS)	287
ÖSSZEGZÉS	291
IRODALOMJEGYZÉK	297
Kiadatlan források.	297
Kiadott források	298
Szakirodalom.	306
FÜGGELÉK	325
Térképek.	325
Idegen eredetű kifejezések	329

Hazai György emlékének

ELŐSZÓ

E munka, amely 2016-ban megvédett doktori dolgozatom átdolgozott és továbbfejlesztett változata, kicsivel több mint tíz év alatt született meg. Ez idő alatt rengeteg segítséget kaptam szüleimtől és testvéremtől, akiknek hálával tartozom, hiszen támogatásuk nélkül nem tudtam volna befejezni a kéziratot.

Ugyancsak hálával tartozom Ivanics Máriának, a Szegedi Tudományegyetem Altajisztika Tanszéke professor emeritusának, aki nemcsak e könyv alapjául szolgáló doktori értekezésem bírálója volt, hanem rengeteg segítséget nyújtott az utolsó három fejezet megírásához is. Doktori értekezésem másik opponense, Gebei Sándor, az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetének professor emeritusa sok hasznos tanáccsal és észrevétellel látott el, amelyeket ezúton is szeretnék megköszönni neki.

Köszönet illeti egykori témavezetőmet, Dávid Gézát, az ELTE BTK Török Filológiai Tanszékének professor emeritusát, aki az alapképzés után lehetőséget biztosított nekem, hogy a doktori program keretei között végezhessem tanulmányaimat, és segített végleges formába önteni a disszertációt.

Ez elmúlt évtized során rengeteg támogatást kaptam egykori tanáraitól és kollégáimtól itthon és külföldön, akiknek hozzájárulása nélkül ez a munka nem születhetett volna meg. Itt szeretném régi adósságomat törlesztve köszönetemet kifejezni Natalia Królikowska-Jedlińskának, Dariusz Kołodziejczyknek, Karol Mazurnak, Dariusz Milewskinek, Valentin Constantinovnak, Sadık Müfit Bilgének, Feridun M. Emecenek, Hakan Enginnek, Kemal Gurulkannak, Özgür Kolçaknak, Gyócsi Ádámnak, Fóti Miklósnak, a 2011-ben elhunyt Káldy-Nagy Gyulának, Kármán Gábornak, Kovács Nándor Eriknek, Nagy Kornélnak, Nagy Miklós Mihálynak, Papp Sándornak és Vásáry Istvánnak.

Köszönettel tartozom a varsói székhelyű Muzeum Historii Polskinak, a Lengyel Tudományos Akadémia Tadeusz Manteuffel Történettudományi Intézetének, a Török Tudományos Akadémiának, a Magyar Ösztöndíj Bizottság-

nak, a Balassi Intézetnek, az MTA Elnöki és Alelnöki Titkársága Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének, valamint jelenlegi munkahelyemnek, a Magyarságkutató Intézetnek.

Legvégül itt szeretnék külön köszönetet mondani mesteremnek, Tapolcai Lászlónak, az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék tanárának, akinek nemcsak azért tartozom hálával, mert bevezetett a lengyel történelem és a szlavisztika csodálatos világába, s rengeteget segített nekem a 17. századi lengyel és orosz szövegek fordításában, hanem azért is, mert ennek a könyvnek az ötlete 2002 júliusában első közös lengyelországi utunk során született meg Krakkóban, a régi Tyniecka utcai szállásunk közelében található kiskocsmában.

Budapest, 2021. május 31.

A szerző

BEVEZETÉS

A 17. század első felében, Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) idején az ereje teljében lévő Erdélyi Fejedelemség diplomatái Európa majd minden fontosabb országában megfordultak, a két fejedelem igyekezett a kor minden jelentősebb hatalmával szoros kapcsolatot ápolni. Mivel a fejedelemség az Oszmán Birodalom vazallusaként ezer szállal kötődött a Portához, s ezzel együtt a két román vajdasághoz, valamint a környező oszmán tartományokhoz is, létfontosságú volt, hogy minden fejedelem lehetőségeihez mérten állandó képviselőt tartson fenn Konstantinápolyban. Az erdélyi diplomatáknak nemcsak szorosban az erdélyi államot érintő ügyekről kellett tájékoztatást adniuk a fejedelmeknek, hanem lényegében minden olyan értesülést továbbítaniuk kellett, amely akár a legcsekélyebb mértékben is érinthette az országot. Így sokszor találkozhatunk az erdélyi diplomáciai iratokban például az oszmán–szafavida háború egy újabb epizódjáról szóló beszámolóval, esetleg a Krími Kánság belső problémáit vagy a lengyel–oszmán kapcsolatok egy-egy viharos periódusát érintő hírekkel. Ezekben a dokumentumokban bizonyos időközönként rendre előkerül a budzsaki tatárok egyik vezetőjének, a Mangit nembeli Kantemir mirzának a neve, akiről az egyik legelső magyar nyelvű információ Bethlen István 1621. november 24-én Gyulafehérváron kelt leveléből származik. A fejedelem testvére a következőről értesítette a beszercei tanácsot:

„Chiak most erkezek Beldi Kelemen uramnak postaja hozzam kiteöl kuldeöt leveleben adgia ertesemre eö kegyelme hogy az Tatar az mint kegyelmetek is irta volt onnet Besztercze feleol akarna Cantameri Merzaval ki jeoni es eö felsege melle segítsegül felmenni.”¹

1 Hurmuzaki XV/2, 917–918.

A levélben említett Kantemir mirza nem sokkal a Chocim (ma Hotin, Ukrajna) mellett zajló csata után, tízezer tatár katonával,² Devlet Giráj kalga utasítására érkezett Bethlen Gábor hadainak megerősítésére.³ Noha eddig kevés adatunk van a tatár segédcsapatok jelenlétéről az Erdélyi Fejedelemség hadseregében, de annyi bizonyos, hogy a 17. századi eleje óta változó időközönként találkozhatunk velük a fejedelmek zsoldjában.

Ettől a pillanattól kezdve a fejedelemség szolgálatában álló diplomaták, kémekek és követek gyakorta szemmel követték a mirza tevékenységét. Az egyik vele kapcsolatos utolsó értesülés 1637. március 22-én I. Rákóczi György portai követének, Sebessi Boldizsárnak a tollából született:

„Mely hírt mikor bizonyoson megértettem volna, bizony tiszta szívből nagy hálaakat adtam az uristennek rajta, hogy egyik fenyegető ostorát mi rólunk szegény bűnös fiairúl, keresztén szomszéd országoknak kegyetlen pusztítójával így cselekedett és büntette meg ő szent felsége igaz ítéletiből, kiért bizony méltó, hogy mind az napot, az melyen az isten megbüntette ugyan az maga nemzete által, megszenteljük és az istennek nagy háladással, buzgó szível könyörögjünk egész országul mind mi s mind az szegény két Oláország s még Lengyelország is.”⁴

Sebessi ebben a jelentésében arról értesítette a fejdelemet, hogy néhány héttel korábban, hosszú előkészületek után Inájet Giráj kán miként számolt le régi riválisával, Kantemirrel, aki nemcsak az ő, hanem elődjei hatalmát is veszélyeztette. A fenti idézetből az is jól kivehető, hogy Kantemir mirza nemcsak a Krími Kánságban nem örvendett nagy népszerűségnek, de a környező államokban,

2 „De az este erkezek hozzam Tholdalagy Mihaly uram levele meljben iria bizonyoson, hogy az Tatar Radna fele valo ki jeöweö utat megh változtatta hanem az Oytozon jeö ki es tegnapi nap kellett Bereczkhez ki erkezni vellek ugy mint tiz ezer Tatarral es ket vagy három ezer Teöreökkel. Hogy penigh menteöl hamareb kivihesse az eö birodalmbol Zeben mellett hozza el hoza el Szasz Sebes fele el eöket Lippa feleki, hogy hamarabbaz Teörök feöldere vihesse ki szegeny hazankbol.” (Hurmuzaki XV/2, 918.)

3 Ivanics 1976, 320.

4 I. Rákóczi György és a Porta, 268.

így az Erdélyi Fejedelemségben, a két román vajdaságban, valamint a lengyel–litván államban is tartottak tőle. Ez elsőre kissé furcsának tűnik, mert hatalma elvben csak egy egészen kis területre, Besszarábia déli felére terjedt ki, amelyet ebben az időszakban az oszmán–török források csak Budzsakként emlegettek. A befolyása azonban messze túlnyúlt ezen a vidékén, s a 17. század tízes, húszas és harmincas éveiben a budzsaki tatárság vezetőjeként a lengyel–oszmán határvidék egyik megkerülhetetlen szereplője volt.

A lengyel–oszmán határvidék elsőre nem könnyen beazonosítható terület, hiszen a 16–17. század folyamán, nem számítva az 1672 és 1699 közötti időszakot, a két ország csak egy nagyon rövid szakaszon, a Jahorlik- és a Kodima-folyó mentén érintkezett közvetlenül egymással. Ugyanakkor a határvidék nem szűkíthető le erre a néhány száz kilométeres szakaszra. Mivel a Porta északkeleti határa mentén fekvő vazallus államok – a két román vajdaság, a Krími Kánság s nem egy esetben az Erdélyi Fejedelemség – lengyelországi kapcsolatai jelentősen befolyásolták a lengyel–oszmán viszonyt is, ezért ez a régió a Szilisztrei, az Akkermani, a Benderi és az Özüi szandzsákkal együtt ezekből a területekből állt össze. Budzsak, amely a mai Moldova déli felében található, s egy kis része átnyúlik Ukrajnába, egy apró szeletét alkotta ennek a hatalmas kiterjedésű vidéknek. Noha ez a koncepció talán furcsának tűnik, de több olyan példa is akad ebből az időszakból, amelyekkel jól alátámasztható, hogy az Erdélytől a Krími Kánságig terjedő területnek kiemelt szerep jutott a lengyel–oszmán kapcsolatok alakulásában, így az említett államok történetét – kiragadva azok kapcsolatrendszeréből – nem lehet és nem is érdemes egymás nélkül tárgyalni. Ezt érzékletesen szemlélteti Mürtaza pasa Jakub Zadzik püspök és kancellárnak írt, 1634. október 28-án kelt levele, amelyben a pasa a következő „kéréssel” fordult a püspökhöz:

„A Moldvával, Havasalfölddel, Erdéllyel és a Krími [Kánsággal] szomszédos tartományod urainak keményen parancsold meg, hogy az útonállókat, csavargókat és a tartomány[ok]nak kárt okozókat fogják el és bánjanak el velük.”⁵

5 „Bogdan ve Eflak ve Erdel ve Kırım câniblerinde olan vilâyetiniz hâkimlerine muhkem tenbih eylesesiz ki çete ile gezenleri ve vilâyeti zarar idenleri ele getürüb hakklarından geeler.”

Természetesen hasonló igények a lengyel fél részéről is gyakorta elhangzottak, s 17. század tízes, húszas és harmincas éveiben sokszor követelték, hogy a Porta vessen véget Kantemir és a vezetése alá tartozó budzsaki tatárok garázdálkodásának a lengyel területeken. Kantemir mirza és a budzsaki tatárok egyszerre bizonyultak áldásnak és átoknak a határvidéken élők számára. Az moldvai vajdák közül Ştefan Tomşa számára igencsak gyümölcsözőnek bizonyult a mirzával ápolt kapcsolata, hiszen részben az ő segítségével sikerült megszilárdítania hatalmát. Bethlen Gábor szintén igénybe vette Kantemir támogatását, s utódja, I. Rákóczi György is fenntartotta vele a kapcsolatot.⁶ Ugyanakkor a Moldvai Vajdaság és a lengyel–litván állam alattvalóinak hatalmas csapást jelentett Kantemir mirza és a budzsaki tatárok jelenléte, olyannyira, hogy egy idő után az Erdélyi Fejedelemségben is tartottak tőle. E rövid felvezető után felmerül a kérdés, hogy ki is volt valójában Kantemir mirza, s a budzsaki tatárokkal együtt milyen szerepet játszott a térség életében.

A budzsaki tatárokkal számtalanszor találkozhatunk a 16–18. századi angol, német, francia, krími tatár, latin, lengyel, magyar, olasz, orosz, oszmán-török és román nyelvű forrásokban, valamint az egykorú útleírásokban. Mivel nem volt arra lehetőségük, hogy saját államot alapítsanak, nagyon kevés olyan forrás áll rendelkezésünkre, amely biztosan tőlük származik. Egy-két kivételtől eltekintve a velük kapcsolatos feljegyzéseket mind kívülállók írták. Ebből eredően nagyon kevés modern feldolgozás született róluk. Gyökereik szorosan kötődnek az Al-Duna vidékétől több száz kilométer távolságra, a Volga

(AGAD AKW, Dział turecki, k.74, t.365, nr. 648; *Katalog dokumentów tureckich*, 301–302.) A szomszédos tartomány urai alatt valószínűleg az Erdélyi Fejedelemséggel, Moldvával és a Krími Kánsággal határos vajdaságok vezetőit (a ruténiai, a podóliai és a belski a kijevei, a braclawi és a volhíniai vajdákat) kell érteni.

6 Bethlen Gábor halála után özvegye, Brandenburgi Katalin is megpróbálta megfelelő zsold fejében a maga oldalára állítani a mirzát. Ennek részleteiről egyelőre csupán a korábbi konstantinápolyi követ, Borsos Tamás emlékirataiból tudunk valamit: „Az posta azt mondá csak magamnak, hogy császárnak és az uraknak bizonyosan meghozták, hogy az erdélyi fejedelemszony és Erdély országa elküldött Kantemérért, hogy mentől hamarabb tavasszal 100 ezer tatárral kijöjön, és ez ellen fogadnak hadat.” (*Vásárhelytől a Fényes Portáig*, 418.) Az idézetben szereplő 100 ezer fős létszám túl soknak tűnik, mert a budzsaki tatárok biztosan nem tudtak volna ennyi lovast kiállítani; a létszámukat alapul véve legfeljebb 10 ezer főről lehetett szó.

folyó mentén, a 14. század végén létrejött Nogaj Hordához, hiszen a Prut, a Dnyeszter és az Al-Duna között megtelepedett nomádok többsége a Krími Kánság érintésével erről a vidékről költözött be. Egyik leghíresebb vezérük, a Mangit nembeli Kantemir mirza a 17. század húszas-harmincas éveiben a Prut–Dnyeszter és az ahhoz szorosan kapcsolódó Dnyeszter–Dnyeper menti régió egyik vitathatatlan irányítója volt. Személye gyakran felbukkan a lengyel-oszmán, a krími-oszmán és a lengyel–krími kapcsolatok történetét bemutató munkákban. A relatív forrásbőség és a jó szakirodalmi adottságok ellenére mind ez ideig senki nem vállalkozott arra, hogy célzottan az ő életét feldolgozza, s ez két tényezőre vezethető vissza. Az egyik magukból a forrásokból adódik. Ahogy néhány sorral fentebb írtam, a budzsaki tatárok nem rendelkeztek saját írásbeliséggel; mindazt, amit róluk tudunk, úgy kell kihámozni a legkülönbélebb nyelveken született iratokból, amelyek sokszor szemléletmódjukban is jelentősen eltérnek egymástól. Nincs ez másként Kantemir mirza esetében sem, akitől csak néhány olyan levelet ismerünk, amelyek közvetlenül tőle származnak. A másik ok, amely hátráltatta ezt a kezdeményezést, hogy sokáig nem született a budzsaki tatárokról semmilyen összefoglaló. Ezt a hiányt kívánta pótolni Alper Başer 2010-ben megvédett, de mindmáig kiadatlan doktori disszertációja.⁷ Munkájában Başer elsősorban az oszmán–török nyelvű, javarészt kiadatlan levéltári anyagokra, a nyugat-európai követjelentésekre s a török mellett az angol, francia és orosz nyelvű szakirodalom eredményeire támaszkodik. A budzsaki tatárok történetét kronologikusan tárgyalja, s csak a dolgozat végén szakít ezzel a megközelítéssel, s foglalkozik pl. had-, gazdaság- és társadalomtörténetükkel. Külön fejezetet szentel Kantemir mirza pályafutásának alakulására, amelyben számos érdekes részletre hívja fel a kutatók figyelmét. A munka részletgazdasága ellenére nem mehetünk el amellett, hogy alig használt fel lengyel nyelvű forrásokat és szakirodalmat. Márpedig ezek nélkül nem egy helyen nehezen értelmezhető a mirza tevékenysége. A budzsaki tatárok és a Mangit nemzetség történetét aligha lehetne megérteni a nogajok és a Nogaj Horda alaposabb ismerete nélkül. Róluk V. V. Trepavlov

---

7 Başer 2010.

tollából született egy hosszabb, közel nyolcszáz oldalas összefoglaló.⁸ Bár ez a munka alig érinti Kantemir mirza tevékenységét – mivel a budzsaki tatárok döntő hányada a Nogaj Horda területéről jött, a Mangit nemzetség pedig nemcsak a Krím, de a horda irányításában is vezető szerepet játszott –, mégis jó háttérrel nyújt a Krími Kánság és a Mangitok, valamint a budzsaki tatárok történetének jobb megismeréséhez.

Kantemir mirza felemelkedése szinte egybeesett az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság közös történetének legviharosabb szakaszával, Mehmed Giráj és Sáhín Giráj 1624-től 1628-ig tartó lázadásával. A két testvér küzdelmével eddig a legrészletesebben Bohdan Baranowski⁹ és Victor Ostapchuk¹⁰ foglalkozott. Baranowski 1948-ban megjelent munkájában elsősorban a lengyel levéltárak kiadatlan anyagaira, az addig megjelent orosz, ukrán forrásokra és szakirodalomra, valamint Musztafa Naima és Ibrahim Pecsevi krónikáira támaszkodott. Könyvében a Krími Kánság és a lengyel–litván állam 1624 és 1629 közti kapcsolatát mutatta be. Szerencsére Baranowski nem állt meg itt, hanem folytatásban megírta a két ország 1632 és 1648 közötti összeköttetéseinek a történetét is, amelyben sokat foglalkozott Kantemir mirzával is.¹¹

Baranowski művei után a kicsivel több mint harminc évvel ezelőtt megírt, de azóta még mindig publikálatlan disszertációjában Victor Ostapchuk a kiadatlan lengyel, török és ukrán levéltári források bevonásával igyekezett bemutatni az 1621–1628 közötti eseményeket. Dolgozatában nemcsak az eseménytörténet rekonstruálására vállalkozott, hanem a korábbi munkáktól eltérően az isztambuli Miniszterelnökségi Levéltárban (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) őrzött, nyolcvanhármas számú szultáni tanácsi jegyzőkönyv alapján Haszán pasa 1628–1629-es hadjáratának megszervezését, pénzügyi, katonai és adminisztratív háttérét is tárgyalta. E két feldolgozáson kívül számtalan olyan, a lengyel–oszmán, lengyel–krími tatár, orosz–oszmán és orosz–krími tatár kapcsolatok történetével foglalkozó munka jelent meg, amelyek feltétlenül érintik

8 Trepavlov 2001a.

9 Baranowski 1948.

10 Ostapchuk 1989.

11 Baranowski 1949.

a Mehmed Giráj és Sáhín Giráj, valamint Kantemir mirza között dúló küzdelmek történetét. Lengyelországban Bohdan Baranowski művét követően a két legfontosabb munka Dariusz Kołodziejczyk tollából született meg.¹² Ezekben a 15–18. századi lengyel–oszmán, valamint lengyel–krími tatár diplomáciai kapcsolatok történetét dolgozta fel, elsősorban a varsói Régi Iratok Főlevéltárában (Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie) őrzött, kiadatlan krími tatár és oszmán–török forrásokon keresztül, s ezeket kiegészítette a latin, lengyel, olasz és egyházi szláv nyelven írott dokumentumok információival. A fordítással együtt kiadta a lengyel–litván államnak az Oszmán Birodalommal és a Krími Kánsággal megkötött államközi szerződésai szövegét. Ezekben rengeteg szó esik a budzsaki tatárokról, s néhányszor Kantemir mirzáról is.

V. V. Trepavlovon kívül az orosz kutatók közül ketten érintették Kantemir mirza pályáját. Az egyikük V. D. Szmirnov volt, aki a Krími Kánság történetéről szóló hatalmas munkájában írt röviden a budzsaki tatárok vezetőjéről, és tevékenységének taglalásakor elsősorban Musztafa Naima krónikájára támaszkodott.¹³ A másik történész A. A. Novoszelszkij volt, aki Szmirnovval ellentétben egyetlen keleti nyelven sem tudott, s ezt azzal ellensúlyozta, hogy a Krími Kánság és az orosz állam kapcsolatának bemutatásakor teljesen kiaknázta a moszkvai, valamint az egykori határvárosok levéltárainak anyagát.¹⁴ Az említett műveken kívül számtalan hosszabb-rövidebb cikk, tanulmány vagy könyv jelent meg angolul, franciául, lengyelül, oroszul és ukránul, amelyek valamilyen mértékben foglalkoznak Kantemir mirza személyével. Ezek közül az egyik legfontosabb Mihnea Berindeinek a *Harvard Ukrainian Studies*ban kiadott részletes, oszmán–török levéltári források alapján megírt tanulmánya.¹⁵ A román turkológus-történész elsősorban a zaporozsjei kozákok 17. század eleji fekete-tengeri betöréseinek történetét és hatásait mutatta be. A köztörténeten túl sokat foglalkozott a Fekete-tenger északi partvidékén, főleg az Al-Duna vidékén és a Duna-deltában kiépített várakkal, erősségekkel s a védelmi rendszer fejlesztés-

12 Kołodziejczyk 2000; Kołodziejczyk 2011.

13 Szmirnov 2005.

14 Novoszelszkij 1948.

15 Berindei 1977.

tésével. Tanulmányának törzsét a már említett isztambuli Miniszterelnökségi Levéltárban őrzött szultáni tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései, valamint a Hurmuzaki-gyűjteményben kiadott francia követségi jelentéseik alkotják.

A rövid szakirodalmi áttekintőből jól látható, hogy Kantemir mirza történetével elsősorban a lengyel-oszmán, lengyel-krími tatár, illetve az oszmán-krími tatár kapcsolatok keretén belül, kronologikus áttekintésben találkozhatunk. Ezzel a megközelítéssel az a probléma, hogy nem kapunk választ arra, miként lett Kantemir mirzából, a budzsaki tatárok vezetőjéből özüi beglerbég 1621-ben; miért váltották le és telepítették ki őt embereivel együtt két évvel később; majd hogyan kapaszkodott vissza a hatalomba 1628-ban; később pedig miért ragaszkodott hozzá oly kitartóan a Porta, hogy az ígéretek ellenére nem volt hajlandó áttelepíteni őt a birodalom egy másik pontjára.

A kötet legelső részben azt kívánom áttekinteni, mi módon alakult ki az Özüi vilájet, és milyen feladatai voltak a tartományt irányító katonai parancsnokoknak. Ehhez kapcsolódóan foglalkozom a tágabban értelmezett lengyel-oszmán határvidék gazdasági, politikai és katonai viszonyaival is. A második részben a budzsaki tatárság kialakulására koncentrálok, illetve arra, hogy miként alakult sorsuk az Oszmán Birodalom, a lengyel-litván állam és a Krími Kánság között. Mivel Kantemir mirza másodszori felemelkedésének okait nem lehet megérteni Mehmed Giráj és Sáhín Giráj felkelésének elemzése nélkül, ezért a harmadik részben ezt, illetve a krími trónutódlás körüli problémákat veszem számba. A negyedik részben a korábbi fejezetek eredményeire támaszkodva vizsgálom meg a mirza pályafutásának alakulását, különös tekintettel az 1621 és 1629 közötti időszakra. Az utolsó három részben a kronológiai sorrendet tartva azt vizsgálom meg, miért ragaszkodtak Kantemir mirzához a Portán, és mi okozta a vesztét. Mindezek mellett a kiadott magyar források alapján igyekszem bemutatni Kantemir mirza és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolatát.

A könyv az angol, a francia, a török, a lengyel, az orosz és az ukrán nyelvű szakirodalmon túl elsősorban a kiadott oszmán-török és lengyel nyelvű krónikákra és okleveles kútfőkre épít. Ezeket egészítettem ki a kiadatlan oszmán-török nyelvű levéltári forrásokkal. Ezek nagyjából az isztambuli Miniszterelnökség Levéltárából és a varsói Régi Iratok Főlevéltárából származnak. A török Miniszterelnökség levéltári anyagai közül elsősorban a szultáni tanács

működése során keletkezett fontos ügyek jegyzőkönyveinek (*mühimme defteri*) bejegyzéseit használtam fel. A szultáni tanács ülései idején az állam irányítói minden lényeges kérdést megtárgyaltak, majd ezekről döntést is hoztak, így ez a forráscsoport nélkülözhetetlen az Oszmán Birodalom történetének tanulmányozásához. Általuk átfogó képet kaphatunk a birodalom működtetésének majd minden részletéről. Értékelésükkor azonban figyelembe kell venni, hogy itt csak abba nyerhetünk betekintést, hogy egy-egy ügyet hogyan kívántak megoldani a Portán, arról viszont már jóval kevesebbet tudunk, hogy a tanács által kibocsátott parancsokat miként hajtották végre. Mindezek ellenére ezekből jobban megérthetjük a térség történetét és Kantemir mirza pályájának alakulását is.

Bár Kantemir mirzával számtalan forrás foglalkozik, mindössze csak egy olyan korabeli oszmán-török munka akad, amelynek középpontjában a mirza tevékenysége áll. Ezt a művet, amely 1640 körül Mehmed Mevkúfátí tollából született, ma az Isztambuli Egyetem könyvtárának kéziratárában (Türkçe Yazmalar No. 1751) őrzik.¹⁶ Ez a viszonylag rövid terjedelmű krónika, amely főleg az 1627 és 1628 közötti időszakkal foglalkozik, számtalan olyan részletet közöl, amelyet más forrásokban egyáltalán nem találhatunk meg. Mehmed Mevkúfátí műve mind ez ideig feldolgozatlan, egyetlen szakdolgozaton és egy tanulmányon kívül még senki sem foglalkozott vele.¹⁷

A bevezetőben ejteni kell néhány szót a hely- és személynevek használatáról. Budzsak és az Özüi vilájet területe, valamint a tágabban értelmezett lengyel-oszmán határvidék ma hat különböző országban fekszik, s ez jelentősen megnehezíti a földrajzi nevek használatát. Miután a lengyel–litván állam déli-délkeleti határvidéke ma Ukrajnához tartozik, ezért első látásra célszerűnek mutatkozik ezeket mai, ukrán formájukban közölni. Ettől azonban a továbbiakban eltekintek. Elsősorban azért, mert ebben a régióban, különösen 1569 után, a lengyel állam súlya volt a mérvadó. A határvidéken tevékenykedő kormányzók vagy a lengyel, vagy az ellengyelesedő rutén nemesség soraiból kerültek ki, akik a Rzeczpospolita akaratát képviselték. Ennek megfelelően a lengyel–litván

16 *Tarih-i Mevkúfátí Mehmed Efendi.*

17 Ayozan 1966; Başer 2011.

állam alattvalóinak nevét, ha azok a nemességhez tartoztak, akkor – egy kivétellel – lengyel alakjukban használom, ha azonban más társadalmi rétegből kerültek ki, akkor a mai ukrán írásmódot vettem figyelembe. A településneveknél a lengyeles alak követésétől két város, Kijev és Lemberg esetében tértem csak el. Az előbbinél azért, mert nem láttam semmi értelmét annak, hogy a bevett gyakorlattal szemben a lengyel *Kijów* változatot használjam. A másodikonál több lehetőség is kínálkozott. Egyrészt Lembergnek van régi magyar neve, Ilyvó, de ez ma már egy-két kivételtől eltekintve ritkán fordul elő. Másrészt a 18. század végétől kezdve a magyar nyelvben a németes Lemberg terjedt el jobban. Hasonlóan jártam el a krími helynevek esetében is: tehát itt is az eredeti alakot használom, de ezek mögött zárójelben minden esetben feltüntettem a mai orosz/ukrán elnevezést is.

Az Oszmán Birodalomhoz tartozó települések nevét nagyrészt korabeli alakjuknak megfelelően idézem, s ahogy Kijevnél tettem, néhány esetben itt is eltértem ettől. Az oszmán-török eredetű személynevek idézésekor a *Keleti nevek magyar helyesírása* című munkát vettem alapul.

Az olyan román városnevek esetében, mint például Jászvásár, amelyeknek van állandó magyar névalakjuk, ebben a formában idézem. A többit a mai román helyesírásnak megfelelően jelölöm. A történelmi személyiségek nevét szintén a mai román gyakorlattal egyezően idézem. Ez alól az egyetlen kivétel Vitéz Mihály. Az ő esetében azért tértem el ettől a módszertől, mert a hazai történetírás is ezt a változatot részesíti előnyben.

AZ OSZMÁN ÁLLAM FENNHATÓSÁGÁNAK KIÉPÍTÉSE A FEKETE-TENGER MEDENCÉJÉBEN

A Fekete-tenger vidéke az Oszmán Birodalom felemelkedése előtt

A Fekete-tenger medencéje már a Kr. e. 7–6. századtól kezdve fontos tényező volt a Mediterráneum gazdasági és társadalmi életében. A túlnépesedéssel küzdő görög városállamok lakói nem egy esetben itt próbáltak új életet kezdeni. Jó néhány ma is létező fekete-tengeri város kezdetei ezekre az ókori kolóniákra vezethetők vissza. Az északi partvidék mögötti mezőkön megtermelt gabonának fontos szerep jutott a görög városállamok, különösen Athén élelmezésében. Nem volt ez másként a Római Birodalom korában sem. A kelet felé is terjeszkedő rómaiak a mediterrán régióval együtt megszerezték a pontuszt is. A Kr. u. 4–5. században a birodalom felbomlása során a Fekete-tenger északi és déli partvidékének nagy része a bizánci császárok birtokát alkotta. Ez a terület a görög városállamok, a Római Birodalom és a Bizánci Császárság korában olyan zárt gazdasági egységet alkotott, amely a gabonán kívül Belső-Ázsiából, a selyemúton keresztül érkező selyemmel, ékszerekkel, keleti fűszerekkel és rabszolgákkal látta el a nyugati világot. Ennek vetett véget a Velencei Köztársaság által pénzelt 1204-es IV. kereszties hadjárat, amely eredetileg Jeruzsálem visszafoglalására szerveződött, de Konstantinápoly és a Bizánci Császárság meghódításába torkollott. Konstantinápoly bevételével és a császárság feldarabolásával együtt megszűnt a bizánci állam térségbeli hegemoniája. A császárság bukása után számos új ország jött létre, melyek közül a három legjelentősebb a Balkán-félszigeten fekvő Latin Császárság, illetve a Anatóliai-félszigeten, a

Fekete-tenger déli partvidékén található Nikaiai és a Trapezunti Császárság volt. Közülük a két utóbbi vitte tovább a bizánci hagyományokat. Anyagi erőforrásait és földrajzi elhelyezkedését tekintve a Nikaiai Császárság sokkal több mozgásterrel bírt. Ugyanakkor Trapezunt is jelentős gazdasági kapacitásokkal rendelkezett. A középkorban Ázsia belsejéből az Európába vezető kereskedelmi útvonalakon tevékenykedő kalmárok két nagyobb városon keresztül tudták eljuttatni áruikat Európába. Az egyik az Azovi-tenger és Don folyó találkozásánál fekvő Tana (az oszmán korban Azak; ma Azov, Oroszország), a másik pedig az Iránból Európába tartó kereskedők utolsó ázsiai állomása, Bursa volt.¹⁸ Mivel ez az út nagyon közel feküdt a Komnénosz-dinasztia irányította Trapezunti Császársághoz, így az állam jelentékeny bevételekre tett szert a kereskedelmi út forgalmának megadóztatásából.

A Nikaiai Császárság magához térve a IV. kereszties hadjárat okozta megpróbáltatásból, a század közepén hozzákezdett korábbi pozícióinak visszaszerzéséhez. A bizánci állam szétesését követően a Fekete-tenger medencéjében kialakult hatalmi vákuumban két itáliai kereskedőállam, a Genovai és a Velencei Köztársaság tört magának utat. E két állam a 13–14. század folyamán állandóan rivalizált egymással, s ez az ellentét nemegyszer véres összecsapásokba torkollott. A nikaiai uralkodók is közülük kerestek maguknak szövetségest. A dicsőségesnek nem nevezhető IV. kereszties hadjárat miatt Velence ekkor szóba sem jöhetett, így esett a választás a genovaiakra, akikkel VIII. (Palaiologosz) Mihály 1261. március 13-án szövetséget kötött a Latin Császárság és Velence ellen. A szerződés szerint a genovaiak adó- és vámmentességet kaptak a császárság egész területén, Konstantinápoly visszafoglalása esetén pedig kereskedelmi telepek létrehozásának engedélyezését ígérték nekik.¹⁹ Ennek fejében jelentős katonai segítséget nyújtottak a görögöknek: Mihály csapatainak szállításához 50 gályát biztosítottak. A sikeres katonai akció után a genovai kereskedőknek sikerült néhány évre kiszorítaniuk a velenceieket és a latinoakat a Balkánról, az Égei-tenger vidékéről és a Fekete-tenger számos pontjáról, s ez elegendő volt ahhoz, hogy 1266-ban Kaffában, a Krím-félsziget déli

18 *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 218–255.

19 Bratianu 1969, 219; Ostrogorsky 2001, 386.

partján, 1267-ben pedig az Aranyszarv-öböl északi oldalán, Pérában telepet alapítsanak.²⁰ Ez a két város jelentette a 13–15. század folyamán Genova keleti kereskedelmének hátországát. Közülük Kaffa volt (az oszmán korban Kefe; ma Feodoszija, Ukrajna) a fekete-tengeri gazdasági tevékenység központja. A Krím-félsziget, a Fekete-tenger északi partvidékéhez közel eső területekhez hasonlóan a 15. század második felétől kezdve az Arany Horda irányítása alá került. A félszigeten található itáliai kereskedelmi kolóniák életébe a tatárok egyáltalán nem avatkoztak bele. Mindössze egyetlen tatár adószedő (*tudun*) képviselte a tatár uralkodót, aki rendszerint Kaffában tartózkodott. Kaffát és a térségben található többi kolóniát 1314-től kezdve az *Officium super factis navigandi et Maris Majoris*, majd 1341-től az *Officium Gazariae* irányította a Genovai Köztársaság nevében.²¹ Ezt a várost a modern szakirodalomban jellemzően két dolog miatt ismerik: egyrészt Tanával és Pérával közösen fontos szerepet játszott a Távolsági-Keletről, a selyemúton keresztül érkező luxuscikkek közvetítésében. Másrészt a 13–15. században Tana mellett itt működött Kelet-Európa egyik legnagyobb rabszolgapiaca. A genovai „embercsiszárok” az orosz részfejedelemségek, az Arany Horda, valamint a Kaukázus térségéből alán, cserkesz, görög, kabard, kun, magyar, mongol, örmény, szláv és tatár származású rabszolgák ezreit közvetítették.²² Egy részüket Itálián keresztül Nyugat-Európába szállították, másik részük pedig az egyiptomi szultánok ügynökei révén a mameluk állam hadseregében kötött ki.²³ A genovai ágensek nemcsak a távolsági kereskedelemről húztak hatalmas hasznot, hanem a Fekete-tenger medencéje teljes áruforgalmának ellenőrzéséből is. Kaffa kedvező földrajzi fekvése és hatalmas raktárai révén megvolt minden lehetőségük arra, hogy ezt a piacot kezükben tartsák. Itt számtalan szárazföldi és tengeri útvonal keresztezte egymást. A kolóniáik és kereskedelmi telepeik segítségével a köztársaság üzletemberei maradéktalanul ki tudták aknázni a térségben rejlő gazdasági potenciált.

20 Hryszko 2004, 25.

21 Hryszko 2004, 105–113; Małowist 1947, 26–27; Vásáry 1986, 250.

22 Tardy 1980, 59–121; Hryszko 2004, 218. Małowist 1947, 50–51.

23 Tardy 1980, 74.

A 13. század második felében a genovaiak tovább terjeszkedtek, és az ókori görög telepésekhez hasonlóan az északi és a déli partvidékhez közel fekvő területeket vették birtokukba, részint az antikvitás óta működő városok bekebelezésével, részint új kolóniák alapításával. Ilyen volt a Duna-deltában Vicina, amely a mai Isaccea környékén lehetett. Kezdetben ez volt az Al-Duna vidékén a genovaiak minden politikai gazdasági tevékenységének kiindulópontja. A Duna-deltában nem ez volt az egyetlen genovai telephely: ki kell emelnünk Vicina mellett Kiliát (az oszmán korban Kili, ma Kilija Ukrajna) és Licostomót (Lykostomion) is. Kilia már a 13. század közepe előtt fontos görög kereskedelmi telephely volt, s ezt jól mutatja neve is, amely görögül lerakatot jelent. A genovai kereskedők itteni tevékenységéről az első adat 1318-ból származik.²⁴ A Kiliával szomszédos Licostomo szintén görög eredetű település, amelyet legelőször a 8-9. század fordulóján említenek a bizánci forrásokban. Nem tudjuk pontosan, mikor szerezték meg a genovaiak, de valószínű, hogy a 13. század végén már voltak itt telepeik. Licostomo a tengerjáró hajók számára fontos kikötő volt, mivel a genovai tengeri gályák alkalmatlanok voltak folyami hajózásra, így csak idáig tudtak közlekedni, s itt rakták áruikat kisebb hajókra. A város fontosságát jól mutatja, hogy ide egy kisebb erődítményt is felépítettek.²⁵ Továbbhaladva a Fekete-tenger északi partvidékén a Dnyeszter, a Bug és a Dnyeper limánjánál más görög alapítású városokba is betették a lábukat. Maurocastro (románul Cetatea Alba, az oszmán korban Akkerman, ma Bilhorod Dnyisztrovszkij, Ukrajna) az előbbiekhöz hasonlóan komoly görög múlttal bírt. Korábban Tyras néven bizánci fennhatóság alá tartozott, a Dnyeper limánjánál fekvő Lerici (lengyelül Oczaków; az oszmán fennhatóság idején Özüként vagy Öziként szerepel az oszmán-török és a krími tatár forrásokban; ma Ocsakiv, Ukrajna) szintén görög alapítású volt, s Maurocastróhoz hasonlóan a 13. században került az Arany Horda fennhatósága alá.²⁶

A Duna-deltában, a Dnyeszter és a Dnyeper limánjánál létrehozott kolóniák – Kaffához hasonlóan – az Arany Horda fennhatósága alá tartoztak, de

24 Hryszko 2004, 102; Maxim 2002, 1; Vásáry 2005, 162.

25 Hryszko 2004, 104.

26 Hryszko 2004, 98.

belső ügyeikbe és gazdasági életükbe a tatárok nem szóltak bele. A Duna-deltától északra eső térség, amely egybeesik a mai Románia, Moldova és Ukrajna területével, a nagy mongol inváziót követően – a 13. század közepétől a 14. század második feléig – az Arany Hordához tartozott. A mongolok pusztításai tönkretették Moldvában a már meglévő településhálózatot. Az újonnan betelepülő nomádok kezdetben csak pásztorkodással és a legelőterületek bővítésével foglalkoztak. A hódítók később felismerték a városokban rejlő gazdasági lehetőségeket, és maguk kezdeményezték a hadjáratok során elpusztult települések újjáépítését, valamint újak létrehozását, s ez óriási lökést adott a térség kereskedelmének.²⁷ Ez azonban nem korlátozódott csak és kizárólag erre a régióra: a mongolok kelet-európai előretörését követő belső konszolidáció során szinte minden fontosabb kereskedőváros magához tért, és a jelentősebb szárazföldi és vízi útvonalakon ismét megindult az áruforgalom. Ezek közül jó néhány közvetve vagy közvetlenül is kapcsolódott Kaffához. Az orosz részfejedelemségekkel és Szibériával folytatott kereskedelemben óriási szerepe volt a Kelet-európai-síkságot észak-déli irányból átszelő nagy folyamoknak, különösen a Dnyepernek, a Donnak és a Volgának. A Dnyeper folyón Novgorodból vagy Moszkvából szállított bőrök és prémek vagy a Krím-félsziget bejáratán, a Perokopon keresztül, vagy a Dnyeper limánjánál fekvő apró genovai kolónia, Lerici érintésével jutottak el Kaffába.²⁸ A doni és a volgai útvonalon főleg a Moszkvai Nagyfejedelemségből és Kazánból érkező kereskedők közlekedtek, s az általuk szállított áruk Tanán keresztül kerültek a kaffai raktárakba.²⁹

Az Arany Horda területét keletről nyugat felé átszelő legfontosabb szárazföldi kereskedelmi út a *via tatarica*, azaz a tatár út volt, amelynek két szakasza létezett. Az egyik Tanából kiindulva Kijeven át vezetett a Lengyel Királysághoz tartozó Lembergbe (Lviv, Ukrajna).³⁰ Kijev, amely korábban, a 10–12. században a kelet-európai rabszolga-kereskedelem központja volt, a mongol inváziót követően a keletről nyugat felé haladó karavánok és az északról a Dnyeper

27 Spinei 1986, 158–159.

28 Hryszko 2004, 182.

29 Hryszko 2004, 182; Martin 1978, 401–421; Martin 1986, 31.

30 *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 276.

mentén déli irányba tartó orosz kereskedők számára is fontos találkozási pont volt.³¹ A másik út Kaffából indult, s a Krím-félsziget bejáratán, a Perekopon át, a Bug folyó mentén, Braclaw (Braclav, Ukrajna) vagy Kamieniec Podolski (Kamjanyec Podilszkij, Ukrajna) érintésével jutott el Lembergbe.³² Ennek az útvonalnak elsősorban a selyemúton szállított keleti luxuscikkek továbbításában volt fontos szerepe. A 14. század végén az Arany Horda fokozatos hanyatlásával, majd széthullásával megszűnt az az egységes politikai erő, amely garantálni tudta a területén keresztülhaladó szárazföldi kereskedelmi utak biztonságát. A tatár út, illetve a Dnyeper és a Don menti útvonalak sohasem voltak teljesen megbízhatók, de ameddig az Arany Horda ereje teljében volt, a körülményekhez képest biztonságosan lehetett rajta közlekedni. Az egykori *via tatarica* Tana–Kijev–Lemberg közötti szakasza a 15. századra a Krími Kánság, a lengyel–litván állam és a Moszkvai Nagyfejedelemség határvidékének részét alkotta. A 15. század zűrzavaros viszonyai közepette ezek az államok képtelenek voltak a határaik mentén fenntartani a rendet. A tatárok több alkalommal, például 1416-ban, majd 1482-ben is feldúlták Kijevet.³³

A horda gyengülésével párhuzamosan a birodalom nyugati végein a 14. században két új állam, a Havasalföldi (1330) és a Moldvai Vajdaság (1359) emelkedett fel. A moldvai állam területe korábban az Arany Horda szerves része volt, míg az Al-Duna és a Kárpátok között fekvő síkvidéken létrejött Havasalföldi Vajdaság a 13–14. században nem tartozott Dzsingisz kán leszármazottainak uralma alá, mégis a horda befolyása megkerülhetetlen volt.³⁴ A Fekete-tengeren folyó kereskedelemben a két új állam közül a Moldvai Vajdaság fontos helyet foglalt el. A tatár út megszűnésével és Moldva megerősödésével egy időben létrejött egy új, Moldvát átszelő kereskedelmi út, amelyet a korban tömören csak moldvai útnak neveztek. A *via tatarica* helyébe lépő új útvonal Lemberg és a Fekete-tenger között húzódott, s fénykora kisebb megszakításokkal a 14. század második felétől egészen a 17. század közepéig tartott. Felvirág-

31 Małowist 1947, 76–77; Fisher 1972, 576.

32 Hryszko 2004, 179.

33 Vásáry 1986, 251; Małowist 1947, 78.

34 Vásáry 2005, 145.

zásában fontos szerepet játszott, hogy Lemberg 1356-ban Nagy Kázmér lengyel királytól (1333–1370) magdeburgi városjogot kapott, s ez árumegállító joggal is járt.³⁵ Lembergből kiindulva két útvonalon lehetett kijutni a Fekete-tengerhez: az egyik Szucsáva–Jászvásár–Bârlad érintésével át vezetett a Duna-deltáig, majd Kilián és Licostomón keresztül ért ki a tengerhez. A másik Jászvásár–Lapușnea–Thigina útvonalon haladt Maurocastróig. A kezdőpont a 14. század második felében a Lengyel Királyság, a két végpont, Licostomo és Maurocastro a genovaiak kezében volt. Ők már 1386-tól szoros kapcsolatot tartottak fenn a Moldvai Vajdasággal.³⁶ A század végére Moldva gyorsan átrendezte az erőviszonyokat, és a 15. század legelejére megkaparintotta a Duna-deltát és a Dnyeszter vidékét. Bár e század folyamán ez a térség több alkalommal is gazdát cserélt, ezek a viharos események az itt folyó távolsági kereskedelmet csak rövid időre tudták megakasztani. A moldvai vajdák nagy hasznot húztak a területükön áthaladó kereskedelmi út forgalmából, ezért privilégiumokkal is igyekeztek támogatni az ott megforduló kereskedőket. Ennek legelső írásos emléke 1408-ból származik, amikor Alexandru cel Bun (1400–1432) kiváltságokat biztosított a leMBERGI kereskedőknek, és hasonlóan járt el 1444-ben I. Ulászló is (1440–1444).³⁷ Az uralkodó nem csupán a helyi kereskedőket akarta helyzetbe hozni, hanem magát a várost is. Ennek érdekében a *de transmarinis partibus*, azaz tengerentúli keresz-tény, pogány és itáliai (genovai) kereskedőknek megparancsolta, hogy áruikat ne vigyék Lembergnél tovább, hanem helyben adják el, s egyúttal megtiltotta nekik, hogy a leMBERGI árukkal a két román ország területén kereskedjenek.³⁸ Ha a moldvai utat nem is, de egészen a 15. század közepéig a két kikötőváros, Licostomo és Maurocastro, illetve a többi genovai kolónia közötti kereskedelmi forgalmat a genovai zászló alatt hajózó tengerészek tartották kezükben. Ebből a térségből (Moldvából és Havasalföldről) mézet, viaszt, halat, gabonaféléket, marhabőrt, valamint sziléziai és lengyel posztót szállítottak Kaffába. Ezeket a két kikötőben található raktárakban tárolták mindaddig, amíg a hajózásra al-

35 Dziubiński 1998, 11.

36 *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 285.

37 *Istoriccseskije szvjazi* I., 40–42; Dziubiński, 1965, 236; Hryszko 2004, 57–59.

38 Hryszko 2004, 60.

kalmas idő lehetővé nem tette, hogy továbbvigyék őket innen.³⁹ Ezekért cserébe a genovai kereskedők olyan keleti árukat kínáltak, mint például selyem, fűszerek, ékszerek, különböző kelmék és textíliák.⁴⁰

A Krím-félsziget déli partvidékén fekvő genovai kolóniák közül külön ki kell emelnünk Vosporót (Kercs, Ukrajna), amelynek fontos szerepe volt az Azovi- és a Fekete-tengert elválasztó Kercsi-szoros ellenőrzésében. Ez az ellenőrző pont a 14. század közepéig a velenceiek kezén volt.⁴¹ A város jelentőségét az adta, hogy a Don-folyó torkolatvidékén fekvő Tanát tengeri úton csak ezen a szoroson keresztül lehetett megközelíteni. Tanának nemcsak a Kínából induló, Belső- és Közép-Ázsián keresztül vezető selyemút egyik végállomásaként volt fontos szerepe a nemzetközi kereskedelemben, de Kaffa mellett az orosz részfejedelemségekkel folytatott itáliai bőr- és szőrmekezelés egyik kiemelt helyszíne is volt. A keleti fűszereken, szöveteken, selymen, gyöngyökön, ékszereken és rabszolgákon túl a régió áruforgalmában az élelmiszer-kereskedelem legalább annyira fontos volt. Mivel az Azovi-tenger halban roppant gazdag volt, ezért Tanában szezonális halpiac működött. A régió halkereskedelmét a genovaiak tartották a kezükben, akik helyben, a Krím-félszigeten található sótt felhasználva konzerválták az itt fogott halat, hogy azt később nagyobb távolságra is szállítani tudják. A genovaiak (és a velenceiek) nemcsak hallal kerestek, hanem gabonával, mézzel, viasszal, fával és a Kaszpi-tengerből származó kaviárral is.⁴² Tana fontos csomópont volt a Kaukázus, Irak, Irán, Egyiptom, Szíria, Bizánc és Itália között. Az Arany Horda és a mameluk Egyiptom is ezen a városon keresztül tartotta fenn a diplomáciai kapcsolatokat.⁴³ Kaffától és a többi, a Fekete-tenger északi partvidékén fekvő várostól eltérően itt nem az itáliaiak, hanem maguk a tatárok irányították a várost. Ennek köszönhető, hogy a genovai kereskedők mellett 1332-ben a velenceiek is kolóniát alapíthattak itt.⁴⁴ Miután 1261-ben a genovaiak segítségével a Palailogosz-dinasztia sikere-

39 Hryszko 2004, 236–237.

40 Hryszko 2004, 238.

41 Hryszko 2004, 87.

42 Hryszko 2004, 214–217; Berindei–Venstein, 1976, 133.

43 Fisher 1973, 162.

44 İnalçık 1960a, 808; Bilge 1992, 300.

sen kiszorította a velenceieket és a latinokat a császárság korábbi területeiről, minden kereskedelmi kiváltságot, amelyet előzőleg a velenceiek birtokoltak, a Genovai Köztársaság kereskedői kaptak meg. Néhány év elteltével a velencei kereskedők ismét erőre kaptak, és 1268-ban egyezményt kötöttek VIII. Mihálylyal. Ezek a tárgyalások már 1265 óta folytak, de valószínű, hogy a Velencében dúló hatalmas éhínség miatt a város vezetői mielőbbi megegyezésre törekedtek Bizánccal.⁴⁵ Az itáliai kereskedők számára a saját városaik élmezőnye legalább olyan fontos volt, mint a Fekete-tengeren keresztül Európába szállított keleti luxuscikkkel való kereskedelem. Itália gabonaszükségletét sok esetben csak a balkáni és a Fekete-tenger északi partvidéke mögött található vidékekről, valamint Anatóliából lehetett kielégíteni.⁴⁶ A velenceiek a Bizánci Császársággal 1302-ben megkötött szerződés után – amely biztosította számukra, hogy akadálymentesen közlekedhessenek a pontuszi kikötőkben – tudtak csak a térségbe visszatérni.⁴⁷ A 14. század első felében egyre gyakrabban jelentek meg Thesszaloniki környékén, majd a Bolgár Cárság nagyobb kikötővárosaiban, Ahnialóban (ma Pomorie, Bulgária), Várnában, Neszebárban és Burgaszban is. Bulgáriában ténylegesen csak az 1347-es, Ivan Alexaderral megkötött kereskedelmi egyezmény aláírása tudták megvetni a lábukat. A Velencei Köztársaság arra törekedett, hogy kiszorítsa a Fekete-tenger vidékéről a genovaiakat, igyekezett aláásni riválisai pozícióit, s ennek következtében 1350-ben tengeri háború tört ki a két állam között.⁴⁸ Tana városa különösen fontos volt a velenceieknek, hiszen azon kevés jelentős térségbeli településhez tartozott, ahonnan a genovaiak nem tudták őket kiszorítani. A kereskedelemnek sokszor nem tettek jót azok a viták, amelyek az Arany Horda és az itáliaiak között támadtak. 1343-ban egy Dzsánibek kán és a velenceiek között kirobbant homályos eredetű vita miatt a tatárok véget vettek a velenceiek üzleteinek, és kiűzték őket a városból. Ez a konfliktus nemcsak nekik, hanem a Krím-félszigeten genovai kézben lévő többi kolóniának is gondot okozott. A velencei szenátus 1344-ben megtiltotta

45 Berindei–Venstein, 1976; Bratianu 1969, 232.

46 Gjuzelev 1988, 329–330, 337–339; Fleet 1999, 59–74.

47 Gjuzelev 1988, 290–291.

48 Gjuzelev 1988, 292–293, 297, 300–301.

kereskedőinek, hogy bármilyen gazdasági kapcsolatot tartsanak fenn a Dzsánibek kán uralma alatt lévő területekkel, amíg nem rendezik a két állam között fennálló vitás kérdéseket. Ezalatt a velenceiek a számukra szükséges selymet és keleti fűszereket a mamelukok irányítása alatt álló egyiptomi kikötőkből szerezték be. 1347-ben a velenceiek ismét felújították kapcsolataikat Dzsánibekkel, de a korábbi forgalom csak a genovaiakkal folytatott háború (1350–1358) lezárulásával állt helyre teljesen.⁴⁹ Ezt követően egy hosszabb, majd negyven évig tartó békés periódus következett, amelynek nem egy újabb velencei–tatár viszály vetett véget, hanem az Arany Horda és Timur Lenk között kirobbant háborús konfliktus. Amikor 1395-ben Timur Lenk feldúlta a gyengülő Arany Horda fővárosát, a Volga menti Szarajt, elpusztította Tanát is, s ez egy időre visszavetette a távolsági kereskedelmet.

Kaffán keresztül a genovaiak aktív kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a déli partvidék egyik legjelentősebb településével, Trapezunttal (Trabzon, Törökország), ahol a helyi görögök tartották kezükben a város és a térség kereskedelmi és gazdasági életét. A városban mind a genovaiak, mind a velenceiek működtettek egy-egy képviselőt. A Belső-Ázsiából nyugat felé, a selyemúton haladó karavánok nagyon gyakran nem északi irányba, Tana felé, hanem délre, Tebrizen és Burszán keresztül szállították áruikat, ezért Trapezunt, amely közel feküdt ehhez az útvonalhoz, nagy hasznot húzott mindebből. Ha az északi szakaszon valamilyen probléma merült fel, akkor a keletről érkező áruk gyakran csak ezen a déli szakaszon át érték el az európai piacokat. A genovai kereskedők elsődlegesen nem a keletről érkező cikkek miatt tartottak fenn szoros kapcsolatot Trapezunttal, hanem olyan, csak errefelé beszerezhető nyersanyagok miatt kereskedtek itt, mint például a timsó. Ezt az anyagot a bőrcserzésen túl orvosi célokra is kiválóan fel lehetett használni.⁵⁰ A timsón kívül ezüstöt, bort, erdei mogyorót szállítottak innen nagyobb mennyiségben Kaffába, s ennek ellentételezésére a genovaiak Szibériából és az orosz területekről származó prémet, szőrmeiket szállítottak ide.⁵¹ A genovai Trapezunton kívül még Szinopében (Sinop,

49 Berindei-Venstein 1976, 122–123.

50 Fleet 1999, 80.

51 Hryszko 2004, 222–224.

Törökország), Szimisszóban (Samsun, Törökország) és Szamasztriszban (Amasra, Törökország) voltak aktívan jelen. Trapezunthoz hasonlóan e három település környékén igen gazdag bányák voltak. Az itt kitermelt ásványkincsek, a cink, ezüst, réz és vas kereskedelmét a 14. század folyamán a genovaiak ellenőrizték.⁵² Ezekért cserébe Kaffából a három kikötőbe évente kb. kétezer rabszolgát, sőt, bőroket, Tanán keresztül pedig halat, gabonát és szőrméket szállítottak.

A Fekete-tenger oszmán birtokbavétele 1453–1538 között

A bizánci és a hajdani szeldzsuk állam határvidékén létrejött fiatal oszmán állam születése után alig fél évszázaddal máris megjelent Európában. 1346-tól kezdve az oszmán katonai alakulatok rendszeresen részt vettek a folyamatosan zsugorodó Bizánci Császárság beharcaiban. Ennek következtében vette feleségül Orhán szultán (1326–1362) 1346-ban VI. Kantakuzénosz János bizánci császár (1347–1354) leányát, Theodórárt. A törökök azonban nem elégedtek meg azzal, amire az összecsapások során szert tudtak tenni. Nagyon gyorsan kiaknázták a bizánci állam gyengeségeiben rejlő lehetőségeket, s hamarosan elkezdtek terjeszkedni a Balkánon. Az első lépésben 1354. március elsejéről másodikára virradó éjjel a török csapatok bevették Gallipolit, amely további európai terjeszkedésük egyik hídfőállása lett. A 14. század második felében elfoglalták Trákiát, majd a latinok területeit. Később fokozatosan felmorzsolták a belső problémákkal küzdő bolgár, bosnyák és szerb államot is. Mivel az oszmánok a 14. második felében és a 15. század elején még nem rendelkeztek megfelelő flottával, ezért a birodalom európai és ázsiai fele közötti átjárás a genovai kereskedők jóindulatától függött, s európai területeik gyarapodásával együtt ez egyre kellemetlenebbé vált az állam vezetőinek.⁵³ Rájöttek, hogy amíg nem

52 Hryszko 2004, 225–227; Fleet 1999, 115.

53 Ez a kapcsolat korántsem volt egyoldalú: nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak az oszmán uralkodóknak volt szükségük a genovai gályákra, hanem a genovaiak is gyakran rászorul-

képesek saját maguk ellenőrizni a Boszporuszt és a Dardanellákat, addig frissen megszerzett területeik nagymértékben sebezhetőek. 1395-ben a Boszporusz kis-ázsiai partján I. Bajezid szultán parancsára (1389–1402) felépítették az Anatóliai-erődöt (Anadolu Hisarı), majd Gallipolinál létrehoztak egy új tengeri ellenőrző pontot.⁵⁴ A folytatás azonban Timur Lenk büntető hadjárata miatt egy időre elakadt. Miután az oszmán állam túljutott az 1402-es ankarai csatavesztés okozta sokkon és a belső torzszalkodásokon, megpróbált újra a tengeren terjeszkedni. Ehhez viszont szükség volt megfelelő hadiflottára és tengeri kikötőre. A 14. század második felében Gallipoli volt a törökök legfontosabb tengeri támaszpontja a Dardanellák európai oldalán. 1390-ben Bajezid szultán parancsára Szarudzsa pasa vezetésével felépítettek itt egy erődítményt, rendbe tették és megtisztították a kikötőt, majd egy erős láncot helyeztek el, amellyel támadás esetén el tudták zárni a kikötőt az ellenség elől.⁵⁵ Később ugyanitt több raktárat, kovácsműhelyt, valamint egy sütőházat építettek.⁵⁶ A szultán a század végére egy 60 hajóból álló flottával rendelkezett, amellyel 1395-ben Konstantinápoly ostromakor blokádnál tudta venni a várost.⁵⁷ Az oszmánok tengeri terjeszkedése miatt a velenceiek fenyegetve érezték magukat, ezért több alkalommal, így 1399-ben, 1402-ben és 1444-ben megpróbálták elvenni tőlük Gallipolit.⁵⁸ 1416-ban egy rajtaütés során porig rombolták a kikötőt és vele együtt a már megépült hajókat is, de ezzel az akcióval csak ideig-óráig tudták megakadályozni a törököket abban, hogy a tengereken is előretörjenek. II. Murád szultán

---

tak az oszmánok katonai támogatására. Mivel a 14. közepén gyakoriak voltak az összecsapások a Genovai Köztársaság, Velence és a Bizánci Császárság között, és a genovaiak egymagukban képtelenek lettek volna felvenni a küzdelmet ellenük, ezért segítségért folyamodtak a törökökhöz. 1351 nyarán Orhán szultán íjászokat küldött a genovaiak velencei-bizánci ostrom alatt álló pérai telepének védelmére. A következő évben pedig az oszmán és a genovai erők közösen vették ostrom alá Konstantinápolyt, ezzel kényszerítve VI. Jánost, hogy elálljon a velenceiek további támogatásáról. (Ínalcık 1979–1980a, 79–80.) 1453-ig fennállt a Genovai Köztársaság és az Oszmán Birodalom katonai és gazdasági szövetsége. A genovaiak több alkalommal, így például 1363-ban, 1444-ben és 1453-ban is rendelkezésre bocsátották a hajóikat az oszmán csapatok részére. (Lásd Uzunçarşılı 1982, 166, 434, 471.)

54 Peınaru 2003, 33–57; Anhegger 1960, 481.

55 Uzunçarşılı 1988, 395.

56 Uo.

57 Uo.

58 Ínalcık 1979–1980a, 81; Uzunçarşılı 1988, 390–391.

(1421–1451) tett egy bátortalan lépést annak érdekében, hogy megvesse lábát a Fekete-tenger térségében: még apja idejében, 1419-ben egy török kontingens a tenger felől sikertelen kísérletet tett Kilia elfoglalására.⁵⁹ 1422. június második és szeptember hatodika között már II. Murád csapatai ostromolták meg Konstantinápolyt, s ennek egy Anatóliában kitört lázadás vetett véget.⁶⁰

Ezt követően a bizánci császárváros újabb ostromára még bő harminc évig kellett várniuk az oszmánoknak. Anélkül, hogy részletesen belemennénk a térség politikatörténetébe, nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy ebben az időszakban a birodalom még folyamatos növekedésben volt, s ez együtt járt azzal, hogy egyszerre több hadszíntéren is helyt kellett állnia. Az európai fronton, a Balkán-félszigeten az oszmánok már bekebelezték Bulgáriát, Boszniát, vazallusukká tették Szerbiát és Havasalföldet, de friss hódításaikat még nem érezhették teljes biztonságban, hiszen számolniuk kellett a lengyel–litván állam és Magyarország reakciójával is. A másik fronton, Anatóliában, folyamatosan harcban álltak a még meg nem hódított török bégiségekkel. A harcok a 15. század végéig, a 16. század elejéig eltartottak, és sok esetben összefonódtak a Balkánon zajló eseményekkel.⁶¹

59 Maxim 2002, 1.

60 Imber 1990, 94–95.

61 Erre kiváló példa a Magyar Királyság és a karamán állam között a 15. század első felében létrejött szövetség. A Karamánogluk államának területe Kónja központtal a mai Törökország déli, délnyugati felében helyezkedett el. A karamán bégek minden alkalmat megragadtak, hogy meggyengítsék az Oszmán-ház kis-ázsiai pozícióit, szívesen szövetkeztek az oszmánok ellenségeivel. A 15. század első felében, Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralkodása alatt megindultak a diplomáciai puhatólózások a Magyar Királyság és a karamán állam között. 1428 körül egy ismeretlen magyar diplomata felvette a kapcsolatot Ibrahim béggel. Ám az ekkor szőtt tervekből jó darabig nem lett semmi. A következő kapcsolatfelvételtre valamikor 1443–1444 körül, I. Jagelló Ulászló uralkodása alatt került sor: Ulászló követi megegyeztek Ibrahim béggel, hogy egy közös hadjáratban az Oszmán Birodalmat két oldalról együttes erővel roppantják össze. A sikeres hadjárat befejezése után pedig felosztják egymás között a birodalom európai és ázsiai területeit. 1443 őszén a magyar csapatok Hunyadi János vezérlete alatt elindultak, hogy összecsapjanak az oszmánokkal. Szinte ezzel egy időben a karamánok is megkezdték az oszmánok anatóliai területeinek felprédálását. Ibrahim bég csapatai megtámadták Ankarát, Kütahját, Bejpezarit, Szejtgázit és Bolvadint. Ebben a válságos helyzetben II. Murád szultán kettéosztotta csapatait, és egyik felét átdobta Kis-Ázsiába, hogy ott vegyék fel a küzdelmet a karamánokkal, míg a magyarokkal megpróbált békét kötni. (Tardy 1983, 26–28; Uzunçarşılı, 1982, 424–426.)

A következő lépést II. (Hódító) Mehmed (1451–1481) tette meg, aki 1452-ben, még Konstantinápoly bevétele előtt a Boszporusz európai oldalán felépítette a Ruméliai-erődöt (*Rumeli Hisari*).⁶² 1453-ban a bizánci főváros bevételevel teljesen ellenőrzése alá vonta a Dardanellákat és a Boszporuszt, s a Fekete-tenger bejáratát lezárva hozzákezdett az északi és a déli partvidék bekebelezéséhez. Először a déli terjeszkedéshez fogott hozzá, s ehhez három terület megszerzése volt okvetlenül szükséges: Amaszra, amelyet a genovaiak birtokoltak, Szinop az Iszfendijárogluk uralma alatt és a Komnénosz-dinasztia irányította Trapezunti Császárság. Közülük Amaszra (Amasra, Törökország) okozta a legtöbb kellemtlenséget a szultánnak, mivel a genovai kormányzó gyakran nyújtott segítséget a Fekete-tengeren portyázó kalóznak, akiket igyekezett az oszmánok ellen fordítani.⁶³ A város sorsa 1459-re pecsételődött meg: Mehmed kapudánpasa (flottaparancsok) vezetésével a törökök szoros ostromgyűrűbe fogták, ezért aztán harc nélkül megadta magát.⁶⁴ Amaszra elfoglalásával közelebb került II. Mehmed a Trapezunti Császárság meghódításához, s már 1456-tól kezdve rendszeres évi adóval tartozott a szultánnak.⁶⁵ Trapezunt megszerzése révén a szultán nemcsak egy jó kikötőhöz és gazdag bányákhoz jutott, hanem sikeresen kiűtötte egyik legnagyobb anatóliai ellenfelének, az Akkojunluk vezetőjének, Uzun Haszánnak legfontosabb keresztény szövetségét is.⁶⁶

A két tengeri támaszpont közül egyértelműen – új nevén – Trabzon birtoklása hozta a nagyobb nyereséget a birodalomnak. A 16–17. század folyamán ezen a kikötőn keresztül az oszmán flotta nemcsak óriási áruforgalmat bonyolított le, hanem a keleti, az iráni fronton szolgáló katonák részére az élelmiszert, a felszerelést, sokszor magukat a harcoló alakulatokat is tengeri úton, Trabzon érintésével juttatták el a célállomásra.

Az Oszmán Birodalom előretörésével párhuzamosan a genovai és más nemzetiségű európai, zömében itáliai kereskedők fokozatosan kiszorultak a térségből. Bár a 15. század első felében a genovaiak megőrizték vezető szerepü-

62 Kreiser 1995, 611.

63 Imber 1990, 176.

64 Uo.

65 İnalçık 1995, 110.

66 Kırzioğlu 1998, 22–33; Bilge, 2005, 33–34.

ket a fekete-tengeri kereskedelemben, de a század második felében az oszmánok felemelkedése és ezzel párhuzamosan az Arany Horda felbomlása alaposan felbolygatta az északi régió politikai viszonyait, s ezzel együtt a Krím-félszigeten található genovai kolóniák életét is. Korábban egy-két mondat erejéig már utaltam ezekre az eseményekre, de itt, ha csak vázlatosan is, mindenképpen át kell tekintenünk őket, mivel az elkövetkező két, két és fél évszázadban döntő befolyással bírnak majd a fekete-tengeri régió további sorsára.

A 14. század végén Timur Lenk (második) hadjárata során csapatai módszeresen végigpusztították a horda fennhatósága alatt álló területeket: a lakosságot lekasabolva nemegyszer egész városokat tettek a földdel egyenlővé. Dzsocsi ulusza emberéletben, pénzben, út- és településhálózatban egyaránt óriási veszteségeket szenvedett.⁶⁷ A véres harcok során 1395-ben elpusztult a horda fővárosa, Szaráj, majd pedig Tana, s ez egy időre visszavetette a távolsági kereskedelmet. Timur hadjárata, valamint a horda belső problémái oda vezettek, hogy a 15. században a horda területén lassan létrejött három új állam: a Krími, a Kazáni és az Asztraháni Kánság.

A Krím-félsziget és a tőle északabbra található területek kiválása már a legelső krími kán, Hadzsi Giráj uralkodása előtt megkezdődött. Az Arany Horda történetében oly vészterhes 1395-ös esztendőben Tas Timur, Hadzsi Giráj nagyapja a kaotikus állapotokat kihasználva saját nevére pénzt veretett, s ez azért volt különösen fontos, mert a muszlim világban a pénzverés az uralkodói szuverenitás egyik legfontosabb kifejezője volt.⁶⁸ Tas Timurról ennél többet nem tudunk, de annyi bizonyos, hogy ezzel a lépéssel a Krím-félszigeten élő tátar nemzetségeket elindította egy hosszú s meglehetősen rögzös úton. A legelső krími kán, Hadzsi Giráj életének korai éveiről kevés pontos információval rendelkezünk. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor került trónra, de az biztos, hogy 1441-1442 tájékán már hatalmon volt. Mint nagyapja esetében, ez az adat sem írott, hanem numizmatikai forrásból származik. A régészeti feltárások során a hidzsra szerinti 843. évből Hadzsi Giráj nevével vert pénzérme került elő.⁶⁹

67 Vásáry 1986, 140–141.

68 Fisher 1978, 3.

69 Ürekli 1989, 9.

Hadzsi Giráj uralma első látásra nem sok változást hozott a krími genovai kolóniák életében: ugyanúgy, ahogy az Arany Horda idején, a kán kijelölt Kaffába egy adószedőt (*tudun*) és egy bírót, továbbá megelégedett azzal, hogy hatalmát csak névlegesen gyakorolja a félsziget déli partjain fekvő genovai városok felett.⁷⁰ Később már nem érte be ennyivel, és igyekezett birtokba venni őket. Ezekben a kolóniákban uralma kiterjesztésének akadályát látta. Az egykorú itáliai forrásokból arra lehet következtetni, hogy át akarta venni a Kaffa és Kercs közötti emberkereskedelem ellenőrzését, ez utóbbi városból pedig egy kereskedelmi központot akart létrehozni a Krím, az Oszmán Birodalom és a Kaukázus között.⁷¹ Kapóra jött számára, hogy a félsziget genovai kolóniái a 15. század első felében válságos időkben éltek át. 1433 februárjában Cembalo (Balaklava, Ukrajna) lakosai fellázadtak a genovaiak ellen, akiket elkergettek a városból, s a hatalmat átadták a theodorói (Mangup, Ukrajna) hercegnek.⁷² Az új vezető rögtön hozzáfogott egy Genova-ellenes szövetség létrehozásához, amelyhez megnyerte a krími tatárokat is. Hadzsi Giráj csapatai még ugyanabban az évben megostromolták Kaffát, de látványos eredményt nem sikerült elérniük.⁷³ A következő években erre még több alkalommal kísérletet tett, de próbálkozásai hiábavalónak bizonyultak, mivel a tatárok nem bírtak a megerősített városokkal.⁷⁴ Hadzsi Giráj céljai eléréséhez maga is új szövetségeseket keresett. Miután II. Mehmed szultán 1453-ban meghódította Konstantinápolyt, figyelme a Fekete-tenger felé fordult, és hozzákezdett a genovaiak és velenceiek kiszorításához. 1454-ben II. Mehmed és Hadzsi Giráj szövetségre léptek, s egy közös vállalkozásba kezdtek Kaffa elfoglalására. Megegyeztek, hogy a várost a tatárok, a zsákmányt viszont az oszmán csapatok kapják meg.⁷⁵ 1454 júliusában a szövetségesek két irányból támadták meg Kaffát: az oszmánok a tenger felől 56 hajóval, a tatárok a szárazföld irányából 6000 emberrel ostromgyűrűt vontak

70 Małowist 1947, 43–48.

71 Małowist 1947, 157.

72 Hryszko 2004, 52.

73 Hryszko 2004, 53.

74 Kırımli 1932, 338.

75 İnalçık 1944, 196.

a város köré.⁷⁶ Az átütő siker most is elmaradt, ráadásul a török erőket más hadszíntéren is be kellett vetni, és az ostrom után az oszmán flotta nem is zaklatta tovább a genovai kolóniákat. A szultán a tatárokkal kötött egyezményt megszegve meglegedett azzal, hogy névleges fennhatóságának elismerésén kívül évente 3000 aranydukátot fizetnek neki.⁷⁷ Hadzsi Giráj igyekezett minél jobban megnehezíteni a genovai városok életét: blokád alá vette őket, így azok egy jó ideig nem tudták használni a tengeri utakat.⁷⁸

A század közepén számtalan nehéz pillanatot kellett átélniük a genovai kolóniáknak, mert a kán és a szultán presszióján túl a terjeszkedő Moldvai Vajdasággal is meg kellett küzdeniük. A vázolt eseményekkel egy időben Petru Aron moldvai vajda 1455-ben elkezdett a genovaiak rovására terjeszkedni, s első lépésben elvette tőlük a Dnyeper és a Fekete-tenger találkozásánál található Lericit.⁷⁹ Ebben a szituációban a kaffai kolónia vezetői kénytelenek voltak külső védelmező után nézni, s erre a lengyel uralkodót, (Jagelló) Kázmért (1447–1492 lengyel király) tartották a legalkalmasabbnak. Ebben az időben Kázmér minden erejét lekötötte a Német Lovagrenddel vívott szakadatlan küzdelem. Ehhez a királynak biztosítania kellett országa déli, délkeleti határait, s ezt csak úgy érthette el, ha megszerzi az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság semlegességét. Mivel a 15. század első felétől egészen a hetvenes évek elejéig – néhány súrlódástól eltekintve – a lengyel–litván állam kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt mind az oszmánokkal, mind a krími tatárokkal, ezért a genovaiak 1462-

76 Hryszko 2004, 64; Małowist 1947, 157–158; Üreklí 1989, 14.

77 Ínalczik 1944, 198; Małowist 1947, 160. Az oszmánok ezzel a lépéssel megvetették majdani uralmuk alapját a Krím-félszigeten. Ez számos konfliktust szült a két állam között, hiszen az itáliai kolóniák felett, ha csupán névlegesen is, de a kán gyakorolta a hatalmat. Azzal, hogy Kaffa az Oszmán Birodalom adófizetője lett, a szultán egy olyan ügybe avatkozott bele, amelyhez a tatárok szerint semmi köze. Ebből először 1468-ban támadt bonyodalom: egy hadjárat során az oszmán flotta megtámadta Kaffát, ahonnan néhány foglyot magukkal vittek Konstantinápolyba, akiket Mengli Giráj visszakövetelt a szultántól. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem az a néhány fogoly okozott problémát, hanem az, hogy egy olyan városból vitték el őket, amely elvben – a kán szemszögéből nézve – a Krími Kánság alá tartozik. A szultánnak írt levelében a kán elismerte ugyan, hogy Kaffa neki tartozik adóval, de ez a terület a kán fennhatósága alatt áll. (*Le Khanat de Crimée*, 39–44; Özyetgin, 1996, 116–117.)

78 Kirimli 1932, 376.

79 Małowist 1947, 161.

ben felvették a kapcsolatot a lengyel királlyal. Raffaele Monterosso kaffai konzul felkérte Kázmért a genovai kolóniák protektorának, és arra kérte őt, hogy az Oszmán Birodalom, a Krími Kánság, valamint a lengyel–litván állam között megkötött szerződésekbe foglalják bele a genovai kolóniákat is mint királyi uralom alatt álló területeket.⁸⁰ A király örömmel elfogadta az ajánlatot, annál is inkább, mert az lényegében semmilyen kötelezettséggel nem járt számára.⁸¹ A lengyel protektorátusnak kevés kézzelfogható nyoma volt: Kázmér nem szólt bele a kolóniák belső ügyeibe, nem voltak itt sem lengyel királyi tisztviselők, sem pedig katonák.⁸² Bár a király ígéretet tett arra, hogy alkalmas időben küld egy kisebb kontingenst Kaffába, de ebből egyetlen tétova kísérleten kívül semmi sem valósult meg.⁸³ Mégis a lengyel protektorátus ideig-óráig megvédte őket riváisaikkal szemben. Az, hogy néhány elvetélt próbálkozáson kívül az oszmánok hosszú időn keresztül nem zaklatták őket, nem annyira a semmi-re sem kötelező, névleges lengyel védelemnek volt köszönhető, hanem sokkal inkább annak, hogy nem volt kapacitásuk velük foglalkozni. Konstantinápoly bevétele után II. Mehmed csapatai nemcsak a Fekete-tenger térségben folytatták előrenyomulásukat, hanem a Balkánon és az Égei-tenger térségében is, s ez jelentősen sértette a Velencei Köztársaság kereskedelmi érdekeit. 1463 és 1479 között hosszan tartó tengeri háború zajlott a velenceiek és az oszmánok között, s ez nagymértékben lekötötte a birodalom tengeri kapacitásait.⁸⁴ Ennek ellenére a genovaiakra nehezedő török nyomás egy percig sem lankadt: 1470-ben a szultán felemeltette éves adójukat háromezerről nyolcezer dukátra, de kézzelfogható katonai akcióra egészen 1475 nyaráig nem került sor.⁸⁵ Elsősorban azért, mert a török csapatok súlyos csatákat vívtak az Égei-tengeren és Anatólia keleti felében, ahol csak 1473-ra tudtak leszámolni az oszmán állam keleti határait veszélyeztető Akkojunlukkal. Ilyen körülmények között Kaffa ostromára 1475-ig várni kellett. Ez év tavaszán véres konfliktus bontakozott ki a kán és a Giráj-di-

80 Hryszko 2004, 71; Małowist 1947, 175–176.

81 Małowist 1947, 177.

82 Uo.

83 Hryszko 2004, 72.

84 Ínalcık, 1973, 107–109; Imber 1990, 110.

85 Hryszko 2004, 74; Kirzioğlu 1988, 53.

nasztia többi tagja között, s ebbe a krími nemzetségfőkön kívül a genovaiak is beavatkoztak.⁸⁶ II. Mehmed ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy felszámolja az itáliaiak kaffai és krími „uralmát”. 1475. május 19-én Gedik Ahmed pasa vezérletével hatalmas, 183 hadihajóból (180 gálya és 3 „geleasse”) és 290 szállítóhajóból álló flotta indult el a város bevételére.⁸⁷ Miután május 31-én az oszmán flotta megérkezett Kaffa falai alá, megkezdte a város bombázását, mire a védők hét nap után megadták magukat. Azokat, akik nem tudtak idejében elmenekül-

86 A Krími Kánsággal foglalkozó munkák az 1475 és 1478 közötti szakaszt tartják a kánság történetében talán a legzavarosabb időszaknak. Ebből adódóan sokszor a releváns szakirodalomban is néha ellentmondásos dolgokat lehet olvasni e témáról, s erre jó példa Halil İnalıcık és Akdes Nimet Kurat egy-egy ma is meghatározó munkája. Kezdjük először İnalıcık tanulmányával. Ebben az 1944-ben megjelent művében a válság kirobbanásának okait Mengli Giráj és a Sirin nemzetség között kitört konfliktusban látja. A közöttük lévő ellentétek legfőbb alapját a kán kaffai képviselőjének, a tudnának a kinevezése képezte. Ezt a tisztséget Mengli Giráj uralkodása kezdetekor a Sirinek vezére, Mamaj mirza töltötte be. 1473-ban bekövetkezett halála után a Sirin nemzetség új vezetője, Eminek mirza lett a kán kaffai képviselője. Az ő kinevezése heves ellenkezést váltott ki a genovaiak körében. A Sirinekre úgy tekintettek, mint az Oszmán Birodalom szálláscsinálóira; Eminek mirzát pedig azzal vádolták, hogy összejátszik a szultánnal. Mengli Giráj kénytelen volt engedni a genovaiak követelésének, s Karaj mirzát nevezte ki Eminek helyére. Eközben Mamaj mirza özvegye megvesztegette a genovaiakat, hogy Mamaj fiát Szartákat vegyék pártfogásukba. Az itáliaiak megfenyegették a kánt, hogy ha nem az ő jelöltjüket támogatja, akkor a náluk raboskodó testvérét kiengedik a börtönből, s őt segítik hatalomra. Miután Mengli Giráj engedett a genovaiak követelésének, és kinevezte Szartákat Karaj mirza helyére, Eminek és a többi tatár nemzetség fellázadt ellene, s a kán 1500 emberével Kaffába menekült. Eminek mirza pedig II. Mehmedhez fordult segítségért Mengli Giráj és tatárok ellen. (İnalıcık 1944, 204–205.) Kurat 1972-ben jelentette meg a Fekete-tenger északi partvidékén élt török törzsekről és államokról írott utolsó könyvét. E szerint az 1475-ös belharcok kiváltó oka az volt, hogy Mengli Girájt egyik testvére, Hajdar a Sirinek kivételével megszerezte a többi nemzetég támogatását, és elűzte Mengli Girájt a trónról. A száműzött kán Kaffába menekült, ahol a genovaiak egy időre börtönbe vetették. A Sirinek vezérének, Eminek mirzának a tanácsára követet küldött a Portára, és katonai segítséget kért a szultántól. (Kurat, 1992, 214–215. Az ellentmondást valószínűleg az okozza, hogy mind a ketten eltérő források alapján dolgoztak. Kurat ennél a résznél valószínűleg csak két krími krónikára, Halim Giráj *Gülbün-ü Hānānjára* és Szejjid Muhammed Riza *Es-Seb'us-Seyyārjára* támaszkodott. Ezzel szemben İnalıcık jóval szélesebb forrásbázist használt. Megállapításait részben megerősítik Marian Małowist kutatási eredményei is, aki elsősorban a korabeli latin és olasz nyelvű források alapján dolgozott. (Małowist 1947, 319.) Ugyanakkor Małowist és Rafał Hryszko számos más problémát is felsoroltak, amelyek az 1475-ös eseményekhez vezettek. (Małowist 1947, 312–320. Hryszko 2004, 74–75.)

87 Kirzioğlu 1998, 57; Małowist 1947, 330.

ni, fogságba vetették és eladták a város rabszolgapiacán.⁸⁸ Még ugyanebben az évben az oszmánok megszállták a Krím-félsziget déli partvidékén fekvő többi várost, majd megszerezték Azakot is. Kaffa bevételével az oszmánok számára megnyílt a lehetőség, hogy a Fekete-tenger medencéjét teljesen a kezükbe vegyék. Legelőször azonban a Krími Kánságban kellett rendet tenniük, ahol 1475 és 1478 között a szakadatlan belháborúk következtében többen váltották egymást a kánság élén. 1478-ban a szultánnak sikerült megszilárdítani Mengli Giráj (1466/1467, 1469–1474/1475, 1478/1479–1515) uralmát, majd csapatai nekiláttak a többi krími város bekebelezéséhez. 1479-ben Dzsezeri Kászim pasa irányításával az oszmán flotta kiűzte a genovaiakat Anapából (Anapa, Oroszország), Tamanból (Tamany, Oroszország) és a Kubán-folyó torkolatvidékén fekvő Kopanból (Kopan, Oroszország). Ezzel a lépéssel sikerült megszerezniük az Azovi-tenger felett az ellenőrzést, majd figyelmük a Duna-delta és a Prut-Dnyeszter vidéke felé fordult, ahol két fontos kikötő is volt: a Duna-deltában Kilia, a Dnyeszter limánja és a Fekete-tenger találkozásánál pedig Maurocastro, azaz az oszmán Akkerman. Bevételükkel a 15. század első felében már több alkalommal sikertelenül kísérleteztek. Az eredménytelenség ugyanúgy visszavezethető a hadiflotta kezdeti fejletlenségére, mint a többfrontos háborúból fakadó nehézségekre. Viszont van még egy tényező, amelyet feltétlenül figyelembe kell venni. A part menti sávot sem északon, sem délen nem lehetett megtartani a mögötte húzódó területek ellenőrzése nélkül. Délen viszonylag egyszerű volt a helyzet, mert a 15. század hetvenes éveire az oszmánok felszámolták és beolvasztották a velük szemben álló, ugyanakkor vallásilag és etnikailag is hasonló török bégségeket. Északon azonban összetettebb feladatok vártak rájuk, s az Al-Duna, valamint a Dnyeszter mentének ellenőrzéséhez szükségük volt a román vajdaságokra is. Bár a két román állam látszatra önálló volt, valójában hol a Magyar Királyság, hol pedig a lengyel–litván állam befolyása alatt álltak. Ha a törökök meg akarták szerezni ezt a két kikötőt, ahhoz Moldvát és Havasalföldet is ellenőrizniük kellett, ez viszont kiváltotta mindkét, a magyar és a lengyel állam ellenállását.

---

88 Hryszko 2004, 76.

Havasalföldhöz a kulcsot egyértelműen a Duna alsó folyása mentén található kikötők és átkelőhelyek ellenőrzése biztosította. A 14. század végén a Balkánon gyorsan előrenyomuló oszmán csapatok 1388-ban elfoglalták Szilisztrét (Szilisztra, Bulgária), 1395-ben Nikápolyt (az oszmán korban Nigbolu, ma Nikopol, Bulgária), 1396-ban pedig felszámolták az utolsó bolgár államot is, majd hozzáfogtak Havasalföld meghódításához. 1392-ben a törökök elűzték a trónjáról Mirceát, és a helyére Vlad került, aki 1394-ben hűségesküt tett az oszmánoknak.⁸⁹ Uralma azonban nem volt tartós, 1396-ban az erdélyi vajda, Stibor elkergette őt, és visszasegítette Mirceát a hatalomba. Az oszmánok befolyása nem volt tartós, hiszen a kormányzat a 14. század végén még nem tudta teljesen megszilárdítani hatalmát a már meghódított balkáni államok felett. Ez a folyamat gyakorlatilag egy bő évszázadot vett igénybe. A Kárpátok és az Al-Duna között fekvő területért előbb meg kellett mérközniük a magyar állammal is, amely igyekezett gátat vetni az oszmánok előretörésének. A 15. század elején, miután a fiatal oszmán állam magához tért az 1402-es ankarai csatát követő megrázkódtatásból, és rendezte sorait, ismét belefogott, hogy kiterjessze fennhatóságát a Balkánra. Havasalföld ellenőrzésében óriási előrelépést jelentett, hogy 1417-ben az oszmán csapatok meghódították az Al-Duna havasalföldi szakaszán fekvő Gyurgyevót (Giurgiu, Románia), ahonnan a török portyázók gyakran betörték a román állam területére.⁹⁰ 1419-ben Mircea halála után mind a magyarok, mind a törökök igyekeztek saját pártfogoltjikat helyzetbe hozni: a magyarok Mircea egyik fiát, Mihait, a törökök pedig Dant támogatták céljaik érdekében. A havasalföldi vajdák későbbi politikai orientációjában ugyan fontos szerepet játszott az, hogy kinek a segítségével szerezték meg a trónt, de miután egyik állam sem tudta befolyását tartósan megszilárdítani, trónkövetelők pedig szép számmal akadtak mindkét oldalon, így semelyik vajda sem tehetette meg, hogy tartósan bármelyik oldal mellett elköteleződjön.⁹¹

89 Uzunçarşılı 1982, 213.

90 Panaite 2002, 114.

91 Makkai 1989, 72–76, 82–88. Erről az őrlődésről Elekes Lajos tollából született egy alapos tanulmány: Elekes 1940, 171–228.

A 14–15. század során hasonló problémákkal kellett szembenéznie a Moldvai Vajdaságnak is, azzal a különbséggel, hogy Havasalföldtől eltérően egyszerre nem két, hanem három ország között hánykolódott. Moldva a 14. század folyamán hagyományosan a Magyar Királyság érdekszférájához tartozott, s fontos szerepet töltött be a magyar határvédelemben, főleg a keletről jövő tatár támadások elhárításában.⁹² A 14. század közepétől a hosszú, közel két évszázados széttagoltságból kikeveredett Lengyel Királyság délkeleti terjeszkedésbe fogott. 1340 és 1349 között bekebelezte a Halicsi Fejedelemség területét, vele együtt megszerezte Lemberget is. A lengyelek természetesen nem álltak meg ennél a pontnál, hanem tovább haladtak. 1387-ben kiterjesztették fennhatóságukat a Moldvai Vajdaságra. A lengyel állam moldvai politikájának alakításában szoros kapcsolatai révén a podóliai vajdáknak is nagy szerep jutott. A lengyelek pártfogásáért cserébe a moldvaiak rendszeres katonai támogatást nyújtottak a lengyeleknek: a moldvai csapatok ugyanúgy jelen voltak az orosz hadszíntéren, mint a Német Lovagrenddel vívott küzdelmekben.⁹³ A lengyelek előrenyomulása nem mindenkinek tetszett. A 15. század első felében a magyar és a lengyel uralkodó több alkalommal azon vitatkozott, hogy Moldva kinek a befolyási övezetébe tartozzon. Mind a két felet eltérő érdekek vezérelték. Míg a lengyelek elsősorban a Moldván áthaladó kereskedelmi forgalom ellenőrzésében voltak érdekeltek, addig a magyarok főleg védelmi szempontok miatt tartottak igényt erre a területre. A század elején Luxemburgi Zsigmond Moldvát felhasználva a Dnyeszter vonaláig terjedő új védelmi rendszer kialakításán dolgozott. 1412-ben, a lublói (Stará Lubovňa, Szlovákia) szerződés megkötésekor megegyezett Jagelló Ulászlóval, hogy Kilia és Licostomo a magyar, Maurocastro pedig a lengyel érdekszférához tartozzék.⁹⁴

A védelmi rendszer Hunyadi János kormányzósága alatt továbbfejlődött. Miután 1448-ban sikerült Petru Aront Moldvában hatalomra juttatni, megszerezte tőle Kiliát és Maurocastrót, ahová magyar helyőrséget telepített.⁹⁵ Hunya-

92 Makkai 1989, 34–35.

93 Spieralski 1967, 23–24.

94 Hryszko 2004, 58.

95 Benda 1985, 902–903; Mikecs 1943, 464; Székely 1989, 49. Elekes Lajos már említett tanulmányán kívül igen hasznos áttekintést nyújt Hunyadi János moldvai és havasalföldi kap-

di János után fia, Mátyás (1458–1490) is hasonló moldvai politikát folytatott. Ő maga is több alkalommal beavatkozott a vajdaság belügyeibe. Ez állandó konfliktusforrás volt a magyar és a lengyel–litván állam között, s ez hozzájárult ahhoz, hogy a lengyelek a magyarok ellenében a törökökhöz fordultak segítségért. Ebben az időszakban a lengyel–török kapcsolatok alakulását sokszor a lengyel–magyar viszony változásai határozták meg.⁹⁶ Az Oszmán Birodalom és a lengyel–litván állam jó kapcsolata csak addig tartott, amíg a törökök nem veszélyeztették a lengyelek moldvai pozícióit. Konstantinápoly elfoglalása után II. Mehmed az 1454-es tengeri hadjárat során nemcsak Kaffát próbálta meg elfoglalni, hanem Kiliát és Akkermant is, ám ez az akció ekkor még nem vezetett eredményre. 1455-ben, a nándorfehérvári hadjárat előtt a szultán egy egyházi szláv nyelven írt, tigrával ellátott levélben felszólította Petru Aron moldvai vajdát, hogy 2000 arannyal járuljon hozzá a hadjárat költségeihez.⁹⁷ Mivel a vajda tartott a törököktől, ezért előbb tanácsot kért a moldvai bojároktól, és csak a következő évben vitette be a kért összeget. Bár a moldvai vajdák korábban is küldtek ajándék gyanánt pénzt a törököknek, Petru Aron ezzel az aktussal gyakorlatilag elismerte az oszmánok fennhatóságát.⁹⁸ Mivel Jagelló Kázmér uralkodása alatt a lengyel seregek elsősorban északon hadakoztak, ezért a lengyel külpolitika igyekezett elkerülni minden nyílt konfrontációt a Portával. Ezzel együtt a lengyelek nem akarták elveszíteni befolyásukat a Moldvai Vajdaság felett. Petru Aron 1456-ban nemcsak a szultánnak tett hűségesküt, hanem június 29-én Szucsávában a lengyel követ jelenlétében elismerte hűbérurának a királyt is. Ígéretet tett, hogy fegyveres segítséget nyújt a lengyel–litván államnak a lo-vagrenddel és a tatárokkal folytatott küzdelmében.⁹⁹

---

csolatairól Alexandru Simon 2010-es munkája. Ugyanakkor tanulmányának két komoly hiányossága is van: a középkori magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó munkákhoz hasonlóan súlyához mérten alig tesz említést a Moldvai Vajdaság történetének lengyel vonatkozásairól. Kilia és Akkerman megszerzésének pedig csak és kizárólag a kereskedelmi és gazdasági összefüggéseit emeli ki, a védelmi tényezőkről nem ír semmit. (Simon 2010, 112–136; Makkai 1989, 76–77.)

96 Kołodziejczyk 2000, 100.

97 Guboğlu 1986, 742–743; Spieralski 1967, 37.

98 Guboğlu 1986, 743.

99 *Historia dyplomacji polskiej* I. 459.

A Petru Aront követő moldvai vajda, Ștefan cel Mare (1457–1504) szokatlanul hosszú uralkodása alatt a Moldvai Vajdaság politikáját is ugyanaz a ketős, lengyel-oszmán szorítás befolyásolta. A vajda elődjéhez hasonlóan évente kezdetben 2000, 1465 után 3000 arany adót fizetett a Portának, de a lengyel uralkodónak is hűséget esküdött, és egészen a hetvenes évek elejéig ez a konszenzus jellemezte uralmát. Ezzel együtt igyekezett önálló külpolitikát folytatva kiterjeszteni Moldova határait: 1462-ben megszerezte a magyar fennhatóság alatt álló Kiliát, 1465-ben pedig a genovai fennhatóság alatt álló Lericit. 1470-ben megtámadta Havasalföldet, 1472-73 körül egy hatalmas nemzetközi, iráni–lengyel–magyar–velencei–nápolyi törökellenes koalícióban találta magát, majd megtagadta az adófizetést a szultánnak.¹⁰⁰ II. Mehmed parancsára a ruméliai beglerbég, Szulejmán pasa 1475 januárjában kb. 30-40 ezer fős sereg élén megindult, hogy megbüntesse az engedetlen vazallust, de vereséget szenvedett tőle. A következő év tavaszán a szultán személyesen vezette Ștefan cel Mare ellen a hadjáratot. Ebben a kényes szituációban a vajda sem a lengyelektől, sem a magyaroktól nem kapott érdemi katonai segítséget. Bár hozzá kell tenni, hogy a lengyel követ, Marcin Wrocimowski próbálta megóvni a vajdát a szultán boszújától, aki nemcsak a törökellenes koalícióban való részvétele miatt haragudott rá, hanem azért is, mert Kaffa elfoglalása után számtalan genovai menekültet fogadott be.¹⁰¹ II. Mehmed hajlandó volt eltekinteni a büntetőexpedíciótól, cserébe viszont három dolgot követelt a vajdától: fizesse meg az elmaradt adót, adja ki a genovai „foglyokat”, és engedje át Kiliát.¹⁰² Miután erre a vajda nem volt hajlandó, a szultán csapataival együtt átkelt a Dunán, és végigpusztította a vajdaságot.¹⁰³ Hamarosan az oszmánok kivonultak innen, és Ștefan cel Mare is megtarthatta hatalmát, ám ennek meg kellett fizetnie az árát: a szultán felemelte az évi adó összegét 3000-ról 6000 aranyra.¹⁰⁴ Hogy a komolyabb megtorlás elmaradt, fontos szerepet játszott az, hogy II. Mehmed sem akart összetűzésbe kerülni a Moldvában jelentékeny befolyással bíró lengyelekkel. A szultán mesz-

100 Guboğlu 1986, 743; Hryszko 2004, 67–68.

101 Kołodziejczyk 2000, 109–110; *Historia dyplomacji polskiej* I. 497.

102 Uzunçarşılı 1949, 79.

103 Uzunçarşılı 1949, 80.

104 Guboğlu 1986, 744.

szebb tekintett, és megpróbálta kihasználni a Jagelló Kázmér és Hunyadi Mátyás konfliktusából fakadó lehetőségeket. 1478-ban követén keresztül felvázolta Kázmérnak egy magyarellenes lengyel-török szövetség tervét, de a király ezt kerek pereg visszautasította.¹⁰⁵

II. Mehmed halála után, II. Bajezid (1481–1512) uralkodása alatt számos változás következett be a lengyel-török kapcsolatokban. Az új szultán elődjével ellentétben nem volt tekintettel a lengyelek igényeire, s minden korábbinál jóval keményebben igyekezett kordában tartani a moldvai vajda ambícióit. Ennek a háttérben az állt, hogy közvetlenül Bajezid trónra lépése után közte és testvére, Dzsem szultán között háború tört ki. A belső villongásokat kihasználva Ștefan cel Mare ismét megtámadta Havasalföldet, és nem fizette meg az adót.¹⁰⁶ A dinasztián belül zajló harcok befejeztével Bajezid büntetőexpedíciót szervezett a Moldvai Vajdaság ellen, és 1484 nyarán sikeresen megostromolta Kiliát és Akkermant. Hiába kapott a vajda segítséget a lengyelektől, nem tudta feltartóztatni a szultán csapatait. Ez az eset mind a lengyeleket, mind a moldvaiakat kellemetlenül érintette. A lengyel-litván állam elveszítette az ellenőrzést két jelentős kikötő felett, Moldvát pedig folyamatosan sakkban tartotta az erődökbe beszállásolt helyőrség. Ștefan cel Mare ugyan megpróbálta erővel visszavenni Akkermant, de kísérlete kudarcba fulladt, s egy újabb török büntetőakcióhoz vezetett.¹⁰⁷ Az oszmánok számára döntő fontosságú volt e két kikötő elfoglalása. Egyrészt innen sokkal jobban kézben lehetett tartani a két román vajdaságot. Másrészt Akkerman és Kilia nyitotta meg számukra az utat a Magyar Királyság és a lengyel-litván állam felé.¹⁰⁸ Mivel ebben a korban a szárazföldi útvonalakon jóval nehezebben lehetett az utánpótlást biztosítani, ezért az oszmánok balkáni és magyarországi terjeszkedése szempontjából létfontosságú volt a Duna déli szakaszának teljes kontrollálása, s ezt csak Kilia és Havasalföld ellenőrzésével lehetett megvalósítani.

A lengyelek kezdetben megpróbálták diplomáciai úton rendezni a vitás kérdéseket az oszmánokkal: a két állam kapcsolatát szabályozó szerződést több

105 Kołodziejczyk 2000, 110.

106 Guboğlu 1986, 744.

107 Uo.

108 Beldiceanu 1964, 53–55; Székely 1989, 51.

alkalommal (1489-ben, 1494-ben és 1497-ben) is meghosszabbították, de a felszín alatt mindkét fél már az összecsapásra készült. Jagelló Kázmér utódja, János Albert (1492–1501) csapatai 1497 őszén behatoltak Moldvába, de október 26-án, részben Ştefan cel Mare árulása miatt, Codrul Cosminuluinál súlyos vereséget szenvedtek a török csapatoktól.¹⁰⁹ A bukovinai katasztrófa után a lengyel uralkodó nem vett részt több törökellenes hadjáratban, annál is inkább, mert egyre gyakrabban kellett szembenéznie a krími tatárok pusztító betöréseivel.

A 15. század első felében a születőben lévő Krími Kánság és a lengyel–litván állam kapcsolatai kifejezetten jók voltak. Az Arany Horda felbomlását követő harcok után sok tatár nemzetségfő keresett és talált menedéket a Litván Nagyfejedelemségben. Amikor 1395-ben Timur Lenk seregei óriási pusztítást vittek végbe a horda területén, Toktamis kán is Litvániába menekült.¹¹⁰ Valószínűleg a legelső krími kán, Hadzsi Giráj is Litvániában, Troki (Trakai, Litvánia) várában látta meg a napvilágot.¹¹¹ Később, 1428 körül Witold (Vytautas) litván nagyfejedelem segített neki abban, hogy a Krímben megszerezhesse a hatalmat.¹¹² Hadzsi Giráj nem maradt hálátlan, s több alkalommal is fegyveres támogatást biztosított Witoldnak és utódainak. Így például, amikor 1444-ben Świadrygiełło Olgierdowicz (Švitrigaila) Szejjid Ahmed aranyhordai kán közreműködésével harcot indított a Litván Nagyfejedelemség megszerzésért, Hadzsi Giráj vele szemben Jagelló Zsigmondot, majd pedig Kázmért támogatta.¹¹³

A két ország jó viszonya Hadzsi Giráj uralkodásának végéig fennmaradt. Halála után azonban ez a jó kapcsolat alapos változáson ment keresztül, s ennek gyökerei visszavezethetők a Litván és a Moszkvai Nagyfejedelemség közötti területi vitákra. III. Iván (1462–1505) moszkvai nagyfejedelem uralkodása alatt

109 Guboğlu 1986, 745; Kołodziejczyk 2000, 110–111; Spieralski 1967, 55–60.

110 Vásáry 1986, 143–144.

111 Ivanics 1994, 15; Fisher 1978, 8. A tatár menekültek egy része vagy hazaköltözött, vagy Litvániában telepedett le, s katonáskodással foglalkozott tovább. Az előkelők közül sokan áttértek a kereszténységre, s az orosz területeken élő tatár főemberekhez hasonlóan beolvadtak a lengyel–litván nemességbe. (Dziadulewicz, 1929.) Sokan muszlim hitüket megtartva letelepedtek a Litván Nagyfejedelemség területén, s bizonyos kiváltságokért cserébe lovas katonai szolgálatot vállaltak. (Tyszkiewicz, 1989, 144–201, 280–299.)

112 Ürekli 1989, 10; Bartoszewicz 1860, 60; Kołodziejczyk 2011, 11–12.

113 Tyszkiewicz 2008, 93–94.

elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy országának határait mind jobban kitolja. Mivel önmagát az egykori Kijevi Rusz egyetlen törvényes örökösének tekintette, ezért igényt tartott minden olyan területre, amely az ősi keleti szláv államhoz tartozott, így Litvániára is. Jagelló Kázmérral, aki nemcsak lengyel király, hanem egyben litván nagyfejedelem is volt, nem tért ki az összecsapás elől, hanem a Nagy Horda kánjával szövetségbe kötött Moszkva ellen. A lengyel–litván állam korábbi, a Krími Kánságot támogató politikájában bekövetkezett fordulat fokozatosan, már Hadzsi Giráj uralkodásának utolsó éveiben végbement. A lengyel döntéshozók számára teljesen nyilvánvaló volt, hogy Szejjid Ahmed támogatásáért cserébe nem szabad beavatkozniuk korábbi szövetségeseik, Hadzsi Giráj és a Nagy Horda küzdelmébe. Ennek jegyében például 1465-ben a lengyelek semlegességet tanúsítottak, amikor az Arany Horda e két utódállama összecsapott egymással.¹¹⁴ Noha ez az eset eltávolította egymástól a lengyeleket és a tatárokat, a nyílt szakadás csak néhány évvel később következett be. 1471-ben Jagelló Kázmér szövetséget kötött Szejjid Ahmed utódjával, Kücsük Muhammeddel a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen, s ez Hadzsi Giráj utódja, Mengli Giráj szemében felért egy árulással.¹¹⁵

A lengyel–litván állam külpolitikai irányváltása miatt a 15. század utolsó harmadában a Krími Kánság is arra kényszerült, hogy Jagelló Kázmér és Szejjid Ahmed szövetségével szemben új partnert keressen. Végül is nem kellett messzire mennie, és többéves előkészítés után, 1475 márciusában Mengli Giráj szövetséget kötött III. Ivánnal Kücsük Muhammed és Jagelló Kázmér ellen.¹¹⁶ Ez a krími-orosz szövetség már a tárgyalások alatt megmutatta a lengyel–litván államnak, hogy déli határainál milyen súlyos problémákkal kell majd szembenéznie: 1474-től kezdve a krími tatárok rendszeresen felprédálták Podóliát és Vörösoroszságot (Czerwony Rus).¹¹⁷ A lengyelek problémái tovább gyarapodtak azzal, hogy 1478-ban az oszmánok segítségével Mengli Giráj visszakapaszkodott a hatalomba, mert ezzel a lépéssel a Porta egy helyben lévő és (szinte) azonnal bevethet-

114 Vásáry 2012, 16.

115 Kołodziejczyk 2011, 20.

116 Uo.

117 Podhorodecki 1987, 20.

tő katonai erő felett rendelkezhetett. Néhány évvel később, az 1484-es moldvai hadjáratban az oszmán csapatok mellett ott találhatjuk a krími tatárokat is. Ettől kezdve a lengyel–litván államnak figyelembe kellett vennie, hogy egy esetleges lengyel–krími konfliktusból nagyon könnyen kibontakozhatott egy lengyel–török háború is. A lengyel–török és a lengyel–krími kapcsolatok zátonyra futásának lett még egy kellemetlen következménye. Mengli Girájhoz hasonlóan II. Bajezid is igyekezett jó viszonyt ápolni a Moszkvai Nagyfejedelemséggel. 1492-ben a kán közvetítésével III. Iván és II. Bajezid szultán hivatalosan is levelet váltott egymással, majd 1497-ben szerződést kötöttek, amelyben a szultán kedvezményeket biztosított az orosz kereskedőknek a birodalom területén.¹¹⁸ Bár kettejük kapcsolata elsősorban kereskedelmi jellegű volt, ezzel a lépéssel kiválóan sakkban lehetett tartani a lengyel–litván államot. Ne feledjük, hogy amikor 1497-ben a szultán és a nagyfejedelem szerződést kötött, még ugyanabban az évben a lengyel és az oszmán hadsereg súlyos harcokat vívott egymással Bukovinában. Miután a Porta lényegében szabad kezet biztosított Mengli Girájnak az orosz ügyek intézésében, teljesen egyértelmű volt az is, hogy a két állam, a Moszkvai Nagyfejedelemség és az Oszmán Birodalom kapcsolatait nagymértékben befolyásolja a krími–orosz viszony alakulása. Miután a kánság és a nagyfejedelemiség szövetségét a közös ellenség, a Nagy Horda elleni harc tartotta össze, ez csak és kizárólag addig volt életképes, amíg legfőbb riválisukat le nem győzték. Miután 1502-ben Mengli Giráj teljesen felszámolta a Nagy Hordát, okafogyottá vált, hogy fenntartsa szövetségét III. Ivánnal. Annál is inkább, mert a 16. század első felében kettejük kapcsolatát elsősorban az Arany Horda másik két utódállamáért, a Kazáni és az Asztraháni Kánságért folytatott harc határozta meg.

A 15. század végén az oszmánok mellett a krími tatárok is igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni a Fekete-tenger északi partvidékére. Mengli Giráj parancsára 1492 tavaszán a Dnyeper alsó folyásánál található átkelőnél, lengyel területen felépítették Tavant, majd 1494-ben a Dnyeper limánjánál, a lengyel kézben tartott Oczkóval szemben Dzsánkirmánt, ahonnan könnyen be lehetett hatolni Moldvába és a lengyel–litván állam területére.¹¹⁹

118 Novoseltsev 1999, 74; Pritsak, 1999b, 69.

119 Kołodziejczyk 2011, 25–27; Finkel–Ostapchuk 2005, 152.

Az oszmán állam 1484 nyarán megelégedett Kilia és Akkerman birtokbavételével, és nem terjeszkedett tovább Moldva és Havasalföld rovására. Részben azért, mert ekkor még nem lettek volna képesek megtartani ezeket a területeket sem a magyarok, sem pedig a lengyelek ellenében. Miután a lengyel–litván állam (nyíltan) nem állt többet az oszmán terjeszkedés útjába, a Porta lemondott arról, hogy bekebelezze a két román államot. A mohácsi csatát megelőző évben, 1525 októberében hosszú tárgyalássorozat után Stanisław Odręważ három évre szóló szerződést kötött Szulejmán szultánnal, amelybe viszont nem sikerült belefoglalnia a Magyar Királyságot.¹²⁰ A rá következő év nyarán, amikor Szulejmán szultán általános támadást indított Magyarország ellen, a biztonság kedvéért parancsba adta a krími tatároknak, hogy támadjanak a lengyel területekre.¹²¹

Az oszmánok tovább növelték területeiket a Duna mentén. Szulejmán szultán uralkodásának kezdetén, 1521. augusztus 29-én elfoglalták a Magyar Királyság déli védelmi rendszerének legfontosabb elemét, Nándorfehérvár erődjét, ezáltal újabb stratégiaileg fontos kikötőt szereztek meg a Duna vidékén. Miután 1526. augusztus 29-én a mohácsi síkon Szulejmán csapatai győzelmet arattak a magyar sereg felett, a folyamatos beharcokkal küszködő magyar állam már képtelen volt a román vajdaságokra figyelni. Szulejmán ekkorra már Havasalföldet biztos kézzel irányította, Moldva felett azonban még nem bírt teljes befolyással. Ezt számos példával is jól alá lehet támasztani. Így például 1521-ben Nándorfehérvár eleste előtt a szultán parancsba adta a moldvai vajdának, Ștefănițănak (1517–1527), hogy támadja meg Székelyföldet, de a vajda azzal a kifogással utasította ezt el, hogy meg kell védenie a tatárokkal szemben a vajdaságot. 1526-ban, amikor Szulejmán Magyarország ellen indult, ismét parancsba adta neki, hogy támadja meg Erdélyt, de ő újfent nem volt hajlandó kimozdulni csapataival Moldvából.¹²² Ștefăniță halála után Petru Rareș (1527–1538) került hatalomra, aki a Magyar Királyság bukása és a lengyel–oszmán békeszerződés megkötése után kénytelen volt fejet hajtani az oszmánok akarata előtt, azonban

120 Kołodziejczyk 2000, 116.

121 Czamańska 2004, 98.

122 Guboğlu 1986, 747–748.

az elkövetkező években, amennyire lehetett, megkísérelte függetleníteni magát a Portától. Számos alkalommal önálló akciókat szervezett: részben a moszkvai nagyfejedelem ösztönzésére elindult, hogy elfoglalja a lengyel–moldvai határ lengyel oldalán fekvő Pokuciét (Pokuttja, Ukrajna), ám 1531. augusztus 21-én a lengyel csapatok parancsnoka, Jan Tarnowski Obertyn (Obertin, Ukrajna) mellett a seregével együtt legyőzte a vajdát.¹²³ Néhány évvel később, 1535. április 4-én Jászvásárban Ferdinánd követének közvetítésével szövetséget kötött a Habsburgokkal a törökök ellen.¹²⁴ Petru Rareș politikája aláaknázza az Oszmán Birodalom pozícióit. Mivel az oszmán hadsereg hol keleten, az iráni határvidéken, hol pedig nyugaton, a magyar hadszíntéren volt lekötve, Szulejmán nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy bármelyik vazallusának magánakciója veszélybe sodorja a birodalom érdekeit, ezért elébe ment ennek a problémának, és hozzákezdett egy Moldva elleni büntetőakció megszervezéséhez. Hangsúlyozni kell, hogy ezt a hadjáratot nem kizárólag Petru Rareș különutas politikája siettette, hanem országának kedvező földrajzi fekvése is. Az Oszmán Birodalom a 16. század első felében zárta le azt a hosszú küzdelmet, amelyet a Fekete-tenger térségének teljes ellenőrzéséért folytatott. Ennek utolsó hiányzó elemét Moldva alkotta. Elméletileg Akkerman birtokbavételével az oszmánok könnyebben tudták kontrollálni ezt a területet, azonban Petru Rareș tevékenysége bebizonyította, hogy mindez nem elegendő. Az 1538-as katonai akció végkifejletében jelentősen eltért a korábbi hasonló vállalkozásoktól. Míg korábban a szultánok rendszerint megelégedtek azzal, hogy a vajda ismét esküt tett nekik, és megemelték az évi adó összegét, most Szulejmán jóval szigorúbban járt el. Az oszmán–török krónikák egybehangzó adatai szerint Petru Rareș elűzése után Ștefan Lăcustă (1538–1540) személyében a szultán új vajdát jelölt ki a vajdaság élére, akinek több követelést is teljesítenie kellett, s ezek közül a legsúlyosabb kétségtelenül a Prut és a Dnyeszter között fekvő terület átadása volt.¹²⁵ A birodalom Szulejmán szultán lépésének köszönhetően nemcsak újabb területet szerzett meg, hanem birtokába jutott egy nagyon fontos erődnél, a Dnyeszter

123 Guboğlu 1986, 751; Spieralski 1986, 81, 86.

124 Guboğlu 1986, 754.

125 Guboğlu 1986, 790–791.

jobb partján álló Bendernek (Tighina, Moldova). Ez a település korábban fontos szerepet játszott a szárazföldi kereskedelemben, s a következő kétszáz év során Akkermannel és Szilisztrével együtt innen ellenőrizte a Porta Moldvát és a lengyel–török határvidéket.

Az Oszmán Birodalom fekete-tengeri öröksége

Besszarábia 1538-as bekebelezésével a Fekete-tenger teljes partvidéke ismét egyetlen kézbe került, s erre a Római Birodalom fennállása óta nem volt példa. Míg korábban a terület erőforrásai az itáliaiak, főként a Genovai és a Velencei Köztársaság szolgálatában álltak, az oszmán hódítással mindez egy csapásra megváltozott. Az egységes irányítás révén a törökök sokkal jobban ki tudták használni a térségben rejlő lehetőségeket. Miután az oszmánok a 15. század második és a 16. század első felében megszerezték az északi és a déli partvidék legjelentősebb kikötővárosai (Trabzon, Szinop, Kilia, Akkerman, Özü/Dzsánkirman, Kaffa, Azak) felett az irányítást, a genovaiak által kiépített kereskedelmi hálózaton nagyon keveset változtattak. A fontosabb kikötők, raktárak és a birodalmat átszelő távolsági kereskedelmi útvonalak a 16. században ugyanúgy tovább működtek. Ettől kezdve a fontosabb városok – Azak, Akkerman, Kaffa, Kilia és Trabzon – nemcsak gazdasági szerepük miatt váltak nélkülözhetlenné, hanem a birodalom hadi vállalkozásaiban is fontos feladatokat láttak el.

Konstantinápoly eleste lehetővé az oszmánok számára, hogy a katonai expanzióval párhuzamosan gazdasági hatalmukat is növeljék. Azok a kereskedelmi kedvezmények, amelyeket korábban a bizánci császárok biztosítottak az idegen, főként itáliai kereskedőknek, most a szultán kegyétől függtek. A császárváros elfoglalása után II. Mehmed továbbra is támogatta a genovaiakat, akikre nagy szüksége volt a Velencei Köztársasággal vívott küzdelmében. Mindazonáltal nem hagyta, hogy túlzottan megerősödvé veszélyeztessék a birodalom pozícióit a Fekete-tenger és a Földközi-tenger keleti vidékén. Éppen

ezért igyekezett másokat is helyzetbe hozni. Ennek a politikának a jegyében 1469-ben megengedte a firenzei kereskedőknek, hogy kereskedelmi kirendeltségeket hozzanak létre a birodalom különböző pontjain. Ezek közül egyértelműen a burszai telep volt a legjelentősebb, ahol az itáliai textíliákért cserébe luxuscikkekhez, keleti fűszerekhez és selyemhez lehetett hozzájutni. Továbbá a firenzeiek helyzetét jelentős mértékben megkönnyítette, hogy a Mediciek jó kapcsolatban voltak II. Mehmeddel.¹²⁶

Jóval ellentmondásosabban alakult az oszmánok és a genovaiak kapcsolata. Helyzetük sokkal súlyosabb volt, hiszen az oszmánok terjeszkedésével párhuzamosan nemcsak kikötőiket és kereskedelmi telepeiket veszítették el, hanem a belső áruforgalom ellenőrzése is kicsúszott a kezükből. A török flotta 1455-ben megkísérelte elfoglalni Akkermant és Kiliát, s jóllehet ez alkalommal nem jártak sikerrel, II. Mehmed ekkor olyan lépést tett, amely nagymértékben rontotta a genovaiak pozícióit: 1456-ban az akkermani kereskedőknek megengedte, hogy hajóikkal a Fekete-tengeren közlekedve Burszában, Edirnében és Konstantinápolyban kereskedjenek.¹²⁷ Annak ellenére, hogy az oszmánok minden fontosabb kikötőt és telephelyet megszereztek itt, az itáliai kereskedők nem tűntek el ebből a régióból, noha a számuk jelentősen visszaesett. Ezt jól mutatja egy 1486-os trabzoni összeírás, amely szerint mind a genovaiaknak, mind a velenceieknek külön negyedük volt itt.¹²⁸ Az oroszok előretöréséig a Fekete-tengeren minden kereskedelmi tevékenységet az oszmánok irányítottak, a külföldi kereskedők is csak a birodalom zászlaja alatt közlekedő hajón utazhattak.

A 16. század elején négy nagyobb vámzónát hoztak létre, a konstantinápolyit, a szinopit, a kaffait és az akkermanit,¹²⁹ ám a befizetendő vámok mértékét nem egységesítették, azok régióként teljesen eltértek. Így Konstantinápolyban 5%-os, Kaffában egységesen 4,2%-os, míg Akkermanban az 1494-es adatok szerint a helyieknek 2%-os, a birodalom más részeiről származóknak és a külföldinek 5,5%-os, míg az orosz kereskedőknek 3,3%-os vámot kellett áruik

126 Ínalcık 1973, 135.

127 *Katalog dokumentów tureckich*, 22.

128 Bostan 2002, 374–375, 383.

129 Bulunur 2007, 531–532.

után befizetni.¹³⁰ Később, egy 1570-ből származó bejegyzés alapján a muszlimoknak 2%, a zimmiknek, a nem muszlim alattvalóknak 4%, a külföldieknek 5%-os vámot kellett leróniuk Akkermanban.¹³¹ Hasonló volt az illetékek mértéke Trabzonban is: ha valaki a szárazföld felől szállított árut, és helyben adta el, akkor 3%, ha a tengeren keresztül hozta be, akkor 4% illetéket kellett befizetnie. A külföldi kereskedőkre minden 100 akcse után 5 akcse illetéket vetettek ki.¹³²

A 16–17. században Kaffa végig megőrizte vezető szerepét a térség gazdasági életében. A megelőző évszázadokhoz hasonlóan nemcsak a távolsági kereskedelemben, hanem a Fekete-tenger medencéje belső áruforgalmának szervezésében és lebonyolításban továbbra is fontos szerepet játszott, s ehhez az is hozzájárult, hogy ez a város volt a térség vám- és adminisztratív központja. Vámnaközpontként hozzá tartozott Azak, Kerics, Taman és Kopa. Amíg Kerics és Taman inkább az Azovi-tenger védelmében játszott fontos szerepet, addig a 16. század folyamán Azak városa megőrizte gazdasági jelentőségét is. Egyrésztől továbbra is részt vett a Távol-Kelet felől érkező luxuscikkek közvetítésében, másrésztől a térségben folyamatosan hatalmas igény volt a kaviarra és a halra, amelyet csak innen lehetett beszerezni. Az itt fogott halat elszállították Kaffába, ahol a Krím-félszigeten lepárlással kitermelt sóval tartósították, s ez lehetővé tette, hogy hosszú időre elraktározzák.¹³³ Óriási volt a kereslet az Asztrahán környékén tenyésztett lovak iránt, amelyeket Azakon és Kericsen keresztül szállítottak a birodalomba.¹³⁴ Jelentékeny feladatot kapott a főváros, Konstantinápoly élmezőnyében is, amelynek egyre bővülő lakosságát búzával, rozssal, szárított zöldséggel és állati zsiradékkal látta el.¹³⁵ Azak megőrizte az itáliaiaktól öröklött szerepét a térség rabszolga-kereskedelmében is. Az élő árut Azakból Kerics érintésével a régió legnagyobb emberpiacára, Kaffába szállították.¹³⁶ A genovaiak kiszorítása után a rabokat már nem vitték tovább Európába, ha-

130 Bulunur 2007, 532–533; İnalçık 1995, 93; Öztürk 2000, 289.

131 Bulunur 2007, 534.

132 Gökbilgin 1962, 298–299.

133 Berindei–Venstein 1976, 151; Kortepeter 1966a, 104.

134 Berindei–Venstein 1976, 149–150.

135 Fisher 1973, 164.

136 Uo.

nem a férfiak gályarabként, mezőgazdasági munkásként szolgáltak, a nők egy része pedig a szultáni háremben ágyasként élt tovább. Az utánpótlásról a krími tatárok gondoskodtak, akik rendszeres portyáik után a lengyel, orosz vagy cserkesz eredetű rabok közül itt adták el azokat, akiket nem akartak megtartani. A kaffai rabszolgapiac hatalmas forgalmat bonyolított le: a 16-17. század folyamán az áruba bocsátott foglyok száma évente kb. 10 és 17 ezer fő között lehetett.¹³⁷ A 16-17. század során Azak nemcsak az áruforgalom lebonyolításában vett részt aktívan, hanem az Oszmán Birodalom is sokszor ezen a városon keresztül tartotta a kapcsolatot Moszkvával és a közép-ázsiai államokkal. A mekkai zarándoklatra igyekvő közép-ázsiaiak életében különleges jelentősége volt, mert Mekkába csak Azakon keresztül juthattak el.¹³⁸

Kaffa és a Krím-félsziget nemcsak rabszolgákkal, hallal vagy keleti luxustermékekkel látta el a birodalmat, hanem szárított hússal, sajttal, mézzel, gyapjúval, bőrrel, irhával és faggyúval is.¹³⁹ A helyi termékek közül feltétlenül ki kell emelni két olyan árut, amelyekre birodalomszerte állandó kereslet volt. Az egyik a gabona, amelynek fontos szerep jutott az ország, különösen a főváros élelmezésében. A kikötők vámnaplóinak bejegyzései szerint a gabonafélék közül búzát, árpat, rozst, kölest, lencsét és más hüvelyeseket termesztettek itt.¹⁴⁰ A félszigeten élő krími tatárok a földművelésen kívül olyan gyümölcsök és zöldségek termesztésével is foglalkoztak, mint például az alma, szilva, szőlő, sárga- és görögdinnye, cseresznye, meggy vagy a tök és a len.¹⁴¹ A másik pedig a só volt, amelyet a kánság területén fekvő tavakból lepárlással nyertek ki. Ezek a tavak a káni kincstár kezelésében voltak, s a Giráj-dinasztián kívül csak a Sirinek birtokolhattak belőlük. Ugyanakkor jövedelmükből a kán nemegyszer juttatott kegydíjat vagy napidíjat embereinek. A sókitermelésben rendszerint minden krími lakosnak részt kellett vennie, s csak a kán külön engedélyével lehetett ez alól felmentést kapni.¹⁴²

137 Fisher 1999, 115; Kołodziejczyk 2006, 151-152; Kortepeter 1966a, 105.

138 d'Encausse 1970, 406-409; Fisher 1973, 167.

139 Ínalçık 1995, 133.

140 Öztürk 2000, 372-392; Ínalçık 1995, 133.

141 Ivanohorodszkij 2012, 19.

142 Laskov 1895, 71-72. Laskovon kívül eddig senki sem foglalkozott érdemben a Krímben kitermelt só történetével. Az oszmán-török forrásokban sem esik sok szó a só kiviteléről vagy

Arról nincsenek pontos adataink, hogy a tárgyalt időszakban a Krím-félsziget milyen arányban vette ki részét a főváros élelmezésből, de korabeli kútfők alapján biztos, hogy ezt a feladatot a balkáni tartományokkal, Egyiptommal és a két román vajdasággal közösen látta el.¹⁴³ Konstantinápoly lakosságának táplálkozásában legalább ugyanolyan fontos volt a hús, különösen a birkahús, amelynek a beszerzését a helyi kádikkal közösen egy külön hivatalnoki réteg, a *koyun eminek*, valamint *celebkeşanok* intézték. Ők feleltek azért, hogy a helyi kádiknak kiküldött parancs alapján meghatározott számú birka jusson Konstantinápolyba. A szultáni tanács jegyzőkönyveiben található bejegyzések szerint a kiküldött hivatalnokok Havasalföldön és Moldván kívül gyakran megfordultak, Szilisztre, Várna, Hirszoza (Hârşova, Románia), Kilia, és Akkerman környékén, hogy felügyeljék az állatok elszállítását.¹⁴⁴ Konstantinápoly élelmezésében, a távolsági és a belső forgalom lebonyolításában Azakhoz vagy Kaffához hasonlóan ugyanolyan fontos szerepet játszottak az olyan, a Duna-deltában fekvő kikötővárosok, mint például Kilia, Ibrail, Iszakcsi vagy Tulcsa. A felsorolt települések közül Kilia töltötte be a legjelentősebb helyet mind a dunai, mind a fekete-tengeri kereskedelemben. A korábbi évszázadok során kiépített raktárhálózat révén itt tárolták a Konstantinápolyba szállítandó áruk (gabona, szárított hal, havasalföldi só, bor, épület- és tűzifa stb.) jó részét. A 16. században az átmenő forgalomból származó illeték összege akár az évi 300 ezer akcsét is elérhette.¹⁴⁵ A tranzitárúk között a legelső helyet rögtön a bor foglalta el, amelynek

---

kereskedelméről. Levéltári kutatásaim során mindösszesen egyetlen bejegyzést találtam, amely azonban nem a szultáni tanács jegyzőkönyveiben, hanem a pénzügyigazgatási iratok között szerepelt. A II. Dzsánibek Giráj (1610–1623, 1624, 1628–1635) első uralkodása idején, 1613. július 15-én kelt rendelet értelmében a kán kérésére megemelték a vámmentesen exportálható só mennyiségét. Míg korábban 10 ezer kilét (1 kile 25,656 kg) lehetett kivinni kedvezményesen, most a határozat értelmében ezt felemelték 20 ezerre. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (BOA MAD) 9824. p. 18.)

143 Mantran 1990, 169; Kortepeter 1966a, 98.

144 Greenwood 1988, 21–25, 74–75; E-12321 *numaralı mühimme*, 208, 240–241, 253–255, 384–385, 6 *numaralı mühimme defeteri*, no. 23/47, no. 490/1065, no. 490/1067, no. 572/1252.7 *numaralı mühimme defeteri*, no. 563/1587. 12 *numaralı mühimme defteri*, no. 156/336. 55 *numaralı mühimme*, no. 61/109; BOA, Mühimme Defeteri 28 (BOA, MD) no. 70/168; BOA, MD 64 no. 46/127; BOA, Kamil Kepeci (BOA, KK) 71 p. 38.

145 Maxim 2002, 2; Maxim 1998, 176–177.

forgalmazásával a század közepén a zsidó származású Joseph Nasi kereskedőt bízták meg.¹⁴⁶ A különböző gabonafajtákon kívül a Duna-delta vidékének egyik legfontosabb árucikke a hal, különösen a sózott hal volt, amely Erdélyben és a birodalom fővárosában is egyformán kelendő volt.¹⁴⁷ A deltában számtalan kincstári tulajdonban lévő, hálóval körülrített halászhelyet, törökül *dalyant* létesítettek, amelyek bőséges zsákmányt biztosítottak mindenkinek, és igyekeztek távol tartani onnan az orvhalászokat.¹⁴⁸

A balkáni területek nemcsak élelemmel látták el a birodalmat, hanem olyan nyersanyagokkal és ásványi kincsekkel is, mint például a bőr, gyapjú, viasz vagy a Bulgáriában, Csiprovic és Kratovó környékén bányászott ezüst és réz.¹⁴⁹ A román vajdaságok az éllelmen kívül hamuzsirt, viaszt, faggyút és sót szállított a Portának.¹⁵⁰ Ez utóbbit Havasalföld biztosította, ahol a Fekete-tenger más vidékeitől, pl. a Krím-félszigettől eltérően nem lepárlás, hanem bányászat útján termelték ki. Mivel a havasalföldi só jó minőségű volt, ezért a Porta a 16. század második felében monopolizálta a vajdaság sókereskedelmét, és megtiltotta, hogy külföldre is vigyenek belőle.¹⁵¹

A déli partvidéken fekvő kikötővárosok megőrizték a korábbi évszázadok során megszerzett pozícióikat, ám ezeket immár a birodalom szolgálatában kamatoztatták. Keletről nyugat felé haladva legelőször Trabzonról kell szót ejteni.

146 Maxim 2002, 2.

147 Maxim 1998, 176.

148 Günalan 2008, 17–27. Az oszmánkori al-dunai, egyáltalán az édesvízi halászatról egyelőre kevés információval rendelkezünk. A szultáni tanács bejegyzései között nincs olyan parancs, amelyik ezzel foglalkozna. A török pénzügyigazgatási iratok között van egy 1594. március 25-én kiadott utasítás, amelyből azért jó néhány dolog kiderül. A parancs szerint korábban a Duna Szilisztre és Kilia közötti szakaszán csak és kizárólag Kiliánál lehetett hivatalosan halat fogni. A Kilia közelébe, Ismail Gedzsidi építésére kirendelt helyi lakosok annyira lehalászták a Dunának ezt a szakaszát, hogy alig maradt hal. A kincstár utasításba adta, hogy Iszakcsi, Tulcsa, Ismail Gedzsidi és Kilia környékén hozzanak létre új halászatra elkerített helyeket. A parancs szabályozta, hogy az eladott hal után mekkora illetéket kell befizetni a kincstárnak, ugyanakkor parancsba adta az orvhalászat visszaszorítását. (BOA, Báb-ı Defteri Kili ve Akkerman Mukaatasi Kalemi (D.BMK.KAM) dos. 1. göm. 75.)

149 Kortepeter 1966a, 98.

150 Mantran 1990, 189; Bostan 1992, 133, 136; Cernovodeanu 1972, 72.

151 Güçer 1963, 113–118; Maxim 1988, 120–121; *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană* 210; 83 *numaral mühimme defteri*, no. 80/134; Mantran 1990, 188.

A 16. században továbbra is a távolsági kereskedelem egyik motorja volt; az Irán felől szárazföldön érkező áruk közvetítése (gyapjú- és selyemruha, vászonszővet, bor, különféle gyümölcsök, olíva, gyöngy, mogyoró, méz) rengeteg bevételt biztosított a városnak.¹⁵² A trabzoni kikötő is hatalmas forgalmat bonyolított le, mivel innen vitorlás hajóval 4-5 nap alatt el lehetett érni a fővárost.

A Trabzontól nyugatra található városok (Szinop, Kasztamonu és Gümüşhane) jelentőségüket két tényezőnek köszönhették: egyrészt Kis-Ázsia északi partvidéke igen gazdag volt fában, ennek már a 15. században fontos szerepe volt a hajóépítésben.¹⁵³ Másrészt a környékükön található gazdag réz-, ezüst- és vasbányákban kitermelt bányakincsekre birodalomszerte hatalmas volt az igény.¹⁵⁴ Az itt kibányászott érccek és nemesfémek egy részét nem szállították tovább, hanem helyben dolgozták fel. Kasztamonu rendkívül fejlett fémművességének köszönhetően hatalmas hírnévnek örvendett. A helybeli műhelyek közül ki kell emelni az ékszerkészítőket, rézműveseket, üstkészítőket, bádigosokat, kovácsokat, tűkészítőket termékeit, amelyeket a birodalom bármely pontján meg lehetett találni.¹⁵⁵

Az oszmán állam terjeszkedése egyáltalán nem érintette a korábban is működő jelentősebb távolsági útvonalak forgalmát, így a moldvai útét sem. Ugyan a 15. század végén egy időre használhatatlanná vált a lengyel–litván állam, az Oszmán Birodalom, valamint a Krími Kánság között dúló harcok miatt, de a 16. század első felében a Porta és a lengyel királyi udvar közötti kapcsolatok konszolidálásával újra megindult a kereskedelem Lemberg és Akkerman között. A kiindulópont továbbra is Lemberg maradt, amely a 16–17. században kiváltságai és összeköttetései révén a lengyel–litván állam délkeleti határvidékének legfontosabb gazdasági központja maradt. Egyedül ez a város rendelke-

152 Bostan 2002, 375–376, 379; Kortepeter 1966a, 107; Gökbilgin 1962, 299–301; Faroqhi 2000, 218. A 15. század végéről, a 16. század első feléből származó akkermani és kaffai vámnaplók szintén megerősítik ezeket az adatokat. Lásd Bulunur 2007, 555–559, 564, 567, 569–570, 576–577; İnalçık 1995, 114, 122, 124.

153 Ünal 2008, 242.

154 Kortepeter 1966a, 108.

155 Kankal 2004, 116–134.

zett a keleti áruk raktározásának (*ius depositorii*) jogával.¹⁵⁶ A Moldvai Vajdaságon keresztül két úton lehetett árut szállítani az Oszmán Birodalomba. Az első Lembergől Szucsáván, Jászvásáron, Țuțorán, Várhelyen (Orhei, Moldova) valamint Benderen keresztül vezetett Akkermanig, amely csak minimális változást mutat a korábbi gyakorlathoz képest. A másik útvonal azonban már nem a Prut-folyó mentén haladt tovább, hanem Jászvásárnál dél felé fordulva Vasluin, Bârládon, Galațon, Ibrailon, Szilisztrén és Edirnéen keresztül vezetett az oszmán fővárosig.¹⁵⁷ A lengyelországi kereskedők üzleti útjaik során a szárazföldiek mellett a tengeri útvonalakat is szívesen igénybe vették. A vállalkozó kedvűek nagyon gyakran Akkermanon vagy Kilián keresztül hajón szállították tovább portékáikat – Kaffa érintésével – Trabzonba.¹⁵⁸

A Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom közötti áruforgalmat és a kereskedők biztonságát a rendszeresen megújított békeszerződések (*'ahdnâme*) szavatolták. Szinte mindegyik szerződésbe belefoglalták, hogy senki sem háborgatja a másik oldal alattvalóit. Szabályozták, hogy a lengyel–litván állam kereskedőinek mely városokban kell illetéket fizetniük. A két ország uralkodói kölcsönösen megállapodtak abban, hogy a másik ország területén elhalálozott kereskedők ingóságait haláluk után zárolják, majd a király vagy a szultán igazoló levelével a másik fél udvarába érkező örökösöknek kiadják azt.¹⁵⁹

A moldvai út forgalmát a lengyel oldalon a lembergi és a kamieniec podolski-i örmény kereskedők tartották kezükben, akik kiváló keleti kapcsolatokkal rendelkeztek. A lengyel–litván területén letelepedett örmények a Krími Kánságból, az Oszmán Birodalomból és az oszmán–szafavida határvidékről költöztek át.¹⁶⁰ Az általuk közvetített tárgyak közül a birodalomban nagy népszerűségnek örvendtek a mechanikus szerkezetek, asztali és napórák, iránytűk, amelyeket nürnbergi, prágai, esetenként krakkói vagy gdański mesterek készítettek, de a lengyel–litván államból importált drót, ón, vörös festék, borostyán,

156 Dziubiński 1998, 17.

157 Dziubiński 1965, 234–236.

158 Krivosz 1995, 49–50, 52; Dziubiński 1998, 29. A tengeri útvonalakat azonban csak korlátozott ideig, májustól októberig lehetett igénybe venni. Lásd Uo.

159 Kołodziejczyk 2000, 236 (15. dok.); Panaite 1998, 275–298.

160 Dziubiński 1998, 79–83.

vásznak, szövetek, fémtárgyak, kések is keresettek voltak.¹⁶¹ A szultáni udvarban a legnagyobb igény a lengyel, litván és orosz területekről származó prémekre, különösen a cobolyprémre mutatkozott. Ezekre nemcsak praktikus okokból, pl. a hideg ellen volt szükség, hanem szimbolikus szerepük miatt is: a szultáni udvar szolgálatában álló szabók az északról behozott szőrmeekkel díszítették a kaftánokat (*hil'at*). Később a szultán a különféle prémekkel (coboly, hermelin, hiúz, fekete róka, nyest stb.) szegélyezett ruhákat azok értéke szerint az udvari és a tartományi tisztségviselők, valamint a vazallusok beiktatásakor, illetve kitüntetésként adta ajándékba.¹⁶² A krími kánok zöld bársonyból készült kaftánt kaptak, amelynek szegélyét cobolyprém borította, ehhez pedig kilencsoros drágakő csattal díszített, cobolyprémmel szegélyezett zöld színű kalpag járt. A moldvai és a havasalföldi vajdák is hasonló kaftánt vehettek át, de azt vörös színű bársonyból varrták. Továbbá az oszmán uralkodók a külföldi követeknek is cobolyprémmel díszített kaftánt adományoztak.¹⁶³ A szőrmekereskedelem központja a 15. században először a Krím-félszigeten fekvő Kaffa volt, ahol az orosz kereskedők a genovaiak közvetítésével adták el áruikat. Ugyan a 15. század végén az itáliaiakat elűzték innen, de ez nem volt hatással az orosz prémkereskedők tevékenységére, akik továbbra is kereskedtek itt. Erről tanúskodik az akkermani törvénykönyv (*kânúnnâme*) is, amelyet közvetlenül a város bevétele után, 1484-ben foglaltak írásba, s amelynek egyik pontja külön megemlíti, hogy mekkora vámot kell nekik fizetni a kikötőben.¹⁶⁴ A II. Bajezid és III. Iván moszkvai nagyfejedelem között létrejött szerződésben a szultán kedvezményeket biztosított a nagyfejedelemség kereskedőinek, akik elsősorban coboly- és hermelinprémmel üzleteltek.¹⁶⁵ A 15. század végén az orosz kereskedők öt vízi útvonalat használtak, ha el akartak jutni a nagyobb fekete-tengeri városokba, ugyanúgy, mint a korábbi évszázadokban. Ezek közül kettő, a doni és a dnyeperi útvonal a 15. század második felében a Nagy Horda állandó külső és belső problémái miatt használhatatlanná vált. Az orosz kereskedők kaffai tevékeny-

161 Dziubiński 1998, 147–151, 153–156.

162 Karaca 1998, 25–27; Karaca 2002, 568–570.

163 Berindei 1971, 394–397.

164 Akgündüz 1990, 372.

165 Pritsak 1999b, 69.

ségének az vetett véget, hogy amikor az oroszok és a krími tatárok 1502-ben felszámolták a Nagy Horda maradékát, közös ellenség hiányában a két állam közötti kapcsolatok is meglazultak. A Moszkvai Nagyfejedelemséget ért 1512-es támadás után az oszmán-orosz gazdasági kapcsolatok is veszteséget szenvedtek, így a két ország közötti kereskedelmi forgalom a moldvai útra terelődött.

A 16-17. század folyamán a prémek forgalmazásában nemcsak az oroszok, hanem a lengyelországi örmények is kivették a részüket. 1588-ban egy lembergi kereskedő közel 30 ezer, 1600-ban egy másik helyi kereskedő 27 490 darab mogyoróspele-prémet szállíttatott Konstantinápolyba.¹⁶⁶ Rajtuk kívül az Oszmán Birodalom török, görög, örmény vagy zsidó származású alattvalói is gyakran megfordultak a moldvai úton, akik - néhány kivételtől eltekintve - elsősorban a szultáni kincstár megbízásából utaztak a Moldvai Vajdaságon és a lengyel-litván államon keresztül Moszkvába.¹⁶⁷ A legfontosabb feladatuk az volt, hogy a szultáni udvar által előre kiutalt összegért prémeket vegyenek. 1529-ben például a III. Vaszilij (1505-1533) udvarában tartózkodók 500 ezer akcse értékben vásároltak különböző szőrmeiket.¹⁶⁸ Az oszmán-török forrásokban a portai kereskedők közül leggyakrabban egy görög származású, a Chalkonkandyles családból származó ember fordul elő, akit a lengyel források csak *Andrzej*nek neveznek, s aki a század első felében folyamatosan úton volt Moszkva és Konstantinápoly között. A nevezett 1519 és 1553 között gyakran szerepelt Szulejmán és I. Zsigmond levelezésében. A szultán sokszor kérte a lengyel uralkodót, hogy biztosítsa számára a biztonságos közlekedést, illetve segítsen neki behajtani követeléseit a Lengyelországban élő adósain.¹⁶⁹

Szulejmán nemcsak az ő érdekében fogott tollat, hanem a többi portai kereskedők ügyeit is igyekezett előmozdítani a lengyel udvarban. Levelei tanúsága szerint sok esetben nagy szükség volt a lengyel uralkodó közbenjárására, mert számtalan feszült helyzet adódott a szultán ügynökei és a lengyel hatóságok, főleg az adóhivatal képviselői között. A problémák egy része abból adódott, hogy

166 Dziubiński 1998, 152.

167 Dziubiński 1998, 152-153; Bennigsen - Lemercier-Quelquejay 1970, 377-389.

168 Berindei 1971, 400.

169 *Katalog dokumentów tureckich*, 33.

jóllehet a két állam között megkötött szerződések szerint a szultáni udvart képviselő kereskedőknek nem kellett a lengyel–litván állam területén a behozott és a kivitt áruk után illetéket fizetni, de a lengyel fél nemegyszer figyelmen kívül hagyta ezt. 1546-ban Szulejmán panaszt emelt Zsigmondnál azért, mert a lengyelek hamisnak tartva Chalkonkandyles megbízólevelét, vámot fizettettek az után a 10 ezer akcse értékű áru után, amelyet azért vitt Lengyelországba, hogy cserébe prémeket vásároljon. A szultán megerősítette a királynak, hogy Chalkonkandyles valóban a szultáni kincstárból kapta az árut, s arra kérte Zsigmondot, adja vissza neki azt az összeget, amelyet illetékként elvettek tőle.¹⁷⁰ 1550-ben Szulejmán egy másik ügynökét, Musztafát a Moszkvából hazafelé vezető úton a királyi hivatalnokok arra kényszerítették Kamieniec Podolskiban, Połockban, Chełmben, Tłumaczban és Vilniusban, hogy az általa szállított áruk után illetéket fizessen, majd elkobozták tőle személyes tárgyait és keresztény szolgáját.¹⁷¹ Egy másik esetben, 1553-ban Szulejmán amiatt tett panaszt, mert Fryderyk Proński kijevi vajda Chalkonkandylestől elvett hét coboly-, három pele-, két ezüstróka prémet, kétezer akcse értékű damasztot és tízezer akcse készpénzt.¹⁷² Ezek a kereskedők rendszerint szabadon mozoghattak a lengyel–litván állam területén, s ha szigorúan csak a szultáni kincstár megbízásból jártak el, akkor nem kellett a kivitt vagy a behozott áruk után semmilyen illetéket fizetniük. Azonban más forrás alapján valószínűsíthető, hogy néhányan a szultán ügynökei közül megkísérelték saját céljaikra is felhasználni ezt a kedvezményt. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a lengyel kincstár hivatalnokai gyakran gyanúsán néztek az országban szabadon közlekedő szultáni kereskedőkre. Ennek kiküszöbölésére Szulejmán megtiltotta nekik, hogy a lengyel állam által garantált kedvezményekből hasznot kovácsolva saját üzleteket kössenek, és egy 1562-es levele biztosította a királyt, hogy a jövőben a portai ügynökök listát kapnak a kincstártól az átvett árukról és a pénzről.¹⁷³ Szulejmán s az örökébe lépő szultánok a szerájon kívül dolgozó kereskedők és vazallus államok alattva-

170 Topaktaş-Arslantürk 2014, 129-130; *Katalog dokumentów tureckich*, 94-95.

171 Topaktaş-Arslantürk 2014, 171-172; *Katalog dokumentów tureckich*, 119-120.

172 Topaktaş-Arslantürk 2014, 201-202; *Katalog dokumentów tureckich*, 137-138.

173 Topaktaş-Arslantürk 2014, 241-242; *Katalog dokumentów tureckich*, 165-166.

lónak sorsát is élénk figyelemmel kísérték. Velük legtöbbször két esetben találkozhatunk. Egyszer akkor, ha a lengyel–litván állam területén kirabolták vagy a helyi tisztségviselők zaklatták őket. Másodszer, ha egy kereskedő a másik állam területén halt meg, s annak örökösei szerettek volna hozzájutni az ingóságaihoz. Mindkettőre bőven találunk példát. Szulejmán 1565-ben kelt levelében azért tett panaszt Zsigmond Ágostnak, mert egy muszlim és keresztény kereskedőkből álló karavánon Moszkvából visszatérőben, Bar közelében rablók rajtaütöttek. Hetet megöltek közülük, portékáikat pedig elvették. Az ellopott áruk egy részét az egyik kereskedő, Hadzsi Mehmed Kijevben egy „Pavlo Balkovič” nevű ember fiainál, „Vaskónál” és „Yovannál” megtalálta. A szultán arra kérte a királyt, hogy az ellopott javakat szolgáltassa vissza az említett kereskedőknek.¹⁷⁴ Szulejmán egy másik, 1562 májusában keltezett levelében panaszt emelt Zsigmond Ágostnál azért, mert Lengyelországban letartóztattak néhány moldvai kereskedőt. A szultán követelte a királytól, hogy ne zaklassák őket és a vajdaság többi alattvalóját, ha azok békés céllal érkeznek az országba.¹⁷⁵

A Porta gyakran kért segítséget hagyatéki ügyekben is a lengyel udvartól. Elméletben a 16–17. század folyamán a két állam között megkötött békeszerződések külön pontban szabályozták, hogy mi a teendő, hogyha az egyik vagy a másik állam alattvalói, elsősorban a kereskedők, az utazás során a szom-

174 6 numaralı mühimme defteri, no. 585/1283. Ez a levél nemcsak ebből a szempontból érdekes, hanem rámutat arra a tényre is, hogy a régi, a középkori tatár út egy szakaszát a 16. században még mindig használták. Bár nincs egyértelmű bizonyíték erre, de nem elképzelhetetlen, hogy ezek a kereskedők visszafelé Kijeven keresztül a Dnyeperen lefelé hajózva az Or Kapiszin át Kaffa felé utaztak tovább. A 16. századból van még néhány olyan adat, amelyik arra utal, hogy amikor a moldvai úton nem lehetett annyira biztonságosan közlekedni, akkor az oszmán követek és kereskedők a Krími Kánságon keresztül mentek Moszkvába. (Bennigsen – Lemerrier-Quelquejay 1970, 374–376.) Szulejmán szultán 1560. május 22-én kelt levelében arra kérte Devlet Giráj krími kánt, hogy azokat a kereskedőket, akiket a moldvai vajda Moszkvába küldött prémekért, engedje át a kánságon, mert a lengyel–orosz határvidéken dúló összecsapások miatt képtelenek a szokott útvonalon közlekedni. (3 numaralı mühimme defteri, no. 389/1158.) 1574. február 12-én hasonló tartalmú levelet küldött II. Szelim szultán Devlet Girájnak, amelyben arra kérte a kánt, hogy vegyen pártfogásába egy Mihály nevű portai kereskedőt, mivel a II. Zsigmond Ágost halála után beállt interregnum miatt a portai kereskedőknek veszélyes lett volna Moldván és Lengyelországban át Moszkvába menni. (*Le khanat de Crimée*, 138–139.)

175 Topaktaş-Arslantürk 2014, 243; *Katalog dokumentów tureckich*, 166–167.

szédos állam területén meghalnak. A lengyel és az oszmán uralkodók kölcsönösen megállapodtak, hogy a másik ország területén jobblétre szenderült kereskedők ingóságait haláluk után zárolják, majd a király vagy a szultán levelével a másik fél udvarába érkező örökösnek szolgáltatassák ki.¹⁷⁶ Szulejmán I. Zsigmondhoz írott, 1536-os levelében arra kérte a királyt, hogy a Vilniusban elhunyt burszai Hadzsi Redzseb után maradt ékszereket, szablyákat, öveket és készpénzt adják ki az örökösök képviselőinek.¹⁷⁷ 1544-ben egy hasonló ügyben a szultán ismét megkereste a királyt, s arra kérte, hogy Ahmedet, aki a levelet átadja az uralkodónak, vegye gondjaiba, s a Lengyelországban elhunyt testvére, Mehmed után maradt ingóságokat adassa oda neki.¹⁷⁸ Egy másik, 1550-ben kelt levél szerint egy bizonyos Hüszejn arról tájékoztatta a Portát, hogy testvére, Serefeddin, aki üzleti ügyek miatt Moszkvába ment, útközben Poznańban felfogadott egy fuvarost, aki egy paraszttal közösen megölte és kirabolta őt. A meggyilkolt kereskedő fivére megpróbálta visszaszerezni a bátyjától elrabolt holmikat, de azokat nem kapta meg. Ezért a szultán a királyhoz fordult, hogy nézzen utána ennek az esetnek, s kérte, hogy ha a panasz megalapozott, adják ki Hüszejnnek az elvett javakat.¹⁷⁹ 1584-ben III. Murád azzal kereste meg Báthory István lengyel királyt, hogy egy Aram nevű, a lengyel-moldvai határ közelében fekvő településen elhalálozott örmény kereskedő testvérének a két állam között megkötött szerződés értelmében adják ki néhai bátyja ingóságait.¹⁸⁰ A Porta hasonló kérésekkel nemcsak a lengyel udvart kereste meg, hanem Moszkvát is. Szulejmán 1564. november 13-án IV. Ivánhoz (1533–1584) írt levelében arra kérte a cárt, hogy három Moszkvában elhalálozott kereskedő holmiját adja át Behrám csausnak.¹⁸¹ Arról nincsen információnk, hogy a szultáni közbenjárás mennyire volt eredményes, de a tanácsjegyzőkönyveinek bejegyzései alapján valószínűleg hasonlóan jártak el azoknak

176 Kołodziejczyk 2000, 224. (11. dok.) 271. (21. dok.) 286. (23. dok.) 305. (27. dok.) 315. (28. dok.) 333. (30. dok.)

177 Topaktaş-Arslantürk 2014, 97; *Katalog dokumentów tureckich*, 58.

178 Topaktaş-Arslantürk 2014, 122; *Katalog dokumentów tureckich*, 88–89.

179 Topaktaş-Arslantürk 2014, 164; *Katalog dokumentów tureckich*, 116.

180 *55 numaralı mühimme defteri*, no. 21/43.

181 *6 numaralı mühimme defteri*, no. 157/339.

a lengyel alattvalóknak az esetében is, akik az Oszmán Birodalom területén haltak meg; noha ez sem volt teljesen problémamentes. Egy 1568. július 18-án a birodalom bégjeihez és a kádikhoz címzett parancs a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom között megkötött egyezmény értelmében megtiltotta az örökösödési ügyekkel foglalkozó oszmán hivatalnokoknak, hogy idegen alattvalók hagyatéki ügyeibe beavatkozzanak. Feladatuk mindössze annyi volt, hogy az elhunytak vagyonáról leltárt vegyenek fel, s tulajdonukat a leltárral együtt hiánytalanul adják át a karaván vezetőjének.¹⁸² Nyilvánvaló, hogy sem az oszmán, sem az orosz, sem a lengyel uralkodót nem annyira a felebaráti szeretet, sokkal inkább az anyagi megfontolások készítették arra, hogy a külföldön meghalt alattvalóik ingóságainak ügyében eljárjanak. Egy 1599-ben keletkezett jegyzőkönyv – amely Moszkvában elhalálozott, javarészt kaffai örömenyek ingóságait tartalmazza – egyértelműen azért készült, hogy később a kincstár beszédhesse az örökösödési illetéket.¹⁸³

A kétoldalú szerződések nemcsak a portai, hanem a lengyelországi kereskedők mozgását is szabályozták. Ezek közül talán a legfontosabb, s ez majdnem mindegyikben benne szerepel, hogy a lengyel–litván államból érkező kalmárokkal a behozott termékek után a szükséges vám megfizetését követően sem Konstantinápolyban, sem Edirnében ne fiztessenek több járulékot.¹⁸⁴ A lembergi kereskedők által az Oszmán Birodalomból importált termékek közül elsősorban a görög, főleg a krétai borokat kell megemlíteni, amelyekre Lengyelország-szerre óriási volt a kereslet.¹⁸⁵ Ezek mellett az Anatóliában és Iránban gyártott különféle szövetek behozatala volt jelentékeny. A korabeli lembergi forrásokban gyakran találkozhatunk például ankarai kecskegyapjúból és teveszőrből készített szövettel vagy ruhával.¹⁸⁶ Nagy népszerűségnek örvendett

182 7 numaralı mühimme defteri, no. 634/1768.

183 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D 2923. p. 1-2.

184 Kołodziejczyk 2000, 335. (30. dok.) 394. (37. dok.). Ez a rendelkezés nemcsak a lengyel kereskedőkre vonatkozott: 1564. szept 2-án a burszai kádi parancsba kapta, hogy a lengyel uralkodó követétől ne szedjenek vámot azokért a termékekért, amelyeket a követ a király megbízásából vett. (6 numaralı mühimme defteri, no. 93/194.)

185 Dziubiński 1965, 240; Dziubiński 1998, 157.

186 Dziubiński 1998, 157-158.

az iraki Moszulból és Hamidből származó bagazia (törökül *boğası*) és egy másik, szintén Moszulban készített szövetfajta, amelyet a lengyel források *musulbasként*, a török iratok pedig *mosul beziként* emlegetnek.¹⁸⁷ A keleti áruk között természetesen megtalálhatók a selyemből és a selyemszövetből készített holmik is, amelyeket az iráni városokból vagy Burszából szállítottak Lengyelországba.¹⁸⁸ A lengyel–litván nemesség körében különösen kedveltek voltak a selyemből készített övek, amelyeket főleg Grúziából, Iránból és az Oszmán Birodalomból szereztek be.¹⁸⁹ A 16–17. század folyamán a keleti, török–iráni kultúrkör egyre kézzelfoghatóbbá váló közelsége gyökeresen átalakította a Rzeczpospolita nemességének öltözködési szokásait, s egyre több keleti ruhadarab terjedt el körükben. Itt elsősorban olyanokra kell gondolni, mint a magyar és az orosz nemesség körében egyaránt népszerű, ujj nélküli bő kabát, lengyelül *oponcza*, a kaftán, a kalpag (kołpaki) vagy a dolmány (dołmany).¹⁹⁰ Az intenzív lengyel–török kereskedelmi kapcsolatok nemcsak a ruházkodásra, hanem a lengyel–litván hadsereg fegyverzetére is nagy hatással voltak. Bár nem szabad megfeledkezni arról, hogy az Arany Horda, majd a Krími Kánság is nagyban befolyásolta a lengyel határvidéken szolgáló katonák felszerelését, tény, hogy a 16. századtól kezdve a lembergi örmény kereskedők egyre több fegyvert hoztak be az Oszmán Birodalomból egészen addig, amíg a lengyel fegyverkovácsok meg nem tanulták saját maguk elkészíteni azokat. A török és a perzsa eredetű harci eszközök gyökeresen átalakították a lengyel lovasság hadi felszerelését: a 15. század végére eltűntek a korábbi évszázadokra jellemző, a teljes testet lefedő páncélzatok, s szinte egy az egyben megjelentek a szpáhik felszerelését idéző vérték, sisakok, kardok, lándzsák, vagy a nálunk is jól ismert visszacsapó íjak.¹⁹¹ A lengyel előkelők körében roppant nagy presztízse volt a tigris-, az oroszlán- vagy a leopárdbőrnek, amellyel a lovasság elit egységének számító szárnyas huszárok előszeretettel borították páncéljukat.¹⁹²

187 Dziubiński 1998, 160.

188 Dziubiński 1998, 164.

189 Dziubiński 1998, 165.

190 Dziubiński 1998, 166.

191 Dziubiński 1998, 176–177; Żygulski 1975, 274–275.

192 Dziubiński 1998, 176–177.

A középkor óta nemcsak Lengyelországban, hanem egész Európában óriási igény mutatkozott a keleti fűszerekre. A 16. század első felében a nemzetközi fűszer-kereskedelemben a lengyel–litván állam fontos közvetítő szerepet játszott. A lembergi kereskedők által behozott fűszerek jó részét nem Lengyelországban adták el, hanem Gdańsk érintésével hajókon tovább szállították a nagy nyugat-európai kikötőkbe.¹⁹³

A lembergi örmény kereskedők az Oszmán Birodalmon kívül gyakran megfordultak Iránban és Indiában is. Nyelvtudásuknak és kapcsolatrendszerüknek köszönhetően otthonosan mozogtak Keleten. Nemcsak az olyan nagyvárosokban voltak telepeik, mint például Konstantinápoly vagy Bursza, hanem Anatólia-szerte, így Ankarában és Tokatban is felbukkantak. Üzleti útjaik során nemcsak a szárazföldi, hanem a tengeri útvonalakat is igénybe vették, Akkermanon vagy Kilián keresztül hajón szállították tovább portékáikat – Kaffa érintésével – Trabzonba.¹⁹⁴ Annak, hogy ennyire mélyen behatoltak a birodalomba, a legfőbb oka az volt, hogy a kereskedelemből származó haszon maximalizálása érdekében igyekeztek kizárni az oszmán közvetítőket.¹⁹⁵ Sokszor ezért utaztak el Iránba vagy Indiába is. Ismereteiket nemcsak saját javukra hasznosították, hanem az őket befogadó lengyel–litván államnak is nagy szolgálatot tettek a keleti diplomácia működtetésében vállalt szerepükkel. A Rzeczpospolita területén letelepedett örmények eredetileg nem Örményországból, hanem a Krím-félszigetről költöztek át, ahol hosszú évszázadok során átvették a helyi lakosság nagy részét kitevő tatárok által beszélt kipcsak-török nyelvet. A mindennapi érintkezés során ezt használták egymás között, míg az örmény megmaradt az egyházi liturgia és a vallásgyakorlás nyelveként. Miután az oszmánok 1475-ben elfoglalták Kaffát, nagyszámú örmény népesség telepedett át Lengyelországba és Moldvába, ahová az új nyelvet is magukkal vitték.¹⁹⁶ A 16. századi lengyel cancellárián gyakran találhatunk örmény származású fordítókat és tolmácsokat, akik az említett okok miatt mind a török, mind a tatár nyelvet egyformán bír-

193 Dziubiński 1998, 183–189.

194 Krivonosz 1995, 49–50, 52.

195 Krivonosz 1995, 50.

196 Vásáry 1986, 286–287; Nagy 2010, 36–52; Nagy 2012a, 15–16; Nagy 2012b, 146–147.

ták.¹⁹⁷ A század elején három örmény származású személyről tudunk – Iwaszka, Wasyl és Wrona –, akik fordítóként, tolmácsként vagy küldötként dolgoztak a kancellárián.¹⁹⁸ Közülük Iwaszka 1514-ben a Konstantinápolyba küldött követ, Jan Krupski mellett tolmácsként szolgált.¹⁹⁹ A lengyel–litván állam azonban nemcsak rájuk támaszkodott, hanem céljai érdekében felhasználta a lembergi örmény kereskedőket is.²⁰⁰ Közülük Sefer Muratowiczot érdemes kiemelni, akinek életútja kiválóan illusztrálja, hogy a kereskedelem és a diplomácia milyen szoros kapcsolatban állt egymással. Bár a neve elsöre kissé megtévesztő, Sefer Muratowicz egy lembergi örmény katolikus kereskedő család sarjaként látta meg a napvilágot. Már apja, Seweryn Muratowicz is a királyi udvarban dolgozott, így nem csoda, hogy ő maga is az udvari szolgálatot választotta. Egyszerre volt kereskedő és a királyi kancellária egyik tisztviselője. Több alkalommal utazott a Krími Kánságba vagy az Oszmán Birodalomba, hogy a királyi udvar részére lovakat, szőnyeget, szablyákat, sátrakat és más keleti termékeket vásároljon. Szinte biztos, hogy útjai során különböző politikai jellegű feladatokat is teljesített.²⁰¹ 1602-ben III. Zsigmond megbízásából kereskedőként érkezett Iránba, ám a legfőbb feladata az volt, hogy I. Abbász (1587–1628) szafavida uralkodót rávegye egy oszmánellenes szövetség létrehozására.²⁰²

A lengyel-oszmán határvidék szerves részét alkotó Moldvai Vajdaságnak óriási szerepe volt a kereskedelmi útvonalak fenntartásában. A vajdák biztosítása nélkül feleennyire sem lett volna biztonságos az utazás. Itt nemcsak kereskedők fordultak meg, de lengyel és oszmán diplomaták is. Az oszmán forrásokból nem derül ki pontosan, hogy a Porta küldöttei útjuk során mely moldvai városokat érintettek, de valószínűleg hasonló utat követtek, mint lengyel kollégáik. A lengyel részről fennmaradt követi beszámolók alapján jól lehet rekonstruálni a követek mozgását. Ha ezeket összevetjük a kereskedelmi útvonalakkal, akkor világosan látható, hogy a lengyel diplomaták zömmel hasonló

197 Baranowski 1946, 119–137; Baranowski 1950, 138–144.

198 Wyczański 1966, 53.

199 Uo.

200 Grzybowski 1966, 169–170.

201 Nagy 2010, 145; *Dyplomaci w dawnych czasach*, 179–180.

202 *Dyplomaci w dawnych czasach*, 181.

utakat követtek, mint az orosz, az örmény, a görög vagy a török kereskedők. Az általuk írt beszámolók közül az egyik legrészletesebbet Wojciech Miaskowski készítette, aki 1640-es konstantinápolyi utazása során naplójában az út minden egyes állomását pontosan feljegyezte. Miután 1640. február 28-án elindult Kamieniec Podolskiból, Chocimnál lépte át a lengyel-moldvai határt. Innen Jászvásár, Vaslui, Bârlad érintésével Bukarestig utazott, majd továbbment Szilisztrébe.²⁰³ A fennmaradt követi relációkból keveset tudhatunk meg az utazás körülményeiről, hiszen ezek eredetileg a királyi udvar számára készültek, így az utazásról szóló részek csak a legszükségesebb információkat tartalmazzák. Szerencsére a lengyel királyok és a moldvai vajdák levelezéséből, a szultáni tanács utasításaiból, valamint a lengyel-oszmán békeszerződésekből néhány apróság azért kiderül. Bár a követjárás részleteit sohasem foglalták írásba, az 1554-es lengyel-oszmán békeszerződésben világosan benne van, hogy mindkét fél garantálja a másik követeinek biztonságát. Ennek érdekében a határátlépést követően kíséрокet biztosítanak egymás követeinek.²⁰⁴ Ha a lengyel megbízott mellett nem volt törökül vagy tatárul tudó tolmács, akkor a moldvai vajda kijelölt valakit. 1602-ben például a krími kán udvarába tartó Ławryn Piaseczyńskit Jeremia Movilă tatár tolmácsa kísérte tovább.²⁰⁵ II. Szelim szultán 1568. július 19-én parancsba adta a moldvai vajdának, hogy a lengyel követ és a vele együtt Lengyelországba tartó Haszán csaus mellé törökül és lengyelül egyaránt jól beszélő embereket adjon.²⁰⁶ A vajdák nemcsak a lengyel követeket pártfogolták, hanem a Krími Kánság küldötteit is: Jeremia Movilă egy 1603. szeptember 12-én III. Zsigmondhoz írott levelében tájékoztatta őt, hogy megérkezett hozzá a Krími Kánság második emberének, a kalgának a követe, akit a vajda emberei kísérnek el a lengyel határig.²⁰⁷ Ha a Portán egy lengyel követ érkezéséről tudomást szereztek, akkor a fogadására kiküldtek egy portai csaut Moldvába. Így például a szultáni tanács 1567. december 20-án arról értesítette a vajdát, hogy a lengyel uralkodó képviselői elé egy Musztafa nevű csaus fog kimenni. A tanács

203 *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego*, 45–52.

204 Kołodziejczyk 2000, 250. (17. dok.)

205 Hurmuzaki Supl. II/2, 178.

206 *7 numaralı mühimme defteri*, no. 637/1775.

207 Hurmuzaki Supl. II/2, 296–297.

parancsba adta a vajdának, hogy élelemmel és felszereléssel lássa el őket, s biztosítsa útjukat.²⁰⁸

A moldvai és a lengyel-litván állam között speciális szerződések szabályozták a vajdák egyéb kötelezettségeit: nemcsak a követek szabad mozgásának, ellátásának és biztonságának szavatolását kellett garantálniuk, hanem a saját embereiket is rendelkezésre bocsátották egy-egy fontos levél továbbítása esetén.²⁰⁹ Továbbá a vajdaság fővárosában, Jászvásárban – amely egyúttal a Lengyelországba igyekvő tatár követek megállóhelye is volt – adták át a lengyel követek a kán képviselőinek jelenlétében a neki szánt éves adót.²¹⁰

A lengyel–oszmán határvidék két oldala

A lengyel–litván állam délkeleti határa 1492–1621 között

A kozákság, így a dnyeperi vagy elterjedtebb nevén a zaporozsjei kozákság elválaszthatatlan az „ukrajna” kifejezéstől. Ukrajna kapcsán Magyarországon szinte mindenkinek keleti szomszédunk jut az eszébe. Annak ellenére, hogy a modern ukrán történetírás a mai ukrán állam történeti kezdeteit a Kijevi Rusztól, valamint Bohdan Hmelnyickij hetmanátusától szereti eredeztetni, ez az ország ebben a formában korábban egyáltalán nem létezett. A mai ukrán állam előzményei ténylegesen csak 1945-ig vezethetők vissza, hiszen a Szovjetunió belül – a Krím-félsziget 1954-es hozzácsatolását nem számítva – ekkor jött létre az a területi egység, amelyet ma Ukrajnaként ismerünk. Ugyanakkor az elnevezés eredete jóval messzebbre vezet minket vissza az időben. A szó eredeti alakja

208 7 numaralı mühimme defteri, no. 207/570. Hurmuzaki Supl. II/1, 422; Grzybowski 1966, 190.

209 Grzybowski 1966, 170.

210 Erről egyébként a lengyel-oszmán békeszerződések külön pontban rendelkeztek. Lásd Kołodziejczyk 2000, 406 (38. dok.). A már említett Ławryn Piaseczyński 1603 januárjában szintén Jászvásáron adta át az éves adót II. Gázi Giráj képviselőjének, Ali mirzának. (Corfus 1983, 31–34.)

az indoeurópai *krei kifejezésre megy vissza, amelynek az elsődleges jelentése 'vágni, levágni'; a másodlagos értelme pedig 'valaminek a széle, határa'. Ebből származik a lengyel *kroić*, az ukrán *кроїти* és a mi *karéj* szavunk is. Az ukraina kifejezés legelőször egy 1187-es keleti szláv nyelven írt szövegben fordult elő, de széles körben valamikor a 13-14. században terjedt el. Ekkor már határvidék vagy végvidék értelemben fordult elő: a Kijevi Rusz felbomlása után ukrájnának hívták az orosz részfejedelemségek határvidékét is. Így a 13-15. századi keleti szláv forrásokban gyakran találkozhatunk például *rjazanyi*, *szeveriai*, *putyivli* és *tulai ukrájnával* egyaránt.²¹¹

A kozákság bölcsője az Arany Horda és a vele szomszédos részfejedelemségek határvidékére tehető. A kozák kifejezés eredete a török világhoz köthető, s jöllehet számtalan jelentéssel bírt, Kelet-Európában elsősorban azokat a határőrzéssel megbízott lovas alakulatokat jelölte, akik az Arany Horda határait vigyázták.²¹² Később a szó eredeti tartalma bővült, s már azokat is ezzel a kifejezéssel

211 Magocsi 2010, 189; Vernadsky 1959, 249.

212 Subtelný 2009, 108–109. A kazak kifejezés legelőször a 13. század végén jelent meg egy arab–kípcsak–török szövegben, ahol csavargót, nincstelent, földönfutót (*Landstreicher*) jelent. (Houtsma 1894, 86.) Ez a fogalom azonban jóval szélesebb jelentéstartalommal bírt. Kezdetben a senkihez nem tartozó, gazdáit folyamatosan váltogató, a hűséget színlelő, rabló emberre használták. Később már olyan emberek csoportját jelentette, akik otthagyták a kán szolgálatát, és kiszakadtak abból a közösségből, amelyben addig éltek. Ezzel a jelenséggel találkozhatunk például Remmal Hodzsa Száhib Girájról írt krónikájában is. A Krími Kánságban dúló belharcok során Báki Bég, aki Száhib Giráj unokatestvére volt, részt vett a kán testvéreinek, Iszlám Girájnak a meggyilkolásában, de az eset után attól tartva, hogy Száhib Giráj őt is megöleti, elmenekült Azak vidékére, ahol az azaki kozákoknál talált menedékre. Ezek a kozákok valószínűleg a Krími Kánság fennhatósága alól kiszakadt tatárok közül kerülhettek ki, akik mindenhová követték Báki Béget („Zira Azak Kazagi cümle ana tabi’ olub”). (*Tarih-i Sahib Giray Han*, 53.) A 15–16. század folyamán a kazak szóból „népnév” lett: Közép-Ázsiában így nevezték azt a három törzset, amelyik kivált az özbek törzsszövetségből. (Barthold, 1978, 848; Radlov 1899, 364–365.) A steppei nomád világban nem egyedülálló, hogy egy nagyobb törzsszövetségből vagy birodalomból kivált csoportot később lázadónak nevezzenek. A kazak kifejezést érdemes párhuzamba állítani három másik, hasonló jelentésű, török eredetű névvel, az avarral, a bolgárral és a kovárral, melyekben az a közös, hogy a 'nem engedelmeskedő, 'lázdó' jelentésű török népnevek közé tartoznak. Az avar név az *aba->ava* 'vonakodik, ellenszegül' igére vezethető vissza. A bolgár a *bulgamak* 'összekeveredni, felkavarni, lázadást szítani' igéből eredeztethető. A kovár név alapja pedig *qopmak* 'felkel, fellázad' ige. (Németh 1991, 125, 130.) A kazak kifejezés jelentése később kibővült a portyázóval és a lázadóval is. (Pritsak 1999, 256.) Annak ellenére, hogy a kozák vagy kazak kifejezés egyáltalán nem volt ismeretlen a török világban, a 16. század első felében az oszmán források

illették, akik kivonták magukat a kán fennhatósága alól, és a pusztán kerestek maguknak menedéket.²¹³ Az orosz részfejedelemségek lakossága a 13. század közepi mongol inváziót követően visszaesett. A részfejedelemségek déli, az Arany Hordához közeli területei sokszor lakatlanok voltak, ahová a belső területekről nagyszámú (szláv ajkú) lakosság költözött át. Azonban az állandó tatár betörések miatt lehetetlenné vált ezen a területen a földművelés folytatása, éppen ezért az itt megtelepülő lakosoknak olyan foglalkozás után kellett nézniük, amely nem követelte meg az állandó egy helyben tartózkodást. Így nagyon sokan halászat, vadászattal vagy különböző kézműves mesterségek űzésével, esetleg rablóhadjáratok szervezésével keresték kenyerüket. A határvidékre költöző szláv népesség és az ott élő tatár kozákok összeolvadásából létre jött egy új társadalmi csoport, ahol kezdetben a tatárok száma jóval magasabb volt. Később a szláv ajkú lakosság arányának növekedésével csökkent a tatárság száma, és teljesen elszlávosodtak, de megtartották a kozák elnevezést és a török eredetű katonai tisztségek nevét is.²¹⁴ A keleti szláv források a 15-16. század fordulóján még teljesen mást értettek a kozák kifejezésen, mint a török világban. A szláv kozákság ebben az időszakban elsősorban szociális kategória volt, és nem kapcsolódott még össze oly szorososan a katonáskodással. Ennek ellenére már a 15. század közepén felbukkannak az első olyan katonai alakulatok, amelyeket kozákoknak neveznek, azonban ezen egységek tagjai nem szlávokból, hanem a tatár lovasok közül kerültek ki, akik saját önelnevezésüket vitték tovább. Az első ilyen csapatot 1444-ben szervezték meg Rjazanyban rjazanyi kozákok néven. Tagjai kezdetben

---

csak ritkán használják ezt a szót a lengyel–litván államból érkezett portyázókra. Az oszmán források a kozák portyázókat kezdetben lengyel katonaként (*Leh 'askerleri*), lengyel emberként (*Leh táifesi*), vagy egyszerűen rablóként, tolvajként (*haramzâde, hursiz*) emlegették. (Veinstein 1999, 34.) Később a zaporozsjei kozákokat özü vagy *Leh Kazagi*, a doniakat pedig *Ten* vagy *Ton Kazagiként* emlegették a török írásos emlékek. Természetesen léteztek tatár kozákok is, akiket csak *Tatar Kazagiként* említenek az oszmán és a krími tatár források, s ez az Oszmán Birodalom határán szolgálatot teljesítő határőrcsapatra utal. Őket rendszerint úgy különböztették meg a zaporozsjei kozákoktól, hogy ez utóbbit következetesen *Hristiyan Kazagi*-nak, azaz keresztény kozákoknak nevezték. (Kolodziejczyk 2011, 771-772, 34. dok., 778-780, 35. dok.; Abrahamowicz 1972, 69-70.) A zaporozsjei kozákság eredetével kapcsolatos elképzeléseket lásd: Varga 2020, 175-180.

213 Vernadsky 1959, 251.

214 Szkrinnyikov 1997, 138-139.

lovak tatárokból álltak, később azonban helyükbe keleti szlávok léptek, így az egység egyre inkább elveszítette tatár jellegét, és fokozatosan elszlávosodott.²¹⁵

A Litván Nagyfejedelemségben a kozákság története szorosan összekapcsolódott az ország déli, délkeleti terjeszkedésével, amelynek a legfontosabb motorját a szláv ajkú kozákság jelentette. Ahogy a többi részfejedelemségben, úgy Litvániában is, a kozákok a folyók vonalát, elsősorban a Dnyeperét követték. Az ukrainai vagy dnyeperi kozákság a többi orosz részfejedelemség kozákjaihoz hasonlóan vadászattal, halászattal, méhészkedéssel foglalkozott. Erről tanúskodik az 1499-ben kiadott kijevi statútum is, amely előírta számukra, hogy a Kijevben eladott hal után mekkora összeget kell helyben befizetniük a kincstár részére.²¹⁶ Egy idő után a kozákok már nem érték be a fent felsorolt tevékenységek folytatásával, hanem hamarosan portyákat szerveztek a Dnyeper alsó folyása közelében fekvő tatár területek ellen. A dnyeperi kozákok nagy része a lengyel–litván állam belső területeiről, az egyre növekvő feudális terhek miatt elmenekült jobbágyok közül került ki. Számuk a 15. század végétől ugrásszerűen megnőtt, s ez nemcsak az egyre nyomasztóbb kötelezettségeikre vezethető vissza, hanem arra is, hogy 1496-ban korlátozták a jobbágyok szabad költözésének jogát, 1503-tól pedig peres ügyekben csak az úriszékhez fordulhattak, a királyi bíróságokhoz pedig egyáltalán nem fellebbezhettek.²¹⁷

Az ukrainai kozákokról szóló egyik legelső írásos emlék 1492-ből származik: Mengli Giráj krími kán panaszt emelt Jagelló Sándor (1492–1506) litván nagyfejedelemtől, mert néhány kijevi és czerkasy-i ember a Dnyeper alsó folyásánál Tiahiń (Tjahin, Ukrajna) mellett rátámadt egy tatár hajóra, és magukkal vittek tíz lovat. A fejedelem válaszlevelében ígéretet tett arra, hogy több ilyen eset nem fordul elő, a tetteseket pedig megbünteti.²¹⁸ Arról már nem maradt fenn semmilyen feljegyzés, hogy mi lett az elkövetők sorsa, de még ha el is fogták, s el is ítélték őket, hosszú távon akkor sem lehetett a Dnyeper alsó folyása mentén őket tartósan kordában tartani. Miután a 15. század végén a

215 Vernadsky 1959, 251.

216 Vernadsky 1959, 252.

217 Gebei 1999, 69–70.

218 Pułaski 1881, 223; Barvinszkij 1897, 1.

lengyel–litván állam és a Krími Kánság kapcsolatai látványosan megromlottak, a királyság és a nagyfejedelemség déli, a Krími Kánsággal és az Oszmán Birodalommal határos területei, amelyek ma nagyjából Ukrajnához tartoznak, ki voltak téve a krími tatárok rendszeres betöréseinek. A 15. század végén és a 16. század első felében még nem létezett egységes, összefüggő határvédelmi rendszer a lengyel–litván állam déli határainál, s ez részben arra vezethető vissza, hogy ebben az időszakban a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség között még csak perszonálunió állt fenn. A közös határokon belül található két ország irányítói mindig a Jagellók közül kerültek ki, de nemegyszer előfordult, hogy ugyanabban az időben más-más személy irányította a Lengyel Királyságot és a Litván Nagyfejedelemséget. Ez a szituáció számtalan konfliktust szült az uralkodóházon belül, s ebbe a 15. század elején még a krími tatárok is beleavatkoztak. A reálunió hiányát az is jól szemlélteti, hogy nem volt egységes jogrendszer, valamint a déli határvidék nyugati és keleti felét is két külön központból, Krakóból és Vilniusból igazgatták. Az Oszmán Birodalommal, illetve a Krími Kánsággal szomszédos vagy az ahhoz közel fekvő vajdaságok közül a ruténiai, a podóliai és a bełski a Korona alá tartoztak, míg a kijevi, a braclawi és a volhíniai vajdaságok felett a litván nagyfejedelem rendelkezett.²¹⁹ Ennek megfelelően a külpolitika sem volt egységes: az Oszmán Birodalommal és annak vazallusával, a Moldvai Vajdasággal a királyi kancellária tartotta a kapcsolatot, míg a krími kánokkal hivatalosan a litván külügyi adminisztráció foglalkozott.²²⁰ Amikor a lengyel király és a litván nagyfejedelem személye egy és ugyanaz volt, akkor a két szunnita muszlim állammal fenntartott kapcsolatok is egységesebbek voltak. A határvidék egységesítésére azonban csak az 1569-es lublini unió megkötése után került sor, s ez óriási változásokat hozott a két állam életében. Bár a litván állam számos ponton megőrizte önállóságát (főleg a hadügyek és a külpolitika terén), a keleti államokkal (Oszmán Birodalom, Krími Kánság) folytatott diplomáciai érintkezések irányítása, valamint a délkeleti határ védelme teljes egészében a lengyel kancellária irányítása alá került. Azonban ne szaladjunk ennyire előre, hanem térjünk vissza még a 16. század első feléhez.

219 Adamczyk 2004, 14.

220 Kołodziejczyk 2011, 426–428; Wyczański 1966, 13.

A legelső, 1492-es tatárok elleni támadás háttéréről és következményeiről a már idézett levélen kívül nincs más forrásunk. Nem derül ki, hogy mi lett az elkövetőkkel, s arról sincs tudomásunk, hogy milyen intézkedéseket fogantatosított a nagyfejedelem annak érdekében, hogy visszafogja alattvalóit az ilyen tettektől. Azonban bármilyen terveket szőhetett a határ mentén élők féken tartására, túlzottan sok sikert nem érthetett el, hiszen az elkövetkező évtizedekben a kozákok újra és újra betörték mind a Krími Kánság, mind pedig az Oszmán Birodalom területére, habár a krími tatárok is számtalan hasonló tettet követtek el. Nem véletlen, hogy az ukrainai kozákság legelső betöréséről csak a 15. század végén értesülünk, hiszen ebben az időszakban romlott meg látványosan a lengyel–litván állam és a krími tatárok kapcsolata, és ekkor került szembe egymással a lengyel és az oszmán kormányzat a Moldvai Vajdaság és a Fekete-tenger partvidékének birtoklása miatt. A fiatal tatár állam, mint a Porta egyik legfontosabb szövetségese, a birodalom érdekeinek megfelelően a lengyel–török küzdelmekből is jócskán kivette részét. Noha jóval korábban is előfordult, hogy a tatárok felprédálták a lengyel területeket, de az első komolyabb akcióra csak 1474 telén került sor. Mivel a lengyelek szoros szövetségben álltak a krími tatárok legnagyobb ellenfelével, a Nagy Hordával, ezért a krímiek, akik a Moszkvai Nagyfejedelemséggel kötöttek egyezséget a lengyelek és a horda ellen, évről évre egyre nagyobb kedvvel tarolták végig korábbi fegyvertársuk területeit. 1482-ben egy nagyobb krími tatár csapat megtámadta, felégette és kirabolta Kijevet. A győzelem után rengeteg foglyot ejtettek, akik között ott volt a kijeji vajda, Jan Chodkiewicz is.²²¹

A század vége felé egyre gyakoribbá váltak az összecsapások, de a rendszeres akciókra csak 1502 után került sor, miután a moszkvai–krími tatár koalíció sikeresen leszámolt a Nagy Horda maradékával. A közös ellenség megsemmisítésével szépen lassan felbomlott a kánság és a nagyfejedelemség között fennálló koalíció, és nemsokára a Kazáni Kánság ellenőrzéséért folytatott küzdelemben egymás ellen fordultak. Ez viszont nem vonta szükségszerűen maga után a korábbi, Hadzsi Giráj idején jól működő lengyel–krími tatár fegyverbarátság is-

---

221 Kołodziejczyk 2011, 24.

mételt feléledését, mégpedig két tényező miatt. Az első krími kán uralkodása alatt a tatár állam az életben maradásáért küzdött, s ehhez óriási szükség volt a Jagelló-dinasztia támogatására. Miután a lengyel–litván állam a Nagy Hordával összefogott Moszkva ellen, Hadzsi Giráj utódai kényszerűségből szöveterkeztak a lengyelek legfőbb riválisával. Azonban az orosz támogatás önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy a kánok visszaverjék az Arany Horda maradékának támadásait, ezért a Giráj-dinasztia csak az Oszmán-ház hathatós segítségével tudta hatalmát megőrizni a Krím-félszigeten. Ettől fogva a tatárok már nemcsak a saját szakállukra dolgoztak, hanem a birodalom terjeszkedésében és a megszerezett területek feletti ellenőrzés megerősítésében is aktívan szerepet vállaltak. Így a lengyelek és a Nagy Horda együttműködése már nemcsak a Krími Kánságra jelentett veszélyt, hanem közvetve magára a Portára is. Mivel az oszmánok fekete-tengeri és moldvai terjeszkedése a lengyel állam pozícióit erősen fenyegette, ezért összecsapásuk elkerülhetetlen volt, s ebből a tatároknak is ki kellett venni a részüket. Így amikor a tatárok egy-egy alkalommal betörték a lengyel–litván állam területére, akkor ezt nemcsak és kizárólag a zsákmányszerzés végett tették, hanem ezekre egy-egy nagyobb oszmán hadművelet keretében került sor, s legfőbb célkitűzéseik között ott szerepelt a Litván Nagyfejedelemség meggyengítése. A Nagy Horda kiiktatása után azt várnánk, hogy lassan minden visszatér az eredeti kerékvágásba, a tatárok pedig összefognak a lengyelekkel és a litvánokkal az oroszok ellen. Csakhogy nem így történt. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a horda bukása után a tatároknak már nem volt szükségük a lengyelekre.

Miután Damoklész kardja már nem lebegett a kánság felett, a tatár csapatok egyre sűrűbben látogatták meg szomszédaikat, végigpusztítva azok déli területeit. Amíg a krími-moszkvai koalíciónak nem sikerült a Nagy Hordát térdre kényszerítenie, addig a betörésekkel a Litván Nagyfejedelemséget akarták meggyengíteni. A közvetlen veszély elmúltával a tatárok hangnemet váltottak: ettől kezdve a kán, Mengli Giráj az Arany Horda egyedüli örököséként lépett fel, s ez külpolitikájában is egyre jobban megnyilvánult. A Kazáni Kánságért folytatott küzdelemben hajlandó volt szakítani az oroszokkal, és ismét szövetségre lépni a lengyel–litván állammal. Miután a 15-16. század fordulóján a Litván Nagyfejedelemség komoly területi veszteségeket szenvedett el, a

nagyfejedelmek minden megtettek azért, hogy visszaszerezzék azokat a területeket, amelyek 1503 előtt hozzájuk tartoztak. A krími diplomácia kapva kapott a lehetőségen, és 1515-ben Andrzej Nemyrowycz kijevi vajda vezetésével a litvánok és a tatárok közös hadi vállalkozásba fogtak. I. Mehmed Giráj levelet küldött III. Vaszilijnak felszólítva őt, hogy Szmolenszkkal együtt adja vissza azt a nyolc várost a litvánoknak, amelyeket korábban Mengli Giráj nekik adományozott. A kán ezzel is igyekezett kinyilvánítani azt az igényét, hogy akár az Arany Horda kánjai, ő maga is kénye-kedve szerint birtokokat adományozhasson „kegyeltjeinek”.²²²

1520-ban Szulejmán szerette volna, ha a tatárok is részt vesznek a Magyarország elleni hadjáratban oly módon, hogy amíg a szultán Magyarországon hadakozik, addig a tatárok megtámadják a lengyeleket. A szultán ugyanis attól tartott, hogy a hadjárat alatt I. Zsigmond, aki II. Lajos rokona volt, oldalba támadja a birodalmat.²²³ Ezt a kérést azonban Mehmed Giráj udvariasan elutasította. Bár a lengyelek részéről nem került sor nyílt beavatkozásra, de I. Zsigmond titokban megpróbált támogatást nyújtani unokaöccsének. Úgy döntött, hogy Jan Tarnowski vezetésével jelentékenyebb sereget küld a magyarok segítségére. Bár a lengyelek 1521-ben megérkeztek Magyarországra, érdemben már nem vettek részt a harcokban. Ennek ellenére ez az akció nem maradt megtorlatlanul: három évvel később, 1524 júliusában az oszmánok megtámadták és teljesen feldúlták a lengyel–litván állam déli területeit.²²⁴ Ebben az akcióban a 13 ezer főnyi lovassághoz az akkermani tatárok is csatlakoztak.²²⁵ Az oszmánok és az akkermaniak mellett a krími tatárok is kivették részüket a küzdelmekből, s ez arra vezethető vissza, hogy az 1523-ban Mehmed Giráj halála után hatalomra kerülő Szaádet Giráj uralkodása alatt némi irányváltás következett be a kánság külpolitikájában. Az új kán már nem zárkózott el a gondolattól, hogy maguk a tatárok is részt vegyenek egy lengyelek elleni hadjáratban. Már csak azért sem, mert nem sokkal korábban, 1523 nyarán Osztafij Daskovics (len-

222 Kołodziejczyk 2011, 49–50.

223 Kołodziejczyk 2011, 58–59.

224 Plewczyński 2011, 289–290.

225 Plewczyński 2011, 291.

gyelesen Eustachy Daszkiewicz), majd 1523–1524 telén a Krzysztof Kmitycz és Semen Połozowicz vezette a kozák csapatok rátámadtak a krími területekre.²²⁶

A tatárok hosszú időn át ugyanazokon az útvonalakon keresztül közelítették meg a lengyel–litván államot, amelyeken alkalmasint megfordultak a velük hadakozó kozákok is. Közülük a három legismertebb a Szlak Czarny (fekete út), a Szlak Kuczmański (kucsma út), valamint a Szlak Wołoski (vlah vagy moldvai út). Ezek a nagyobb folyamok mentén haladtak, mivel a tatárok is szívesebben közlekedtek vízpart mellett. A Szlak Czarny és a Szlak Kuczmański kiindulópontja közös volt: a Krím-félszigetet követően az Ingul vagy az Ingulec folyónál kezdődött, majd a Bugnál kettéválva folytatódott. A Szlak Czarny észak felé a Kijevi Vajdaságba, a Szlak Kuczmański a Bug és a Dnyeszter között haladt tovább Podóliába. A harmadik utat, a Wołoski Szlakot, amely a Dnyeszter mentén vezetett a lengyel területek felé, legtöbbször az akkermani tatárok használták.²²⁷

Egyáltalán nem meglepő, hogy a határ mentén élő kozákok is megfordultak ezeken az utakon. Ahogy a gyakori tatár betörések, úgy a kozák akciók hátterében is nem csupán a zsákmányszerzés állt. A tatár portyákhoz hasonlóan sokszor ezeket is egy-egy nagyobb politikai vagy stratégiai számítás előzte meg. Mielőtt továbbmennék, érdemes újra felidézni, hogy egészen 1569-ig, a lublini unió megkötéséig a lengyel–litván állam déli határa mentén nem volt egységes irányítás, hanem ezek a területek más-más fennhatóság alá tartoztak. A Moldvai Vajdasággal és az Oszmán Birodalommal határos vajdaságok – a Belski, a Rutén és Podóliai – lengyel, míg a Krími Kánsághoz közel eső Braclawi, Kijevi és Volhíniai vajdaság pedig litván fennhatóság alá esett. Ebből következik, hogy ezen a területen nagyon sokáig nem volt egységes határvédelem, a több száz kilométer hosszú határszakasz ellenőrzése sokáig *ad hoc* jelleggel volt megszervezve. Egy ilyen helyzetben óriási szerepe volt a határ menti területek sztarosztáinak az ország mindkét felében. A lengyel–litván államban a sztarosztta a királyi és a nagyfejedelmi birtokok intézője volt. A sztaroszták jellemzően az udvarhoz

226 Plewczyński 2011, 314–316; Kołodziejczyk 2011, 65–66.

227 Adamczyk 2004, 20. Szlak Kuczmański nevének eredetére kétféle elképzelés létezik: az egyik egy török–tatár eredetű fejedőre megy vissza, amelyet nálunk is kucsma-ként ismernek. A másik szerint az elnevezés a Bug egyik mellékfolyójára vezethető vissza, amelynek a neve lengyelesen Kuczmienia. (*Słownik geograficzny królestwa polskiego* IV, 842.)

közel álló nemesek közül kerültek ki, akiknek két fontos feladatuk volt: egyrészt nekik kellett megszervezni az irányításuk alatt álló terület védelmét; másrészt a szatorsztaságok gazdaságának felfejlesztésével pluszjövedelemhez kellett juttatniuk a kincstárt.²²⁸ A Koronában elsősorban a bari, Litvániában pedig a czerkasy-i (Cserkaszi, Ukrajna), a winnicai (Vinnicja, Ukrajna), a braclawi és a kaniówi (Kaniv, Ukrajna) szatoszta foglalkozott ezzel a kérdéssel. A szatoszták mellett az itt élő nagybirtokosok szintén fontos szerepet játszottak a helyi közigazgatásban. A reguláris erők felett is ők rendelkeztek, sokszor minden segítség nélkül kellett szembenézniük az akkermani és a krími tatárok portyáival.²²⁹ Egy-egy szatoszta személye alapjaiban meghatározta a déli határvidék életét, ezzel együtt a lengyel–litván állam kapcsolatát mind a krími tatárokkal, mind pedig az oszmánokkal. A legelső, akit közülük ki kell emelni, Przeclaw Lanckoroński volt, aki 1520. október 23-án I. Zsigmondtól jogot nyert arra, hogy megvegye a chmielnicki szatosztságot, amely nyolc faluból és egy városból állt, s egyúttal megbízást kapott Podólia védelmének a megszervezésére.²³⁰ Ezen a területen már jóval korábban, 1479-ben felállítottak egy két-háromezer főből álló egységet, amelynek a legfőbb feladata a határ menti régió ellenőrzése volt. Ez a csapat, amelynek zsoldját a királyi kincstárból finanszírozták, annak fizetésképtelensége miatt egy idő után néhány száz főre olvadt, így alkalmatlanná vált feladata teljesítésére. Amikor Przeclaw Lanckoroński átvette az irányítást, állandó őrszolgálatot szervezett. Emberei, akik mellé kozákokat fogadott fel, őrtonyaikból folyamatosan szemmel tartották a határt, s értesítették a szatosztákat és a hetmanokat a közelgő tatár veszélyre. Legfontosabb feladataik közé tartozott, a folyamatos őrszolgálat biztosítása mellett, a kisebb portyázó tatár egységek szétverése.²³¹ Przeclaw Lanckoroński tevékenységét nagyban elősegítette, hogy testvére, Stanisław töltötte be a kamienieci szatoszta tisztét, így gyakran közösen tudtak dolgozni.²³² A chmielnicki szatoszta azonban nem elégedett meg a tatár akciók kivédésével, hanem igyekezett megelőző csapást

228 Gebei 1999, 69.

229 Vernadsky 1959, 254; Dziubiński 2005, 170–171.

230 *Hetmani zaporoscy*, 62.

231 *Hetmani zaporoscy*, 63.

232 Uo.

mérni rájuk. Legnagyobb győzelmét akkor aratta, amikor 1528-ban Osztafij Daskovics kaniówi és czerkasy-i sztarosztával közösen Akkerman és Özü környékén szétverték a helyi tatár szállásokat. A két megerősített települést felprédálták, a lakosokat felkoncolták vagy elhurcolták, valamint több száz lovat és szarvasmarhát zsákmányoltak.²³³ Ez az eset azért is jelentős, mert ez volt a legelső alkalom, amikor a lengyel–litván állam déli határain mentén élő vezetők egyesítették erőiket a közös ellenséggel szemben. Ez előrevetítette egy jövőbeli, jóval nagyobb összefogás lehetőségét, s majd elvezet a déli, délkeleti határvidék teljes egységesítéséhez. Addig is mindenki külön-külön próbálkozott, és sokszor csak a helyi vezetők rátermettségén múlt a védekezés eredményessége a tatárokkal szemben.

A Koronában és Litvániában élő előkelők közül a következő személy, akiről feltétlenül szólni kell, az a már említett rutén nemes, valamint kaniówi és czerkasy-i sztarosza, Osztafij Daskovics. Az ő pályafutása nemcsak a Lanckoroński testvérek életútjától tért el, hanem valamennyi podóliai, kijevi és bracławi lengyel vagy rutén katonai tisztségviselőétől is. Származásáról nagyon keveset tudunk. A legelső adat 1501-ből származik: ekkor részt vett Sándor litván nagyfejedelem oldalán az oroszok elleni háborúban. Sztarosztaságot kapott a Moszkvai Nagyfejedelemséghez közel, s embereivel több alkalommal betört III. Vaszilij területeire, és emiatt a nagyfejedelem panaszt emelt Jagelló Sándornál. Miután 1503-ban a két állam békét kötött egymással, Daskovics lemondott minden pozíciójáról, s még ugyanabban az évben a Moszkvai Nagyfejedelemség szolgálatába szegődött. Ezért a tettéért Sándor árulónak nyilvánította, és követelte kiadatását, de ezt a moszkvai uralkodó természetesen megtagadta.²³⁴ Később, az 1505-ös brześc-litewski (Breszt, Belorusszia) szejmen rehabilitálták, visszakarta elkobzott birtokait, hazatérte után újra a litván nagyfejedelem szolgálatába állt. A következő évek viharos eseményei során többször is pártot váltott, s hol az orosz, hol pedig a litván oldalon bukkant fel.²³⁵ Ezt követően 1514-ben visszatért Litvániába, a nagyfejedelemtől megkapta a czerkasy-i és a kaniówi sza-

233 Uo. Plewczyński 2011, 322.

234 Hrushevsky 1999, 71; *Hetmani zaporoscy*, 65–66; Serczyk 2008, 53–54.

235 *Hetmani zaporoscy*, 66. Hrushevsky 1999, 71.

rosztaságot, amelyet haláláig, 1535-ig megtartott. Ez az a pont, ahol karrierje különösen érdekessé válik. A frissen kinevezett sztarosza, aki korábban egy rövid ideig a tatárok „vendégszeretét” is élvezte, Litvániában gyakorlatilag a tatár ügyek szakértőjének számított, s ebben az is segítségére volt, hogy tökéletesen tudott tatárul. Nem egy alkalommal személyesen teljesített diplomáciai küldetést a Krímben.²³⁶ 1517-ben részt vett a litván-krími béketárgyalásokon, 1522-ben pedig egy másik diplomáciai misszió során ő szerzett arról legelőször tudomást, hogy a szultán szeretné a tatárokat egy nagyszabású, lengyelek elleni hadjáratba bevonni.²³⁷ A diplomáciai szolgálaton kívül ugyanúgy benne volt a török és a tatár területek fosztogatásában. Tevékenysége során kapcsolata a krími tatárokkal elég ellentmondásosan alakult. Volt olyan alkalom, amikor a tatárok küldöttét minden gondolkodás nélkül karóba húzatta, s a holttestet egy olyan helyen tette közszemlére, ahol a tatárok maguk is gyakran megfordultak. Ugyanakkor az is előfordult, hogy helyismeretét kihasználva a tatárokkal közösen fosztogatta a Moszkvai Nagyfejedelemség területeit.²³⁸ Daskovics gyakran beavatkozott a kánság belügyeibe: 1532-ben a Mehmed Giráj halála után kibontakozó belháború idején pártfogásába vette Iszlám Girájt, és menedéket nyújtott neki Czerkasyban, s emiatt még ugyanebben az évben az új kán, Száadet Giráj janicsárokkal megerősített serege élén sikertelenül megostromolta a Dnyeper menti várost.²³⁹ Osztafij Daskovics nemcsak katonai és diplomáciai akcióival hagyott mély nyomot a térség életében, hanem maga is részt vett a Litván Nagyfejedelemség déli határvédelmi rendszerének fejlesztésében. Azt a munkát, amelyet a lengyel oldalon Przeclaw Lanckoroński végzett el a század elején, azt Litvániában ő maga igyekezett megvalósítani. Amikor 1523-ban a fejedelmi tanács megbízta Krzysztof Kmityczet és Semen Połozowiczot, hogy dolgozzanak ki javaslatot a határvédelem megszervezésére, akkor ők Daskovicshoz fordultak. A sztarosza azt javasolta nekik, hogy fogadjanak fel egy-két ezer kozákot, akiket állomásoztassanak a Dnyeper alsó folyása mentén talál-

236 Hrushevsky 1999, 72.

237 Hrushevsky 1999, 73; Plewczyński 2011, 312.

238 Hrushevsky 1999, 72; *Hetmani zaporoscy*, 68.

239 *Hetmani zaporoscy*, 70; Kołodziejczyk, 20011, 69; Serczyk 2008, 54; Cserkasz 2002, 53–67; Cserkasz 2008, 144–148.

ható átkelők közelében felállított helyőrségekben. Így könnyebben meg lehet akadályozni, hogy a tatárok a Dnyeper mentén átkelve könnyűszerrel betörjenek a lengyel és a litván területekre. Ezt a tervet a tanács ugyan elfogadta, de a kincstár fizetésképtelensége miatt semmi sem valósult meg belőle.²⁴⁰ 1533-ban újra elővették korábbi javaslatait, de a nagy felbuzdulást most sem követte cselekedet.²⁴¹

A század harmincas-negyvenes éveiben mind gyakrabban hallunk a kozák portyákról. Akcióik nem mindig estek egybe a lengyel–litván kormányzat érdekeivel. Sőt az uralkodó attól tartott, hogy a kozák betörések miatt a törökök vagy a tatárok részéről komoly válaszlépés következik. Éppen ezért 1541 áprilisában parancsba adta a határvidéki sztarosztáknak, hogy fogják vissza a náluk szolgáló kozákokat, ellenkező esetben birtokelkobzással és halálbüntetéssel fenyegette meg őket.²⁴² Miután nem volt központi határvédelem, ezért ez nagymértékben a saját ambícióikat kiélni akaró sztarosztáktól és a helyi előkelőktől függött, így semmivel sem lehetett őket visszatartani. Különösen akkor, ha erre még egyes udvari érdekcsoportok is bátorították őket. Erre jó példa az 1545-ös Özü elleni hadjárat, amely több volt, mint egy újabb nagyszabású lengyel–kozák rablótámadás. A hadművelet gyökerei egy kicsivel korábbra, 1543-ig vezetnek vissza. Ekkor a már említett Habsburg-párti Jan Tarnowski lengyel nagyhetman (*hetman wielki koronny*) Albrecht porosz herceggel közösen hozzáfogott egy nagy nemzetközi törökellenes háború megszervezéséhez, amelyben V. Károly német-római császár és I. Ferdinánd magyar uralkodó is fontos szerepet kapott volna. Azonban a Német-római Birodalmon belül dúló katolikus–protestáns ellentét és a Habsburg–francia rivalizálás nem tette lehetővé ilyen széles körű összefogás létrejöttét. Ezentúl a Habsburgok fenntartásokkal kezelték az egész tervet részben a szervezetlen lengyel–litván határvédelem, részben a szorongatott pénzügyi helyzet miatt.²⁴³ I. Ferdinánd, ha anyagilag nem is, erkölcsileg feltétlen támogatót egy ilyen kezdeményezést. 1544-ben bátyjához,

240 Hrushevsky 1999, 80–81; Plewczyński 2011, 318.

241 Hrushevsky 1999, 81.

242 Serczyk 2008, 57.

243 Dziubiński 2005, 177–179.

V. Károlyhoz írott leveléből tudjuk, hogy Tarnowskiban látta azt az embert, aki Lengyelországban egy török elleni keresztes hadjárat legfőbb vezéralakja lehet. Valószínűleg ekkor már értesült a włodzimierzi (Volodimir-Volinszkij, Ukrajna) sztaroszta, Fiodor Sanguszko herceg és a bari sztaroszta, Bernard Pretwicz közelgő akciójának előkészületeiről.²⁴⁴ A 16. század első felében a Portán a kozákok akciói közül a legnagyobb visszhangot az 1545. szeptember 13-án éjjel végrehajtott akció váltotta ki. Mehmed szilisztrei szandzsákbég és az özüi kádi jelentése szerint Braclawból és Czerkasyból 32 hajóval egy csapat kozák lehajózott a Dnyeperen, és szeptember 20-án éjjel megtámadta Özüit. Erről a támadásról nemcsak Szulejmán szultán panaszlevele maradt fent, hanem a kozákok által okozott károkat felsoroló, I. Zsigmond lengyel királynak (1506–1548) küldött jegyzőkönyv is. E szerint a kozákok 96 lovat és kb. 60 embert – muszlimokat és keresztényeket vegyesen – raboltak el. Később nagy részüket váltságdíj ellenében szabadon engedték.²⁴⁵ Szulejmán szultán 1546 elején I. Zsigmondhoz írott levelében megnevezte azokat, akik részt vettek a portyában, s ott találjuk Bernard Pretwiczet és Fiodor Sanguszkót is. A várható haszon ellenére ez a hadjárat inkább provokációnak tekinthető, amely mögött ott álltak a Habsburg-párti lengyel előkelők, köztük Jan Tarnowski.²⁴⁶ Azt nem lehet megállapítani, hogy a nagyhetman mivel járult hozzá az akció sikeréhez, de nem elképzelhetetlen, hogy ő volt az egyik értelmi szerző. A királyi udvar egyáltalán nem támogatta ezt az vállalkozást: amikor I. Zsigmond hitvese, Bona Sforza tudomására jutott, hogy a bari sztaroszta mire készül, elküldte hozzá egyik emberét, és súlyos fenyegetésekkel megpróbálta visszatartani – teljesen sikertelenül – Pretwiczet.²⁴⁷

A következő 10 év során a határ menti villongások, kisebb-nagyobb összecsapások szerves részét alkották a lengyel-oszmán, valamint a lengyel-krími határvidék mindennapi életének. Ezek az esetek ugyan sok kellemetlenséget okoztak mind a Portának, mind a Krími Kánságnak, de sohasem lépték túl a saját kereteiket, megragadtak a helyi konfliktusok szintjén. Egyrészt a Porta,

244 Uo.

245 Barvinszkij 1897, 15–17; Topaktaş-Arslantürk 2014, 269–273; *Katalog dokumentów tureckich*, 92–93.

246 Plewczyński 2011, 341. Dziubiński 2005, 181–182.

247 Dziubiński 2005, 182.

fenyegető hangú levelei ellenére, nem akart a lengyelekkel háborúzni. Másrészt bármennyire is szerettek volna a Habsburg-pártiak és a helyi nemesek egy nagyobb konfliktust kirobbantani, a királyi udvar támogatása nélkül hosszú távon tehetetlenek bizonyultak.

Dymitr Wiśniowiecki a következő személy, akit feltétlenül ki kell emelni a térség jelentősebb irányítói közül. Ő nemcsak megtett életútja, hanem már származása miatt is különösen érdekes. Születési idejét nem ismerjük pontosan, de a lengyel kutatók feltételezése szerint legkésőbb 1530 körül világra kellett jönnie, mert 1545-ben már katonai szolgálatot teljesített.²⁴⁸ Származásáról számtalan feltételezés kering. Ilona Czamańska, aki egy hatalmas monográfiában tárgyalta a Wiśniowiecki család történetét, a forrásokat számba véve azt tartja a legvalószínűbbnek, hogy Iwan Wiśniowiecki és Magdelana Branković közös gyermeke volt. Édesanyja Petru Rareș feleségének, Elena Brankovićnak volt a nővére.²⁴⁹ Az eltérő nézetek ellenére annyi biztos, hogy Dymitrit szoros kötelék fűzte a Rareș családhoz. Ezt a tényt jól alátámasztja a 16. század közepén a moldvai vajda tisztét betöltő Alexanderu Lăpușneanu egyik Zsigmond Ágosthoz írott levele, amelyben Dymitr Wiśniowieckiről azt írja, hogy a szilisztrei szandzsákbég Mehmed-Iljásznak – aki eredetileg Ilie Rareș néven, Petru Rareș fiaként és örököseként látta meg a napvilágot – az unokatestvére.²⁵⁰

248 *Hetmani zaporoscy*, 72; Czamańska 2007, 67.

249 Azt sem lehet kizárni, hogy Dymitr Wiśniowiecki Petru Rareștől vagy a család más tagjától fogant, s később Iwan Wiśniowiecki csak adoptálta őt. (Czamańska 2007, 67, 69.)

250 Ez az eredeti, lengyelül íródott levélben egy kicsit körülményesen szerepel: „bo ssie zziednal z Machmethem Jliassem, bo ssą obadwa od dwu ssiostr.” (Corfus 1979, 179.) Itt röviden meg kell állni, és Mehmed-Iljászról, azaz Ilie Rareșről is szükséges néhány szót ejteni. Petru Rareș fiáról, aki 1546-tól ült a moldvai trónon, mind a román szakirodalom, mind pedig a korabeli román krónikák szűken nyilatkoznak. Grigori Ureche eléggé elítéli őt: Petru Rareș halála után a moldvai bojárok bíztak benne, hogy ő is apja nyomdokaiba lép; s bár külsőleg tetterős embernek látszott, a történetíró keserű szavai szerint hiányzott belőle minden erény, s mindaz, ami apját oly nagyvá tette. Már uralkodása kezdetén törökökkel vette körül magát, s bár a keresztény szokásokat látszólag megtartotta, az évek során egyre jobban eltávolodott azoktól. 1551-ben lemondott a trónról testvére, Ștefan Rareș javára, áttért az iszlámra, és Szulejmán szolgálatba állt. A Portán nagy megbecsülésnek örvendett, és kinevezték a Szilisztrei szandzsák élére. (Urechi 1878, 357–365.) Ureche nem igazán részletezi, de Ilie Rareș tettének jóval prózaibb okai voltak. Való igaz, hogy Konstantinápolyban nevelkedett, s lehet, hogy már ott mélyen megérintette az iszlám, de ebben a térségben az

Wiśniowiecki az 1540-es évektől kezdve kivette részét a tatárok elleni küzdelemből és a határvédelemből egyaránt, egy idő után mindez kevés volt számára, s nem elégedett meg azzal, hogy csak védekezzék. Az 1550-es évek elején új tervet dolgozott ki a gyakori tatár betörések megállítására, s ehhez szövetségeseket keresett: 1553-ban az Oszmán Birodalmat kívánta megnyerni a krími tatárok ellen. 1554-ben pedig a lengyel udvarhoz fordult, de I. Zsigmond túl merésznek találta Wiśniowiecki terveit, és nem akart összetűzésbe kerülni a Krími Kánsággal, mert ebben az időszakban a tatárok a Litván Nagyfejedelem-ség szövetségei voltak Moszkva ellen.²⁵¹ Ugyanakkor a király 1554 márciusában valószínűleg neki adta a kaniówi és a czerkasy-i sztarosztaságot. Bár nem áll rendelkezésre egyetlen olyan dokumentum sem, amely egyértelműen megerősítene ezt az adományt, de néhány körülmény alapján ez valószínűnek tűnik. Az egyik ilyen, hogy a király megbízta őt a délkeleti határ védelmével, ehhez a pozícióhoz azonban feltétlenül kapnia kellett valami birtokot, különben nem lett volna képes embereket felfogadni.²⁵² Az új sztarosztta ott folytatta, ahol Osztafij Daskovics abbahagyta: a Dnyeper alsó folyásánál (saját költségén) várat építtetett, ahová kozákokat telepített. Midőn a kán, I. Devlet Giráj (1551-1577) panaszt emelt emiatt, a király igyekezett megnyugtatni őt, hogy az erőd csupán

---

ilyen radikális lépések mögött sokszor ott volt a kétségbeesés. Mindazonáltal áttérése után az oszmán állam legfontosabb vezetőitől számtalan ajándékot kapott, s ezt egy korabeli oszmán-török nyelvű forrás is tanúsítja. (Uzunçarşılı 1954, 83–87.) Ilie Rareș áttérésével nem szakadtak meg korábbi kapcsolatai sem a moldvai bojárokkal, sem pedig rokonaival, így Dymitr Wiśniowieckivel sem. Olyannyira nem, hogy miután testvérét, Ștefant megölték, s Alexandru Lapușneanu kiűzte a Rareș család maradványát Moldvából, legkisebb testvérét, Constantint pártfogásba vette. Mindent elkövetett azért, hogy a fiút megmentse moldvai vajdának. Ennek érdekében segítséget kért Dymitr Wiśniowieckitől is, akit egyáltalán nem hagytak hidegen a családi események. 1553 nyarán átlépte a határt, és Akkerman felé vette útját, ahol Mehmed-Iljással egyesítette erőit. (Lásd Alexandru Lapușneanu 1553. július 29-én keltezett levelét. Corfus 1979, 179.) Wiśniowiecki emiatt egy ideig kegyvesztett lett a lengyel udvarban, mivel a lengyelek inkább Lapușneanut támogatták Constantinnal szemben. Mivel a szultán nem akart összeütközésbe kerülni a lengyelekkel, ezért elfogadta jelöltjüket, Mehmed-Iljászt pedig Szilisztréből előbb Burszába, majd Aleppóba küldte. (Czamańska 2007, 72.)

251 Hrushevsky 1999, 89–90.

252 Czamańska 2007, 73.

csak azért épült, hogy távol tartsa a kozákokat a kánság területeitől.²⁵³ A lengyel uralkodónak azonban ambivalens érzései voltak ezzel kapcsolatban: nem akarta magára haragítani sem az oszmánokat, sem pedig a tatárokat, mégis kénytelen volt a herceg ténykedése felett szemet hunyni. A király követén keresztül emlékeztette Wisniowieckit, hogy ezt a várat az ő beleegyezése nélkül építtette, de nem fogja elvenni tőle, hanem megparancsolta neki, hogy őrizze meg a békés kapcsolatokat a tatárokkal. Zsigmond Ágost csendesen beletörődött a helyzetbe, és nem kívánt vele szembeállni, mert szüksége volt rá a közelgő livóniai háborúban. Wisniowieckit azonban hidegen hagyta a küszöbön álló háború, őt csak és kizárólag a tatárok elleni harc érdekelt. Mivel sem a lengyel, sem pedig a konstantinápolyi udvarban nem volt meg a fogadókészség, kénytelen volt máshol támogatást keresni tervei megvalósításához, s egy idő után figyelme Moszkva felé fordult.²⁵⁴

Miután a lengyel-török tatárelenes összefogás terve nem vált be, ezért Wisniowiecki 1556-ban Moszkvába utazott, ahol IV. Iván cár hozzájárulását kérte egy akcióhoz a krími tatárok elleni. Az orosz kormányzat hamarosan beleegyezett a tervbe, és 1556 nyarán a lengyel–litván állam fennhatósága alatt álló Kaniówból, Czerkasyból érkezőkből és a cár alattvalóiból, a putyivli kozákokból álló haddal megindult a Dnyeper mentén a Krím felé. Júniusban megtámadták Özüüt és Iszlám Kirmánt, de az akció ekkor még nem sok sikert hozott: a tatárok ez utóbbi várba zárkóztak, így a kozákok csak néhány lovat tudtak zsákmányolni.²⁵⁵ 1556 szeptemberében Wisniowiecki újból visszatért, elfoglalta Tomanovka és Hortyica szigetét, majd megtámadta és felprédálta Iszlám Kirmán erődjét.²⁵⁶ A krími kán, I. Devlet Giráj több alkalommal is kísérletet tett a Dnyeper alsó folyásánál fekvő kozák erődök elpusztítására. Mivel nem járt sikerrel, Szulejmán szultántól kért segítséget, aki azonban nem kívánta a két állam közt fennálló békét megbontani: minthogy a kozákok tábora lengyel területen helyezkedett el, a kán a lengyel uralkodót próbálta meg arra rábírní, hogy

253 Czamańska 2007, 74.

254 Uo.

255 Lemercier-Quelquejay 1969, 266; Hrushevsky 1999, 91.

256 Lemercier-Quelquejay 1969, 267.

számolja fel az erősségeket.²⁵⁷ Ezt követően Devlet Giráj megkísérelte maga mellé állítani Wiśniowieckit: követeivel ajándékot küldött neki, és felajánlotta, hogy tisztességes javadalmazás fejében szolgálatába fogadja, ám ő elutasította a kán ajánlatát.²⁵⁸ 1557 végén azután a kán egy tatárokból, janicsárokból és moldvai segédcapatokból álló sereggel sikeresen megostromolta Hortycán a kozákok rejtékhelyét, és kiűzte őket onnan. A következő évben Wiśniowiecki új hadjárat szervezésébe fogott; a Volgán keresztül eljutott Asztrahánba és a cserkeszek földjére, katonákat toborzott, ősszel pedig megtámadta Or Kapiszit, a Krim-félsziget bejáratát.²⁵⁹

1559 februárjában IV. Iván ösztönzésére egyszerre két expedíció is indult az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen: az egyik Danyilo Adasev²⁶⁰ vezetésével a Dnyeper mentén Özü, a másik Wiśniowiecki parancsnoksága alatt Azak ellen. A hadjárat legfőbb célja ez utóbbi bevétele volt, hiszen innen az oroszok könnyen kijuthattak a Fekete-tengerre, ellenőrzésük alá vonhatták a Kaukázus északi előterét és a Közép-Ázsia felé vezető útvonalakat. Az oszmán helyőrség Wiśniowiecki első támadását könnyen vissza tudta verni, és felkészült a következő erőpróbara.

Ez a hadjárat több szempontból is különbözött a korábbi kozák támadásoktól. Egyfelől az előző akcióktól eltérően jóval szervezettebb volt, másfelől pedig teljesen más célok elérése végett indult meg. Dymitr Wiśniowiecki a gyakori tatár betörések megállítására és egy tatárelenes koalíció létrehozására törekedett. Kezdetben az Oszmán Birodalommal és a lengyel–litván állammal kötött szövetség keretén belül kívánta a Krími Kánságot térdre kényszeríteni. E terv azonban nem valósulhatott meg, mivel sem a Portának, sem a lengyel–litván

257 Topaktaş-Arslantürk 2014, 234–235; *Katalog dokumentów tureckich*, 157.

258 Hrushevsky 1999, 93.

259 Lemercier-Quelquejay 1969, 267.

260 Egyáltalán nem volt véletlen, hogy Danyilo Adasev vezette ezt a támadást. Az Adasev család, amely III. Vaszilij uralkodása óta szolgált a nagyfejedelmi, majd a cári udvart, irányította a keleti külpolitikát. Tagjai gyakran teljesítettek diplomáciai küldetéseket. Fjodor Adasev 1533-ban Kazánban, majd fiával Alekszejel együtt 1538–1539-ben Konstantinápolyban képviselte a nagyfejedelmet. Később Alekszej Adasev lett a keleti terjeszkedés legfőbb szorgalmazója, s ezt Dymitr Wiśniowiecki is támogatta. (Skrynnikow 1979, 47, 69–74, 83–84; Szkrinnjikov 1997, 129, 150–152; Serczyk 2004, 64–65, 80.)

államnak nem állt érdekében a kánság meggyengítése. Wiśniowiecki nem adta fel elképzeléseit, hanem új szövetséges után nézett, s választása ismét a kánság másik szomszédjára, az Orosz Cárságra esett. IV. Iván szolgálatába fogadta Wiśniowieckit, aki ettől kezdve nem teljesen a saját elképzelései szerint dolgozott tovább. Az orosz kormányzat szándékai több ponton is eltértek az ő terveitől: a cár elsősorban a Fekete-tengerre kívánt kijutni, s ehhez felhasználta Wiśniowieckit is. A kozákok korábbi akciói, amelyeket leginkább a zsákmányszerzés motivált, alapvetően nem ásták alá az Osmán Birodalom uralmát a térségben, s önmagukban kevés kockázatot hordoztak. Az oszmánok szemszögéből az igazi veszélyt az jelentette, hogy a kozákok most egy tehetséges vezető irányításával, egy ellenséges ország befolyása alá kerülve, szervezeten rontanak rá területeikre.

A hadjárat sikertelen befejeződése után a cár nem foglalkozott tovább a Fekete-tengerrel, mert figyelmét egyre inkább a Balti-tenger mellett fekvő, a mai Lettország és Észtország területét is magába foglaló Livónia (lengyelesen *Inflant*) kötötte le. Nem sokkal később megindult közte és a Litván Nagyfejedelemség között a küzdelem a terület birtoklásáért. Mivel itt egy kereskedelmi és stratégiai szempontból egyaránt értékes régióról volt szó, ezért IV. Iván inkább ide koncentrálna erőforrásait. Az orosz külpolitikai változáshoz az is hozzájárult, hogy a keleti terjeszkedést szorgalmazó Adasevek kiestek a cár kegyeiből, így inkább a balti terjeszkedés került előtérbe. Bár a cár részéről Wiśniowiecki helye biztosítva lett volna itt is, ő viszont már nem kívánt ebben a küzdelemben részt venni, hanem eredeti elképzeléseihez hűen a tatárok befolyását igyekezett megtörni. Nemsokára hazautazott, ahol bekapcsolódott abba a széles körű, nemzetközinek is mondható akcióba, amely a moldvai vajdát, a közismert kalandort, Jacobus Heraclidest igyekezett a hatalomból eltávolítani. Wiśniowiecki ez alkalommal nem kerülhette el sorsát: kelepcébe esett, és a vajda, aki szerfelett veszélyesnek tartotta őt, kiszolgáltatta az oszmánoknak, akik nem sokkal később, 1563-ban Konstantinápolyban lefejezték.²⁶¹

Dymitr Wiśniowiecki halála több szempontból is mérföldkőnek számított a lengyel-oszmán határvidék történetében. Távozásával jó időre eltűnnek az

261 Czamańska 2007, 80-82.

olyan nagy formátumú személyiségek a térség életéből, akik kitartásuk, tehetségük, ambícióik és következetességük révén hosszú távon képesek voltak befolyásukat kiterjeszteni erre a nagy kiterjedésű vidékre. Cselekedeteinek mozgatórugói közül már nem egyet felsoroltam az előző lapokon, de zárásként egy dologra még mindenképpen ki kell térni. A vele foglalkozó könyvfejezetek és cikkek rendszerint nem hangsúlyozzák eléggé, ahogy Daskovics esetében sem, hogy Wiśniowiecki nem volt lengyel nemes. Jóllehet a Wiśniowiecki család később ellengyelesedett, s én magam is lengyel alakban használom a nevét, ő maga rutén származású volt, és mint olyan, a litván nemesség tagja. De mit is jelentett ez? Hiába irányította a Jagelló-dinasztia már 1386 óta a Lengyel Királyságot és a Litván Nagyfejedelemséget, e két államot csak az uralkodócsalád kötötte össze. A két ország társadalmi berendezkedése, kultúrája és vallása lényegében eltért egymástól. A lengyel országrész ekkor már több mint négyszáz éve a nyugati keresztény világ egyik tagja volt, míg Litvánia csak Jagelló Ulászló megkeresztelkedésével vált hivatalosan a keresztény kultúrkörnek a részévé. Miért írom, hogy „hivatalosan”? Azért, mert a pogány litvánok a 14. század első évtizedeitől kezdve kihasználták a szomszédos Arany Horda lassú gyengülését, és egyre több olyan területre tettek szert, amelyik korábban a Kijevi Ruszhoz tartozott. Ezzel együtt viszont nagyszámú keleti szláv ortodox népesség került hatalmuk alá, annak teljes társadalmi struktúrájával együtt. Ez azt eredményezte, hogy a nagyfejedelemség életében a keleti szláv rutén nyelvnek, a cirill betűs írásbeliségnek és mindezekkel együtt az ortodox kereszténységnek döntő befolyása lesz az állam életében. Tehát az egykori Kijevi Ruszhoz tartozó területek bekebelezésével a Litván Nagyfejedelemség nem hivatalosan a (keleti) keresztény világ részévé is vált. Jagelló megtérésével azonban a nyugati kereszténység is megvetette lábát az országban, így mindazok, akik addig javarészt pogányok voltak, automatikusan katolikusként „születtek újjá”, míg a társadalom nagyobbik fele megmaradt ortodoxnak. Ez a változás ugyanakkor semmilyen módon nem érintette a társadalom, főleg a nemesi társadalom szerkezetét. Míg a Lengyel Királyságban jogilag csak egyféle nemesség létezett, addig Litvániában jóval tagoltabb volt ugyanez a réteg. A litván bojárság nyelvében, vallásában, szokásában, jogaiban sokkal jobban hasonlított az orosz részfejede-

lemségek nemesi társadalmához, mint a lengyelhez.²⁶² Ez pedig hatalmas fluktuációt eredményezett Moszkva és Vilnius között. Osztafij Daskovics és Dymitr Wiśniowiecki rendszeres térfélcseréi egyáltalán nem tekinthetők kirívónak, hiszen nem ők voltak az egyetlenek, akik ezzel éltek. Ez a szituáció óriási manőverezési lehetőséget biztosított, s ezt Wiśniowiecki rendszeresen kihasználta. Halála után azonban egy olyan esemény következett be, amely nem adott több teret az ilyen akcióknak. 1569-ben hosszú, többéves tárgyalások után az addigi perszónaluniót felváltotta a reálunió, vagyis a két, addig különálló állam berendezkedését számos ponton átalakították.²⁶³ Az egyik legfontosabb következmény az volt, hogy a korábban a Litván Nagyfejedelemséghez tartozó, a Krími Kánsággal és az Oszmán Birodalommal határos területek egységes irányítás alá kerültek. Továbbá nemcsak az adminisztrációt egységesítették, de a lublini szerződéssel megszűnt a párhuzamos társadalmi struktúra is. Bár ennek már voltak előzményei, hiszen a 15-16. század folyamán számtalan olyan rendelkezést hoztak a nagyfejedelemségben, amelyek a katolikus bojártság pozícióit erősítették, és ekkorra a litván nemesekben is megérett az igény, hogy hasonló jogokat kapjanak, mint a lengyel előkelők.²⁶⁴

Wiśniowiecki azon törekvése, hogy a kozákokból olyan független tényezőt hozzon létre, amely ki tudja használni az egymással ellenséges államok támogatását, s jól megállja helyét a nemzetközi porondon, jelentősen megerősítette a növekvő számú kozákság önbizalmát. Bukása után nem sokkal a kozákság már stabilabb bázist tudott létrehozni a Dnyeper alsó folyásánál.²⁶⁵ Tatárellenes harcaikhoz jelentős támogatást kaptak a határvidék orosz oldalán szolgálatot teljesítő vajdáktól. Ez a tény arra kényszerítette a litván kormányzatot, hogy újra foglalkozzon a dnyeperi kozákok állami fizetésen való alkalmazásával. A livóniai háború miatt azonban a hatvanas évek legvégéig nem tudtak velük törődni.²⁶⁶ A Lublinban megkötött reálunió keretein belül lehetőség nyílt arra, hogy a kozákok kérdését is rendezzék, s Zsigmond Ágost Jerzy Jazłowiecki

262 Mazur 2006, 18-29; Font et al. 2001, 106-109.

263 Erről részletesebben lásd: Gebei 2007, 13-36.

264 Kiaupa-Kiaupienė-Kuncevičius 2007, 149-150, 164, 167, 189-190, 219-221.

265 Hrushevsky 1999, 99.

266 Uo.

lengyel tábori hetmant (*hetman polny koronny*) bízta meg 1568-ban azzal, hogy a kozákokból létrehozson egy 300 főből álló egységet. Azok, akiket felvettek az új alakulat tagjai közé, mentesültek minden adófizetési kötelezettség alól, közvetlenül a hetman felügyelete alá kerültek, valamint a kincstárból évente két és fél zloty zsoldot (*jurgielt*) kaptak.²⁶⁷

Zsigmond Ágost halála után, 1572-ben sem akadt meg a kozákság megszervezése, annak ellenére, hogy Báthory István (1576-1586) trónra lépéséig a belpolitikai környezet nem kedvezett az ilyesfajta tevékenységnek. Ebben az időben a kozák hadszervezetet egy volhíniai nemes, Bohdan Rózyński tartotta életben, aki 1575-ben a kozákokkal közösen megtorolta a krími tatárok egy nem sokkal korábbi volhíniai betörését. A moszkvai uralkodó hatalmas fantáziát látott ebben az akcióban, s reménykedett benne, hogy ezt majd újabbak követik. Hogy reményei ténylegesen valóra váljanak, ajánlatot tett Rózyńskinak és a kozákoknak, hogy amennyiben a következő év tavaszán megismétlik az akciót, a cár felszerelést, élelmet és salétromot biztosít nekik.²⁶⁸

A lengyel kormányzat hamarosan lépéskényszerbe került, mert a szabadon felfogadható kozákokra nemcsak Moszkva formált igényt, de más hatalmak is igyekeztek kihasználni a szabad kapacitásaikat. Jó példa erre Ioan Vodă, aki 1572-ben valószínűleg vesztegetéssel szerezte meg a hatalmat, és elűzte a trónról Bogdan Lapușneanut. Az elűzött vajda a lengyeleknél keresett menedéket, s a podóliai vajda, Mikołaj Mielecki vette pártfogásába. Az ő segítségével se-reget szervezett, és még ugyanabban az évben megindult Ioan Vodă ellen, de az új vajda az oszmán csapatoknak köszönhetően sikeresen szembeszállt vele. Két évvel később azonban egy újabb jelentkező akadt a moldvai trónra, Petru Șchiopul, aki letaszította Ioan Vodă-t a trónról. De ez utóbbi nem hagyta annyiban, hanem megszerezte több podóliai nemes támogatását, és toborzásba kezdett Ukrajnában; seregéhez kozákok is csatlakoztak. Sokat azonban nem ért el, mert az oszmánok legyőzték csapatait, ő maga pedig életét veszítette.²⁶⁹ Néhány évvel később felbukkant Moldvában egy trónkövető, aki Ioan Vodă testvérének

267 Serczyk 2008, 80-81.

268 Serczyk 2008, 81.

269 Hrushevsky 1999, 114.

adta ki magát, s akit a román források Ioan Potcováként, a lengyel dokumentumok Jan Podkowának, míg az ukrán kútfők csak Ivan Pidkovának emlegetnek. Származásáról nem sokat tudunk, de Ioan Vodă halála után nem sokkal nagyon aktív lett: 1577-ben megpróbált segítséget szerezni a kijevi vajdától, Konstanty Ostrogskitól és a bari sztarosztától, Jan Tworowski-Buczackitól. Mivel ők ketten elutasították kérését, Pidkova elment a kozákhhoz, s onnan toborozott magának embereket. Velük együtt 1577 nyarán megpróbálta elűzni Petru Őchiopult, de a kísérlet kudarcra végződött. Ez azonban egyáltalán nem szegte kedvét, és 1577. november 29-én végre bevonult Jászvásárba, s Petru Őchiopul kénytelen volt elmenekülni.²⁷⁰ Azonban Ivan Pidkova nem sokáig élvezhette hatalmát, mert Petru Őchiopul egy nagyobb török egységgel tért vissza. Pidkova nem várta be, amíg azok megérkeznek, hanem a zsákmánnyal és csapataival együtt visszatért a Dnyeperhez. Hazafelé menet azonban a braclawi vajda, Jan Zbaraski a király, Báthory István utasítására kelepcébe csalta őt, majd börtönbe vetette. Nem sokkal később pedig a szultán kérésére lefejezték.²⁷¹

Az 1576-ban frissen hatalomra került Báthory Istvánnak, aki a szultán támogatását is maga mögött tudhatta, a zaporozsjei kozákok moldvai és krími akciói számtalan kellemetlenséget okoztak. Mivel ebben az időszakban már az oroszok ellen készülődött, nem engedhette meg magának, hogy a Portával való viszonya rossz legyen. Éppen ezért ott folytatta, ahol Zsigmond Ágost halálával megszakadt a kozák kérdés rendezése, és utasításai nyomán 1578-ban hozzáfogtak a kozákok toborzásához. A közülük kiválasztott embereket hasonló feltételekkel vették szolgálatba, mint tíz évvel korábban. Ugyanakkor a legszigorúbban megtiltották nekik, hogy Moldva, valamint az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság területeit háborgassák.²⁷² Azokat, akik ezeket az utasításokat megszegték, a lengyel hatóságok minden esetben kivégezték. Természetesen ezek az intézkedések csak egy ideig voltak képesek visszatartani a kozákokat az efféle akcióktól. Mégis Báthory István orosz hadjáratai jelentős mértékben tehermentesítették a régiót, mivel ekkor jóval többet fogadtak fel közülük, mint

270 Hrushevsky 1999, 115.

271 Uo.

272 Serczyk 2008, 83-84.

amennyi békeidőben szolgálatot teljesített. Miután a háború 1582-ben befejeződött, azokat a kozákokat, akiket csak a hadműveletek idejére vettek fel, szélnek eresztették. Ezzel hatalmas embertömeg zúdult a lengyel-oszmán határvidékre, s ennek hamarosan súlyos következményei lettek. 1583 tavaszán egy Manuil nevű kalandor bukkant fel, aki azt állította magáról, hogy Ioan Vodă fia, és toborozni kezdett a kozákok között. Nyilván nem lehetett nehéz dolga, mert az orosz háború befejezése után nemcsak a háború idejére felvett kozákok, de a lajtromosok közül is sokan maradtak munka nélkül. A király sürgősen levelet küldött a helyi katonai parancsnokoknak és a határ közelében élő sztarosztának meg a többi tisztségviselőnek azzal az utasítással, hogy szállják meg a Moldvába vezető utakat. Közülük a leggyorsabban a braclawi sztarosztta, Jerzy Struś reagált, aki hamar elvágta a kozákok útját, így azok irányt változtattak, és a Dnyeszter mentén lehajózva végigpusztították a török településeket. Az eset különösen kellemetlennek bizonyult Báthory számára, mert a kozákok azt híresztelték, hogy ők a lengyel kormányzat tudtával és beleegyezésével indulnak el. Nem sokkal később elfogták őket, és a szultán küldöttének jelenlétében, Lemberg főterén fejüket vették.²⁷³ A következő hónapokban igyekeztek megakadályozni, hogy a kozákok a török és a tatár területekre támadjanak, egyrészt azzal, hogy a Dnyeper mentén a királyi küldöttek siettek feltartóztatni azokat, akik Szics felé vették útjukat, s az elfogottakat keményen megbüntették. Mivel csak tiltással és büntetéssel nem lehetett nyugalmat teremteni ezen a vidéken, ezért a királyi biztosok ismét elkezdtek a kozákok között toborozni, és hatszáz ember számára teremtették meg a szolgálat lehetőségét. Ezek az intézkedések sem voltak elegendők, hiszen sokkal többen szerettek volna a király szolgálatába állni, mint amennyi hely volt, s amennyit a kincstár elbírt volna. Ez azt eredményezte, hogy 1584 nyarán a kozákok megtámadták Özü, ahol sokakat levágtak, másokat láncra vertek, és elhajtották a tatárok nyájait. A tatárok nem sokat késlekedtek a válasszal, s néhány héten belül egy kisebb csapat behatolt Ukrajnába. Ugyan ezt a tatár egységet sikerült megsemmisíteni, de a varsói udvar attól tartott, hogy a kán hamarosan útnak indít egy jóval nagyobb sereget

---

273 Hrushevsky 1999, 128.

ellenük. Éppen ezért Báthory 1585 elején Jerzy Głębockit azzal a megbízással küldte Podóliába és Volhíniába, hogy ha lehet, találja meg az eltulajdonított nyáját. Fáradozásai ellenére Głębocki nem járt sikerrel, s amikor a kozákokkal közösen elindult, hogy Báthory utasításait végrehajtsa, megfojtották.²⁷⁴

Báthory István uralkodása vége felé nemcsak az okozott komoly gondot az udvar és az ország irányítói számára, hogy a zaporozsjei kozákok Moszkvából továbbra is jelentős anyagi segítséget kaptak, hanem hogy teljesen új terepen tartották nyomás alatt az oszmánok és a krími tatárok területeit. Eddig a kozákok csak és kizárólag a szárazföld felől intéztek támadást a birodalom ellen, de 1581-től kezdődően már a kihajóztak a Fekete-tengerre, és gyors mozgású sajkáikkal blokádnál vették Gözlevét (Jevpatorija, Ukrajna) és Kaffát. Eközben egy másik kozák csapat a szárazföld felől, Or Kapiszin keresztül behatolt a félszigetre, és egészen Kaffáig lángba borított minden települést. Miután elegendő zsákmányt szedtek össze, a szárazföldi csapatok visszamentek a Dnyeper menti táborukba, míg a flotta Trabzon és Szinop felé hajózott tovább.²⁷⁵ Ettől kezdve a szárazföldi akciók mellett a tengeri portyák is egyre gyakoribbá váltak, s ez oda vezetett, hogy egyfelől a Portának át kellett szerveznie a Fekete-tenger és az Al-Duna vidékének teljes védelmét, másfelől a kozákok által teremtett helyzet mind jobban elmérgesítette a varsói udvar és Konstantinápoly kapcsolatát. A lengyel kormányzat sehogy sem bírt a kozákokkal. Egyrészt a 16. század második felében annyira megnövekedett a számuk a Dnyeper mentieknek, hogy annyit már képtelenség lett volna állami szolgálatba venni; a kincstár már a lajstromos kozákok zsoldjának előteremtését is alig győzte. Másrészt Báthory István halála után a svéd Vasa-dinasztiából megválasztott új uralkodó, III. (Vasa) Zsigmond (1587–1632) a katolikus ellenreformáció élharcosaként nemcsak a protestánsokat igyekezett lehetetlen helyzetbe hozni, hanem a Litvániában, Belorussziában és Ukrajnában élő pravoszlávokat is. 1595-ben a brzesői válásunió megkötésével létrejött görögkatolikus egyházba igyekeztek beterelni minden ortodox keresztényt, de ez jelentős ellenállást váltott ki a határvidéken. A problémákat még tetézte, hogy a 16. század végétől a lengyel kormányzat

274 Hrushevsky 1999, 129–130.

275 Górski 2006, 124.

egyre jobban korlátozta a lajstromos kozákság jogait.²⁷⁶ A szabad vallásgyakorlás ellehetetlenítése, az állandó jogtiprások, a zsoldfizetés csúszása, illetve az a tény, hogy az udvar nem kívánta jelentős mértékben növelni a lajstromosok számát, veszélyes gyúelegyet alkotott. Miután ezekre a problémákra az udvar nem tudott érdemben reagálni, várható volt, hogy előbb vagy utóbb felkelés fog kitörni a lajstromosok és a szabad kozákok összefogásával. 1592-1593 és 1595-1596 folyamán több összecsapás volt a lengyelek és a kozákok között.²⁷⁷ A feszültséget egyedül azzal lehetett csökkenteni, hogy a nagyobb hadjáratokra tömegével fogadtak fel a lajstromból kimaradtakat is. Így volt ez 1605-től is, amikor a Rzeczpospolita hosszú időn keresztül hadakozott az Orosz Birodalommal. Miután az orosz háborúnak 1612-ben vége lett, a lengyelek nem tartottak igényt tovább a kozákok szolgálataira, s lajstromosokon kívül mindenkit elbocsátottak. Miután a munka nélkül maradt kozákok hazatértek a Dnyeper menti táboraikba, új sajkákat készítettek, majd 1614-től kezdve majdnem minden évben végigrabolták a Fekete-tenger északi és déli partvidékén fekvő török városokat.²⁷⁸

A helyzetet tovább bonyolította, hogy III. Zsigmond trónra lépésével megváltozott a lengyel külpolitika addigi irányvonala. Míg Báthory István, aki részben a Porta támogatásának köszönhetően a lengyel trónt, több tervezetet is készített egy összeurópai törökellenes szövetségről, uralkodása alatt végig jó kapcsolatot tartott fenn az Oszmán Birodalommal.²⁷⁹ Halála után a lengyel és

276 Hrushevsky 1999, 137

277 Hrushevsky 1999, 139-196. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy már jóval korábban, a 16. század első felében is volt egy-egy kozák felkelés. 1536-ban Osztafij Daskovics sorozatos visszaélései miatt tört ki lázadás közöttük. Gebei 1999, 71.

278 Hrushevsky 1999, 264-265.

279 A szövevényes lengyel belpolitikai viszonyok között egy ilyen háborúnak vajmi kevés esélye volt, mert az a lengyel-litván rendek beleegyezése nélkül nem indulhatott volna el. A helyzetet jól jellemzi, hogy Báthory Istvánt ugyan 1575-ben azzal a feltétellel választották meg a lengyel rendek, hogy trónra lépését követően visszaszerzi a IV. Iván csapatai által elfoglalt, korábban a Litván Nagyfejedelemséghez és a Német Lovagrendhez tartozó területeket, ám a lublini unió értelmében a hadműveletek csak három hónapig tarthattak, utána pedig egy új szejmet kellett összehívnia, ahol a jelen levő nemeseknek szavazniuk kellett a hadműveletek folytatásáról. Arról már nem is beszélve, hogy az ország határain túli harcokhoz a rendek külön engedélyre kellett, s ezt még az is tetézte, hogy a királynak saját jövedelmeiből kellett fizetnie a hadakat. Azt hiszem, talán jól érzékelhető, hogy ilyen körülmények között

a litván rendek újra összegyűltek, hogy uralkodót válasszanak az ország élére. A lengyel trónra ismét többen jelentkeztek, s a kandidálók között megtalálhatjuk a Habsburgok mellett Báthory István unokaöccsét, Báthory András warmiai püspököt is, ám végül a svéd Vasa-házból származó Zsigmondot választották meg a trónra III. Zsigmond néven. Noha Báthory halálát követően a korábbi választásoktól eltérően a rendek rekordsebességgel választották meg az új uralkodót, ez az elekció sem volt mentes a fegyveres összecsapásoktól. A Habsburg-párti lengyel nemesek megpróbálták erőszakkal hatalomra juttatni Miksa főherceget, de 1588-ban a kancellár, Jan Zamosycki csapatai Byczyna közelében szétkergették a Habsburg-pártiakat.

III. Zsigmond hamar túllépett a Habsburgok e meglehetősen goromba lépésén, és igyekezett normalizálni a két állam kapcsolatát. 1592-ben feleségül vette Habsburg Anna főhercegnőt, s ez belföldön és külföldön is hatalmas meglepetést okozott. Ez a házasság előzménye lett azoknak a tárgyalásoknak, amelyek 1593 és 1594 között zajlottak, s legfontosabb céljuk az volt, hogy a megnyerjék a lengyel–litván államot egy törökellenes szövetség tervének. Bármennyire is igyekeztek a Habsburgok, hogy a maguk oldalára állítsák a lengyeleket, III. Zsigmond a rendek akarata ellenére nem kezdhett bele semmilyen háborúba. Márpedig a nemesség nagy része nemcsak a törökellenes háború gondolatát utasította el, hanem a Habsburgok közeledését is meglehetősen hűvösen fogadta.²⁸⁰ Ez az ellenséges attitűd egyáltalán nem véletlen, hiszen a Habsburgok korábban semmivel sem szolgáltak rá a bizalomra. Gyanakvásukat tovább növelte, hogy a Habsburgok Erich Lassota vezetésével küldöttséget menesztettek a Dnyeper vidékére, hogy ott a szicsei kozákok közül embereket toborozzanak a törökök és a tatárok ellen.²⁸¹ Ők nemcsak a magyar hadszíntéren bukkantak fel, hanem Lassota ösztönzésére 1594–1595 folyamán szerveztek néhány kisebb

---

egy törökellenes háborúnak az Oszmán Birodalom területén nem volt meg a gyakorlati lehetősége. Ha végigtekintünk a 17. századi lengyel-oszmán háborúk történetén, jól látható, hogy a lengyel főserég rendszerint vagy a saját területén, vagy a határaihoz közeli Moldvában csapott össze az oszmán alakulatokkal, de sohasem a birodalom törzsterületén. Gebei 1999, 61–63, 108–112; Łukomski 2011, 7–14.

280 Łukomski 2011, 40–52.

281 *The diary of Erich Lassota von Steblau* 1975; Ivanics 2005, 291–295; Subtelny 2009, 112.

tengeri hadjáratot a fekete-tengeri oszmán területek ellen is.²⁸² Ezzel egy időben a Habsburgok diplomáciai offenzívába kezdtek Moldvában és Havasalföldön, de ez nem nyerte el a lengyel vezetés tetszését, hiszen az előbbi terület mindig is a lengyel érdekszféra részének számított. Éppen ezért a lengyelek elkezdtek tárgyalni a Portával, többek között Moldva és a Magyar Királysághoz tartozó várak (Huszt, Munkács, Kassa) sorsáról.²⁸³ Továbbá a király követei a Portán bejelentették igényüket azokra a területekre, amelyek még a 15. század második felében lengyel–litván irányítás alatt álltak, így a Fekete-tenger partvidékének egy részére is. Erről tanúskodik a II. Gázi Giráj udvarába küldött lengyel követ, Florian Oleszko számára 1605-ben összeállított követi instrukció, amely szerint Oleszkonak el kellett ismertetnie a kánnal a lengyel területi igényeket a Fekete-tenger partvidékéig.²⁸⁴ Jóllehet ezeket a területeket nem lehetett visszaszerezni, a lengyelek Jan Zamoyski vezetésével igyekeztek visszaállítani korábbi befolyásukat Moldvában. A Vitéz Mihály által 1594-1595 fordulóján kirobbantott felkelést követő zűrzavart kihasználva Jan Zamoyski csapatai bevonultak a Moldvai Vajdaságba, és letették Ștefan Răzvant, helyébe pedig Ieremie Movilă uttették. Zamoyski akciójának nemcsak az volt a célja, hogy újra kiterjessze a lengyel befolyást Moldvára, hanem hogy megakadályozza, hogy az oszmánok Moldvából és Havasalföldből vilájetet csináljanak.²⁸⁵ Ezzel párhuzamosan a Habsburgok újra felvetették a lengyeleknek egy közös törökellenes háború tervét, s erre Eger 1596-as eleste után a lengyel nemesi közvélemény egy része még hajlott is volna, de az ország politikájára nagy hatást gyakorló szenátorok elvetették ezt az ötletet.

A szultáni udvar teljesen tisztában volt azzal, hogy milyen tárgyalások zajlanak Bécs, Prága és Varsó között. Éppen ezért, hogy a Habsburgok vitorlájából kifogják a szelet, 1598-ban megerősítették Ieremie Movilă a trónon.²⁸⁶ Rövid idő múlva ismét felbukkant a színen Vitéz Mihály, akinek ambiciózus politikai

282 Rzońca 2007, 26.

283 *Historia diplomacy polskiej*, 72-74; *Katalog dokumentów tureckich*, 228. Kołodziejczyk 2000, 127, 318 (28. dok.).

284 Kołodziejczyk 2007, 129.

285 Kołodziejczyk 2000, 126; Milewski 2012, 261-286.

286 Łukomski 2011, 78-79.

elképzelései már nemcsak a törököknek okoztak sok fejtörést, de terjeszkedése a Habsburgok és a lengyelek érdekeit is sértette. 1599. október 28-án a Szében melletti Sellemberknél a vajda csapatai legyőzték Báthory András fejedelemseregét. A vesztes csata után a menekülő fejedelmet az ellene feltüzelt csiki székelyek Csíkszentdomokos közelében kegyetlenül meggyilkolták. Miután a fejedelemség törvényes uralkodó nélkül maradt, az erdélyi rendek – kényszerből – Vitéz Mihály mellé álltak. Ő azonban nem pihent meg Erdélyben, hanem Moldvát vette célba. Pontosan tisztában volt vele, hogy ezzel a lépéssel automatikusan kiváltja a lengyelek ellenreakcióját. Éppen ezért igyekezett pozícióját velük, különösen Jan Zamoyskival szemben megerősíteni. Mivel ismerte a lengyel belpolitika összetettségét, ezért igyekezett olyan pártfogót találni az országon belül, akire bizton számíthat Zamoyskival szemben. Így fogott össze Ukrajna egyik legvagyonosabb emberével és Jan Zamoyski egyik legfőbb politikai ellenlábasával, Konstanty Ostrogskival. 1600 májusában a zaporozsjei kozákokkal megerősített csapatai élén betört Moldvába, és elűzte Ieremie Movilát, aki csak Szucsáva környékén tudta megőrizni hatalmát. Jan Zamoyski nem sokat tétlenkedett, hanem belekezdett egy Vitéz Mihály elleni hadjárat szervezésébe. Mivel a Moldvai Vajdaság jogilag az Oszmán Birodalom vazallusa volt, ezért diplomáciai úton elő kellett készíteni a támadást. III. Zsigmond erről a lépéséről közvetlenül nem a Portával egyeztetett, hanem II. Gázi Giráj krími kánnak küldött egy levelet, amelyben tájékoztatta őt a várható akcióról. Zamoyski csapatai 1600 augusztusában lépték át a lengyel-moldvai határt, és néhány hét alatt csapataival együtt kisöpörték Vitéz Mihályt Moldvából és Havasalföldről. Ezek után visszaültette Ieremie Movilát a moldvai trónra, testvéréből, Simion Movilából pedig havasalföldi vajdát csinált. Mivel az Oszmán Birodalom erőforrásai ebben az időszakban a magyar hadszíntéren voltak lekötve, III. Murád tudomásul vette a történeteket, és nem avatkozott bele a Moldvában és Havasalföldön zajló eseményekbe. 1605-ben és 1606-ban azonban olyan változások következtek be a Rzeczpospolitában és az Oszmán Birodalomban, amelyek némileg újrarajzolták az erőviszonyokat Moldvában és Havasalföldön. Időrendben a legelső meghatározó esemény Jan Zamoyski 1605-ben bekövetkezett halála volt. A kancellár bő harminc éven keresztül a lengyel külpolitika legfontosabb irányítója volt, aki sokat hozzá tudott tenni az általa szolgált két király politikai

elképzeléseihez, ugyanakkor egy percre sem hagyta figyelmen kívül a lengyel–litván rendek véleményét s a lengyel külpolitika hagyományait. Utódja, Stanisław Żółkiewski lett, aki egy fikarcnyit sem változtatott elődje külpolitikáján: a lengyel–litván állam folyamatos harcot vívott Moszkvával, részben a Baltikumért, részben pedig korábban a Kijevi Ruszhoz tartozó területekért. Ugyanakkor igyekezett továbbra is fenntartani a lengyel befolyást Moldvában.²⁸⁷ Ez azonban egyre kevésbé tetszett az Oszmán Birodalomnak, amely 1606-ban a zsitvatoroki béke megkötésével lezárta a tizenöt éves háborút, s így rengeteg máshol is bevethető katonai alakulata vált szabaddá. Ettől kezdve 1620-1621-ig a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom közötti diplomáciai tárgyalásokon visszatérő téma volt a moldvai vajda személye. A lengyel fél sokszor körömszadkadtaig küzdött azért, hogy az ő jelöltje üljön a trónon, s ha kellett, fegyverrel úzték el a Porta pártfogoltját, s ez sokszor oda vezetett, hogy az oszmánok nyíltan háborúval fenyegették meg a varsói udvart.²⁸⁸

A két állam kapcsolatának nemcsak a moldvai helyzet rendezetlensége nem tett jót, de a zaporozsjei kozákok is egyre feszültebbé tették a két állam kapcsolatát. A dnyeperi kozákság ott volt Vitéz Mihály seregében, és részt vett a vajda erdélyi és moldvai hadjárataiban. Ez a szituáció azért volt Jan Zamoyski számára annyira kínos, mert tetteikért a Porta nagyon könnyen a lengyeleket tehetné volna felelőssé.²⁸⁹ Ugyanakkor Zamoyski seregében is képviseltette magát a kozákság, igaz itt elsősorban a lajstromosok voltak jelen nagy számban.²⁹⁰ Ők több alkalommal is részt vettek a varsói udvar moldvai akcióiban, így például 1612-ben, amikor Stefan Potocki a királlyal egyetértésben elűzte a törökpárti Ştefan Tomşát, s a helyébe visszaültette Constantin Movilát.²⁹¹ Igazi veszélyt azonban nem a lajstromos kozákok jelentették a Köztársaság és az Oszmán Birodalom közötti békére, hanem a dnyeperi szabad kozákok, akiket már nem vettek fel a lajstromosok közé. A legnagyobb problémát az okozta, hogy a számuk egyre növekedett azáltal, hogy az ukrainai jobbágyságot sújtó

287 Dorobisz 2007, 17.

288 Dorobisz 2007, 18–21.

289 Hrushevsky 1999, 245; Łukomski 2011, 81–82.

290 Rzońca 2007, 27.

291 Rzońca 2007, 28.

földesúri terhek elől többen a Dnyeper alsó folyásának vidékére menekültek. Ekkora tömeget csak különleges esetekben tudott felszívni a lengyel–litván állam hadserege. Ilyen volt például az 1612-es moszkvai hadjárat, de ahogy véget értek a harcok, az időszakosan felvett kozákokat szélnek eresztették. Miután azok ismét visszatértek a Dnyeper vidékére, más elfoglaltságuk nem lévén, 1613 és 1617 között több akciót szerveztek a Fekete-tenger északi és déli partvidékén fekvő oszmán városok ellen. A Rzeczpospolita moldvai politikája mellett ez a tényező is kedvezőtlenül hatott a lengyel–oszmán kapcsolatokra. Egyáltalán nem véletlen, hogy a 17. század első felében megkötött lengyel–oszmán békeszerződésekben is kénytelenek voltak foglalkozni velük.²⁹² Ugyan a lengyel kormányzat ígéretet tett megfélemezésükre, azonban sokszor az sem mondhatott le arról, hogy igénybe vegye segítségüket az oszmánokkal szemben. A legnagyobb szüksége pont az 1620–1621-es lengyel–oszmán háborúban volt rájuk, amikor nemcsak szárazföldön csaptak össze a Portával, de a zaporozsjeiek – immáron a lengyelek engedélyével – kihajóztak a Fekete-tengerre, s igyekeztek minél nagyobb kárt tenni az ellenség hadtávonalaiban.²⁹³ A háború után, amikor a lengyelek békét kötöttek az oszmánokkal, III. Zsigmond kötelezte magát, hogy a jövőben elejét veszi a kozákok tengeri hadjáratainak, s ez a békeszerződés megerősítésének egyik legfontosabb feltétele volt. Mivel ebben az időben a lengyel–litván állam figyelmét ismét a Baltikum térsége és Oroszország kötötte le, fontos volt, hogy a zaporozsjei kozákok további akcióit megakadályozzák. Erre azonban még jó néhány évig nem került sor, s közben a dnyeperi kozákok bekapcsolódtak a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom között 1624-ben kirobbant konfliktusba.

292 Kołodziejczyk 2000, 331 (30. dok.), 345–346 (31. dok.), 350 (32. dok.), 369 (34. dok.), 377 (35. dok.), 382 (36. dok.).

293 Górski 2006, 155–158; Serczyk 2008, 237.

Az Oszmán Birodalom északkeleti határvidéke 1538–1628 között

Miután az 1538-as moldvai hadjárat befejezésekor az Oszmán Birodalom megszerezte Besszarábiát, megindulhatott egy új, az Al-Dunától a Don folyó torkolatvidékéig húzódó védelmi rendszer kiépítése. Azonban a birodalom más határvidékéhez képest ennek egyes szakaszai nem rendelkeztek jelentős hátorzással, s ez különösen igaz a Dnyeszter és a Don folyó környékére. Ezek a területek sokszor rászorultak a Fekete-tenger déli partvidékének és a három északi vazallus, Moldva, Havasalföld és a Krími Kánság, valamint a balkáni területek anyagi és katonai támogatására. Közreműködésük nélkül a Porta képtelen lett volna hosszú távon megtartani ezt a vidéket.

E terület védelme az előző fejezetben bemutatott kereskedővárosokra, kikötőkre és kereskedelmi telepekre épült. Ezek közül jó néhány, mint például Kaffa vagy Kilia, már jelentős védművekkel rendelkezett, amelyeket a 16-17. század során továbbfejlesztettek, és a fontosabb csomópontokon újabbakat hoztak létre. Ezek a települések a kereskedelem és az áruközvetítés révén hatalmas raktározókapacitással bírtak, s ezt az oszmánok nemcsak gazdasági, hanem katonai vállalkozásaikhoz is felhasználták. Ettől kezdve a kereskedelmi útvonalak nemcsak az áruközvetítésben játszottak jelentős szerepet, hanem a hadsereg számára is felvonulási útvonalként szolgáltak, s erre újfent Kaffa nyújtja a legjobb példát.

Az Al-Dunától a Donig húzódó vidék a 16. század első felében a Ruméliai vilájethoz tartozott, s kezdetben öt szandzsákra, az Azakira, az Akkermanira, a Kaffaira, az Özüire és a Szilisztreire tagolódott. Egészen az 1569-es asztraháni hadjáratig nem került sor komolyabb átszervezésre. A Porta ekkor hozta létre a Kaffai vilájetet, amelynek egyaránt óriási szerepe volt az oszmán hadsereg alakulatainak, felszerelésének legyártásában, raktározásában és szállításában. A Kaffai szandzsáknak és vele együtt az egész régióknak már korábban (is) számos problémát kellett megoldania, így az asztraháni hadjárat koordinálásával járó feladatok csak meggyorsították az északkeleti határvidék átalakítását. A védelem megszervezése világosan megmutatta, hogy e térséget nem lehet egyetlen helyről irányítani, s hogy a Ruméliai vilájet mellett szükség van még egy olyan központra, ahonnan a Fekete-tenger vidékét és a Krími Kánságot szemmel lehetett tartani. Erre a feladatra a

legalkalmasabbnak a kaffai mutatkozott. A Kaffai vilájet területe a Krím-félsziget déli partvidékén már korábban leválasztott sávból, valamint az Azaki szandzsák területéből állt. Bár az új beglerbégség nem tartozott a nagy kiterjedésű tartományok közé, de a kikötő központi fekvése és erőforrásai miatt megkerülhetlenné vált a Fekete-tenger vidékén. A beglerbéggé kinevezett Kászim pasa, aki a nagyvezír, Szokollu Mehmed pasa egyik közeli embere volt, a hadjárat idején Kaffa mellé megkapta Anatóliában az Amaszjai, a Dzsániki, a Csorumi, Ruméliában pedig a Nigbolui, a Nisi, a Kösztendili valamint a Szilisztrei szandzsákot.²⁹⁴

Mivel a szükséges élelmiszert, felszerelést és katonákat nem lehetett a Balkánról a szárazföldön keresztül eljuttatni az asztraháni hadszíntérre, ezért életbevágóan fontos volt az a logisztikai háttértámogatás, amelyet ez a tartomány biztosítani tudott. Itt most nem akarok kitérni a hadjárat minden részletére, de az eddig publikált források, valamint a szakirodalom alapján érdemes egy pillantást vetni annak megszervezésére. A hadjáratról szóló forrásokból nem derül ki pontosan, hogy ehhez milyen típusú hajókat használtak, de az oszmán flotta ekkoriban valószínűleg nem rendelkezett kellő számú vízi alkalmatossággal. A szükséges hajóhadat vagy átcsoportosítással, elsősorban a Földközi-tengerről, vagy új hajók építésével lehetett előteremteni. Bár az előbbire is találhatunk példát, de a Portán mégis az utóbbi mellett döntöttek, vagyis, hogy inkább vadonatújakat készíttetnek. A szultáni tanács hetes számot viselő jegyzőkönyve szerint, amely a hadjárat idején kiadott parancsokat tartalmazza, az új flottát Kaffa közelében építették fel. A szükséges fát, eszközöket és az ácsokat Akkermanból és Szilisztréből irányították át.²⁹⁵ Az újonnan felállított flotta, valamint a már meglévő hajók nem bizonyultak elegendőnek, így az oszmánok kénytelenek voltak felhasználni minden tengeri szállításra alkalmas eszközt. A szultáni tanács 1568. október 16-án kelt, a kaffai beglerbégnak címzett parancsa alapján biztosra lehet venni, hogy az udvarban is tisztában voltak ezzel a problémával, ezért megparancsolták Kászim pasának, hogy – megfelelő összegért cserébe – halászhajókat és szállítóhajókat is osszon be élelem szállítására.²⁹⁶

294 Öztürk 2000, 84–86.

295 7 numaralı mühimme defteri, no. 416/1196.

296 7 numaralı mühimme defteri, no. 832/2280. Hasonló tartalmú parancsot kapott 1568. december 8-án is. Lásd 7 numaralı mühimme defteri, no. 945/2599.

A katonáknak kiutalt élelmiszert három nagyobb helyről szereztek be. Egy kisebb részére helyben, a Kaffai vilájetben tettek szert: az itt szolgáló kádik közül a kaffainak, a kercsinek és a szudakinak 500 (28,25 t), a menkupinak 1500 kantár (84,75 t) kétszersültet (*peksimet*) kellett biztosítaniuk.²⁹⁷ Anatólia északi, a Fekete-tengerhez közel eső területei közül a csorumi, a dzsániki és a tokati szandzsákbéget kötelezték arra, hogy élelmet szállítsanak Kaffába.²⁹⁸ Sajnos a kiküldött parancsok alapján azt nem lehet megállapítani, hogy miből mennyit kellett beszolgáltatni. A Balkán volt az a harmadik régió, amely hatalmas élelmiszer-tartalékokkal rendelkezett. Az itteni tartományok közül nyilvánvalóan azoknak a szandzsákoknak kellett élelmet szállítani, ahonnan a vízi szállítás megoldható volt. Az Al-Duna mentén fekvő szandzsákok közül a szilisztreinek, a nigboluinak, a várnainak, valamint a két román vajdaságoknak kellett ez ügyben lépnie.²⁹⁹ Legtöbbször a *zahire*, azaz élelmiszer kifejezés szerepel, ezért lehetetlen megállapítani, hogy pontosan mit rendeltek tőlük a szultáni udvarban. A moldvai és a havasalföldi vajdáknak, valamint az akkermani szandzsákbégnak kikézbécsített levelek szerint tőlük búzát kértek.³⁰⁰ A vajdáknak ezenfelül 500, ill. 800 teherszállításra alkalmas lovat kellett küldeniük a hadjáratra.³⁰¹ Az Al-Duna mentén fekvő szandzsákokból összegyűjtött élelmet folyami hajókon először Kiliába szállították, ahol hatalmas raktárak álltak rendelkezésre arra az esetre, ha a tengeri hajózásra alkalmas idő elmúltával valahol biztonságba kellett volna helyezni, majd átrakták egy tengerjáróra.³⁰²

Az élelmiszer mellett a katonákat is ezekről a területekről, a Kaffai vilájetből, az anatóliai szandzsákokból és a balkáni tartományokból csoportosították át. Mivel a Kaffai vilájet területén nem hoztak létre tímár-birtokokat, ezért Kászim pasa főleg a tartomány váraiban szolgáló várkatonákra és az azabok-
ra támaszkodhatott, közülük körülbelül ezer főt vitt magával.³⁰³ Várkatonákat

297 7 numaralı mühimme defteri, no. 821/2252.

298 7 numaralı mühimme defteri, no. 626/1749, no. 759/2076.

299 7 numaralı mühimme defteri, no. 759/2077

300 7 numaralı mühimme defteri, no. 4/24, no. 812/2227.

301 7 numaralı mühimme defteri, no. 4/25, no. 4/27, no. 813/2230.

302 7 numaralı mühimme defteri, no. 815/2235. BOA, KK 71 p. 270/1;

303 7 numaralı mühimme defteri, no. 830/2275; Öztürk 2000, 87.

azonban nemcsak innen csoportosítottak át, hanem az anatóliai területekről is, így Kasztamonuból, Trabzonból, Gireszunból, Rizéből, Amaszjából és Boluból, valamint a Ruméliai beglerbégség területéről, Kösztendilből, Szilisztréből és Nigboluból.³⁰⁴ A tímár- vagy ziámet-birtokkal rendelkező szilisztrei, kösztendili, ill. az amaszjai és dzsániki szpáhikat a kaffai beglerbég parancsnoksága alá rendelték.³⁰⁵

Kaffa az oszmán-szafavida háború (1578–1593) idején fontos szerepet játszott abban, hogy az oszmán csapatok és a szükséges felszerelés rendben megérkezzenek az iráni frontra. Mivel arra most nincs lehetőség, hogy a keleti hadjáratra vonatkozó forrásokkal részletesebben foglalkozzam, ezért csak a 44. számú szultáni tanácsi jegyzőkönyvben található, zömében 1581-ben keletkezett parancsok közül idézek néhányat, amelyek kiválóan szemléltetik a rendszer működését. A háború idején a Kaffai vilájet nagyjából ugyanazt a feladatot látta el, mint az asztraháni hadjárat esetében. Az európai, főleg a balkáni területekről átvezényelt csapatok és a felszerelés nagy részét Kaffában gyűjtötték össze, majd szállították tovább Trabzonon keresztül az iráni hadszíntérre. 1581. június 26-án a kaffai beglerbég és a kádi parancsba kapta, hogy a Boszniai és a Temesvári beglerbégségből, valamint a Szilisztrei és a Nigbolui szandzsákból Sírván védelmére átvezényelt katonák számára gondoskodjanak éleletről, kocsikról, háta- és teherhordó lovakról.³⁰⁶ Továbbá a kaffai beglerbégnak kellett továbbítania a katonák zsoldjához szükséges pénzt, és biztosítani a frontra tartó csasusok és más szultáni megbízottak útját a hadszíntérre.³⁰⁷ Az előző hadjáratához hasonlóan a Havasalföldi és a Moldvai Vajdaságnak ismét részt kellett vállalnia a hadsereg ellátásában. Tőlük elsősorban élelmet és hátalovakat kértek. Egy 1581. május 17-én kelt utasítás szerint Mihnea Turcitul havasalföldi vajdának (1577–1583) 50 ezer kile árpát, valamint 10 ezer kile lisztet kellett Kaffába küldenie. Egyúttal utasították, hogy a parasztoktól begyűjtött élelmet a saját kincstárából fizesse ki, s ezt majd később levonják az éves adó összegéből.³⁰⁸ A mold-

304 7 numaralı mühimme defteri, no. 4/23, no. 841/2302.

305 7 numaralı mühimme defteri, no. 972–973/2691–2692.

306 Mühimme defteri 44, no. 39/81.

307 Mühimme defteri 44, no. 32/68, no. 42/85, no. 95/165.

308 Mühimme defteri 44, no. 45/90, no. 47/92.

vai vajdának, Iancu Sasulnak (1577–1582) küldött, 1582. július 13-án keltezett parancs szerint 5 ezer teherszállításra alkalmas lóról kellett gondoskodni.³⁰⁹

A Kaffában összegyűjtött felszerelést, élelmet és a katonákat a tengeren keresztül továbbküldték Trabzonba, amelynek Kaffa mellett döntő szerepe volt az iráni fronton harcoló alakulatok ellátásában. Mivel Trabzon a krími városhoz hasonlóan a nemzetközi kereskedelem fontos csomópontja volt, ő maga is hatalmas tárolókapacitással rendelkezett. Ezt az oszmán hadigépezet igyekezett a legteljesebb mértékben kihasználni: amit nem tudtak azonnal továbbvinni, az itteni rakárakban helyezték biztonságba, és később innen fuvarozták tovább Erzurumba. A trabzoni szandzsák-, majd beglerbégeknek a Trabzontól Erzurumig vezető utat folyamatosan karban kellett tartaniuk, hogy a szállítószekerek akadálymentesen eljuttathassák a harctérre a felszerelést és az élelmet.³¹⁰ Egy idő után az elhúzódó háború egyre nagyobb terheket rótt Trabzon térségére is, s ennek az lett a következménye, hogy a korábbi szandzsákokat fokozatosan átszervezték vilájetté. Az első beglerbéget, a Boszniai vilájet korábbi irányítóját, Hüdaverdi pasát 1591 októberében nevezték ki.³¹¹ Feladatai közé nem csupán az utánpótlás zavartalan biztosítása tartozott, hanem a Fekete-tenger keleti medencéjének ellenőrzése, valamint a szárazföldi és a tengeri csempészet visszaszorítása is. Mivel a birodalom számára a tengeri útvonalak védelme létfontosságú volt, ezért neki kellett megbirkóznia a kalózzokkal is. Ha a korabeli fekete-tengeri kalózkodásra gondolunk, akkor nemcsak a zaporozsjei és a doni kozákok tengeri akcióit kell megemlítenünk, hanem az abház tengeri rablók tevékenységét is.³¹² A trabzoni beglerbégeknek nemcsak a vilájet környékét és a Kaukázus partvidékét kellett szemmel tartania, de Kaffához hasonlóan az azaki térséget is.³¹³

A védelmi rendszer következő nagyobb átalakítására a 16-17. század fordulóján került sor az Özüi beglerbégség létrehozásával. A Dnyeper limánjához közel fekvő Özü Kaffához vagy Trabzonhoz képest gazdasági-kereskedelmi szempontból nem volt kiemelkedő település. Az új tartomány területe a

309 *Mühimme defteri* 44, no. 95/166.

310 Bostan 2002, 386–388; Dingec 2009, 23–24.

311 Bilge 2012, 498.

312 Bilge 2012, 498, 502.

313 Bilge 2012, 499

Dnyeperhez, a Duna-deltához és az attól délre, a Fekete-tengerhez közel eső szandzsákokból, nevezetesen az Akkermaniból, a Benderiből, a Szilizstreiből, a Kirkkiliszeiből (ma Kirklareli, Törökország), a Nigboluiból és a Csirmeni-ből (Ormenio, Görögország) állt össze.³¹⁴ Létrehozásában fontos szerepet játszott, hogy a zaporozsjei kozákok szárazföldön és tengeren egyre komolyabb veszteségeket okoztak a birodalomnak, az említett területek s a Fekete-tenger találkozásánál található régióknak. Éppen ezért a védelem is e két terület köré szerveződött. Megalapítása idejét egyes kutatók a 16. század végére teszik,³¹⁵ mások 1593-ra. Ez utóbbi, amely némileg módosításra szorul, két forrásból táplálkozik, és mind ez idáig semmivel sem sikerült alátámasztani.³¹⁶ Ezt az alapítási dátumot már csak azért kell fenntartásokkal kezelni, mert néhány évvel korábban, valószínűleg 1590 novemberében, a szultáni tanács már kibocsátott egy Mehmed özüi beglerbéghhez címzett parancsot.³¹⁷ Tovább növeli a zavart, hogy van olyan kutató, Donald Edgar Pitcher, aki 1620-tól számítja a beglerbég létezését, s ez egy fokkal közelebb áll a valósághoz, mint az 1593-as dátum.³¹⁸ Első látásra némi ellentmondás van az 1590-es és az 1620-as dátum között, de

314 Fisher 1973, 163.

315 Kołodziejczyk 2011, 130 (382. jegyzet).

316 Szereda 2009, 68. Alekszandr Szereda ezt az adatot Orhan Kılıç egyik tanulmányából vette át, aki viszont Nejat Göyünçre hivatkozott. (Kılıç 2002, 887.) Nejat Göyüç Kılıchoz hasonlóan sem primér forrásból merített, hanem ennél a résznél Andreas Birken művére hivatkozik. (Göyünç 2000, 520.) Andreas Birken a fenti szerzőkhöz hasonlóan nem idéz egyetlen eredeti forrást sem, csupán néhány lexikonszócikkre hivatkozik, többek között Halil İnalıciktól és Aurel Deceitől. (Birken 1979, 86.) Halil İnalıcik nem adott pontos dátumot. (İnalıcik 1960b, 1193.) Ezzel szemben az Aurel Decei által jegyzett szócikkben jelenik meg először az 1593-as dátum. Ezzel csak az a baj, hogy nem adja meg pontosan, hogy honnan vette ezt az adatot. (Decei 1960, 310–311.) Ettől függetlenül van még egy olyan szócikk, ahol szintén felbukkan az 1593-as évszám. Temel Öztürk a török nyelvű Iszlám Enciklopédiában Özüről írott rövid cikkében már egy konkrét levéltári adatot hoz, amely – úgy tűnik – közvetlenül az Özüi vilájet létrehozásáról szól. (Öztürk 2007, 133.) A szultáni tanács általa megjelölt 53-as számú kötetében nem szerepel olyan parancs, amelyet 1593. augusztus 9-én az özüi beglerbégnak írtak, hiszen a defterben szereplő bejegyzések majd tíz évvel korábban, 1584–1585 körül keletkeztek. Egy 1995-ben született, Özüvel foglalkozó szakdolgozatban, amelyet a szócikk szerzője is idézett, pontosan ugyanez a hiba fordul elő. (Lásd Öntüğ 1995, 20–21.)

317 BOA, Mühimme Zeyli Defteri 4 no. 163/351.

318 Pitcher 1972, 128.

ezt viszonylag könnyen feloldhatjuk, hogyha figyelembe vesszük, hogy egy-egy új tartomány kialakulása esetenként relatíve hosszú időt vett igénybe. Így volt ez az említett Kaffai vilájet esetében is, ahol ugyan 1569-ben az asztraháni hadjárat idejére Kászim pasát megtették beglerbégnek, de a hadműveletek végeztével Kaffából ismét szandzsákközpont lett, s még néhány évnek el kellett telnie, míg az új tartomány ténylegesen megszilárdult.³¹⁹ A fenti példához hasonlóan az Özüi beglerbégység mint területi egység 1590-ben még nem igen létezhetett, hanem csak a címet adományozták. Tegyük hozzá, hogy a vilájet megszervezésére sokáig nem volt lehetőség, hiszen ebben az időszakban egyszerre több oldalról is hatalmas nyomás nehezedett erre a térségre, s a védelem irányításával hol valamelyik nagyvezírt bízták meg, hol pedig a birodalom túlsó feléről hoztak oda egy-egy (többnyire) beglerbégi rangú személyt. Így az „özüi beglerbég” címe nem a terület vilájet státusára vezethető vissza, hanem arra, hogy a térség védelmének irányítására kirendelt személy megtarthatta korábbi rangját. Küldetésük idejére pedig megkapták árpalikként, azaz takarmánypénzként a Szilisztrei szandzsák jövedelmeit.³²⁰ A 16-17. század fordulóján néhányszor előfordult, hogy egy-egy magas rangú személyt kineveztek szilisztrei beglerbégnek. Ez a kinevezés az előzőkhöz hasonlóan csak rövid időre szólt, s szó sem volt arról, hogy a Szilisztrei szandzsákból hirtelen vilájetet csináltak volna. Ez a kinevezés rendszerint addig szólt, amíg valamelyik beglerbégység élén nem következett be üresedés. A szilisztrei beglerbégek közül talán a legismertebb Kádizáde Ali pasa volt, aki 1604–1605 folyamán addig viselte ezt a címet, amíg hivatalosan is megérkezett kinevezése a Budai beglerbégység élére. Miután az erről szóló dokumentumot átvette, székhelyét elfoglalta, az addig beglerbégként szereplő Szilisztréből ismét szandzsákbég lett.³²¹

319 Öztürk 2000, 132.

320 Az árpalik intézményére lásd Fodor, 2006 257–265, illetve a szilisztrei árpalikra lásd még: *Topçular Kâtibi tarihi*, II. 1111, *Târih-i Nâ'imâ* II, 894. Haszánbejzáde krónikája szerint Szaturdzsi Mehmed Pasa megpróbálta a szultáni udvarban kijárni, hogy a kán a Szilisztrei vilájetet megkaphassa árpalikként. (*Hasan bey-zâde Târihi*, III. 600.) Van néhány adatunk arra is, hogy hasonló módon kerültek kiosztásra a Nigbolui és a Vizei szandzsák bevételei is. (*Târih-i Nâ'imâ* II, 594; *Hasan bey-zâde Târihi*, III. 1080.)

321 Papp 2013, 171, 204.

Egyáltalán nem meglepő, hogy az Özüi vilájetet a korábban felsorolt szandzsákokból hozták létre, hiszen ezek az adminisztratív egységek már a 17. század első felétől kezdve folyamatosan együttműködtek egymással a birodalom határainak védelmében. Élükön rendszerint a szilisztrei szandzsákbég állt, de a határvédelem terheiben a két román vajda és a krími kán is osztozott. Erre a kooperációra számtalan példát láthatunk.

A 16. század első felében a már említett Bernard Pretwicz bari sztarosza tevékenysége sok fejfájást okozott a Portának, akinek nem az 1545. szeptemberi támadása volt az egyetlen akciója. Nem sokkal korábban többször zaklatta a Porta alattvalóit. A szultáni tanács egyik 1544. december 10-én kelt bejegyzéséből kiderül, hogy még a nyár folyamán Pretwicz kb. 300-400 emberével együtt rátámadt a Dnyeszter mentén legeltető pásztorokra, akik közül többeket megöltek, számtalan juhot és szarvasmarhát hajtottak el, később pedig az Akkermannal szemben található kikötőt megtámadva átkeltek a túlpartra, ahol megöltek 15 tatár pásztort, és elhajtottak több mint ezer lovat.³²² Néhány hónappal később a braclawi vajda ismét felkerekedett, és október 28-án néhány száz emberrel elindult a Dnyeszter vidékén, ahol újabb juhnyájakra és a szarvasmarhacsordákra csapott le, majd ellenállás nélkül behatolt Özü környékére.³²³ A szultáni tanács 1544-1545-ben született rendeletei alapján könnyen fel lehet vázolni a rendszer működését. A védelem megszervezését a szilisztrei szandzsákbégre, Mehmedre bízták. Ettől kezdve a helyi kádik és a környező várak parancsnokai is közvetlenül hozzá fordultak, nem a Portához.³²⁴ Mehmed bégnek a saját csapataival és a dobrudzsai vértes tatárokkal együtt kellett készülnie a támadásra, s habár ez nem derül ki egyértelműen a levélből, de valószínű, hogy a szomszédos szandzsákok csapatait is az ő irányítása alá helyezték.³²⁵ Mivel Braclaw közel esett Moldvához, ezért a szultán nemcsak a szilisztrei béget, hanem a moldvai vajdát is fegyverbe szólította, s 1544. december 14-én kelt parancsában meghagyta neki, ha a rablók netalán-

322 E-12321 numaralı mühimme defteri, 3.

323 Uo.

324 Uo.

325 E-12321 numaralı mühimme defteri, 4.

tán Moldvába is betörnének, fogja el s azon nyomban küldje őket a Portára.³²⁶ A Mehmed bégnek 1545. március 29-én írott parancsból kiderül, hogy sikerült Özü mellett csapataival megállítani azt az egységet, amelyet a braclawi vajda a vár és a város elpusztítására, kirablására és a közelben legelésző lábasjóságok elhajtásra küldött. Menekülés közben a rablók közül többen is belefelladtak a Bugba (Ak Su), s a túlélők közül huszonöt főt foglyul ejtettek. Bár az öszszecsapásról kevés adat szerepel itt, a levélből kiderül, hogy ebben az ügyben az akkermani kádi és a várparancsnok mellett az özüi és a benderi kádi is jelentést tett a tanácsnak, ezért valószínű, hogy ezek a területek is részt vettek a fosztogatás megakadályozásában.³²⁷

A szilisztrei szandzsákbégeknek nemcsak a külső, hanem a belső ellenséggel is alaposan meggyűlt a bajuk. Az Al-Duna mentén időszakosan felbukkanó rablókat nem számítva a legtöbb gondot a két román vajdaság okozta. Havasalföldre Vidinből, Nigboluból és Szilisztréből vigyáztak, míg Moldvát az Akkermanban és Benderben állomásozó garnizon ellenőrizte.³²⁸ Nagy szükség volt erre az éberségre, mert a két román vajdaságban a belső viszonyok roppant kaotikusak voltak. A két vajda fölött folyamatosan ott lebegett Damoklész kardja. Mivel a két román ország nem rendelkezett olyan szilárd államisággal, mint pl. az Erdélyi Fejedelemség, ezért nagyon gyakran ki voltak téve annak, hogy a környékbeli török hivatalnokok beavatkoznak belügyeikbe. Ezt kiválóan szemléltetik azok a 17. század második feléből, konkrétan az 1672-es kamieniec podolski-i hadjárat idejéből származó bejegyzések, amikor a román alattvalók az ibraeli kádihoz fordultak, hogy tegyen igazságot köztük és vajda között fennálló vitás ügyekben.³²⁹ Ez az instabilitás nemcsak a belső rend hiányára vezethető vissza, hanem arra is, hogy Moldva és Havasalföld sokkal mélyebben kötődött a birodalomhoz, mint azt gondolnánk. Bár mindketten az oszmán állam részei voltak, Moldva esetében a lengyelek a 17. század második feléig igyekeztek érvényt szerezni akaratuknak.

326 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 5.

327 *E-12321 numaralı mühimme defteri* 329.

328 Szereda 2009, 64–65.

329 Kovács 2015, 82–83.

Bernard Pretwicz 1544–1545-ös akciójával egy időben Mehmed bégnek Havasalföldön is rendet kellett teremtenie. Addigra megromlott a vajda, Radu Paisie (1535–1544) és Szulejmán kapcsolata. A szultán már több alkalommal követelte tőle, hogy küldje be egyik fiát kezesnek a Portára, de Radu a füle botját sem mozdította. Szulejmán végül elküldte hozzá Orucs csaust, hogy az felügyelje a rendelet végrehajtását.³³⁰ Ugyanakkor az udvarban nem bíztak meg Raduban, ezért még ugyanezen a napon utasították a moldvai vajdát, Petru Rareșt is, hogy folyamatosan figyelje őt, és ha az meg akarna szökni, ne hagyja, hogy magával vigye a kincstárát.³³¹ Hasonló tartalmú parancsot kapott Mehmed bég is, aki a saját emberein kívül a szomszédos szandzsákok csapataival állt készenlétben.³³² Végül Radut letették, helyébe pedig Mircea Ciobanult (1545–1552) nevezték ki. 1545. február 14-én a nigbolui szandzsákbég azt a parancsot kapta, hogy embereivel álljon készen, és segítse Mirceát.³³³ A hatalomátvétel körül rengeteg probléma adódott: néhány bojár fellázadt az új vajda ellen, azonban az akciót nem koronázta siker. Az oszmán-török forrásokból nem derül ki világosan, hogy miként verték le a felkelést, de az bizonyos, hogy ebben a nagy szerepe volt a Mircea mellé adott török kíséretnek is. A rendteremtés keretében az elfogott bojárokat kivégezték, a fejüket két szpáhival elküldték a Portára, vagyionukat pedig lefoglalták.³³⁴ Egy 1545. március 31-én kelt rendeletben a letett vajda és a lázadók ingóságait és külön a lábasjóságokat a Porta saját maga részére lefoglalta. A parancs végrehajtására kiküldték Mehmed kapudzsibait, akinek jegyzőkönyvbe kellett vennie a lefoglalt javakat, majd átadni azt az ibraeli mukátaa minjének.³³⁵ Az ügyletet később az ibraeli emin felügyelte, aki a Portáról azt a parancsot kapta, hogy a lábasjóságok eladását az új vajdával közösen intézzék, majd az értük kapott pénzt és a deftert küldje be a Portára.³³⁶ A szultán azonban nemcsak a lefejezettek ingó vagyonát, de birtokaikat is összeíratta.

330 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 132.

331 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 133.

332 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 134.

333 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 190.

334 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 315.

335 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 332.

336 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 383–384.

Mehmed agának Mirceával együtt kellett felmérnie a kivégzett bojárok falvait és szántóit. Az udvarban elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy azok milyen állapotban vannak, hányan élnek rajtuk, és mit termelnek. Miután a jegyzőkönyv felvételével elkészültek, be kellett küldeni azt az udvarba.³³⁷

A következő nagy kihívás 1559–1560 folyamán érte a térséget, amikor Dymitr Wiśniowiecki és a kozák–orosz csapatok egyszerre két ponton, Azaknál és a Dnyeper mentén igyekeztek részt ütni az oszmán védelmi vonalon. A védelmi rendszert is ehhez a helyzethez igazították. Az azaki erőd védelme és ellátása a helyőrség katonáin túl a Kaffai szandzsák és a krími kán csapataira hárult. A szükséges felszerelést és élelmiszert a Porta hajókkal, Kaffán keresztül juttatta el az itt harcoló csapatokhoz.³³⁸ A másik fronton Özü mellett még két helyőrség, Bender és Iszlám Kirmán volt kitéve a kozákok pusztításainak. Az utóbbi három vár védelme és megerősítése, a károk kijavítása a környező szandzsákok és a két román vajdaság feladata volt. Moldva és Havasalföld a segédcsapatokon túl a védősereg ellátáshoz szükséges élelmet, a várakban keletkezett károk kijavításához nélkülözhetetlen anyagokat és felszerelést is biztosította.³³⁹ A fegyveres védelem megszervezésével a Porta a szilisztrei szandzsákbéget, Szinánt bízta meg.³⁴⁰ Az ő parancsnoksága alatt vonták össze a környező szandzsákok, Szilisztre, Vulcsitrin, Szaloniki, Inebahti, Vidin, Iszkenderije, Aladzshahiszár (Krusevác, Szerbia), Csirmen, valamint a két román vajdaság csapatait.³⁴¹

Az Oszmán Birodalom vazallusai közül Moldva volt a legveszélyeztetettebb helyzetben. Az ország többször is ki volt téve annak, hogy valamelyik korábbi trónfosztott vajda külső, legtöbbször lengyel segítséggel megpróbálja visszaszerzeni a hatalmat. Az ilyen esetekben a regnáló vajdák hamar értesítették a Por-

337 *E-12321 numaralı mühimme defteri*, 337–338. Az már nem derült ki, hogy mihez kezdtek a beérkezett defterrel. Nem elképzelhetetlen, hogy csak az események után fél évszázaddal később vették elő, amikor 1595-ben Vitéz Mihály felkelésekor megfogalmazódott a gondolat a tanács tagjaiban, hogy a két román vajdaságot teljesen betagozzák az oszmán közigazgatási rendszerbe. Egy ilyen irat kiváló kiindulópontot nyújthatott ehhez a törekvéshez.

338 *3 numaralı mühimme defteri*, no. 33/79, no. 105/266, no. 194/543, no. 424/1266.

339 *3 numaralı mühimme defteri*, no. 41/102, no. 142/374, no. 150/404, no. 151/405, no. 319/935, no. 320/936.

340 *3 numaralı mühimme defteri*, no. 354/1047.

341 *3 numaralı mühimme defteri*, no. 355/1049, no. 356/1050.

tát. Így tett 1565 elején Alexandru Lăpușneanu is, akinek védelmére csapataikkal együtt kirendelték a szilisztrei és az akkermani szandzsákbéget.³⁴² Nemcsak az ilyen jellegű akciókkal kellett megküzdeniük, hanem a kisebb léptékű, de gyakori rablótámadásokkal is. 1565 tavaszán lengyel oldalról Bender mellett a Dnyeszteren átkelve egy kisebb csapat egészen Kiliáig ment, ahol több embert megölve állatokkal és egyéb ingóságokkal együtt Moldva felé vették útjukat. Velük a moldvai vajdának és az akkermani bégnek kellett leszámolni.³⁴³

Az 1566-os szigetvári hadjárat előtt és közben különösen nagy teher nehezedett a térségre. Mivel a Duna volt a leggyorsabb szállítási és közlekedési útvonal, ezért a folyóhoz közeli területek irányítóinak, a szandzsákbégeknek és a két román vajdának különösen résen kellett lenniük. Már a hadjárat kezdete előtt hozzáfogtak az Al-Duna, különösen a Duna-delta vidékén élő rablók begyűjtéséhez. A Portán 1565 szeptemberében külön erre a feladatra Hajdar csaus személyében kineveztek egy felelőst, akinek nem pusztán az volt a szerepe, hogy szétverje a bandákba tömörült fosztogatókat, hanem neki kellett összehangolni a különböző területeken állomásozó csapatok mozgását és a hadtápvonalakat is. Az 1565. szeptember 14. és 19. között az e tárgyban kiadott parancsok szerint az akkermani szandzsákbégen, a brailai kádin és a szilisztrei szandzsákbégen kívül a két román vajda is részt vett az akcióban.³⁴⁴ Az év végén, amikor már hozzáfogtak a hadjárat előkészítéséhez, újabb gondok merültek fel Moldvában. A vajda leveléből nem derül ki pontosan, hogy kik zaklathatták alattvalóit, mert az erre adott válaszban mindössze az *ehl-i fesâd*, azaz gazemberek kifejezés szerepel. Mivel egymaga nem volt képes rendet teremteni, ezért a szultáni tanács külön parancsban utasította az akkermani és a szilisztrei szandzsákbéget, valamint a havasalföldi vajdát, hogy ha kell, siessenek Alexandru Lăpușneanu segítségére.³⁴⁵ Néhány hónappal később a moldvai vajda arról tett jelentést, hogy a lengyel-moldvai határon Habsburg csapatok bukkantak fel, hogy Moldva meg-

342 6 numaralı mühimme defteri, no. 328-329/692, no. 505/1105.

343 6 numaralı mühimme defteri, no. 501/1096.

344 5 numaralı mühimme defteri, no. 54/125-126, no. 101/232, no. 102/236, no. 102/237, no. 176/429.

345 5 numaralı mühimme defteri, no. 252/641, no. 253/671, no. 266/679, no. 276/708.

támadásával zavart keltsenek az Oszmán Birodalomban.³⁴⁶ Azonban nemcsak a Habsburgok álltak készen, hanem lengyel katonák is megjelentek a határon.³⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy a vajda a maga eszközeivel nagyobb horderejű támadás esetén nem tudott volna ellenállni az országára zúduló túlerőnek. Ebben az esetben a legfontosabb feladata az volt, hogy a Portát folyamatosan tájékoztassa az ellenséges csapatmozgásról.³⁴⁸ A környék védelmével a moldvai katonákon túl a Porta a krími kánt és az akkermani szandzsákbéget bízta meg.³⁴⁹ A moldvai vajdának azonban jóval nagyobb szerepe volt a védelem megszervezésében, mint az elsőre gondolnánk. Feladatai nem csupán a határok őrzésére és a támadások elhárítására korlátozódott, hanem lényegében az ő belátásától függött, hogy behívja-e a szomszédos szandzsákokban állomásozó egységeket. Ez úgy működött, hogy a Porta parancsa szerint folyamatosan fegyverben tartotta minden érintett emberét a veszély elmúltáig. A vajdának pedig egy csaus a védelemben részt vevő parancsnokoknak (ebben az esetben Devlet Girájnak és az akkermani szandzsákbégnak) több, már jó előre megírt fermánt kézbesített, amelyeket a vajda szükség esetén továbbküldetett az érintetteknek.³⁵⁰ A szigetvári hadjárat előkészítésével egy időben más atrocitás is érte a birodalomnak ezt a távoli pontját: az akkermani szandzsákbég jelentést küldött az udvarba, s ebben az állt, hogy a lengyel oldalon, a Benderhez közel eső Barban szolgálatot teljesítő kozákok megtámadták Bendert, és több lovat elhajtottak.³⁵¹ Bár ez az akció nem köthető szorosan az előbb említett lengyel csapatösszevonásokhoz, azonban felettébb kellemetlen volt a törököknek, mivel ha a kozákok egy kicsit tovább mennek, akkor Akkerman és a Duna-delta környékén könnyen megzavarhatták volna az oszmánok szállítási vonalait. Mivel a hadjáratban részt vevő krími tatárok az Akkermani szandzsákon és a két román vajdaságon keresztül igyekeztek a magyar hadszíntérre, ezért a Porta nem engedhette meg, hogy egy

346 5 numaralı mühimme defteri, no. 313/815.

347 5 numaralı mühimme defteri, no. 314/819.

348 5 numaralı mühimme defteri, no. 405/1073.

349 5 numaralı mühimme defteri, no. 471/1266,

350 5 numaralı mühimme defteri, no. 597/1653.

351 5 numaralı mühimme defteri, no. 314/818.

ellenséges betörés megakassza a felvonulást.³⁵² Ez idő alatt Moldvának és Havasalföldnek nemcsak a határvédelemről kellett gondoskodnia. Változó mértékben ugyan, de mindkét állam élelmet és katonákat is útnak indított: Havasalföldnek 7000 katonát, 200 evezőst és kb. 100 ezer kile árpát kellett küldenie; Moldova 1000 lovassal, 2000 gyalogossal, valamint szintén 100 ezer kile árpával járult hozzá elvben a birodalom erőfeszítéseéhez.³⁵³

Mivel a hadjárat ideje alatt a kánság hadereje átmenetileg lecsökkent, ezért a környékbeli helyőrségeknek is jobban ki kellett venniük részüket a védekezésben. A Krím-félsziget bejáratát őrző Or Kapisziba a szultán parancsára Akkermanból és Kaffából várvédőket és ágyúkat, puskaport és hajókat csoportosítottak át.³⁵⁴

A következő években állandósultak a határvidéket ért támadások, amelyeket motivációjuk alapján két részre lehet osztani. Ezek egy része a Moldvai Vajdaság ellen irányult, s ezekben a határ menti lengyel nemesek egy része is tevékenyen részt vett úgy, hogy egy-egy korábbi bukott vajda visszahelyezésével igyekeztek növelni befolyásukat a térségben. 1568 tavaszán, Alexandru Lăpușneanu vajda halála után, utódjául a Porta már kinevezte a fiát, Bogdan Lăpușneanul (1568–1572). Annak érdekében, hogy az új vajda beiktatását ne zavarja meg semmi, s a hatalom átvétele zökkenőmentesen menjen végbe, készültségbe helyezték a kánság és Havasalföld, a Vidini, a Nigbolui, a Szilisztrei és az Akkermani szandzsák csapatait.³⁵⁵ Másfelől voltak olyan akciók, amelyeket pusztán zsákmányszerzés végett indítottak. Az oszmán források tanúsága szerint a rablók egy része a birodalom alattvalói közül, így a Moldvai vagy a Havasalföldi Vajdaság lakosai közül került ki. Ezt két dologból lehet valószínűsíteni: a szandzsákbégek és a vajdák általában tudták, hogy egy-egy támadás során honnan és milyen célból jöttek a rablók. A másik pedig, hogy a betörés elhárítására milyen egységeket vezényeltek ki. Ha a fosztogatók a birodalom területeiről

352 5 numaralı mühimme defteri, no. 448/1201, no. 452/1211.

353 5 numaralı mühimme defteri, no. 276/707, no. 358/942, no. 359/943, no. 365/960, no. 462/1241, no. 462/1242, no. 489/1323, no. 520/1424, no. 534/1466.

354 5 numaralı mühimme defteri, no. 447/1199, no. 447/1200.

355 7 numaralı mühimme defteri, no. 400/1147, no. 401/1150, no. 990/2733, no. 1000/2749, no. 1001/2750.

érkeztek, akkor rendszerint elég volt a helyi, esetleg a szomszédos szandzsák csapatait kivezényelni a leverésükre. Amennyiben a lengyel oldal felől jöttek, akkor a helyi szandzsákbégek (Akkerman, Szilisztre) kívül a két vajda, a krími kán és esetleg az erdélyi vajda egységeit is hadba hívták. Az előbbire jó példa az 1567. szeptember 3-án kiadott parancs, amelyben a szilisztrei és az akkermani bégnek kellett egy ismeretlen rablóbandával leszámolni.³⁵⁶ A szilisztrei bég itt nemcsak a szpáhikat vitte magával, hanem a szandzsákban letelepített vértes tatárokat (*cebelü Tatarları*) is. A következő év tavaszán újabb támadás érte a török területeket. Ezúttal Özü és a Dnyeper-vidék alsó, a Fekete-tengerhez közel eső szakaszát prédálták fel. A szandzsákbégek beszámolója pontosan megadták, hogy kik, honnan, mekkora erővel és milyen célból támadtak rá a Porta alattvalóira. Az 1568. május 22-én kelt, s az akkermani szandzsákbégnek írott parancs szerint egy lengyel nemes, Konstanty Wasyl Ostrogski, akit az irat csak *Ostrowski Banként* említ, más nemesekkel együtt 10 ezer ember élén végigdúlta a Dnyeper menti területeket. A betörés során az Özü környékén élők közül többeket megöltek, állataikat (juhokat és marhákat) pedig elhajtották.³⁵⁷ Nem maradt el a Porta reakciója sem: nagyon hamar odavezényelték a szilisztrei és az akkermani szandzsákbéget, valamint Devlet Giráj krími kánt.³⁵⁸

1572 tavaszán egy jóval nagyobb volumenű támadással kellett szembenéznie a birodalomnak. Bogdan Lăpuşneanu, aki kénytelen volt az országot elhagyni, Lengyelországban talált menedéket. Ott csapatokat gyűjtött, támogatókat szerzett, s nemsokára hozzáfogott trónja visszaszerzéséhez. A veszélyt a Portán is érezték, ezért jóval nagyobb mozgósításba fogtak, mint korábban, s ennek méretét talán csak Dymitr Wisniowiecki 1559–1560-as hadjáratához lehetne hasonlítani. A védelem megszervezésével a szilisztrei szandzsákbéget, Hamzát bízták meg.³⁵⁹ Az ő parancsnoksága alá vonták össze a vidini, a nigbolui, a vulcsitrini, az akkermani és a benderi csapatokat.³⁶⁰ Továbbá a hava-

356 7 numaralı mühimme defteri, no. 52/144, no. 53/145.

357 7 numaralı mühimme defteri, no. 512/1473.

358 7 numaralı mühimme defteri, no. 503/1448, no. 994/2741.

359 12 numaralı mühimme defteri, no. 598/1143. Bogdan Lăpuşneanu tevékenységéről legutóbb Balla Péter közölt egy hosszabb tanulmányt. Balla 2019, 393–414.

360 12 numaralı mühimme defteri, no. 603/1156, no. 604/1158.

salföldi és az erdélyi vajdának, valamint a krími kánnak fel kellett készülnie arra az eshetőségre, ha a korábbi vajda behatolna Moldvába.³⁶¹ A Hamza bég vezetése alatt álló csapatokat Iszakcsiba vonták össze, onnan kellett figyelemmel kísérniük az eseményeket, s ha szükséges, beavatkozniuk.³⁶² A biztonság kedvéért meghagyták a szendrői és a belgrádi kádinak, hogy ha Hamza bégtől arra vonatkozóan levelet kapnának, akkor haladéktalanul küldjenek Iszakcsiba ágyúkat, vontatáshoz szükséges kocsikat és lőszert.³⁶³ Miután a környékbeli csapatokat készségszerűen helyezték, a szultáni tanács részletes utasítást küldött a moldvai vajdának is: továbbra is figyelje a lengyel határt, de ne támadjon rájuk. Abban az esetben, ha a korábbi moldvai vajda megindulna, feltétlenül értesítse Hamza bégét. Ha Bogdan Lăpușneanu embereit elküldvén a Portára jönne, akkor biztosítson neki szabad utat a fővárosba.³⁶⁴

A felvázolt rendszer nagyjából a hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig alkalmas volt arra, hogy a lengyel és kozák betörésekből fakadó külső veszteségeket minimalizálja. Báthory István halála után, a század utolsó két évtizedében a lengyel–litván államban beállt politikai fordulat miatt azonban egyre nagyobb nyomás nehezedett a régióra. A szandzsákbégek nem voltak már képesek arra, hogy saját erőforrásaikra támaszkodva kivédjék ezeket az akciókat. Ezt jól illusztrálja egy 1583-as eset, amikor még a Portával jó kapcsolatot ápoló Báthory István uralkodása alatt Akkermant, Bendert és Özü a kozákok egy nagyobb akció keretében megtámadták. A korábbi gyakorlattal ellentétben a ruméliai beglerbégre, Dzsáfer pasára bízta a védelmet, aki szárazföldön vonult Konstantinápolyból Akkerman és Özü felé. Útközben megállt Szilisztrében, ahol összegyűjtötte a hadműveletben részt vevő lovas és gyalogos alakulatokat.³⁶⁵ A fegyvereket és a felszerelést hajókon szállították a két erődbe.³⁶⁶ A környező szandzsákokból és várakból minden nélkülözhető fegyverforgató

361 12 numaralı mühimme defteri, no. 607-608/1165, no. 612/1169, no. 635/1205.

362 12 numaralı mühimme defteri, no. 609/1166.

363 12 numaralı mühimme defteri, no. 611/1168.

364 12 numaralı mühimme defteri, no. 613/1170.

365 Tarih-i Selânikî I. 140.

366 51 numaralı Mühimme defteri, no. 38/121, no. 39/126.

embert kivezényeltek a kozákok ellen.³⁶⁷ Dzsáfer pasa seregének ellátását gondosan megszervezték: Konstantinápolytól egészen Szilisztréig a helyi kádiknak kellett biztosítaniuk, hogy a harcba igyekvő katonák élelemben és felszerelésben ne szenvedjenek hiányt.³⁶⁸ A moldvai vajda is fontos feladatot kapott: csapataival részt kellett vennie Akkerman és Özü védelmében, majd a harcok után neki kellett rendbe hoznia a leromlott állapotban lévő várakat.³⁶⁹

III. Zsigmond ideje alatt fokozatosan megváltozott a két állam kapcsolata, s ez természetesen a török védelmi rendszerre is hatással volt. A nyolcvanas évek vége felé egyre merészebbé váltak a lengyel területekről kiinduló akciók. Moldova mellett Bender, Akkerman és Özü volt kitéve a legsúlyosabb támadásoknak, amelyek egy része első látásra csak a szokásos zsákmányszerző vállalkozásoknak tűnik. A szultáni tanács jegyzőkönyvének egy 1588. október 10-én kelt bejegyzése ismét arról tesz említést, hogy a zaporozsjei kozákok megtámadták Özü és környékét, többeket megöltek, másokat pedig magukkal hurcoltak. Ebben a helyzetben a Porta kinevezett egy új szandzsákbéget Özübe, és parancsba adta neki, hogy a közel százötven főből álló kíséret zsoldját teremtse elő.³⁷⁰ E parancs alapján ez az eset hasonlóan tűnik a korábbi fosztogatásokhoz, ám Musztafa Szelánikí krónikája néhány olyan adalékot is közöl, amely rögtön más színben tünteti fel ezt az akciót. Szerinte a kozákok támadásába hallgatólagosan a király is beleegyezett.³⁷¹ Ezzel egy időben a volt moldvai vajda, aki a lengyeleknél talált menedéket, összefogott a kozákokkal, és együtt hatoltak be Moldvába.³⁷² A volt vajda egymaga nyilván nem tudott volna megszervezni egy ilyen betörést, ehhez szükség volt a határ közelében élő nemesek támogatására is. Elképzelhető, hogy a mellette harcoló kozákok nem a Dnyeper mellett élő szabad kozákok közül, hanem a lajstromosok közül kerültek ki. A vajda akciója nem járt sikerrel: Mehmed nigbolui szandzsákbég bekergette őket egy Duna menti mocsárba,

367 51 numaralı Mühimme defteri, no. 36/115, no. 40/128.

368 51 numaralı Mühimme defteri, no. 38/123.

369 51 numaralı Mühimme defteri, no. 38/120, no. 58/180.

370 BOA, MD 64 no. 144/376.

371 *Tarih-i Selânikî* I. 214.

372 Uo.

ahol mindenkit lekaszabolt.³⁷³ A válasz nem maradt el: II. Gázi Giráj krími kán, aki már többször is kilincselte a Portán, hogy végigfosztogathassa a lengyel területeket, nem sokkal később megkapta az engedélyt, és megindult ellenük.³⁷⁴

A kozákok egy idő után már nem álltak meg Özünél, Bendernél vagy Akkermannál, hanem jóval beljebb merészkedtek a birodalomba. Ugyancsak Szelánikí adatai szerint 1594 áprilisában a kiliai bégtől olyan hírek érkeztek a Portára, hogy a dunai nádasokban 35 sajkával 700-800 kozák húzta meg magát, akik onnan kiindulva megtámadták Akkerman városát, ahol a kereskedőket kirabolták, majd a teljes lakosságot lemészárolták.³⁷⁵ A krónikaíró leírása alapján az akció idején a szandzsákbég nem volt a helyén. Szerinte ez az incidens azért következhetett be, mert a szandzsákok és a várak élére teljesen alkalmatlan emberek kerültek, a kozákok ezt kihasználva hajóikkal együtt elrejtőztek a Duna-deltában.³⁷⁶ Úgy vélem, a krónikaíró megállapításai kicsit sommásak. Ilyen jellegű vállalkozásra korábban ritkán került sor, a portyázók rendszerint bőven megelégedtek a határ közelében legeltető pásztorok kifosztásával. Az Al-Duna és Duna-delta környéki várak erői általában az ilyen jellegű akciók kivédésére, esetleg a birodalom alattvalóiból verbuválódott rablóbandák felszámolására tökéletesen elegendők voltak, a nagyobb támadássorozatok elhárítására azonban már nem. Az oszmán adminisztráció három lépésben fogott hozzá a védelem átalakításához. Legelőször meg kellett szervezniük a Duna teljes szakaszának ellenőrzését, amelynek szükségességét már a 15. század első évtizedeiben felismerték. A század közepétől fogva már vannak adataink arra, hogy Vidinben és Nigboluban is voltak kapudánságok, azaz flottaparancsnokságok.³⁷⁷ Magyarország középső részének megszállása után Budán és Mohácson is létrehoztak egy-egy kapudánságot.³⁷⁸ Uzunçarşılı adatai szerint a magyar területek bekebelezése után a Duna ellenőrzését két részre osztották: az első szakasz Budától

373 Uo.

374 Uo.

375 *Tarih-i Selânikî* I. 363.

376 Uo.

377 Gradeva 2002, 303-305.

378 Imber 1980, 275.

Vidinig terjedt, a második Vidintől a Fekete-tengerig.³⁷⁹ 1589. október 11-én külön folyami flottát és kapitányságot állítottak fel az Al-Dunán a kulcsfontosságú Duna–Fekete-tenger hajózási útvonal védelmére.³⁸⁰ A dunai kapudánság teljes megszervezésére valamikor a 17. század elején kerülhetett sor.³⁸¹ Az oszmán adminisztráció a Dunán három központot jelölt ki a folyó ellenőrzésére: Budát, Szendrőt és Hirszovát.³⁸²

Második lépésben hozzákezdtek a már meglévő várak felújításához, kibővítéséhez, valamint új erősségek építéséhez. Mivel a legtöbb támadás Özü, Bendedert és a Duna-deltát érte, ezért célszerűnek látszott ezeket a helyeket megerősíteni. A három régió közül legelőször a Duna-deltában építettek egy új erődöt, mert a kozákok a 16. század végén egyre többször haladtak keresztül ezen a területen. A Porta a delta kiliai ágánál fekvő Iszmail Gedzsidinél 1589-1590 körül fogott neki az építkezésnek. A szükséges felszerelést Babadagból és Benderből szállíttatták oda.³⁸³ A moldvai és a havasalföldi vajdától 400-400 építőmunkást és ácsot kértek. Abban az esetben, ha nem jönnének meg, akkor ugyanúgy, mint a Kizildzsa műszellemek szandzsákja esetében, mérjék fel, mennyi váltságpénzt (*bedel akçesi*) lehet beszédni, készítsenek róla egy kimutatást, és azt küldjék el a ruméliai beglerbégnak.³⁸⁴

Miután 1590-1591-ben ismét súlyos kozák támadások érték Özü, jól látszott, hogy itt sem elegendő a környék védelmére kivezényelni a szomszédos szandzsákok csapatait, ezért nem lehetett tovább halogatni egy új erősség felhúzását. A betörések során az Özü környékén legeltető pásztorok súlyos veszteségeket szenvedtek. A kozákok zaklatásai komoly károkat okoztak a juhnyájakban,³⁸⁵ ezért Mehmed özüi szandzsákbégnek meghagyták, hogy a vár tenger felőli oldalán egy új földvárat építtessen.³⁸⁶ Az eszközöket és a munkásokat a

379 Uzunçarşılı 1988, 403.

380 Fodor 2006, 47.

381 Gradeva 2002, 306-307.

382 Maxim 2003, 79.

383 BOA, MD 66 no. 125/263, no. 138/298.

384 BOA, MD 66 no. 131/274. A váltságpénzre lásd Fodor 2006, 157-161.

385 BOA, MD 69 no. 42/80.

386 BOA, MD 69 no. 41/79.

moldvai vajda volt hivatva biztosítani.³⁸⁷ Mivel az özüi helyőrség egymaga képtelen volt szembeszállni a kozákokkal, ezért kivezényelték a Szilisztrei, a Nigbolui és az Akkermani szandzsák csapatait.³⁸⁸ Az akkermani szandzsákbégnek írott parancsból kiderül, hogy a krími kán, II. Gázi Giráj már korábban tájékoztatta a Portát, hogy a kozákok a Dnyeper alsó folyásánál található szigeteken gyülekeznek, ahol a kán szerint kb. 1500 rabló tartózkodott. A levélből kiderült, hogy bár a védők rendelkeztek hajókkal, amelyekkel követni tudták volna a kozákokat, ám kellő számú fegyveres hiányában nem vehették fel velük a küzdelmet, s a rabokat sem tudták kiszabadítani.³⁸⁹

A következő évben, 1592-ben a Duna alsó folyását újból ellepték a kozákok. A támadás méretei miatt a védelem megszervezését már nem a szilisztrei szandzsákbég irányította, hanem a dunai flotta élére kinevezett Abdülgani csaus.³⁹⁰ A Portáról küldött parancsok tanúsága szerint ez nem ment zökkenőmentesen: az özüi és az akkermani szandzsákbégnek írott utasításból kiderül, hogy a flottaparancsnok már több alkalommal is kért segítséget tőlük, de ők nem reagáltak erre.³⁹¹ Ráadásul, ahogy az akkermani szandzsákbéghez írott utasításból kiderül, az ő hanyagságának következtében tudták kirabolni a tulcsaiakat a kozákok. Annak ellenére, hogy a béget súlyos megrovásban részesítették, nem csapták el, de azonnal mozgósítania kellett az embereit, hogy felvegyék a harcot a betolakodókkal.³⁹²

Ezt követően a kozákok Özü környékének lakosait kezdték újfent sanyargatni. Védelmükre az akkermani és a benderi szandzsákbéget vezényelték ki.³⁹³ A II. Gázi Girájhoz írott levélből világosan kiderül, hogy a kozákok ezúttal egy olyan helyet támadtak meg, amely korábban elkerülte a zaporozsjeiek pusztító betöréseit. Az Akkermanhoz közel eső özüi pusztán (Özi sahrasi) található

387 BOA, MD 69 no. 41/78.

388 BOA, MD 69 no. 42/80, no. 84/167.

389 BOA, MD 69 no. 83/166.

390 BOA, MD 70 no. 110/210.

391 BOA, MD 70 no. 109/207.

392 BOA, MD 70 no. 165/323.

393 BOA, MD 71 no. 44/89.

Hodzsabaj³⁹⁴ várának környéke korábban virágzó vidék volt. A rablók támadásai azonban súlyos károkat okoztak a várban. Ezért a szultáni tanácsban arról döntöttek, hogy megerősítik a várat, és visszaverik a hitetlenek támadásait. A védekezés irányítását a szilisztrei szandzsákbégre bízta, és ő rendelkezett az Akkermani és a Benderi szandzsák egységeivel. A moldvai és a havasalföldi vajda parancsba kapta, hogy a vár felújításának idejére küldjön segítséget. A krími kánnak a munkálatok befejezéséig 15 ezer embert kellett biztosítania, élükön a Giráj-dinasztia valamelyik tagjával.³⁹⁵ Ezek a kozák akciók nemcsak a Dnyeper és a Duna mentén élők mindennapjait keserítették meg, hanem lassan-lassan a főváros élelmiszer-ellátását is veszélyeztették, ezért Mehmed akkermani szandzsákbég utasításba kapta, hogy az udvarból kirendelt Pir Mehmed csással együtt védje meg az élelmiszer-szállító hajókat, és segítse a célba érésüket.³⁹⁶

A külső és belső fenyegetettség mellett a központi adminisztrációnak még egy láthatatlan ellenféllel kellett szembenéznie, s ez sokszor még a látható ellenfeleknél is veszélyesebb volt: a fizetésképtelenséggel. A 16-17. század fordulóján a birodalomnak a fiskális problémából fakadó nehézségeket is kezelnie kellett.³⁹⁷ Ugyan eddig kevés adatot találtam arról, hogy ez az átalakulás miként befolyásolta a lengyel oldallal szomszédos területek védelmét, néhány dolgot azért a jegyzőkönyvek adataiból ki lehet következtetni. A szultáni tanács 1593-ban levelet küldött a benderi szandzsákbégnek. Mivel Bender környékén nem osztottak ki ziámet-birtokot, s nem voltak szpáhik sem, így a vár parancsnoka csak és kizárólag a várkatonákra és a környékbeli helyőrségek csapataira támaszkodhatott. Miután azonban sem a Kiliában, sem pedig a Benderben szolgálatot teljesítő azabok és beslük két-három éve nem kapták meg a zsoldjukat, elszegényedvén nem tudták ellátni feladataikat. Az egyetlen hely, ahonnan (elméletben) komolyabb potenciállal rendelkező egységekre számíthatott, a Szilisztrei szandzsák volt. Mivel ekkor a szandzsák tímár-birtokosai közül a 3000 akcsénél kevesebbet kapók a szultáni hadjáratban voltak lekötve, ezért máshonnan akar-

394 E település a mai Odessza környékén feküdt. Lásd Szereda 2009, 136, 145.

395 BOA, MD 71 no. 170/337.

396 BOA, MD 71 no. 319/603.

397 Fodor 2006, 55-74

tak átvezényelni embereket a környék védelmére.³⁹⁸ A helyzet különösen fenyegetőnek bizonyult, mert Benderrel szemben, a határ lengyel oldalán egy korábbi jelentés szerint 15 ezer embert vontak össze. A lengyel oldalon összevont csapatok nem indultak meg, hanem más módját választották a bomlasztásnak. Erre jól rávilágít a szilisztrei szandzsákbégnek írott parancs, amelyből kiderül, hogy nem sokkal korábban Aron Tiranul (1591-1592, 1592-1595) moldvai vajda értesítette a szultáni tanácsot, hogy egyik ellenfele, Ştefan Răzvan levelet és embert küldött a kozákokhoz, és zsoldot és ajándékot ígért nekik, ha segítenek megszerezni a trónt, ők pedig szívesen szövetkeztek vele. A szilisztrei szandzsákbég parancsba kapta, hogy az akkermani és a benderi szandzsákbéggel, valamint az erdélyi és a havasalföldi csapatokkal együtt álljon készen, és ha a moldvai vajda levelet küld hozzá, azonnal induljon a segítségére.³⁹⁹

Érdekes módon az oszmán védelmi rendszerre a legnagyobb csapást nem a zaporozsjei kozákok betörései, hanem a két román vajda 1594-1595-ben kezdődött felkelése okozta. Az 1591-ben a magyar-oszmán határvidéken kitört helyi konfliktus egy-két év alatt nemzetközivé vált, s ehhez a Habsburgok vezetésével létrejött egy olyan koalíció, amelyhez az Erdélyi Fejedelemségen kívül Moldva és Havasalföld is csatlakozott. Ez a felállás hatalmas lyukat ütött a török védelmi rendszeren. Miután Vitéz Mihály havasalföldi vajda is csatlakozott a koalícióhoz, 1594 novemberében Bukarestben legyilkoltatta azokat a kereskedőket, akik korábban hiteleztek neki, majd csapataival a Dunán átkelve elpusztította a többi vár, Ruzscsuk, Zistov, Rahova, Tutrakan, Szilisztre és Hirszoza körül felépült külvárosokat.⁴⁰⁰ Ezzel egy időben Ştefan Răzvan moldvai vajda megindult Akkerman, Bender és Iszmail Gedzsidi ellen.⁴⁰¹ A párhuzamosan megindított támadások alaposan megtépázták a határvédelmet. Csak tovább súlyosbította a helyzetet az a tény, hogy különösen hideg tél köszöntött a térségre, s az oszmán-török krónikák szerint a Duna három hosszú hónapra befagyott.⁴⁰² Ebben a helyzetben nyilvánvalóvá vált, hogy az oszmán helyőrségek még együttes

398 BOA, MD 71 no. 387/722.

399 BOA, MD 71 no. 395/739.

400 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 51.

401 Uo.

402 Uo.

erővel sem képesek úrrá lenni a problémán, főleg azért nem, mert az érintett szandzsákok katonáinak jelentős része a magyar fronton volt lekötve. A Porta azonnal reagált a krízisre, s a legveszélyeztetettebb szakaszokra mintegy ezer janicsárt, vértest és tüzért vezényelt át.⁴⁰³ Miután havasalföldi katonák az Al-Duna keleti és nyugati szakaszának két-két pontján, Szilisztrénél és Ruszcsuknál, illetve Nigbolunál és Vidinnél igyekeztek áttörni, ezért a folyóhoz közel fekvő szandzsákok maradék csapatait ide vonták össze, s a Belgrádban tartózkodó nagyvezír, Szinán pasa is ide küldött erősítést.⁴⁰⁴ Eközben a szultáni udvarban is változások következtek be: 1595. február 16-án leváltották Szinánt, s a helyébe Ferhád pasát nevezték ki, akit pár hónappal később, 1595 tavaszán megtek a havasalföldi hadjárat parancsnokának.⁴⁰⁵ A frissen kinevezett nagyvezír a fővárosban maradt portai alakulatok közül állította ki seregét. A felszerelés egy részét, a lőszert, a különféle ágyúkat tengeren a Duna-deltába szállították, ahol átpakolták őket kisebb hajókra, majd Várnába vitték tovább, a másik felét tevékkel szárazföldön keresztül juttatták célba.⁴⁰⁶ Mivel a havasalföldi csapatok pusztítása miatt az érintett településeken az infrastruktúra is jelentékeny veszteségeket szenvedett, ezért nekiálltak a legfontosabb erődítések újjáépítésének.

Az oszmánok számára óriási előnyt jelentett, hogy a dúlások ellenére Vitéz Mihály csapatai képtelenek voltak akár egyetlen erősséget is bevenni, s szinte mindenhol helyükön maradtak a várvédők.⁴⁰⁷ Éppen ezért a román csapatok nem tudtak végzetes kárt tenni a védelemi rendszerben. Tegyük hozzá, hogy a hosszú évekig elhúzódó felfordulás bőven elegendő volt, hogy a dunai szállítást veszélyeztesse. Miután a havasalföldi vajda Ruszcsuk környékét feldúlta, Nigbolut vette célba, amelynek elfoglalása számára döntő fontosságú lett volna. A török védelem is erre a helyzetre rendezkedett be: Nigbolut a ruméliai beglerbég védte, míg Ruszcsuknál személyesen a nagyvezír irányította a katonaságot. Haszán ruméliai pasa a havasalföldiek elleni hadjárathoz a felszerelés egy részét, azaz a Dunán való átkelésnél a pontonhidak építéséhez nélkülözhetet-

403 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 52.

404 Uo.

405 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 55.

406 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 56.

407 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 63; *Tarih-i Selânikî* II. 448.

len hajókat (*donbaz*) és fát, valamint a többi szállítóhajót, sajkákat ide vonta össze.⁴⁰⁸ Miután a beglerbég csapatainak sikerült a havasalföldiek támadását elhárítani, Vitéz Mihály visszavonult Bukarestbe.⁴⁰⁹ Eközben a nagyvezír Ruszcsuknál gyűjtötte össze erőit. A tengeri úton szállított ágyúkat és a lőport nem itt, hanem Szilisztrében raktározták.⁴¹⁰ A gyülekezőhely Ruszcsuk maradt, mert a túlparton fekvő gyurgyevói várban a török helyőrség még mindig tartotta magát, s ennek azért volt nagy jelentősége, mert így a hídépítőket könnyebben meg lehetett védeni. 1595 júniusában hozzáfogtak a híd kijavításához, július 17-ére el is készültek vele.⁴¹¹ Ezzel párhuzamosan a román csapatok egy másik ponton, Vidinnél igyekeztek megakadályozni, hogy a Belgrádból érkező utánpótlás eljusson Ruszcsukba. A vajda csapatai ágyúkkal felszerelt, puskásokkal teli hajókon próbálták megközelíteni a várat. A ruméliai beglerbég csapatai azonban készen álltak arra, hogy visszaverjék a behatolókat, de végül egy nagy vihar szétszórta őket.⁴¹² Miután a ruszcsuki híd elkészült, 1595. július 21-én a ruméliai beglerbég és a nagyvezír átkeltek a Dunán, és bevonultak Bukarestbe, Vitéz Mihály pedig Târgoviștebe vonult vissza.⁴¹³ Bukarest megszállása után az oszmán csapatok nem siettek a vajda üldözésére, hanem igyekeztek szilárd bázist kiépíteni maguknak a büntetőexpedíció folytatásához. Augusztus legelején hozzáfogtak egy vár felhúzásához, s ezt harminc nap alatt befejezték.⁴¹⁴ Bár Topcsular Kjátibi krónikája nem részletezi, hogy milyen építményről van szó, valószínűleg csak egy palánkvár lehetett, ahhoz viszont bőven elegendő volt, hogy szilárd hídfőállást alakíthassanak ki. Miután a vár elkészült, az oszmán csapatok továbbhaladtak, és szeptember elején bevonultak Târgoviștebe, ahol ugyanúgy, mint Bukarestben, a nagyvezír itt is parancsba adta, hogy építsenek fel egy erődítményt. Erről az objektumról már jóval részletesebb leírással rendelkezünk: a várhoz a fát a környékbeli hegyekben vágták ki, majd felépítettek

408 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 60.

409 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 61–63.

410 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 63.

411 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 65–66. 72.

412 *Tarih-i Selânikî* II. 494–495.

413 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 73–77.

414 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 78.

egy kétszintes, mély árokkal, tornyokkal körülvett erősséget. Hét különböző méretű ágyút és ötszáz főnyi helyőrséget hagytak benne.⁴¹⁵

Mivel ez a felkelés messze túlmutatott minden korábbi eseten, ezért a szultáni tanács tagjaiban megérlelődött az elhatározás, hogy Moldva és Havasalföld addigi vazallusi státuszát felszámolva, betagolják őket az oszmán közigazgatásba. 1595. március-április fordulóján a havasalföldi hadjárat élére kinevezett szerdár, Ferhád pasa összehívta a szultáni tanács tagjait, hogy megvitassák, mi legyen a két román vajdaság sorsa. A tanács tagjai háromféle javaslatot vitattak meg. Az első szerint csak a két vajdát cserélik le, de Moldva és Havasalföld berendezkedéséhez nem nyúlnak. A második jóval radikálisabbnak bizonyult volna, mivel abban nemcsak az szerepelt, hogy Moldvából és Havasalföldből beglerbégséget csinálnak, de az is, hogy miután az oszmán hivatalnokok befejezték a lakosság összeírását, a hász-birtokok kijelölését követően a maradék földeket szétosztják új ziámet- és tímár-birtokosok között. Továbbá dzsámik és muszlim imahelyek építésébe kezdenek a leendő muszlim betelepülők számára. A harmadik elgondolás az előzőnél egy fokkal finomabb volt, s ebben az oszmán adminisztráció kialakításán túl egyáltalán nem számoltak a tímár-rendszer bevezetésével, hanem mindkét tartományt a szultán magánbirtokaihoz csatolták volna. Hasonló rendszert vezettek volna be, mint Egyiptomban, ahol a beglerbégek és a szandzsákbégek nem kaptak saját szolgálati birtokot, hanem kiadásaikat a kiutalt évjáradékból kellett finanszíroznuk. A szultáni tanács tagjai legvégül e mellett a harmadik megoldás mellett tették le voksukat.⁴¹⁶ A hadjáratra való készülődéssel párhuzamosan megin-

415 *Topçular Kâtibi tarihi* I. 79.

416 *Tarih-i Selânikî* II. 464-465. Ez az elképzelés nem érhetett senkit sem váratlanul, hiszen már a század negyvenes éveiben is volt pár olyan kezdeményezés a Porta részéről, amelyek ebbe az irányba mutattak. Korábban már utaltam arra, amikor 1545-ben néhány kivégzett havasalföldi bojár ingó és ingatlan vagyonát számba vették, amelyek sorsáról (legalábbis az ingóságokról) később a Porta döntött. Ezt a sort érdemes még egy apró adattal kiegészíteni: amikor 1572-ben a korábbi moldvai vajda, Bogdan Lăpuşneanu lengyel segítséggel megkísérelte visszaszerezni a trónt, akkor a bojárok egy jó része is támogatta őt ebbéli törekvéseiben. A szultán a korábbi vajda könnyű behatolása miatt megvádolta az előkelőket, hogy összejátszanak vele, s megfenyegette őket, hogy kiveszi a kezükből az országot, és egy muszlim kormányzót nevez ki oda. (*12 numaralı mühimme defteri*, no. 614/1171.)

dult az adminisztráció megszervezése és az új beglerbégek kijelölése, illetve a leendő helyőrségek toborzása.⁴¹⁷

A beglerbégek kinevezése körül számos bonyodalom adódott, hiszen erre a két posztra több jelölt akadt. Rögtön a legelső helyen találjuk II. Gázi Giráj krími kán két testvérét, akiket a kán szeretett volna helyzetbe hozni azért, hogy moldvai és havasalföldi beglerbéget csinál belőlük. De ezt sem Szinán pasa nagyvezír, aki Ferhád pasa leváltása után a havasalföldi hadműveleteket irányította, sem pedig a szultán nem támogatta.⁴¹⁸ A kán ennek dacára nem adta fel elképzeléseit, és minden lehetőséget megragadott, hogy befolyását kiterjessze Moldvára és Havasalföldre. Ez utóbbi élére végül 1595. április végén, május elején Szaturdzsi Mehmed pasát nevezték ki a Portán, aki 1595 szeptemberében hozzákezdett a terület összeírásához.⁴¹⁹ A moldvai beglerbég személyére jóval több jelölt akadt. A Porta először 1595. május 12-én Dzsáfer pasát nevezte ki, aki korábban Sirvánban teljesített szolgálatot.⁴²⁰ Később azonban elálltak az ő jelölésétől, és Gázi Giráj közbenjárására III. Mehmed (1595–1603) belegyezett abba, hogy kinevezi a Moldvai vilájet élére Ahmed benderi szandzsákbéget, aki mellesleg a kán unokaöccse volt.⁴²¹ Amikor Szinán pasa Havasalföldön hadakozott Vitéz Mihály ellen, Gázi Giráj Bender köré gyűjtötte a csapatait, és innen várta a kedvező alkalmat, hogy behatoljon Moldvába. 1595 októberében Feth Giráj kalgával és Ahmed benderi bég csapataival együtt gyorsan megszállta a vajdaságot, de végül nem ültethette be oda saját emberét, mert a lengyelek megakadályozták őt ebben. A lengyel–litván állam egyik leghatalmasabb embere, Jan Zamoyski kancellár hatalmas sereget gyűjtött össze, hogy megakadályozza, hogy Moldvából az oszmánok és a tatárok beglerbégséget faragjanak. Mivel a Moldvai beglerbégség tervezett felállítását sértette a lengyelek térségbeli érdekeit, ezért a kancellár igyekezett minden eszközzel megakadályozni ezt, de egyúttal el akarta kerülni a fegyveres összecsapást a Portával. Éppen ezért a lengyel sereg megindult ugyan Moldova felé, de Zamoyski parancsára nem hatoltak be mélyen, hanem megálltak a Prut partján.

417 Maxim 2001, 167–169.

418 Kortepeter 1972, 142, 145.

419 *Tarih-i Selânikî* II. 508.

420 Maxim 2001, 168.

421 Kołodziejczyk 2011, 111–112, 333. jegyzet.

Miután a lengyelekhez hasonlóan sem a Porta, sem pedig a Krími Kánság nem akart háborút kiprovokálni, így lemondtak arról, hogy Moldvából beglerbégiséget csináljanak. 1595. október 22-én Țuțoránál Zamoyski és Ahmed bég, aki a kán nevében tárgyalt a lengyelekkel, megegyeztek egymással, hogy a Porta nem vezeti be saját közigazgatását Moldvában, és – Jan Zamoyski legnagyobb meglepetésére – elfogadták a lengyelek jelöltjét, Ieremie Movilăt a moldvai trónon, továbbá azt is, hogy a szultán és a kán csapatai kivonulnak Moldvából. Ugyanakkor a szerződésbe belefoglalták még, hogy ettől kezdve a moldvai vajda köteles minden évben rendes ajándékot küldeni a kánnak.⁴²² A Țuțorai egyezmény megkötése után nem sokkal, október 25-én Szinán pasa összecsapott Vitéz Mihály és Bocskai István seregeivel Gyurgyevónál, de midőn vereséget szenvedett az erdélyi-havasalföldi seregtől, neki és a Portának el kellett tekintenie attól, hogy a jövőben Havasalföldről vilájet legyen. Ebben a helyzetben nem volt mód arra, hogy a vajdával végleg leszámoljanak, így a szultáni udvar a következő év elején kényszerűségből megbocsátott Vitéz Mihálynak, és megerősítette őt a posztján.⁴²³

Ugyan a moldvai és a havasalföldi beglerbégiség ötlete egy jó időre lekerült a napirendről, a korábban Moldva élére kinevezett helytartó, Ahmed bég nem vesztette el befolyását a térségben. Személye azért is érdekes a lengyel-oszmán határvidék történetének szempontjából, mert korábban még nem fordult elő – vagy nem tudunk róla –, hogy a Giráj-dinasztia egy jelentős tagja az oszmán katonai adminisztrációban ilyen jelentős szerepet töltött volna be. Bár a korábbi akkermani, benderi, szilizstrei vagy özüi szandzsákbégek előéletét alig ismerjük, nem valószínű, hogy Gázi Giráj uralkodása előtt bárki is ilyen tisztséget kapott volna a kán rokonságából. Ahmed bég karrierje jól beleillik a kán hatalmi törekvéseibe, aki nemcsak Moldvára és Havasalföldre igyekezett uralmát kiterjeszteni, hanem a magyarországi hadieseményekkel párhuzamosan, a Portától függetlenül felvette a kapcsolatot az Erdélyi Fejedelemséggel. A diplomáciai kapcsolatok kialakítása mellett a távlati cél az volt, hogy Moldvához hasonlóan Erdélyt is a kánság adófizetőjévé tegyék.⁴²⁴

422 Kołodziejczyk 2000, 300–301 (26. dok.).

423 *Tarih-i Selânikî* II. 564–565.

424 Ivanics 1994, 83–88, 100–121, 149–160; Ivanics 1999, 41–50.

Ahmed béggel legközelebb 1597-ben találkozunk újra szilisztrei szandzsákbéggként, de már pasa rangban. Azt egyelőre nem tudjuk, miként kapta meg ezt a posztot. Nem elképzelhetetlen, hogy a kán is latba vetette befolyását a Portán, hiszen ezzel a lépéssel a térség védelmében, gazdaságában is fontos szerepet játszó terület került közvetve Gázi Giráj fennhatósága alá. A Szilisztrei szandzsák azonban nemcsak katonai szempontból volt fontos az Oszmán Birodalom számára, hanem ezért is, mert a Porta és a lengyel-litván állam közötti kapcsolatok fenntartásában a szandzsákbégeknek fontos szerepük volt. Amikor 1542-ben megkísérelték kijelölni a lengyel-oszmán határvonalat, akkor a Portán ezzel a feladattal Oszmán Sah szilisztrei szandzsákbéget bízták meg.⁴²⁵ Ez a pozíció azért is volt fontos a lengyel-oszmán kapcsolatokban, mert közvetlenül a mindenkori szandzsákbég ellenőrizte Moldvát és Havasalföldet, s ez előbbi, ahogy már korábban utaltam rá, fontos tényező volt a két állam kapcsolatában. Ahmed pasa személye ideális volt erre a tisztségre, hiszen ezt megelőzően benderi szandzsákbéggként és az 1595-ös béketárgyalások idején bizonyította, hogy nemcsak katonai szolgálatra alkalmas, de ha kell, akkor kényesebb diplomácia feladatokkal is jól megbirkózik. Ezt támasztja alá az a két levél, amelyet Ahmed pasa küldött III. Zsigmondnak és Jan Zamoyskinak. Az oszmán-török nyelven írt levelek tartalma között számos ponton átfedés van. A királynak írt levél és a Zamoyskihoz küldött irat első fele tartalmában lényegében megegyezik. Itt Ahmed pasa a ııtorai béke megkötésében játszott szerepéről ír, s külön kiemeli, hogy ugyan ıt jelölték ki a Moldvai beglerbégtség élére, de erről akkor lemondott, és a béke érdekében a szultán, a kán és király között közvetített, s külön kiemeli, hogy szolgálatai a kancellár előtt is ismeretesek.⁴²⁶ Ez a forrás így ınmagában nem sok különlegességgel szolgál számunkra. Ugyanakkor a kancellárhoz írott levél mind stílusában, mind pedig tartalmában számos érdekességet rejt. Már eleve maga a megszólítás – „kancellár apám” („Devletlü ve sa‘âdetlü kral hazretlerinin büyük hatmanı babam kanciler hazretlerine”) – szokatlan, hiszen erősen eltér az oszmán iratok meglehetősen sematikus és merev nyelvezetétől, s sokat elárul Ahmed pasa és Jan

425 E témával a könyv második felében foglalkozom részletesebben.

426 AGAD, AKW, Dział turecki, k. 78, t. 484, nr. 809; *Katalog dokumentów tureckich*, 230.

Zamoyski kapcsolatáról. Arról egyelőre nincs semmilyen információ, hogy a kancellár és a szilisztrei pasa 1595 előtt már ismerték volna egymást, de az októberi béketárgyalások során, amikor azon dolgoztak, hogy elkerüljék a két ország közötti fegyveres konfliktust, biztos, hogy jó viszony alakult ki közöttük. Erre nemcsak a levél nyelvezete utal, hanem az is, hogy a kancellár a király nevében egy korábbi levélben azt kérte a szultántól, hogy a szilisztrei szandzsákat adják Ahmednek. A levél azonban, úgy tűnik, nem ért el a címzetthez, így a pasa azt kérte a kancellártól, hogy küldjenek ismét levelet a szultánnak, amelyben a király azt kéri, hogy a Szilisztrei szandzsákat Ahmeden kívül ne adják senki másnak, minthogy ő a béke záloga.⁴²⁷ Azt már nem tudjuk, hogy a királyi kancellárián elkészült-e ez a levél, s hogy a Porta miként reagált rá, de ezek nélkül is néhány dolgot világosan meg lehet állapítani. Mivel az özüi beglerbégek a szilisztrei szandzsákbégek katonai feladatait is megörökölték, ezért ebben a fejezetben elsősorban a szandzsákbégek ilyen irányú tevékenységét kívántam bemutatni. Jóval kevesebbet tudunk a bégek diplomáciai tevékenységéről, s hogy milyen viszonyt ápoltak a lengyelekkel. Jóllehet mindössze csak néhány elszórt adatunk van erről, azonban ezek alapján jól látható, hogy a szilisztrei szandzsákbégeknek, majd az özüi beglerbégeknek fontos szerep jutott a lengyel-oszmán kapcsolatok alakításában. Ez a tisztség lényegében bizalmi állás volt, hiszen hosszú távon a Porta nem tehetett ide olyan embert, aki nem képes együttműködni a lengyel udvarral, és bizonyos esetekben a lengyel udvar is bele tudott szólni abba, hogy ki üljön ott.⁴²⁸

Az 16. század végén és a 17. század első felében nemcsak a szárazföldön, hanem a tengeren is egyre gyakoribbá váltak a zaporozsjei kozákok betörései, amelyek mögött nemcsak gazdasági érdekek álltak, hanem mint pl. az 1620-1621-es lengyel-török hadjáratok idején, a kozák hajóhadak rátámadtak a Fekete-tengeren keresztül az utánpótlást és embereket szállító hajókra.⁴²⁹ Nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor a kozákok komolyabb zavart okoztak a tengeri hadtápvonalak működésében. Nagyon tanulságos egy 1608-1609 kö-

427 AGAD, AKW, Dział turecki k. 71, t. 278, nr. 516. *Katalog dokumentów tureckich*, 231-232.

428 Erre röviden utaltam az előző fejezet 250. jegyzetében Mehmed-Iljással kapcsolatban.

429 *Tarih-i Nâ'imâ* II. 462.

rül keletkezett parancssorozat. A szultáni tanács információja szerint ebben az időben 5000 puskás kozák akart elindulni 100 sajkával portyázni.⁴³⁰ A Portán a kozák flotta megsemmisítésére és a partvidék védelmére az egykori batumi beglerbéget, Alit nevezték ki, aki árpalikként megkapta a Szilisztrei szandzsákot is.⁴³¹ Ő rendelkezett a leendő Özüi vilájet minden haderejével. Kinevezése után külön parancsba adták a szilisztrei, a benderi és az akkermani szandzsákbégnak, valamint a babadagi, a csirmeni, a kirkkiliszei, a nigbolui és a vidini kádinak, hogy minél előbb küldjék el csapataikat és a szükséges sajkákat a frissen kinevezett parancsnoknak.⁴³² A szultáni tanács megpróbálta elejét venni annak, hogy a kozákok majd igénybe vegyék a tengerhez közel fekvő folyami átkelőket, elsősorban Akkermannál és Iszmail Gedzsidinél. Az előbbi közelében végül körülbelül 40 sajkával 2000 kozák megpróbált partra szállni, de a közelben állomásozó oszmán egységek visszaverték őket; a kozákok ki sem tudtak szállni a hajóikból, kénytelenek voltak visszavonulni.⁴³³ Miután a szultáni udvarban csak korlátozott információkkal rendelkeztek a környék ügyeiről, Ali pasának nemcsak az volt a feladata, hogy a területet megvédje, hanem egyúttal használható információkkal is el kellett látnia a döntéshozókat.⁴³⁴ Ali pasa a helyi erőkön kívül Konstantinápolyból hajókat és portai alakulatokat is kapott.⁴³⁵ A partvidék, különösen a Duna-delta védelmére azért volt szükség, mert az itt található kikötőkön keresztül szállították Moldvából Trabzonba, majd onnan tovább Erzurumba az iráni harctéren szolgáló alakulatoknak az élelmet és felszerelést. Ha a kozák támadások miatt a hajók nem tudnak elindulni, félő volt, hogy a hajózási szezon lejártával nem lesz módjuk a kikötőkből elszállítani a rakományt.⁴³⁶ A betörések nemcsak a kikötők forgalmát veszélyeztették, de megnehezítették a két román vajdaság és a főváros közötti forgalmat is. Éppen ezért külön ki-neveztek egy embert, akinek nemcsak az volt a feladata, hogy a dunai partokat

430 BOA, KK 71 p. 251.

431 BOA, KK 71 p. 247.

432 BOA, KK 71 p. 191, pp. 247-248, p. 263.

433 BOA, KK 71 p. 251.

434 BOA, KK 71 p. 210.

435 BOA, KK 71 p. 247, p. 251.

436 BOA, KK 71 p. 208, p. 270/1-2, p. 282.

védje, hanem hogy hasznavehető embereivel a Moldvából beérkező éves adót biztonságban eljuttassa az udvarba.⁴³⁷

Jól látható, hogy a 16. század végén megindult az Özüi vilájet kialakítása, ugyanakkor az új tartomány tényleges megszervezése eltartott az 1610-es évek közepéig. Addig is az Al-Duna, a Duna-delta, illetve a Dnyeszter-Dnyeper vidékének védelmét vagy a ruméliai beglerbég, vagy egy-egy nagyvezír, vagy egy olyan, más beglerbégség éléről átvezényelt parancsnok intézte, aki rövid ideig a születőben lévő vilájet alá tartozó szandzsákok hadereje felett rendelkezett. A kor történetét bemutató oszmán-török krónikákban a 16-17. század fordulóján még sehol sem találkozhatunk az özüi beglerbéggel. Iszkender pasa volt az első személy, akit ebben a rangban említenek, s aki 1615-től kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal több éven keresztül özüi beglerbéggént irányította a lengyel-oszmán határ védelmét. A katonai feladatokon túl több alkalommal folytatott diplomáciai tárgyalásokat a lengyelekkel. Egyrészt azért, hogy elkerüljék a két ország közötti háborút, másrészt azért, hogy biztosítsa a birodalom érdekeit Moldvában.⁴³⁸

Az özüi beglerbég kötelezettsége nem csupán arra korlátozódott, hogy figyelemmel kísérje a lengyel-oszmán határt és a három folyó limánját, hanem szorosan együtt kellett működnie a Fekete-tengerre kivezényelt flottaparancsnokokkal. Miután ebben az időszakban a zaporozsjei kozákok tengeri betörései egyre gyakoribbá váltak, a térség védelme is jelentősen átalakult. A kozákok apró evezős hajóikkal, a sajkákkal tetemes előnyre tettek szert az oszmán flottával szemben, amely ekkor még csak jóval nagyobb és lassabb hajókkal rendelkezett. A kis méretű sajkák 40-50 ember szállítására voltak alkalmasak, s rövid idő alatt hosszú utak megtételére is képesek voltak. Gyorsaságuk pedig lehetővé tette, hogy a fel-

437 BOA, KK 71 p. 129.

438 Iszkender pasa moldvai tevékenységéről a neves moldvai krónikás, Miron Costin közöl részletes beszámolót. (Costin 1998, 129-136.) Iszkender pasa Tirjáki Haszán budai pasa bizalmasa volt. 1612-1613-ban kanizsai beglerbéggént nagy szerepe volt abban, hogy Bethlen Gábor hatalomra kerülhessen Erdélyben. Bethlen sikeres trónra lépését követően kinevezték a Boszniai vilájet élére. Később egyik ellenfeléből, Kádizáde Ali pasából budai beglerbég lett, aki addig intrikált ellene, amíg 1615-ben Boszniából átvezényelték őt a lengyel határra. (Sudár 2008, 84-89.)

túnő török hajók elől elmeneküljenek.⁴³⁹ Ezért az oszmán flottában a kozák hajóknál jóval nagyobb és lassabb hagyományos hadihajók mellett rendszeresítették a kozák sajkákat. Átvették a kozák harcmódor több elemét, és így nagyobb eséllyel vehették fel a küzdelmet. Mivel a fekete-tengeri oszmán flottának nem voltak sajkái, ezért ezeket egészen máshonnan kellett átvezényelni. Külön problémát jelentett, hogy sokszor az összecsapásokkal párhuzamosan a flotta a birodalom másik pontján volt lekötve, így máshonnan kellett átirányítani a hajókat. Miután a Fekete-tengeren sokszor csak korlátozott számban voltak olyan hajók, amelyek harci tevékenységre alkalmasak voltak, ezért értelemszerűen a térséghez legközelebbi területről, a Duna vidékéről csoportosítottak át kisebb hajókat, sajkákat. Szembetűnő, hogy a kozákok a zsákmányszerző körutakat nemegyszer alaposan megszervezték: többször is előfordult, hogy a portyázókat a helyi lakosok vagy egy-egy muszlim renegát kalauzolta.⁴⁴⁰ Alaposan kihasználták a part menti terep adottságait: nemegyszer a nádasokban húzódtak meg, s ez nemcsak kiváló rejtékhelyet nyújtott nekik, hanem élelemmel is ellátta őket.⁴⁴¹

Ebben a helyzetben a Porta két dolgot tehetett. Legelőször is, hogy megerősíti a kozák tengeri támadásoknak leginkább kitett területeket. Ide tartozott a Duna-delta, a Dnyeszter, valamint a Dnyeper limánja. A Dnyeper mentén érkező kozákok értelemszerűen a Dnyeper és a Fekete-tenger találkozásánál, Özünél kihajózva léptek be az oszmán felségvizekre. Célszerű volt tehát az itteni erődöt karbantartva továbbfejleszteni, valamint új erősségeket és ellenőrző pontokat építeni. A kozák tengeri portyákat nem lehetett teljesen megakadályozni, mert a Fekete-tengeren állomásozó, változó létszámú és összetételű flotta nem volt képes egy ekkora területet teljes egészében ellenőrizni. Emiatt mind a flotta, mind pedig a szárazföldi haderő arra törekedett, hogy ne veszítsék el a kozákok nyomát, és lehetőleg a hazafelé vezető úton kapják el őket. 1614 augusztusában a zaporozsjei kozákok megtámadták Szinopot: a várost teljesen kifosztották, rengeteg embert magukkal hurcoltak az ingóságaikkal együtt. A velük való leszámolásra azt a Szakszaki Ibrahim pasát bízták meg, aki a Duna és

439 Ostapchuk 1990, 492–494; *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 156.

440 *Tārih-i Nā'imā* II, 409; *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 157.

441 *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană*, 185; Berindei 1977, 287.

a Fekete-tenger védelméért felelt. Ibrahim pasa 60 sajkával ahhoz az átkelőhöz ment, amelyet a kozákok maguk is nagyon gyakran használtak, de amikor a visszatérő rablók azt tapasztalták, hogy a törökök elzárták az útjukat, irányt változtattak.⁴⁴² A szárazföldön keresztül megpróbálták hajóikat a Bug (Ak Su) felső szakaszához vontatni, de ott már a krími tatárok vártak rájuk. Miután a kozákokat legyőzték, kiszabadították a foglyokat.⁴⁴³ Ezzel egy időben a ruméliai beglerbég, Ahmed pasa katonáival együtt átkelt a Dunán, majd Moldván keresztül a kozákok átkelőjéhez vonult, és a Bug két partján egy-egy erősséget építtetett.⁴⁴⁴

Ez a vereség egyáltalán nem vette el a kozákok kedvét attól, hogy a következő években ismét felkeressék a birodalom területeit. 1615-ben sikerült felhajózniuk a Dunán, s a havasalföldi vajdához írott egyik parancs szerint több szilisztrei és nigbolui kereskedőt is kifosztottak.⁴⁴⁵ Az oszmánok nemcsak a tengeren veték fel velük a küzdelmet, hanem igyekeztek megakadályozni, hogy a kozákok a Dnyeperről lehajózva kijussanak a Fekete-tengerre. A kozák sajkák nemcsak a Dnyeper limánját veszélyeztették, de akcióik nagy fenyegetést jelentettek a Duna-delta vidékére is. A szinopi betörés után ezért építkezésbe kezdtek a Bug és a Dnyeper mentén, és 1615-ben Akkerman várát is megerősítették.⁴⁴⁶ Az özüi erőd továbbfejlesztése is folyamatosan napirenden volt, már csak azért is, mert a zaporozsjei kozákok egyáltalán nem álltak le. Az 1614-es kozák hadjáratot követően tovább folytatták a munkát, s ehhez a felszerelést és az építőanyagot a moldvai vajdától rendelték meg. Az 1615. február 9-én kiadott parancs szerint a vajdától 5000 darab cserepet, valamint 5000 darab épületfát és megfelelő számú kocsit kértek.⁴⁴⁷ 1618-ban Özütlől nem messze a Dnyeper egyik átkelőjénél, Dogan Gecsidinél Iszkender pasa vezetésével új erődítés építésébe fogtak.⁴⁴⁸ Mivel

442 Berindei 1977, 287.

443 Uo.

444 Uo. *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 157-158.

445 BOA, MD 81, no. 158/349.

446 BOA, MD 81, no. 184/407.

447 BOA, MD 80, no. 407/983.

448 Berindei 1977, 286-287. Ezt az építkezést nem mindenki nézte jó szemmel, a Portának meg kellett nyugtatni a lengyeleket, hogy semmilyen káruk nem származik belőle. (*Katalog dokumentów tureckich*, 243.)

azonban az Oszmán Birodalmat jobban lekötötte a Duna vidékének védelme, az építkezés ekkor nem fejeződött be, s csak néhány évvel később folytatódott. Nem ez volt az egyetlen pont, amelyet megerősítettek. Egy ilyen tevékenység előzménye volt, hogy a kozákok 1617-1618 fordulóján a Dnyeper alsó folyásánál, Özü közelében, Kilburunnál rejtették el sajkáikat, majd innen kihajóztak a Fekete-tengerre. Bár a Portáról 50 hajót (*elli kı'ta firkateler ile şaykalar*) küldtek ki ellenük vértésekkel, janicsárokkal és tüzérekkel, itt azonban már jóval többre volt szükség. Ezért elhatározták, hogy Kilburunnál felépítenek egy új erősséget. Megkezdődött a várkatonák összeírása és átcsoportosítása, de a Porta más elfoglaltságai miatt a kérdés egy időre lekerült a napirendről. Egyfelől azért, mert a már meglévő várakat és kisebb erődítményeket igyekeztek rendbe hozni.⁴⁴⁹ Másfelől, az év második felében új hadjáratot szerveztek a kozákok ellen. A sürgősen kijavítandó várak közül az egyik a gyurgyevói lett volna, de ezt végül is elhalasztották, mert Alexandru Iliaş (1616-1618, 1620-1621, 1631-1633) havasalföldi vajda a parancs kiküldésekor (1618. június 1.) már Özü felé tartott katonáival, hogy részt vegyen a kozákok elleni harcokban.⁴⁵⁰ Ezzel együtt ismét belevágtak az özüi vár renoválásba: ugyancsak 1618. június 1-én a szilisztrei kádinak és a vár dizdárjának parancsba adták, hogy a szolgálatot teljesítő katonák egy részét küldje el az özüi vár kijavítására, a másik részét pedig a dnyeperi kozákok ellen.⁴⁵¹ Ugyanakkor nem feledkeztek meg a védelmi rendszer legalább ugyanolyan fontos elemét alkotó akkermani, benderi és kiliai erődben keletkezett károk kijavításáról sem, s ezt ismét a moldvai vajdára bízták. Amikor 1624-ben Mehmed Giráj és Sáhín Giráj fellázadt a birodalom ellen, a munkálatok egy időre megszakadtak, de 1627-1628 körül ismét folytatódtak. Az

449 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 684-685.

450 *82 numaralı mühimme defteri*, no. 226 (146).

451 *82 numaralı mühimme defteri*, no. 231 (140). Úgy tűnik, hogy erre kifejezetten noszogatni kellett a kádit és a dizdárt egyaránt. Ez egyáltalán nem volt véletlen, mert ha elküldik az embereiket, akkor gyakorlatilag senki nem marad ott, hogy a belső ellenséggel, az Al-Duna vidékéről vagy Erdélyből érkező rablókkal leszámoljon. Ugyanezen a napon Bethlen Gábor is kapott egy levelet a szultáni udvarból. Ebből és a havasalföldi vajdának küldött másik forrásból kiderül, hogy a rablók (*haydut*) bőven kihasználták, hogy a vajda és a szomszédos várak csapatai máshol voltak lekötve. *82 numaralı mühimme defteri*, no. 225 (145), no. 227 (147), no. 228 (142).

Özüi beglerbégség szandzsákjai mellett Moldva és Havasalföld is kivette részét a munkálatokból: a védekezéshez szükséges katonákat jobbára a Csirmeni, a Vidini, a Szilisztrei és a Nigbolui szandzsákból vezényelték át, az élelmet, az építőanyagokat, a szerszámokat, a mestereket és a munkásokat pedig a vajdaságok biztosították.⁴⁵²

Az új Dnyeper menti erődítmény felépítésénél sokkal égetőbb problémát jelentett, hogy 1618-1619-re már egyre közelebb került egy lehetséges lengyel-török háború. A lengyelek mind szárazföldön, mind tengeren igyekeztek meggyengíteni az oszmánok pozícióit. A tengeren a zaporozsjei kozákoknak kellett akcióba lépniük, akik a doniakkal közösen egyre merészebb vállalkozásokba fogtak. A szultáni udvar ezért 1619 folyamán átcsoportosításokat hajtott végre: a Dunáról az összes nélkülözhető sajkát kivezényelték a Fekete-tengerre, ahol a nagyobb hadihajókkal kiegészülve a Dnyeper limánjához mentek. Kilburun közelében rátaláltak a kozákokra és sajkáikra, majd megsemmisítették őket.⁴⁵³ A szárazföldi hadmozdulatok irányítására az özüi beglerbéget, Iszkender pasát jelölték ki, aki a két vajda, a krími kán, valamint a ruméliai beglerbég, Juszuf pasa egységeit a parancsnoksága alatt álló táborba vonta össze. Iszkender a katonákkal Moldvába vonult, s ott várta be az ellenséget. Ellátásukat a szárazföldi útvonalakon, a Dunán és a tengeren keresztül oldották meg. A Duna-delta szerepe ebben kiemelt fontosságú volt, mivel a nélkülözhetetlen felszerelés, élelem, illetve a harcoló alakulatok egy része csak innen tudott eljutni a csataterre. Éppen ezért Iszakcsinál kijavították a már meglévő hidat, és belekezdték több új építésébe is.⁴⁵⁴ Ezzel egy időben, 1619 áprilisában egy 50 hajóból álló flottát vezényeltek ki a Fekete-tengerre. A frissen felállított egység élére a moreai béget nevezték ki, aki kb. 1000 vérttest és 100 tüzért vitt magával. A flotta többfajta hajóból lett összeállítva, a hagyományos hajótípusok (*firkate*, *kalyete*) mellett ott voltak a sajkák is.⁴⁵⁵ Miután minden egység megérkezett a kijelölt gyülekezőhelyre, Özühöz hajóztak, s ott akarták megakadályozni, hogy a kozákok

452 83 numaralı mühimme defteri, no. 1/2, no. 1/3, no. 2/4no. 2/5, no. 14/26, no. 49/110, no. 65/120.

453 Topçular Kâtibi tarihi II. 690.

454 Topçular Kâtibi tarihi II. 693.

455 Topçular Kâtibi tarihi II.700.

kijussanak a Fekete-tengerre. De nem jártak sikerrel, mert 1619 májusában és júniusában kb. 60 kozák sajka jelent meg Trabzonnál.⁴⁵⁶

Az 1621-es lengyel-török háború idején a korábbi évekhez hasonlóan folyt a küzdelem a két fél között: a lengyelek és az oszmánok összecsapására a szárazföldön, Moldvához közel került sor. Ugyanakkor a kozákok továbbra is zaklatták az oszmánokat a Fekete-tenger egész területén. Míg a szárazföldi harcok zajlottak, addig a dnyeperiek a doni kozákokkal közösen ismét nagyobb katonai akcióba kezdtek. A hadjárat ideje alatt az egyik legfontosabb kikötő Iszakcsi volt, mert ide futottak be a fővárosból és a birodalom más pontjairól felszerelést szállító hajók, amelyek nemcsak élelmiszert hoztak ide, hanem ágyúkat, lőszert, puskákat, vérteteket, nyilakat, gabonát, olajat, lőport, ágyúkereket, épületfát, teherhordó állatokat és pontonhajókat.⁴⁵⁷ Kalavun Mehmed pasa ruméliai beglerbég embereinek parancsba adta, hogy javítsák ki a hidat Iszakcsinál, s ehhez mérnököket és ácsokat is küldött. Emellett Iszakcsi mellett még egy új erődöt is építettek.⁴⁵⁸ Fontos volt az is, hogy az ellenséget a lehető legmesszebb tartsák a deltától, ezért a flottaparancsnok, Halil pasa 1621. április 30-án 43 hajóval elhagyta Besiktast, és Kilia felé vette az irányt.⁴⁵⁹ Miután megérkezett, a Dunáról átvezényelt sajkákkal kiegészítette egységeit.⁴⁶⁰ A pasa legfontosabb feladata az volt, hogy Iszakcsit megvédje.⁴⁶¹ Ő azonban nem várta meg a kozákokat, hanem elébe ment a problémának. A rendelkezésre álló erőket három részre osztotta. Az elsőt, amely húsz hajóból állt, az egykori kaffai beglerbég, Mehmed pasa vezetésével elküldte a Kercsi-szorozhoz, hogy megakadályozza a doniak behatolását a Fekete-tengerre. A másodikat – az élen Báli béggel – és a harmadikat a dunai sajkákkal együtt a kapudzsisbasik közül való Mehmed aga irányításával a Dnyeper limánjához irányította.⁴⁶² Mehmed pasa a parancsnoksága alatt lévő erőkkel kb. 16 napig kereste az ellenséget, de minthogy nem akadt a nyomukra,

456 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 701; Berindei 1977, 287.

457 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 706-708.

458 *Târih-i Nâ'imâ* II. 463-464.

459 *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 159.

460 Ostapchuk 1990, 496.

461 *Topçular Kâtibi tarihi*, II. 706.

462 Ostapchuk 1990, 497.

visszatért Kiliába. Amikor ismét híre ment, hogy a kozákok újra felbukkantak Kercs és Kaffa környékén, a korábbi kaffai beglerbég megint elindult 18 hajóval a Krím felé. Megérkezése után rögtön a nyomukba eredt, s Kercsnél legyőzte őket.⁴⁶³ Ezzel egy időben Halil pasa arról szerzett tudomást, hogy a dnyepéri kozákok 40 sajkával kijutván a Fekete-tengerre, Anatólia felé vették útjukat. 1621. június 27-én a pasa 28 hajóval a nyomukba eredt. Miután teljesen eredménytelenül átkutatta Szinopot és környékét, három hét múlva vissza is fordult Kiliába.⁴⁶⁴ Később olyan jelentést kapott, amely szerint a zaporozsjei és a doni kozákok 60 sajkával Miszivri alatt gyülekeznek, s bár az ahjolui kikötőt sikerült elpusztítaniuk, egy nagyobb vihar szétszórta őket, s legalább 19 sajka elsüllyedt.⁴⁶⁵ A csapat maradéka a Dnyeperhez vonult vissza, ahol Báli bég és Mehmed kapudzsibasi elbánt velük. A csata után 21 sajkával és több száz fogollyal együtt visszahajóztak Kiliába.⁴⁶⁶

463 Ostapchuk 1990, 502; *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 161.

464 *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*, 160.

465 Uo.

466 Uo. Topcsulár Kjátibi adatai szerint Halil pasa vette üldözőbe a kozákokat, és győzte le őket. (*Topçular Kâtibi tarihi* II. 731.) Kjátib Cselebi krónikájában Mehmed aga helyett Mehmed özüi béget ír, s ez nyilvánvaló tévedés. A Halil pasa tengeri hadjáratáról szóló mű szerzője világosan Mehmed kapudzsibasira utal. (Ostapchuk 1990, 500.)

A BUDZSAKI TATÁROK A LENGYEL–OSZMÁN HATÁRVIDÉKEN

Budzsak, amelynek neve törökül sarkot, szegletet jelent, a lengyel–oszmán határvidéknek csak egy apró szeletét alkotta. Területe az oszmán korban a mai Besszarábia déli részén, a Prut, a Dnyeszter, az Al-Duna és a Fekete-tenger között helyezkedett el. A mongol hódítás előtt számos kipcsak–török nyelvű nép élt itt, akik közül a kunok és a besenyők voltak a legjelentősebbek.⁴⁶⁷ Batu kán 1241–1242-es kelet-európai hadjáratát követően keletről újabb török ajkú nomádok, döntően tatárok telepedtek meg ezen a vidéken. A térség hamarosan a formálódó Arany Horda része lett, amelynek délnyugati határai egészen a Kárpátokig és az Al-Dunáig húzódtak.

A 14. század közepén megkezdődött az Arany Horda lassú hanyatlása. A nyugati peremvidék fokozatosan leszakadt a központtól: 1359-ben létrejött a Moldvai Vajdaság, amely a 15. század elején a határait kiterjesztve elfoglalta a horda Dnyeszter menti területeit. Moldvától északkeletre az egykori Kijevi Rusz romjain megszületett a Litván Nagyfejedelemség, amely az Arany Hordában dúló kaotikus viszonyokat kihasználva a Fekete-tenger partjáig kihalított magának a Dnyeszter és a Dnyeper között elhelyezkedő térséget.⁴⁶⁸ Később tovább folytatódott Batu kán birodalmának felaprózódása, s a 15. század első felében Hadzsi Giráj vezetésével létrejött a Krími Kánság.

A 15. század folyamán a legnagyobb változást az Oszmán Birodalom előretörése okozta. II. Mehmed Konstantinápoly elfoglalásával megszerezte a

467 A Prut és a Dnyeszter közötti régió egyik legújabb és talán legalaposabb régészeti feldolgozását lásd Postică 2007.

468 Jablonowski 1989, 187–188; Ínalcık, 1960b, 1166.

Fekete-tenger egyetlen tengeri kijáratát, majd hozzáfogott az északi és a déli partvidék, valamint az ahhoz kapcsolódó területek bekebelezéséhez, ellenfelei kiszorításához. Miután 1475-ben sikerrel beavatkozott a Krími Kánságban már hosszú évek óta dúló belharcokba, kiterjesztette befolyását az Arany Horda egyik legerősebb utódállamára. Néhány év múlva, 1484-ben már a krími tatárokkal közösen elvette a Moldvai Vajdaságtól Kiliát és Akkermant, így hozzájutott az Al-Duna és a Dnyeszter kijáratához, ahonnan könnyen kézben tarthatta a budzsaki régiót. Nemcsak a törökök kezdtek el terjeszkedni, hanem a krími tatárok is. Mengli Giráj rögtön az akkermani hadjárat után megkapta Budzsakot, majd 1498-ban csapatai elvették a Litván Nagyfejedelemségtől a Dnyeper limánjához közel fekvő Oczakótot, és vele együtt a Dnyeszter és a Dnyeper közötti területet is. 1498-ban a kán Oczakówtan felépített egy új erődöt, ebből nőtt ki Dzsánkirmán, a későbbi Özü is. A következő jelentős átalakulás 1538-ban következett be: ebben az évben Szülejmán szultán hadjáratot indított Moldova ellen, s ennek befejezése után Petru Rareştől elvette Besszarábiát, a krími tatároktól pedig a Dnyeszter, a Bug, a Dnyeper és a Fekete-tenger határolta vidéket. A moldvai hadjáratot követő területszerző akciók jelentették az utolsó láncszemet abban a hosszan tartó folyamatban, amelynek során az Oszmán Birodalom majd másfél évszázad alatt uralma alá hajtotta a Fekete-tenger medencéjét. A frissen megkaparintott területeket betagolták az oszmán közigazgatási rendszerbe: a Prut, a Dnyeszter és az Al-Duna közötti régióból, amely Budzsakot is magába foglalta, jött létre az Akkermani, a Dnyeszter és a Dnyeper közötti vidékből pedig az Özüi szandzsák.

Az állandó hatalmi változások ellenére a tatárok jelenléte nem szűnt meg a térségben. Bender és vele együtt a Dnyeszter és a Dnyeper közötti terület a 14. században és a 15. század húszas éveiiig a Sirin nemzetség irányítása alatt állt; egyúttal Bender közelében volt a téli szállásuk is.⁴⁶⁹ Ennek emléke a későbbi évszázadok során sem tűnt el, az ismert török krónikás, Ibrahim Pecsevi 1618-ban még saját szemével látta Benderrel szemközt a Sirin nemzetség síremlékének romjait.⁴⁷⁰ Továbbá a város neve 1499 körül Mengli Giráj egyik pénzén is

469 Szereda 2009,16–17.

470 *Târih-i Peçevi* I. 475.

felbukkant.⁴⁷¹ Miután a 15. század végén Kilia és Akkerman török, Oczaków (azaz Özü) pedig tatár kézbe került, II. Bajezid szultán beleegyezésével megindult a tatárok beáramlása a birodalomba.⁴⁷² Első népesebb csoportjuk azonban csak a Nagy Horda végleges bukása után érkezett ide, amikor Mengli Giráj jelentős számú tatárt telepített át a horda azon területeiről, amelyek korábban a Mangit nemzetség szállásterületéhez tartoztak.⁴⁷³

A budzsaki tatárok históriájának felvázolásakor röviden ki kell térni a Nogaj Horda és ezzel együtt a Mangit nemzetség történetének kezdeteire. Ez utóbbi nevének eredete a mai Mongólia vidékére nyúlik vissza, s egy, az Onon folyó vidékén nomadizáló mongol nyelvű és etnikumú törzset jelölt. Dzsingisz kán uralkodása idején ez a törzs is több száz kilométerre került régi szállásterületétől, s az eredeti mongol elem helyét egy kipcsak-török nyelvet beszélő népesség vette át, mely megtartotta a törzs nevét. Ez a csoport alkotta a Mangit nemzetség magját, s adta a Nogaj Horda vezető rétegét. A 14. század hatvanas éveiben Buhara környékéről továbbköltöztek az Emba és a Jajik (Ural) folyó vidékére, ahol befolyásukat kiterjesztették az ott élő nomád törzsekre.⁴⁷⁴ A megszerzett területet ekkor még csak Mangit Jurtnak nevezték, a Nogaj Horda kifejezés jóval később, a 15. század végén jelent meg.⁴⁷⁵ A nogaj mongol gyökerű közszó kutyát jelent, s ebben az időszakban elsősorban személynévként használták; a 13-14. század fordulóján például gyakran találkozhatunk vele az Arany Hordában is. Nogaj dzsingiszida herceg Dzsocsi unokája volt, aki 1262-1263 körül áttért az iszlámra, szállásterülete a Don folyó és az Al-Duna között volt kijelölve.⁴⁷⁶ 1272-ben házasságot kötött VIII. Mihály bizánci császár egyik törvénytelen leányával, Eufrozinával. Ezt követően apósa oldalán részt vett több hadjáratban, s nemegyszer beavatkozott a szerb és a bolgár állam belügyeibe is.⁴⁷⁷ A 13. század végére annyira megerősödött, hogy egy rövid időre függetleníteni tudta magát

471 Ínalcık 1960b, 1166.

472 Başer 2010, 19–20.

473 Trepavlov 2001a, 450.

474 Trepavlov 2001b, 4–6.

475 Trepavlov 2001a, 450.

476 Vásáry 2005, 71–72.

477 Vásáry 2005, 79, 88–89.

a központtól, s ezt jól bizonyítja az a tény, hogy Iszakcsa környékéről több olyan arab, illetve görög betűs pénzérme került elő, amelyet az ő, valamint fia, Cseke nevére verettek.⁴⁷⁸ Nagyon fontos azonban, hogy neki semmi köze nem volt a 16. században ide telepedett nogaj népességhez.⁴⁷⁹

Ahogy a 14. század közepén az Arany Horda nyugati vége elkezdett leválni a központtól, a század végén megindult a birodalom keleti szélének lemorzsolódása is. Ez hozta meg a Mangit nemzetség számára a felemelkedés lehetőségét. A Nogaj Horda korai történetének legjelentősebb személyisége Edige volt, aki az 1380-as és 1390-es években állt a horda élén. Kihasználta a Timur Lenk 1395-ös pusztító hadjárata után beköszöntő zűrzavart, és kiterjesztette fennhatóságát a Volga vidékére. A horda ugyan a nomád államiság számos jegyével rendelkezett, például megvolt a balszárny–jobbszárny szerinti tagolódása, ám mivel Edige nem tudta Dzsingiszig visszavezetni a családfáját, sehol sem léphetett fel legitim uralkodóként. A dzsingiszida karizma hiányát megpróbálta azal áthidalni, hogy származását egy legendás közép-ázsiai szenten, Baba Tükleszen keresztül az első kalifáig, Abu Bakrig vezette vissza, de ezt a „másodrendű frissességű” konstrukciót sehol sem vették komolyan. Ennek hiányában Edige kénytelen volt lemondani uralma elfogadtatásáról, neki és utódainak pedig meg kellett elégedniük a beglerbégi címmel.⁴⁸⁰ Mindezek ellenére nemzetségét bőven kárpótolta a sors azzal, hogy fontos szerepet játszottak a Nagy Horda és a többi utódállam vezetésében.⁴⁸¹

A Mangit nemzetség és a Giráj-dinasztia kapcsolatának kezdetei a 15. század nyolcvanas éveire tehetőek. A Nagy Horda-béli Mangitok egyik vezetője, Timur bin Manszur beglerbég a nogajok között dúló belháború miatt elmene-kült korábbi szállásterületéről, és Mengli Giráj udvarában keresett menedéket. Leánya, Núr Szultán a kán felesége lett.⁴⁸² Később pedig a Mangit nembeliek közül néhányan a Giráj hercegnők közül választottak maguknak házastársat,

478 Vásáry 2005, 89–91.

479 Trepavlov 2001a, 449–450.

480 Trepavlov 2001b, 21; Ivanics 2004, 154–155; Deweese 1994, 420–442.

481 Trepavlov 2001b, 16–17, 20.

482 Trepavlov 2001a, 130.

noha ez a kiváltság addig csak a Sirineket illette meg.⁴⁸³ Néhány évvel később megjelent az unokaöccse, Dzsánkuvat, majd a fia, Tavakkul. Ez utóbbi a Nagy Horda bukását követően III. Vaszilijnak és Mengli Girájnak egyaránt felajánlotta szolgálatait, végül a Krímben állapodott meg.⁴⁸⁴ Tavakkul aktívan foglalkozott a külpolitikával, kapcsolatokat tartott fenn a Litván és a Moszkvai Nagyjefejelelemmel, éppen ezért mind a vilniusi, mind pedig a moszkvai udvarban jól ismerték.⁴⁸⁵ Halála után a Mangitok megőrizték ezt a pozíciót a kánságban. Száhib Giráj uralkodása alatt Devej mirza teljesített fontos diplomáciai megbízásokat közülük.⁴⁸⁶ A nemzetség szállásterületének jó része a Krím-félsziget bejáratán kívül (Perekop, Or Kapiszi) és a Dnyeper között volt. Bár a Krímben, Gözleve környékén kijelöltek számukra néhány körzetet, azonban számos helynév bizonyítja, hogy a többség a félszigeten kívül található tágas pusztákon nomadizált.⁴⁸⁷ Ez a vidék alkotta korábban a Nagy Hordában szolgálatot teljesítő Mangitok szállásterületét. A horda bukása után nem sokkal, 1503-ban Mengli Giráj kiterjesztette fennhatóságát erre a vidékre is, s ezzel a Dnyeper menti Mangit ulusz a kánság részévé vált.⁴⁸⁸ Annak ellenére, hogy a 15-16. század fordulóján a Mangitoknak sikerült bekerülniük a krími tatár társadalom elitjébe, sohasem váltak teljesen annak részévé. A többi tatár nemzetséggel ellentétben a Krímen kívül hatalmas háterszággal rendelkeztek. A 16. század első felében a Mangit arisztokrácia a Krími Kánságon kívül minden arany hordai utódállamban vezető szerepet töltött be. Noha nem bíztak bennük, a Girájoknak mégis nagy szükségük volt a nogajokra, akik jelentős lovasságot biztosítottak számukra.⁴⁸⁹ Száhib Giráj uralkodása idején 1541-ben egy Moszkva elleni hadjáratban

483 Nyekraszov 1978; Zaytsev 2006, 341.

484 Trepavlov 2001a, 131.

485 Uo.

486 Kołodziejczyk 2011, 75–80, 84, 97, 301–302, 429, 456; Trepavlov 2001a, 360–362; Vinogradov 2016, 28–29.

487 Trepavlov 2001a, 132, 224; Jankowski 2006, 695–697.

488 Trepavlov 2001a, 132; *La Khanat de Crimée*, 12.

489 Trepavlov 2001a, 132. A Mangitok és a nogajok iránt táplált bizalmatlanság gyökereit az 1523-as asztraháni hadjárat környékén kell keresni. Amikor Mehmed Giráj krími kán ebben az évben bevonult Asztrahánba, és elűzte onnan az oroszok által támogatott Hüszejn

ott találjuk a Báki bég vezette nogaj csapatokat is.⁴⁹⁰ A nogaj segédc csapatok létszámát a modern szakirodalom rendszerint kétezer főre teszi.⁴⁹¹ Ám ez az adat is lényegében Remmal Hodzsa Száhib Girájról szóló krónikájára vezethető vissza.⁴⁹² A nogajok nemcsak a krími tatárok katonai vállalkozásaiból vették ki részüket, hanem a kánságban dúló belső csatározásokban is aktív szerepet játszottak. Erre a legjobb példát Báki bég esete nyújtja. Báki bég Száhib Giráj unokaöccse volt. Ő és testvérei, Ak Bibi mirza és Devej mirza Mengli Giráj egyik lányának, Száhib Giráj testvérének gyermekei voltak.⁴⁹³ Amikor Száhib Giráj és testvére, Iszlám Giráj között összecsapásra került sor, Báki bég elment a kánhoz, és felajánlotta, hogy engedelmességre kényszeríti Iszlám Girájt. A kán azonban parancsba adta neki, hogy ölje meg. Báki bég testvérével, Devej mirzával együtt meggyilkolta a kalgát, de miután ezt megtette, ő és testvérei attól tartván, hogy Száhib Giráj kivégezteti őket, elmenekültek a félszigetről Azakba.⁴⁹⁴ Évekkel később újra felbukkantak, de akkor már a Krímen kívül élő nogajok élén, akikkel közösen többször betörték a kánság területére. Egy ilyen portya alkalmával Báki bég többször is összecsapott a kán egyik parancsnokának, Ibrahim bégnek a csapataival. Egy ilyen pengeváltás után Ibrahim bég fogságba ejtette Devej mirzát és Ak Bibi mirzát, de Báki béget nem. Neki sikerült elmenekülni a csata színhelyéről kétszáz lovasával együtt.⁴⁹⁵ Testvéreit egy éven keresztül rabságban tartották, majd a kán elengedte őket. Száhib Giráj szerette volna felvenni a kapcsolatot Devej mirza közvetítésével Bákival, mert nagy szüksége volt rá egy közelgő Moszkva elleni hadjáratban. Cserébe felajánlotta neki a krími Mangit

---

kánt, akkor nagyszámú nogajt akart áttelepíteni a Volga vidékéről a Krím-félszigetre. Ezt természetesen a krími előkelők nem fogadták kitörő lelkesedéssel, és sérelmezték, hogy a kán velük szemben előnyben részesíti a nogaj mirzákat. Emiatt a fiai és a krími tatár mirzák elhagyták őt, a nogajok pedig, akik valószínűleg nem kívántak a Giráj-dinasztia fennhatósága alatt élni, gyorsan kihasználták a krími tatárok megosztottságát, és meggyilkolták a kánt testvérével, Bahadir Giráj kalgával együtt. (*Le Khanat de Crimée*, 325.)

490 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 63–64; Ostapchuk 2005, 275–276.

491 Trepavlov 2001a, 132, 224; Ivanics 1994, 45; Ínalcık 1979–1980b, 448.

492 *Tarih-i Sahib Giray*, 73.

493 *‘Umdetü’t-ahbâr*, f. 280. r.

494 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 21–25; *‘Umdetü’t-ahbâr*, f. 280.r.

495 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 51.

ulusz irányítását.⁴⁹⁶ Báki bég sokáig nem akarta elfogadni a kán ajánlatát. Nem véletlen, hogy amikor Devej mirza már két hónapja nem adott hírt magáról, akkor Száhib Giráj elküldte hozzá ugyanazzal az üzenettel Ak Bibi mirzát is. Végül Báki bég nagy nehezen beadta a derekát, és hazatért, de továbbra sem bízott meg nagybátyjában.⁴⁹⁷ Hazajövele után megkapta a Mangit ulusz irányítását, ezenkívül pedig a kíséretéhez tartozóknak a kán tekintélyes évjáradékot biztosított.⁴⁹⁸ Azonban Száhib Giráj minden igyekezete ellenére a bizalom nem állt helyre kettejük között, ez pedig újabb ellenségeskedéshez vezetett. Erre – a kánság szemszögéből nézve – a legrosszabbkor, 1541-ben, a Moszkvai Nagyfejedelemség elleni hadjárat során került sor. Amikor Száhib Giráj és Báki bég csapatai az Oka folyóhoz értek, egyikük sem mert átkelni a másik előtt, mert mindketten tartottak a másik árulásától. Ez oda vezetett, hogy a hadjárat sikertelen maradt, mert amíg a tatárokat lekötötte a belvillongás, az oroszok fel tudtak készülni ellenük.⁴⁹⁹ Nem sokkal ezután a kán fülébe jutott, hogy Báki bég meg akarja gyilkoltatni őt, majd Iszlám Giráj egyik, a kánságon kívül rejtetett fiát akarja a helyébe ültetni, hogy rajta keresztül irányíthassa az országot.⁵⁰⁰ Ez már túl sok volt Száhib Girájnak, így nem sokkal később lefogatta Bákit és Ak Bibi mirzát, majd meggyilkoltatta őket. A 16. század folyamán nem ez volt az egyetlen eset, amikor a nogajok beavatkoztak a Giráj-dinasztián belül dúló belharcokba. Amikor közel negyven évvel később a Porta leváltotta II. Mehmed Girájt, és a helyére II. Iszlám Girájt ültette, a trónfosztott kán a Volga mentén nomadizáló nogajoktól hozott segítséget.⁵⁰¹

A Nagy Horda felszámolása után Mengli Giráj a Mangitok szállásterületéről számos tatárt költöztetett át innen Budzsakba, mivel meg akarta akadályozni, hogy elvándoroljanak a Volgán túlra, a Nogaj Horda területeire.⁵⁰² Később nemcsak innen, de a Nagy Horda távolabbi részeiből is sokan költöztek át a

496 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 52.

497 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 53–54.

498 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 58.

499 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 63.

500 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 64.

501 *Gülbün-ü Hânân*, 44.

502 Trepavlov 2001a, 450.

kánságba, majd az Oszmán Birodalom Dnyeszter menti birtokaira.⁵⁰³ A 16. század első felében ők teremtették meg a budzsaki tatárság alapját. Később a század második felétől kezdve krími tatárok és a Volgán túli földekről nogajok jöttek ide.

A budzsaki tatár kifejezéssel így – abban a formájában, ahogy ma használjuk – nem találkozhatunk sem a 16. századi oszmán-török, sem pedig a krími tatár forrásokban. A terminus csak a 17. század húszas-harmincas éveitől kezdve terjedt el szélesebb körben.⁵⁰⁴ A Prut és a Dnyeszter közé beköltöző nomádokra az oszmán és a 16. századi krími tatár iratok többféleképpen hivatkoznak. A leggyakoribb az akkermani tatár (*Akkerman Tatarı*) volt, amely gyűjtőnévként funkcionált, mert így neveztek minden itt élő nomádot függetlenül attól, hogy a Volga mellől vagy a Krími Kánságból érkezett. A 16. században ugyancsak gyakran találkozhatunk az akkermani kozák (*Akkerman Kazagı*) vagy a tatár kozák (*Tatar Kazagı*) megjelöléssel; ezek mögött az akkermani tatárokat kell keresni. A 16. század közepétől az oszmán nyelvű iratokban egyre sűrűbben bukkannak fel a nogajok is, akiket következetesen megkülönböztettek az akkermani tatároktól. Az itt felsorolt elnevezések között nem stiláris eltérések voltak, hanem tartalmiak, amelyekre később még a megfelelő helyen vissza fogok térni.

Beköltözésüknek óriási lökést adott, hogy az 1538-as moldvai hadjáratot követően a Porta olyan kulcsfontosságú területekhez jutott, amelyek korábban a moldvai vajda és a krími kán kezében összpontosultak. Szállásváltásukkal együtt számos átalakulás következett be. Miután elhagyták a kánságot, és új lakhelyükön „gyökeret eresztettek”, félig-meddig kikerültek a kán fennhatósága alól, s a továbbiakban török hivatalnokok felügyelték őket.⁵⁰⁵ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kán véglegesen elvesztette volna a befolyását felettük. Elv-

503 Uo.

504 Başer 2010, 1–2.

505 Evlija Cselebi nyomán sok kutató tényként kezelte, hogy a budzsaki tatárokat már kezdettől fogva a kán képviselője, a jali aga felügyelte. Ez természetesen igaz, de a megállapítás csak Evlija Cselebi korára, a 17. század közepére érvényes. (*Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, 64.) Az oszmán-török források korábban egyáltalán nem tesznek említést a jali agáról, ami egyáltalán nem véletlen, hiszen – Alper Başer kutatásai szerint – ez a tisztség csak 1650 körül jelenhetett meg. (Başer 2010, 195.)

ben az Akkermani és az Özüi szandzsákban élő tatárok katonai erejével a kán maga rendelkezett. Nemcsak akkor, amikor Moszkva ellen vitte őket, de akkor is, amikor részt vett a Porta nagyszabású hadjárataiban.⁵⁰⁶ A katonai vállalkozások alkalmával a kánnak kellett vállalni minden felelősséget a kihágásaikért. Ezekre pedig bőven akadt példa, de közülük most csak kettőt szeretnék kiemelni. 1564-ben Devlet Giráj egy portyát szervezett Moszkva ellen, s ehhez az akkermani és az özüi tatárokat is maga mellé vette. Ők azonban már nem jutottak el az orosz területekig, hanem a lengyel–litván állam déli felén, Bar és Velen környékén több falut felégettek. A lakosok egy részét rabszjira fűzve, ingóságokkal együtt elhurcolták. Mivel a hadjáratot a kán szervezte, ezért neki kellett rendet teremtenie közöttük, s utasításba kapta, hogy a foglyokat engedjék haza, s büntesse meg azokat, akik a lengyel és az oszmán állam között érvényben lévő béke ellenére a lengyel területeket felpredálták.⁵⁰⁷ Egy másik, hasonló eset történt 1578-ban is. Ekkor az akkermani tatárok közül néhányan mindenféle engedély nélkül csatlakoztak egy Moszkva felé tartó krími csapathoz. A hosszú út alatt azonban meggondolták magukat, és a távoli orosz települések helyett az útjukba kerülő lengyel falvakat predálták fel.⁵⁰⁸

Amikor a 16. században a lengyel–litván állam és a Krími Kánság új békeszerződést kötött egymással, vagy a régit megerősítették, a kánok – elvben – az akkermani és az özüi tatárokért is felelősséget vállaltak. Akadt néhány kivétel is, így az 1539-ben Száhib Giráj és I. Zsigmond között tető alá hozott egyezményben szerepel, hogy a kánságon kívül – tehát Azak, Akkerman és Özü közelében – élő tatárokat a kán nem tudta/nem akarta visszafogni, mert ők már a birodalom területén élnek, s oszmán alattvalónak számítottak.⁵⁰⁹ Később megváltozott ez a helyzet, s az 1552-es békeokmányban már az áll, hogy Szülejmán szultán megbízásából Devlet Giráj ellenőrzi az Azak, Özü és Akkerman környékén lakó tatárokat.⁵¹⁰ Ettől kezdve egészen a 16. század végéig a krími kánok a birodalomban élő összes tatár nevében esküt tettek, a dobrudzsaiak kivételé-

506 *Tartariae Descriptio*, 82; Hurmuzaki Supl. II/1, 340–341.

507 *6 numaralı mühimme defteri*, no. 49/97.

508 BOA, MD 35, no. 256/646.

509 Kołodziejczyk 2011, 509, 716.

510 Kołodziejczyk 2011, 509, 744.

vel, hogy közülük senki sem szegi meg a békét.⁵¹¹ A 17. század első felében egy időre eltűnik ez a kitétel a szerződések szövegéből, s a kánok ekkor csak a krími nogajok nevében tesznek esküt annak betartására.

A káni eskü ellenére a mindennapi gyakorlat teljesen más képet mutatott. Miután Akkerman és Özü a birodalomhoz tartozott, ezért az itteni lakosok ügyes-bajos dolgaival, így a tatárokéval is, a helyi hivatalnokok foglalkoztak. Már első felbukkanásuktól kezdve sok vesződség volt velük, létszámuk emelkedésével ezek a nehézségek csak fokozódtak. Mivel a lengyel–litván és az oszmán államot elválasztó határok sokáig nem lettek rendesen kijelölve, gyakoriak voltak a határsértések. 1539-ben a lengyel uralkodó, I. Zsigmond (1506–1548) konstantinápolyi követe, Jakub Wilamowski részére összeállított követi instrukciók között szerepelt, hogy rendezni kell a határ közelében legeltető szultáni alattvalók kérdését.⁵¹² A király számtalanszor kifogásolta, hogy az akkermani és özüi tatárok a Dnyeszteren és a Dnyeperen átkelve a lengyel oldalon engedély nélkül legeltetik állataikat. A pásztorok viszont tagadták ezt, és arra hivatkoztak, hogy ők csak olyan legelőket használnak, amelyek sohasem voltak lengyel tulajdonban. Szerintük a Dnyeper közelében fekvő mezők a kán, míg a Dnyeszter mentiek a moldvai vajda birtokában voltak. Éppen ezért Szülejmán szultán 1541-ben biztosította a királyt, hogy ezt az ügyet mindenképpen rendezik. Részletes parancsban utasította a szilisztrei és az akkermani szandzsákbéget, valamint az akkermani kádit, hogy kezdjenek hozzá a határ rendezéséhez, továbbá ne engedjék meg a pásztoroknak, hogy átmenjenek a király földjére.⁵¹³ A következő évben, 1542 novembere körül Oszmán Sah⁵¹⁴ szilisztrei szandzsákbég a királyhoz írt levelében arra kérte őt, hogy küldje el saját embereit, hogy velük, valamint az akkermani és a benderi kádival közösen Özü környékén megállá-

511 Kołodziejczyk 2011, 756, 770, 778.

512 Corfus 1979, 26.

513 AGAD, AKW, Dział turecki, k. 68, t. 68, nr. 148; Topaktaş-Arslantürk 2014, 92–94; *Katalog dokumentów tureckich*, 67.

514 Oszmán Sah feltehetőleg azonos azzal a szultáni sarjjal, aki az 1550-es és 1560-as években a Boszniai, a Moreai, a Tirhalai (Trikala, Görögország) és az Inebahti (Lepantó) szandzsákot is irányította. (Lásd Dávid 2010, 121–125.)

píthassák a közös határt.⁵¹⁵ A szilisztrei szandzsákbég a saját hatáskörén belül leveleket küldött a határmegállapító bizottság lengyel tagjainak, s ebben a sok bizonytalanság miatt azt javasolta mindenkinek, hogy az Akkerman és Kilia közelében élő időseket kérdezzék meg a korábbi határ helyéről. Az öregek közül többen úgy emlékeztek, hogy az a Szavran folyó közelében húzódott, mert a legeltetésért járó illetéket itt a kán hajtotta be, s ebből a szultán is részesedést kapott. A lengyelek nem fogadták el ezt a megoldást, s azt követelték, hogy délebbre, a Kodima folyónál jelöljék ki a határt.⁵¹⁶ A szultán és a király barátságára való tekintettel a szandzsákbég egyetértett a lengyel fél igényeivel, de egymaga nem dönthetett ebben az ügyben, meg kellett várnia Szülejmán válaszát is.⁵¹⁷ A határ véglegesítésére azonban még ekkor sem került sor, mert a lengyel félnek nem felelt meg a szultán ajánlata, s feltétlenül ragaszkodtak a Kodima vonalához. Követelésüknek úgy akartak érvényt szerezni, hogy Mikołaj Sieniawski vezetésével egy közel 20 ezer fős sereget vonultattak fel. Amikor ennek Oszmán Sah hírére vette, nem várta meg a végkifejletet, hanem azonnal visszatért Szilisztrébe.⁵¹⁸ Jellemző módon számtalan sikertelen próbálkozás után csak 1703-ban tudtak pontot tenni az ügy végére.⁵¹⁹

Miután nem lehetett elejét venni annak, hogy a budzsaki és az özüi tatár pásztorok átlépjék a lengyel határt, ezért más megoldást kellett találni. Néhány évvel később, az 1553-as lengyel–oszmán békeszerződés megkötésekor úgy állapodtak meg, hogy a szilisztrei és az akkermani szandzsákbég, valamint az

515 AGAD, AKW, Dział turecki, k.68, t.85, nr.176; Topaktaş–Arslantürk 2014, 105; *Katalog dokumentów tureckich*, 74–75.

516 *Katalog dokumentów tureckich*, 76. Ebből az esetből nem tűnik ki, de az oszmánok néha rendkívül tájékozatlanok voltak a birodalom földrajzi viszonyait illetően. Száz évvel később Wojciech Miaskowski, IV. Ulászló követe a nagyvezírral 1640-ben folytatott tárgyalások közepette vitába keveredett vele, hogy a Dnyeper alsó folyásánál fekvő Kudak vára kinek a birtokán fekszik. Mivel a nagyvezír nem tudta, hogy mi hol található, ezért Miaskowski egy bottal felskiccelte neki a földön a Dnyepert, a Dnyeszttert, a Bugot, Özü, Kijevet, a Fekete-tengert, s addig magyarázott, amíg a nagyvezír végül elhitte a követnek, hogy a vitatott terület még bőven a lengyel–litván államhoz tartozik. *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego*, 64.

517 *Katalog dokumentów tureckich*, 76–77.

518 AGAD, AKW, Dział turecki, k. 68, t. 78, nr. 165; Topaktaş–Arslantürk 2014, 106–108; *Katalog dokumentów tureckich*, 77–78; Kołodziejczyk 2000, 59.

519 Kołodziejczyk 2000, 152–153, 157–158.

oszmán tisztviselők ügyelnek arra, hogy engedély nélkül senki ne mehessen át a lengyel oldalra. Továbbá a lengyel területeken legeltető pásztorok kötelesek jelentkezni a helyi előjárónál, akinél befizetik a legeltetési illetéket.⁵²⁰ Ennek a pontnak oly módon kívántak érvényt szerezni, hogy megbízták az akkermani szandzsákbéget, állítson össze egy jegyzéket az állatállományukról, valamint a lengyel és a török biztosok jelenlétében beszédett legeltetési illetékről. Miután a pásztorok minden feltételt teljesítettek, szabadon távozhattak.⁵²¹ Ügyelni kellett arra is, hogy senki se léphesse át titokban az országhatárt anélkül, hogy ne tett volna eleget fizetési kötelezettségének, valamint írásban kellett rögzítenie az állatállomány változását.⁵²² Nyilvánvaló, hogy ez lett volna az ideális eljárás, ám a helyzetre ennek ellenére sem sikerült megnyugtató megoldást találni. Az államközi szerződésekre fittyet hányó tatár pásztorok mindent elkövettek, hogy elkerüljék a legeltetésért járó összeg megfizetését. Ebben nem egy esetben az is a kezükre játszott, hogy senki sem tudta pontosan, hogy melyik terület kihez tartozik. Ezt a szituációt a tatárokon kívül a lengyelek is kihasználták. Erről tanúskodik Szülejmán egy 1554-es Zsigmond Ágosthoz írott levele, amelyben felszólította őt, hogy a lengyel adószedők semmilyen illetéket ne szedjenek az alattvalóitól azokon a helyeken, amelyek már korábban is a muzulmánok kezében voltak.⁵²³

A két ország kapcsolatát nemcsak határincidensek terhelték, hanem a tatárok fosztogatásai is. Gyakran megesett, hogy néhányan közülük legeltetés közben kiraboltak egy-két falut. Ahogy kelet felől egyre többen költöztek be a birodalomba, úgy vált a helyzet egyre súlyosabbá. Számuk növekedéséhez jelentősen hozzájárult az, hogy 1557-ben a Nogaj Hordában hatalmas éhínség dúlt, s emiatt nagyon sokan jöttek át a Volga vidékéről a Krími Kánságba.⁵²⁴

520 Kołodziejczyk 2000, 238, 251, 258, 273, 282, 287, 296, 306, 317.

521 *5 numaralı mühimme defteri*, no. 28–30/70, no. 32/77; *7 numaralı mühimme defteri*, no. 641/1784; AGAD, AKW, Dział turecki, k.70, t.212, nr. 409. AGAD, AKW, Dział turecki, k. 70 t. 214 nr. 412; Topktaş-Arslantürk 2014, 262–266; *Katalog dokumentów tureckich*, 180–183.

522 *6 numaralı mühimme defteri*, p. 87/179.

523 AGAD, AKW, Dział turecki, k. 68, t. 168, nr. 321; Topktaş-Arslantürk 2014, 211–212; *Katalog dokumentów tureckich*, 147–148.

524 Trepavlov 2001a, 359.

Az éhínség azonban nemcsak a nogajokat sújtotta, hanem a krími tatárokat is. 1559-ben a kán alattvalói közül sokan átlépték a Dnyeper vonalát, s a birodalom területén vadászatból és fosztogatásból próbálták eltartani magukat. Egy részük Kilia és Akkerman környékén ragadt, egy másik csoportjuk pedig Moldva felé vonult tovább, ahol számos kellemetlenséget okoztak a moldvai rájáknak.⁵²⁵ Sokan végső elkeseredésükben – a Porta szigorú tiltása ellenére – a saját hozzátartozóikat is eladták rabszolgának.⁵²⁶ A frissen érkezettek már nemcsak legeltetés közben sarcolták végig a lengyel településeket, hanem sok esetben eleve zsákmányszerzés céljából lépték át a határokat. Akcióik egy részét egyedül hajtották végre, máskor viszont szorosán együttműködtek a dobrudzsai és a krími tatárokkal. A varsói és a konstantinápolyi udvar levelezése alapján jól látható, hogy ha a lengyel területeket érő tatár támadás az Oszmán Birodalom területéről indult ki, akkor a lengyel uralkodó a Portához fordult és nem a kánhoz. A szultán utasításai alapján ezekben az ügyekben rendszerint az akkermani, a szilisztrei vagy a benderi szandzsákbég intézkedett. Amikor 1565-ben az Akkermani szandzsákban élő tatárok behatoltak Lengyelországba, a helyi parancsnoknak, Haszán pasának kellett elvennie tőlük a Moldvából vagy a lengyel–litván államból elhurcolt foglyokat.⁵²⁷ 1567-ben a Portán ismét hírt vették, hogy az akkermani és a dobrudzsai tatárok egy közös akció keretében a lengyelek földjeire igyekeznek. A szultán ekkor elrendelte, hogy a bég embereivel együtt az oda vezető úton a jelentősebb folyami átkelőknél várja be őket, és ne engedje, hogy átmenjenek a túloldalra.⁵²⁸ A következő évben nem tudták ezt megghiúsítani, így ebben a helyzetben már csak annyit lehetett tenni, hogy az akkermani bég a visszatérő tatároktól elvette a foglyaikat.⁵²⁹ 1578-ban kb. hatszáz akkermani tatár gyűlt össze, akik egy Mehmed Giráj által szervezett portyára készülődtek, de arra már nem volt engedélyük, hogy vele menjenek. Éppen ezért a benderi bégnek kellett megakadályoznia, hogy átkeljenek a

525 3 numaralı mühimme defteri, no. 305/984. Emecen 2003, 22–23.

526 3 numaralı mühimme defteri, no. 505/1500.

527 6 numaralı mühimme defteri, no. 305/651.

528 7 numaralı mühimme defteri, no. 55/151.

529 7 numaralı mühimme defteri, no. 639/1781.

Dnyeszter túlszárjára.⁵³⁰ 1591-ben az akkermani bég azt az utasítást kapta, hogy vegye el a tatár agáktól a legutóbbi lengyel portya során ejtett foglyokat.⁵³¹ Nem sokkal később újra kiküldték neki ezt a parancsot, azzal a kiegészítéssel, hogy a portya vezetőjét, Dzsanes agát és a többi résztvevőt küldje be a Portára.⁵³²

A budzsaki és az özüi tatárok támadásai folyamatosan napirenden voltak a lengyel és az oszmán állam közötti megbeszéléseken. Piotr Zborowski, Zsigmond Ágost (1548-1572) követe 1568-ban személyesen találkozott az akkermani szandzsákbéggel, aki biztosította őt, hogy a szultáni parancs értelmében megakadályozza, hogy a tatárok átkeljenek a Dnyeszteren. Abban az esetben, ha ez mégsem sikerülne neki, akkor a hazafelé tartóktól elveszi a foglyokat. Ugyanakkor a szandzsákbég emlékeztette a követet, hogy a tatár betörések egyik kiváltó okát a zaporozsjei kozákok rendszeres támadásaiban kell keresni. Éppen ezért a szultán üzenetét tolmácsolva a bég a királytól a tatárok megregulázásáért cserébe azt kérte, hogy a király fogja vissza a kozákokat.⁵³³ Ez azonban csak vágyálom maradt. Az eddig felvonultatott forrásokból kitűnik, hogy az oszmán adminisztráció alapján véve tehetetlen volt a tatárokkal szemben, sokszor már csak arra volt lehetőség, hogy a láncra verteket elvegyék tőlük. Ez a helyzet a krími alattvalók folyamatos beáramlása miatt egyre súlyosbodott. A következő nagyobb hullám akkor érte el a térséget, amikor 1580-ban éhínség ütötte fel a fejét a Krímben, ezért Szilisztre, Vidin és Budzsak vidékére sokan költöztek át közülük, s csak idő kérdése volt, hogy mikor zúdul rá ez az embertömeg a lengyel területekre.⁵³⁴ A helyzet komolyságát jól mutatja, hogy 1597-ben III. Zsigmond már azt kérte a szultántól, hogy telepítsék ki a tatárokat Akkerman környékéről.⁵³⁵

Az állandó tatár és nogaj migráció nemcsak a lengyel és az oszmán állam között okozott súlyos konfliktusokat, de a birodalmon belül is számtalan viszály forrásává vált. Ahogy a számuk növekedett, úgy sűrűsödtek összeütközéseik a

530 BOA, MD 34, no. 233/496.

531 BOA, MD 69, no. 21/39.

532 BOA, MD 69, no. 85/169.

533 *Podróże i poselstwa polskie*, 65–67.

534 Başer 2010, 26.

535 *Katalog dokumentów tureckich*, 228.

környező szandzsákok és a két román vajdaság lakosaival. Már a legelső, 1559-1560 körül áttelepülő csoport hozzáfogott a moldvai falvak fosztogatásához.⁵³⁶ 1571-ben a moldvai vajda levelet küldött a Portára, amelyben panaszt emelt, mert a vajdasághoz tartozó Szoroka város lakosai közül a tatárok huszonkét főt elfogtak, amikor azok átmentek a túlparton lévő nyájaikhoz és malmaikhoz. Tízen már kiszabadultak, de a többieket az akkermani bégnek kellett megtalálni.⁵³⁷ 1587-ben a Porta arra utasította a helyi tatár mirzák közül a már említett Dzsanes agát, hogy a parancsnoksága alá tartozó emberek közül büntesse meg azokat, akik Lengyelország felé menvén kiraboltak több moldvai falut.⁵³⁸ A 17. század elején tovább folytatódtek a betörések. 1602-ben a krími, a benderi és az akkermani tatárok titokban beszivárogtak Babadag környékére, ahol a helyi tatár falvak lakosainak hathatós segítségével többször is behatoltak Moldvába és Havasalföldre. A szilisztrei szandzsákbég és a kádi egy részletes listával rendelkezett arról, hogy mely településekről hányan vettek részt ebben, s parancsba kapták, hogy számolják fel a rablóbandákat.⁵³⁹ 1604-ből egy újabb adatunk van arról, hogy a Bender és Akkerman közelében élő tatárok a Moldvai Vajdasághoz tartozó falvakat fosztottak ki.⁵⁴⁰

A beköltöző tatárok és nogajok nemcsak a lengyeleknek, de jól láthatóan a Portának is sok kárt okoztak, s ehhez az is hozzájárult, hogy sokszor sem a kántól, sem pedig a szultántól nem kaptak engedélyt arra, hogy elhagyják korábbi lakhelyüket. Éppen ezért a szultáni tanács tagjainak a fejében is megfordult a gondolat, hogy visszaküldik őket a Dnyeperen túlra, de ez nem volt reális ötlet, mert ha a kán alattvalói egyszer már megvetették a lábukat valahol, nem sok mindent lehetett kezdeni velük. Egy idő után a szultáni udvar a sajátjaként kezelte őket, bár ez nem csoda, hiszen – egy-két esettől eltekintve – vállalni kellett értük minden felelősséget. Ez jól látható a szultáni tanács bejegyzéseiből, a lengyel-oszmán és a lengyel-krími diplomáciai iratokból is, ahol éles különbséget tettek az akkermani tatárok és a Krími Kánság többi lakosa, így

536 3 numaralı mühimme defteri, no. 305/894.

537 12 numaralı mühimme defteri, no. 122/159.

538 BOA, MD 64, no. 70/212.

539 BOA, MD 75, no.90/154, no.91/155.

540 BOA, MD 76, no.29/70.

a nogajok között. Itt most csak két, időben egymástól távoli esetet emelek ki. 1564-ben Haszán akkermani szandzsákbég értesítette az udvart, hogy az akkermani kozákok, a dobrudzsai tatárok, valamint a nogajok a Bugon átkelve zaklatják a Dnyeper mentén legeltető pásztorokat, állataikat pedig elhajtják. Később felbukkantak Akkerman környékén, ahol ugyancsak nem hagytak békét a helyi lakosoknak.⁵⁴¹ Az ügy rendezésébe bevonták Devlet Girájt is, aki azt a feladatot kapta, hogy alattvalóit költöztesse vissza a kánság területére.⁵⁴² A neki szóló parancs nem részletezi, hogy ez az utasítás kire is vonatkozik, de a levelekből azért kikövetkeztethető. A három csoport közül a dobrudzsai tatárok egyértelműen a Porta alattvalói voltak, hiszen a szultánnak tartoztak katonai szolgálattal, a hadjáratok idején pedig az ő zászlaja alatt vonultak hadba.⁵⁴³ Az akkermani kozákokon – akikre később még vissza fogok térni – az Akkerman környékén élő tatárokat kell érteni, akik rendszerint a krími kánok irányítása alatt hadakoztak, de sokkal inkább a szultán alattvalói voltak, mintsem a káné. A nogaj megjelölést minden kétséget kizáróan azokra a Volgán túlról a kánság érintésével frissen érkezett nomádokra értették, akik a krími uralkodók fennhatósága alatt álltak. Jóllehet ha etnikai szempontból nézzük, természetesen az akkermani tatárok egy része is nogaj eredetű volt, de ebben az esetben szinte biztos, hogy nem őket akarták kitelepíteni, hanem a nogajokat. Egy 1608–1609-ben keletkezett parancssorozat, amelyet az akkermani és a benderi bégnek, a kánság, valamint a helyi tatár mirzáknak írtak, ugyancsak alkalmazza ezt a megkülönböztetést. A parancsok szóhasználatából jól látható, hogy a Portán a betelepülőket a kán alattvalóiként kezelték, élesen megkülönböztetve őket a huzamosabb ideje ott élő tatároktól. Egyáltalán nem véletlen, hogy a helyzet rendezésében még a környékbeli tatár előkelők is szerepet kaptak. A rendelet szövege szerint a Krím felől pár évvel korábban egy nagy létszámú, körülbelül tizenötezer fős, nogajokból és krími tatárokból álló csoport vándorolt át a Krímből az Akkerman, Bender és Kilia között fekvő pusztákra, ahol állandóan

541 6 numaralı mühimme defteri, no.210/452.

542 6 numaralı mühimme defteri, no. 17/463.

543 Gökbilgin, 2008, 86–90; BOA, MD, 70, no. 110/209, no.110/210; Hurmuzaki Supl. II/I. 340–341; Dávid–Fodor 2005, 277, 279, 351, 352, 390, 391, 397.

zaklatják a régebb óta ott élő, földműveléssel foglalkozó tatárokat és a moldvai alattvalókat.⁵⁴⁴ Önkényeskedéseik eddig sok kárt okoztak a kereskedelemnek. A helyzet kezelhetetlenné vált, ezért a két bégnek meghagyták, hogy fordítsák őket vissza korábbi lakhelyükre.⁵⁴⁵ Fél évvel később hasonló tartalmú üzenetet kapott Sáhín Giráj nureddin is.⁵⁴⁶ A következő évben a tatárok egy része egy ismert helyi rablóval, Findikli Múszával összefogva ismét megtámadott néhány moldvai falut.⁵⁴⁷ Mivel az engedély nélkül érkezőkkel a török hatóságok nem bírtak, az ügybe bevonták a helyi tatár mirzákat is. 1609 májusában a Duna környékéről hazafelé tartó zaporozsjei kozákok megtámadták a Kiliába igyekvő rájákat és kereskedőket, akik a portékáikat hátrahagyva szétszóródtak a vidéken. A frissen beköltözött tatárok elvittek minden mozdítható dolgot, s elhajtották állataikat. Később több utazót kiraboltak, s teljesen feldúlták Izmail és Iszakcsa környékét. Emiatt Dzsánibeknek és a többi tatár előkelőnek az akkermani szandzsákbéggel közösen kellett volna rábírníni őket, hogy visszaköltözzenek a Dnyeper mögé.⁵⁴⁸ Úgy tűnik azonban, hogy nem boldogultak velük, mert pár hónappal később, 1609. december végén Davud kapudzsisbasit jelölték ki a Portán erre a feladatra.⁵⁴⁹

Bármennyi gondot is okoztak az oszmánoknak az akkermani tatárok, a katonai erejükre a krími kánokon kívül a Porta is igényt tartott. Mivel a 16. század második felében a lengyel–török határvidék török oldala a zaporozsjei kozákok pusztításai következtében egyre nagyobb nyomás alá került, igyekeztek őket is felhasználni a térség védelmében. Különösen a nagy hadjáratok idején volt rájuk szükség, mert ilyenkor jelentősen megcsappant a környező szandzsákok és várak hadra fogható katonáinak a száma. Az oszmánok szolgálatában álló tatárokat a korabeli iratok nagyon gyakran akkermani kozákokként vagy egyszerűen csak tatár kozákokként említik. Az elnevezés némileg félrevezető lehet, hiszen a steppei világban a kozák-kazak szó elsősorban senki alá sem tartozó

544 *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană*, 123–124.

545 Uo.

546 BOA, KK 71, p. 135.

547 BOA, KK 71, p. 39.

548 BOA, MD 78, no. 200/517, no. 200/518, no. 747/1948.

549 BOA, MD 78, no. 358/921.

embert jelent, azonban Mihnea Berindei kutatásait alapul véve itt a zaporozsjei kozákokhoz hasonló, határ menti irreguláris haderőről van szó.⁵⁵⁰ Az egyik legismertebb vezetőjük Ísza Kodzsa volt, aki 1574-ben a kán közbenjárására egy moszkvai portyán nyújtott szolgálatai jutalmául a szultántól tímár-birtokot kapott.⁵⁵¹ Természetesen nem ingyen jutott ehhez az adományhoz. Még ugyanebben az évben bizonyítania kellett, hogy a szultán nem érdemtelenül tüntette őt ki bizalmával. Amikor a korábbi moldvai vajda, Ioan Vodă egy nagyobb, közel húszezer fős sereggel elindult, hogy trónját visszaszerezze, a Porta hasonlóan erős hadat szervezett ellene. A kiküldött egységek között ott találjuk a Ruméliai beglerbégség csapatait, a portai janicsárokat és a parancs szerint még az Erdélyi Vajdaság ötezer katonáját is.⁵⁵² Ísza Kodzsának, akit a források csak kozák agáként („Akerman taraflarında Kazak agası olan ‘İsa Koca”) emlegetnek, az volt a legfőbb feladata, hogy az erősítés megérkezéséig tartóztassa fel a támadókat.⁵⁵³ Pár évvel később, 1578-ban újra előkerül a neve; ekkor őt és a többi Akkerman közelében élő tatár agát Bender védelmére vezényelték ki, ahol a lengyel oldalról jövő rablókkal kellett felvennie a küzdelmet.⁵⁵⁴ Bár az erről szóló adataink meglehetősen sporadikusak, az akkermani tatárok később is aktív szolgálatot teljesítettek a birodalom védelmében. Például 1605-ben az akkermani szandzsákbég és a helyi tatár agák egy küszöbön álló kozák betörés miatt nyújtottak segítséget a moldvai vajdának.⁵⁵⁵

Amikor a budzsaki tatárok okozta problémákról szóló forrásokat elemezzük, érdemes észben tartani, hogy a birodalomnak ebben a szegletében nem csak velük volt gond. Nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy a lengyel-oszmán határvidék belső és külső védelmét nagyon nehezen lehetett megszervezni. A Kárpátoktól keletre fekvő régió egyik sajátossága, hogy több olyan nagy kiterjedésű hátságokkal és folyókkal szabdaltsík területből állt, ahol eleve nagyon nagy volt a népességmozgás. Nemcsak a kívülről jövő elemeket nem le-

550 Berindei 1972, 343.

551 Uo.

552 BOA, MD 26, no. 11/30.

553 Uo.

554 BOA, MD 35, no. 256/647.

555 BOA, MD 77, no. 164/451.

hetett megszűnni, de a belső migráció is sok gondot okozott. Ennek érzékeltetésére itt most néhány, Moldvával és Havasalfölddel kapcsolatos esetet szeretnék bemutatni.

A Portának nemcsak a lengyel–török határ kijelölésével akadtak problémái, de úgy tűnik, a Moldvai Vajdaságot és a birodalmat elválasztó határ meghúzása sem ment könnyen. Egy 1568. július 3-án az akkermani szandzsákbégnek írott parancs szerint a moldvai vajda panaszt emelt a Portán, mert a szandzsák lakosai közül néhányan kihasználták, hogy a határok nem voltak meghúzva, s beköltöztek a moldvai oldalon lévő téli szállásokba.⁵⁵⁶ Éppen ezért a szandzsákbégnek ki kellett jelölnie a pontos határt, hogy ilyen eset ne fordulhasson újra elő.⁵⁵⁷ Hasonló ügyben vált szükségessé, hogy 1570-ben a benderi és a várnai kádi igazságot tegyen, mivel Bender és a Havasalföldi Vajdaság lakosai között hosszan tartó vita zajlott egy terület birtoklása miatt.⁵⁵⁸ Volt olyan incidens, amikor a moldvai alattvalók korábbi lakhelyüket elhagyva a szomszédos Akkermani szandzsákban a Szelim szultán alapítványához tartozó falvak lakóit elűzték otthonukból, majd ők telepedtek a helyükbe. Emiatt 1568. október 31-én felszólították a vajdát, hogy a kádival és a szandzsákbéggel közösen vizsgálja ki ezt az esetet, a jövőben pedig ne hagyja, hogy a moldvaiak behatoljanak a szandzsák területére.⁵⁵⁹ Ugyanakkor nemcsak Moldvából vagy Havasalföldről mentek el sokan, hanem a szomszédos szandzsákokból is többen vándoroltak át a két román vajdaságba. Mivel az elhagyott területekről kevesebb adó érkezett be, ezért a szultáni tanácsban úgy döntöttek, hogy a vajdáknak kell megtéríteniük az elmaradt bevételeket a kincstár számára. Így 1567. december 21-én a havasalföldi vajda olyan tartalmú utasítást kapott, amely arra kötelezte őt, hogy fizesse be a Vidinből és a szomszédos szandzsákokból Havasalföldre átköltözött lakosok után járó adót.⁵⁶⁰ 1571 júliusában a benderi kádi kapott egy olyan dokumentumot, hogy nézzen utána a dobrudzsai illetőségű Teberrük Halife ügyének. A nevezett személy a moldvai határon telepedett le, s úgy nyilatkozott,

556 7 numaralı mühimme defteri, no.593/1668.

557 7 numaralı mühimme defteri, no.593/1667.

558 BOA, MD 10, no. 36/72.

559 7 numaralı mühimme defteri, no.597/1677, no. 880/2417.

560 7 numaralı mühimme defteri, no.201/547.

hogya a továbbiakban a vajdának fog adózni. Később számtalan panasz volt el-
lene, mert szüntelenül zaklatta a moldvai alattvalókat, ezért utasították a kádit,
hogy küldje őt vissza Dobrudzsába.⁵⁶¹ Nemcsak a tatárok sanyargatták rendszer-
esen a környékbeli szandzsákok és vazallusok alattvalóit, hanem Moldvából is
számos fosztogató kelt útra, akik senkire sem voltak tekintettel. 1571-ben a kili-
ai kazához (bírószági területhez) tartozó egyik falu lakosai azért fordultak a Por-
tához, mert Moldvából egy körülbelül háromezer fős rablóbanda fosztogatta
rendszeresen a környék településeit. Miután a rablók betörték az egyik faluba,
addig nyúzták a helyieket, amíg azok oda nem adtak nekik mindent.⁵⁶² A orosz
közbiztonság a lengyel–oszmán kapcsolatokat is erősen érintette, és nem csak
a zaporozsjei kozákok vagy a tatárok akciói miatt. Mivel a Porta képtelen volt
szavatolni az utasok testi épségét a birodalom egész területén, a békeszerződé-
sekben kikötötték, hogy azok a kereskedők és diplomaták, akik Moldván ke-
resztül akarnak utazni, csak és kizárólag a kijelölt útvonalakon közlekedhetnek,
a rejtékutakat pedig kerüljék el, mert különben sem a vajda, sem pedig a szultán
nem garantálja a biztonságukat.⁵⁶³

---

561 *12 numarali mühimme defteri*, no. 666.

562 BOA, MD 10, no. 90/141.

563 Kołodziejczyk 2000, 273 (21. dok.), 282 (22. dok.), 288 (23. dok.), 307 (27. dok.), 316 (28. dok.).

MEHMED GIRÁJ ÉS SÁHIN GIRÁJ LÁZADÁSA A PORTA ELLEN

A krími kánválasztások történetét mind ez ideig még senki sem írta meg részletesebben, pedig érdemes ezeket külön kiemelni a tatár állam történetéből, mert rajtuk keresztül könnyebben megérthetjük a kánság belső működését. Jó néhányat heves beháborúk és fegyveres összecsapások kísérték, amelyek közül Mehmed Giráj és Sáhin Giráj lázadása volt a legsúlyosabb, s amely számos ponton új megvilágításba helyezi a krími–oszmán kapcsolatokat. Ahhoz, hogy a két testvér motivációit – amelyek az események teljes eszkalálódásához vezettek – megérthessük, vissza kell mennünk az időben, ha vázlatosan is, de át kell tekintenünk a krími kánok megválasztásának és beiktatásának történetét.

Az első krími tatár uralkodó, a már említett Hadzsi Giráj uralmának megszilárdításában Witold litván nagyfejedelem mellett két másik tényező is fontos szerepet játszott. Az elsőt azok a tatár nemzetségek jelentették, amelyek segítség nélkül esélye sem lett volna arra, hogy megszerezze a hatalmat, s nélkülük a Giráj-dinasztia sem tudott volna több mint háromszáz évig hatalmon maradni. A második, s ez az előzőnél sokkal fontosabb volt, hogy csak a Giráj-dinasztia tagjai tudták hitelt érdemlően visszavezetni a családfájukat Toka Temürön, Dzsocsi tizenharmadik fián keresztül Dzsingisz kánig. A dzsingiszida karizma hatalmas tiszteletnek örvendett mind a Mongol Birodalom utódállamaiban, mind pedig az Oszmán Birodalomban.⁵⁶⁴ Ennek alapját az a *Turul-mondá*hoz számos elemében hasonlító, *A mongolok titkos történetében* fellelhető történet adja, amely Dzsingisz kán ősének, Bodoncsarnak a születését meséli el. E sze-

---

564 Natalia Królikowska-Jedlińska ezzel kapcsolatban arra hívja fel figyelmet, hogy noha az Oszmán-ház tagjai között nagy volt a dzsingiszida karizma, s ezáltal a Giráj-dinasztia presztízse, de ez csak addig tartott, amíg az Oszmán-ház meg nem szilárdította helyzetét. (Królikowska-Jedlińska 2018, 55.)

rint Bodoncsar édesanyja, Alan-koa álmában „éjszakáról éjszakára” megjelent egy aranyos férfi, akitől három fiú, Buku-kadagi, Bukatu-szaldzsi és Bodoncsar fogant.⁵⁶⁵ A legenda által biztosított karizma azért volt fontos, mert az egykori Mongol Birodalom területén sokáig senki sem legalizálhatta a hatalmát anélkül, hogy bizonyíthatóan ki ne tudta (volna) mutatni, hogy Dzsingisz kán közvetlen leszármazottja. Erre jó példa a második fejezetben már említett, nagyjából a Krími Kánsággal egy időben felemelkedő nomád államalakulat, a Nogaj Horda alapítójának, Edigének az esete, aki – mivel nem tudta a családfáját visszavezetni Dzsingisz kánig – nem léphetett fel legitim uralkodóként.

Hiába tudta Hadzsi Giráj és a többi krími kán Dzsingisz kánig visszavezetni a családfáját, ez a leszármazás senkinek sem biztosított abszolút hatalmat. A Giráj-dinasztia tagjai sohasem rendelkeztek az oszmán szultánokhoz hasonló hatalommal, mert azt az Arany Horda hagyományainak megfelelően meg kellett osztaniuk a dinasztia többi tagjával és a legjelentősebb nemzetségekkel is. Ugyan Dzsingisz kán idejében a Mongol Birodalom erősen centralizált volt, ahol minden különállást csírájában elfojtottak, de a kán halála után megváltozott a birodalom berendezkedése, és előtérbe került a kormányzás decentralizációja. A steppei világban a hatalmat hagyományosan a szeniorátus elve alapján a törzs legidősebb férfi tagja örökölte, de nem volt ismeretlen a fiági öröklés sem. Mivel az Arany Hordában az öröklési rend nem volt meghatározva, így mindkét lehetőségre bőven találunk példát.⁵⁶⁶ Ez rögtön megmutatkozott az Arany Horda történetének hajnalán is: Dzsocsi halálát követően legidősebb fiát, Ordát illette volna a trón, de a hagyomány szerint Dzsingisz kán dönté-

565 *A mongolok titkos története*, 11. Dzsingisz kán őse, Bodoncsar fogantatásának története többféle változatban is ismert. Ezeket Ivanics Mária gyűjtötte össze és elemezte. (Ivanics 2017, 49–60.) Természetesen a *Turul-monda* és Dzsingisz kán őseinek eredetmondája nem volt egyedülálló a steppei világban. Hasonló motívummal találkozhatunk az Oszmán Birodalom megalapítójáról, Oszmán Gáziról szóló egyik történetben. E szerint Oszmán Gázi egyik nap egy szentéletű embernél, Edebalinál szállt meg. Éjszaka álmot látott: Edeballi melléből egy hold jött ki, s ez Oszmán mellébe ment át, majd köldökéből egy fa nőtt ki, amelynek az árnyékában fekvő hegyek alól források fakadtak. Ezek egy része kerteket, más része forrásokat táplált. Másnap reggel Oszmán elmesélte mindazt, amit álmában látott. Ezekből a dervisek azt a következtetést vonták le, hogy Oszmánból egyszer még uralkodó lesz. (*Kitáb-ı Cihan-Nümâ*, 80–83.)

566 Kołodziejczyk 2012, 2.

sének következtében a nála fiatalabb Batu kapta meg a főhatalmat.⁵⁶⁷ Halálát követően újból előkerült a szeniorátus elve szerinti öröklési rend, de az 1270-es évek után megszűntek a kánválasztó kurultájok, és sokáig csak Batu kán leszármazottai örökölték a trónt.⁵⁶⁸

A Krími Kánság történetében az Arany Hordához hasonlóan mind a fiági, mind pedig a szeniorátus elve szerinti öröklésre találunk példát. Ennek némileg ellentmond egy, a 17. században keletkezett krónika, amely a következőképpen mutatja be a Giráj-dinasztián belüli öröklési rendet: a kán csak a Giráj-dinasztia férfi tagjai közül kerülhet ki, akiket *szultánnak* neveztek. Amikor egy kán elhalálozott, akkor a helyébe a kalga tisztét betöltő szultán került – aki posztjánál fogva a kán örököse is volt egyben –, a helyére pedig a nureddin lépett. Ha pedig a nureddinből kalga lett, vagy elhunyt, akkor a tisztét a legidősebb szultán örökölte meg. A többi szultán azonban nem vett részt a kormányzásban.⁵⁶⁹ Ha ezt a részletet vesszük alapul, akkor úgy tűnhet, hogy a Krími Kánság történetében a szeniorátus elve lett volna a meghatározó, holott ez sohasem volt így.⁵⁷⁰ Ez a részlet azért is furcsa, mert a krónika szerzőjének pontosan tudnia kellett, hogy a kánságban arra nézve nincs semmilyen szabály, hogy a dinasztia belüli ki milyen elv szerint szerzi meg a hatalmat. Ugyanígy félrevezet minket az a megállapítás, amely szerint a kalga és a nureddin pozícióját mindig a Giráj-dinasztia legidősebb férfi tagja kapja meg felmenő rendszerben. Ez azért is csalóka, mert a kalga a mindenkori kán örökösének tűnhet, holott ez a tisztség nem erről szólt, és az sem volt meghatározva, hogy dinasztia tagjai közül miként szerzheti meg valaki a két poszt közül valamelyiket. Mivel egyetlen kán sem uralkodhatott abszolút módon, így a hatalmat meg kellett osztania a dinasztia többi tagjával, s erre kiválóan alkalmas volt a kalga és a nureddin pozíciója. Ez a két

567 Ivanics 2017, 21.

568 Ivanics 2017, 27.

569 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 59.

570 Fisher 1978, 15. A steppén a rátermettség legalább annyira fontos volt, mint az életkor. Hasonló példával az Oszmán-ház korai története során szintén találkozhatunk. Amikor Oszmán Gázi apja, Ertogrul meghalt, akkor a szeniorátus elve alapján Ertogrul testvérének, Dündárnak kellett volna megkapni a hatalmat, de a törzs úgy találta, hogy Oszmán alkalmasabb a törzs irányítására, így őt választották meg. Fodor et al. 1993, 7.

tisztség a Krími Kánság születésének hajnalán még nem létezett, s nem is egy időben jöttek létre. Természetesen mind a kalga, mind pedig a nureddin előtt nyitva állat a lehetőség, hogy egyszer majd kán lehessen belőlük, elvégre nem-egyszer éles helyzetekben kellett megállniuk a helyüket, s ezzel bizonyíthatták rátermettségüket, de erre ritkán került sor.⁵⁷¹ Olyanra természetesen több példa is akad, hogy egy kalgából idővel kán lesz, de a nureddinek közül alig akadt valaki, akinek sikerült volna megszerezni a trónt. Természetesen ahogy a kánok esetében sem volt erre precedens, úgy a kalgák és nureddinek kinevezésekor sem feltétlenül a dinasztia idősebb férfi tagjai kapták meg ezeket a pozíciókat.⁵⁷²

E kettő közül a legelső, a kalga tisztét még Mengli Giráj hozta létre. A hagyomány szerint egy alkalommal, amikor Mengli Giráj hadjáratra indult, megkérdezték tőle, hogy ki maradjon otthon, ki vigyázzon a kánságra, akkor ő Mehmed Girájt jelölte ki erre a feladatra.⁵⁷³ A kalga a hadjáratok során a sereg jobbszárnyát vezette, de ha a kán nem volt jelen, akkor az egész sereg neki volt alárendelve.⁵⁷⁴ A nureddin tiszte nogaj hatásra a 16. század második felében keletkezett, s ezt a történeti emlékezet II. Mehmed Girájhoz (1577–1584) köti, aki azért hozta létre ezt, mert szerette volna fiát, Szaádet Girájt kalgának kinevezni, de a szeniorátus miatt azt a fivérének, Alp Girájnak kellett adni. A kán, hogy fia se maradjon tisztség nélkül, Szaádet Giráj nevelőjének, Nureddin mirzának a nevéből megalkotta ezt a posztot. A nureddin a nagy hadi vállalkozások során a sereg balszárnyát vezette.⁵⁷⁵ A kalga és a nureddin nemcsak a hadügyek intézéséből vették ki a részüket, hanem kül- és belügyek irányításából is. Mindketten rendelkeztek saját kancelláriával. Emellett a kalga a 16. századtól, a nureddin pedig a 17. század közepétől jogosult volt arra, hogy békeszerződéseket szerkesszen.⁵⁷⁶ A kalgák és a nureddinek rendszerint a frissen megválasztott kán fivérei közül kerültek ki, de minden krími uralkodó számára adva volt a lehetőség, hogy saját fiaikat hozzák helyzetbe. Ezt jól illusztrálja az az eset, amikor

571 Ivanics 1994, 28.

572 Ivanics 2017, 132–136.

573 *Gülbün-ü Hânân*, 35.

574 Ivanics 1994, 27.

575 *Gülbün-ü Hânân*, 43; Ivanics 1994, 27.

576 Kołodziejczyk 2011, 935–947 (56–57. dok.)

Mengli Giráj létrehozta a kalgai méltóságot, akkor egyik fivére, Jagmurcsa töl-tötte be ezt a tisztséget, utána azonban nem a testvérei közül választott magá-nak új kalgát, hanem a fiát, Mehmed Girájt nevezte ki erre a posztra. I. Mehmed Giráj trónra lépése után szintén a testvérét, Bahadir Girájt vette maga mellé kalgának.⁵⁷⁷

A hatalomból természetesen nemcsak a kalga és a nureddin részesedett, ha-nem a Giráj-dinasztia, valamint a legnagyobb nemzetségek szinte majd minden tagja, továbbá a muszlim vallási vezetők. Közülük a nemzetségfőknek fontos szerepük volt a krími kánok megválasztásában, és támogatásuk nélkül egyetlen kán sem tudta volna hosszú időn keresztül megőrizni a trónját. Nem könnyű meghatározni, hogy a hatalommegosztás a gyakorlatban milyen volt, hiszen a látszólagos forrásbőség és az egyre szaporodó feldolgozások ellenére még min-dig nagyon keveset tudunk a kánság belső viszonyairól, így a krími tatár nem-zetségek történetéről is. Mindennek ellenére van egy olyan terület, ahol jól le lehet mérni a nemzetségek befolyását, ez pedig a diplomácia.

Mivel a krími tatár és az oszmán-török krónikákban nehéz adatokat találni a tatár nemzetségekről, ezért a legtöbb történész kénytelen a korabeli lengyel és orosz nyelvű diplomáciai iratokban fellelhető információkra hagyatkozni. Noha a diplomáciai kapcsolatok fenntartásában szinte majd mindegyik nem-zetség kapott némi szerepet, közülük sokszor csak azokról van bővebb informá-ciónk, akik valamilyen módon kapcsolatban álltak a lengyel-litván állammal vagy Moszkvával. Természetesen ezek az értesülések mind nagyon értékesek, hiszen általuk rengeteg minden megtudhatunk arról, hogy adott időpontban mely nemzetségek vettek részt a kánság vezetésében. Ha rangsorolni kellene őket, akkor az első és legfontosabb csoportot a karacsi bejek alkották. A karacsi bejek, akiknek a száma kezdetben négy, később ötre majd hatra növekedett, a legjelentősebb nemzetségek vezetői közül kerültek ki. Legfőbb feladataik közé tartozott, hogy a kánválasztó gyűlésen (*kurultay*) a Giráj-dinasztia tagjai közül kiválasszák és beiktassák az új kánt, majd döntésükről értesíteni kellett a Por-tát.⁵⁷⁸ Továbbá helyet foglaltak a káni tanácsban, ahol tanácsaikkal igyekeztek

577 *Gülbün-ü Hânân*, 35. Jagmurcsával kapcsolatban lásd Kołodziejczyk 2011, 301, 483.

578 A kánválasztás és beiktatás menetéről mindösszesen egyetlen, 1608-ból származó, Tokta-

segítséget nyújtani a kánnak.⁵⁷⁹ Egyetlen kán sem lehetett meg a nemzetségfők útmutatása nélkül.⁵⁸⁰ Hatalmuk alapját az adta, hogy a kántól gazdaságilag függetlenek voltak, a legjelentősebb nemzetségek közül mindegyiknek megvolt a maga saját birtoka.⁵⁸¹ Akár az Arany Horda többi utódállamában, a Krími Kánságban is hagyományosan négy karacsi bej volt, de ez a szám nem volt kőbe vésvé, hanem folyamatosan változott, s a 16. században már öt, míg a 17. században már hat karacsi bejvel is találkozhatunk. Nemcsak a számuk változott folyamatosan, hanem a karacsi bejek közé felemelkedő nemzetségek is sokszor rotálódnak.⁵⁸² A karacsi bejeket kezdetben azok a nemzetségek adták, amelyek a 14. század végén és a 15. század első felében telepedtek le a Krím-félszigeten.⁵⁸³ Közülük a legfontosabb a Sirin nemzetség volt, amely már elég korán, a 14. század második felében megtelepedett ott, s ahogy az előző fejezetben már említettem, befolyása azonban messze túlterjedt a Krímen. Ha a Sirinek súlyát szeretnénk szemléltetni, akkor mindennél beszédesebb az, hogy a nemzetség mindenkor vezetője volt a karacsi bejek vezetője (*başkaraçı*), aki a többi karacsi bej nevében jogosult volt összehívni a kánválasztó gyűlést.⁵⁸⁴ Emellett azon kevés krími tatár nemzetség közé tartoztak, amelynek tagjai a Giráj-dinasztiából származó hercegnőkkel házasodhattak.⁵⁸⁵

---

mis Giráj trónra lépéséről szóló rövid beszámolóval rendelkezünk, s ezt Szejjid Muhammed Riza krónikája őrizte meg. Az új kán megválasztása után a Sirin, a Barin, a Szidziut és a Mangit nemzetségek fejei a selyemszőnyegre ültetett Toktamis Girájt a szőnyeg négy sarkánál fogva felemelték, és úgy ültették a dívánban felállított trónra (*Es-Seb'us-Seyyâr*, 126.) A magyar nyelvű fordítást, valamint az átírást lásd Ivanics 2017, 96. Kinevezésükkor minden kán kapott a szultántól egy megerősítő okmányt, két kaftánt, egy ékköves forgóval díszített kalpagot és egy lovat. (Ivanics 1994, 38.) A krími kánok beiktatásával Papp Sándor foglalkozott részletesebben. (Papp 2012, 75–90.)

579 Ivanics 2017, 141.

580 Fisher 1978, 22.

581 Fisher 1978, 22; Ivanics, 2017, 144; Królikowska-Jedlińska 2018, 94.

582 Natalia Królikowska-Jedlińska egy nagyobb táblázatba gyűjtve mutatta be, hogy az 1530-es évektől egészen 1770-ig miként változott a karacsi bejek száma és összetétele. (Królikowska-Jedlińska 2018, 98–99.)

583 Fisher 1978, 7; Sziroecskovszkij 1940, 28.

584 Ivanics 1994, 29.

585 Nyekraszov 1978. A Sirin nemzetség befolyása később sem változott, s a 18. század folyamán is ugyanolyan tekintélyük volt a kánságban, mint a 15. században. *François baron de Tott emlékiratai*, 146.

A 15. század második és a 16. század első felében a Sirinek mellett még további három nemzetség van, amelyek fontos szerepet játszottak a kánság irányításában: a Barinok, az Arginok és a Kipcsakok. Róluk I. Száhib Giráj (1532–1551) krónikásán, Remmal Hodzsán kívül még a lengyel–litván és az orosz diplomáciai iratok révén rendelkezünk információkkal. Mivel mind a lengyel–litván, mind pedig a moszkvai orosz uralkodók pontosan tisztában voltak a kánságban meglévő hatalommegosztás fontosságával, ezért amikor a krími tatárokkal szerződést kötöttek, ragaszkodtak ahhoz, hogy azt ne csak a kán, hanem kalga (később a nureddin), a karacsi bejek, illetve a többi nemzetséggfő is erősítse meg.⁵⁸⁶ Az eskütevők névsorából kiválóan lehet rekonstruálni a karacsi bejeket adó nemzetségeket. Így amikor 1507-ben a lengyel király és litván nagyfejedelem I. Zsigmond (1506–1548) szerződést kötött I. Mengli Girájjal, a dokumentumot esküvel megerősítők között ott találjuk a Sirinek közül Agis bejt, a Barin nemzetségből Devlet Bahti bejt, az Arginoktól Merdan bejt és a Kipcsakok közül pedig Mahmud bejt.⁵⁸⁷ Nem volt ez másként 1515-ben sem, amikor a moszkvai nagyfejedelem, III. Vaszilij kötött szerződést a Krími Kánsággal, akkor pontosan ugyanennek a négy nemzetségnek a vezetőjét találjuk a karacsi bejek között.⁵⁸⁸

A 16–17. században két új nemzetség, a Mangitok és a Szidzsiutok felemelkedésével előbb ötre, majd hatra növekedett a karacsi bejek száma. Ez a két nemzetség később, a 15. század végén költözött be a Krímbe. Kettejük közül a Mangitok tettek szert erősebb pozícióra a kánságban, akik korábban fontos szerepet játszottak az Arany Horda, majd a Nagy Horda irányításában. Súlyukat jól mutatja, hogy I. Száhib Giráj alatt bekerültek a karacsi bejek közé.⁵⁸⁹

Annak ellenére, hogy a 15–16. század fordulóján a Mangitoknak sikerült bekerülniük a krími tatár társadalom elitjébe, sohasem váltak teljesen annak részévé. Akármennyire is jelentős nemzetségnek számítottak a Mangitok a Krími Kánságban, sohasem sikerült igazán integrálódniuk a krími tatár társadalomba.

586 Kołodziejczyk 2011, 482.

587 Kołodziejczyk 2011, 483, 567.

588 Sziroecskovszkij 1940, 29.

589 İnalçık, 1979–1980, 447; *Tarih-i Sahib Giray Han*, 37.

A többi tatár nemzetségtől eltérően a Krímen kívül jelentős hátországgal rendelkeztek a nogajok között, akik a 16. és a 17. század folyamán folyamatosan költöztek át előbb a Krími Kánság, majd az Oszmán Birodalom területére. A nogaj lovasok jelentős erőt képviseltek a steppén, s erről egyetlen kán sem mondhatott le.⁵⁹⁰ A Mangitok szerencsecsillaga tovább emelkedett, és a 17. század első felében a Sirinek mögött megszerezték a második helyet az uralkodó nemzetségek között, kiszorítva korábbi riválisukat, a Barinokat. Ennek ellenére a többi nemzetség szemében mindig is kívülállóknak számítottak, és sohasem bíztak bennük igazán.

A karacsi bejeket adó nagy nemzetségek mellett számos olyan kisebb nemzetség teljesített szolgálatot a kánok mellett, amelyeknek nagy szerepük volt mind az államügyek irányításában, mind a diplomáciai kapcsolatok fenntartásában. Az uralkodó nemzetségekhez hasonlóan ezek egy része is rendelkezett saját gazdasággal, tehát a kánságtól gazdaságilag függetlenek tudtak maradni. Ugyanakkor ahhoz már nem voltak elég erősek, hogy vezetőik bekerüljenek a karacsi bejek közé, így vagy valamelyik karacsi bej, vagy a kán vazallusaként tevékenykedtek.⁵⁹¹

A hagyományos nemzetségi arisztokrácia mellett a kánság irányításában fontos szerepe volt egy olyan rétegnek, amelynek funkciója és működése a Kijevi Rusz utódállamaiban (pl. a Litván vagy a Moszkvai Nagyfejedelemségben) meglévő szolgálattevő nemesség intézményére hasonlít. Ezt a réteget – Sziroecskovszkij szóhasználatát kölcsönvéve – szolgáló bejeknek is nevezhetjük.⁵⁹² Közös bennük, hogy akár a kánság irányításában láttak el feladatot, akár a diplomáciai szolgálatban vettek részt, szorosan kötődtek a kán személyéhez, hiszen a krími tatár elitben elfoglalt pozíciójukat elsősorban a kánnak köszönhatték.⁵⁹³

Ha a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom között fennálló viszonyt szeretnénk jellemezni, akkor számtalan nehézségbe ütközünk, hiszen közös történetük 300 éve alatt rengeteget változott a két állam kapcsolata. Az orosz, majd a szovjet-orosz történetírásban V. D. Szmirnov hatására sokáig tartotta magát

590 Trepavlov 2001a, 132; *Le Khanat de Crimée*, 12.

591 Manz 1978, 306.

592 Sziroecskovszkij 1940, 31.

593 Kołodziejczyk 2011, 457; Manz 1978, 293; Vinogradov 2016, 27.

az a nézet, hogy a Krími Kánság az Oszmán Birodalom vazallusa volt, s mint olyan teljesen alárendelt szerepet játszott. Erre utal Szmirnov fő művének címe, *A Krími Kánság az Oszmán Porta fennhatósága alatt*. Ez azt sugallja, hogy a krími tatárok sohasem voltak érettek arra, hogy saját államuk legyen. Emellett csak jó történet velük azáltal, hogy kikerültek a Porta despotikus és korrump uralma alól, és átléptek az orosz cárok civilizált és jóindulatú hatalma alá.⁵⁹⁴ Ez a nézet ma már egyáltalán nem állja meg a helyét. Elsősorban azért nem, mert nagyon leegyszerűsítő, s noha 17. század második felétől kezdve az Oszmán Birodalom befolyása jelentősen megnőtt a Krími Kánság belügyeibe, a 16. században és a 17. század első felében a két állam kapcsolata jóval összetettebb volt.⁵⁹⁵

Amikor II. Mehmed (1451–1481) csapatai 1453. május 29-én bevették Konstantinápolyt, akkor a szultán nem csupán az ősi bizánci fővárost szerezte meg, hanem a Boszporusz feletti ellenőrzést is. Ezt kihasználva az elkövetkező évek során kiszorította a velencei és genovai hajósokat a Fekete-tengerről, és lépésről lépésre ellenőrzése alá vonta az északi és a déli parton fekvő területeket. Az egyik legfontosabb célpont a Krím-félsziget déli partvidékén fekvő, genovai ellenőrzés alatt álló Kaffa volt. Ezt várost korábban már Hadzsi Giráj is megpróbálta elfoglalni a genovaiaktól, de nem járt sikerrel. Éppen ezért jól jött neki II. Mehmed ajánlata, s 1454-ben az oszmánok és a krími tatárok közös erővel próbálták megkaparintani a várost. Ekkor még nem jártak sikerrel, s az oszmánok csak jó húsz évvel később, 1475-ben Gedik Ahmed pasa vezetésével próbálkoztak újra. Ekkor már sikerrel jártak, s hamarosan megszerezték a többi genovai kézben lévő várost is a félszigeten. Az oszmánok csak és a kizárólag azokat a területeket szállták meg, amelyeket korábban a genovaiak ellenőriztek. Noha a Krími Kánság rovására nem terjeszkedtek, hamarosan Mengli Giráj oldalán bekapcsolódtak a kánságban dúló belháborúba, s a segítségükkel a kán 1478-ban meg tudta szilárdítani a hatalmát. Jóllehet ettől kezdve a Krími Kánság az Oszmán Birodalom érdekszférájához tartozott, azonban viszonyuk teljesen más alapokon nyugodott, mint az Oszmán Birodalomnak Moldvával,

594 Kołodziejczyk 2011, xvi; Fisher 1978, 14.

595 Ivanics 1994, 19; Ivanics Mária szerint a 17. század közepéig inkább szövetségi, mintsem vazallusi kapcsolat volt a két állam között. (Ivanics 2017, 36.)

Havasalfölddel és az Erdélyi Fejedelemséggel való kapcsolata. Ezt a helyzetet két tényezőre lehet visszavezetni. Először is a Krími Kánság szunnita muszlim állam volt; másodsor a Giráj-dinasztia családfája sokkal tekintélyesebb volt az oszmánokénál. Ennek köszönhetően a krími kánoknak nemcsak hogy adózniuk nem kellett, de a kaffai kikötő vámbevételének terhére a Portától rendszeres évjáradékot kaptak. Mindezt cserébe csak három dolgot vártak el tőlük. A legelső, hogy lehetőség szerint mindig olyan ember kerüljön a trónra, aki a végsőkig lojális marad az Oszmán Birodalomhoz. A második, hogy a tatárok ne fenyegetik a birodalom birtokait a Krím-félszigeten. A harmadik, hogy hadjáratok idején, lehetőleg a kán személyes részvételével, kellő számú katonai segéderőt biztosítsanak.⁵⁹⁶ A Giráj-dinasztia kivételezett helyzetéért cserébe kizárólag a vérével adózott. Nézeteltéréseik egy része is rendszerint abból származott, hogy a kánok nem mindig voltak hajlandók eleget tenni ennek az elvárásnak, pedig a Porta befolyását egyetlen kán sem hagyhatta figyelmen kívül.

A 16. század első felében a krími kánok lényegében a karacsi bejek és az oszmán uralkodók között létrejött konszenzus eredményeként kerültek hatalomra. Éppen ezért (elméletben) minden kánnak elemi érdeke volt, hogy egyik felet se idegenítse el magától. Ahhoz, hogy egy kán folyamatosan hatalmon maradjon, szüksége volt a karacsi bejek támogatására. Amint már említettem, a nemzet-ségfők szerepe nem csupán arra korlátozódott, hogy az új kánt trónra emeljék, hanem vele közösen irányították az országot. Éppen ezért a krími uralkodóknak nemcsak a Portával kellett jóban lenniük, hanem a karacsi bejekkel is fenn kellett tartaniuk a jó viszonyt. Ha e két feltétel közül vagy egyik vagy másik nem teljesült, akkor a kán hatalma könnyen megingott. Remmal Hodzsa I. Száhib Girájról szóló krónikájában mindkettőre találunk példát, hiszen a kán nemcsak a karacsi bejekkel különbözött össze, hanem uralkodása vége felé Szulejmánnal is. A probléma gyökerei oda nyúlnak vissza, hogy Száhib Giráj, aki Szaádet Girájhoz hasonlóan Szulejmán szultán és a karacsi bejek között fennálló meg egyezés keretében került Iszlám Giráj helyére, megpróbálta megváltoztatni az addigi rendet, és az oszmánokéhoz hasonló abszolút hatalmi rendszert szeretett

596 Ínalcik 1979-1980b, 459.

volna kiépíteni. A kán durva despotikus módszereivel fokozatosan elidegenítette magától a krími arisztokráciát, akiknek az sem nyerte el tetszését, hogy a hadakozások során a hagyományos krími haderő helyett egyre inkább a puskásokra és a janicsárookra támaszkodott.⁵⁹⁷ Remmal Hodzsa elbeszélése szerint még az 1538-as moldvai hadjárat alatt úgy elmérgesedett Száhib Giráj és a karacsi bejek kapcsolata, hogy azok úgy döntöttek, helyére Szaádet Giráj fiát, Ahmed Girájt ültetik.⁵⁹⁸ Ekkor azonban még sikerült elsimítani az ellentétet. Száhib Giráj uralkodásának vége felé azonban ismét megromlott a kán és a bejek viszonya, s ennek az lett a következménye, korábban a Portán kezesként élő Devlet Girájt Szulejmán a karacsi bejek támogatásával 1551-ben megtette krími kánnak.⁵⁹⁹ Valószínűleg a szultánnak nem volt ellenére ez a csere, mert amikor 1546-ban segédcsapatokat kért Száhib Girájtól egy Irán elleni hadjáratához, akkor az visszatúsította a szultán óhaját. Később, 1547-ben Szulejmán megismételte kérését, de a kán fejenként ötezer akcsét kért embereinek, mivel azok az iráni fronton nem szerezhettek zsákmányt, enélkül viszont nem voltak hajlandók hadba vonulni. Ezek az események természetesen megmérgezték a kán és a szultán közötti légkört, ezért Szulejmán könnyű szívvel mondhatott le róla. Kapcsolatuknak az sem tett jót, hogy a kán egyre kevesebb tisztelettel viseltetett a portai követekkel szemben. Több alkalommal összeütközésbe keveredett a kaffai beglerbéggel, akitől elvitatta, hogy fennhatósága kiterjedne a város falain túlra. Ennek következtében az a meggyőződés alakult ki a szultánban, hogy Száhib Giráj meg akarja kaparintani a félszigeten fekvő oszmán területeket.⁶⁰⁰

A karacsi bejek és a szultán között létrejött egyezség sokszor teljesen hiábavalónak bizonyult, mert az uralkodó dinasztia alulmaradó tagjai sok esetben nem fogadták el a kialakult helyzetet. Mivel a kánságon belül nem mindig találtak partnert hatalmi törekvéseik megvalósításához, ezért kénytelenek voltak az ország határain túl körbenézni. Először a Krím-félszigeten kívül élő, de a kánsághoz szorosán kötődő nogajok és cserkeszek jöhettek szóba, akiktől a Giráj-dinasztia

597 Ínalcık 1979–1980b, 464.

598 *Tarih-i Sahib Giray Han*, 27.

599 Ínalcık 1979–1980b, 448; *Umdetü't-ahbâr*, f. 283.r.

600 Ínalcık 1979–1980b, 450–451, 464.

gyakran kért segítséget. Másodszor a Portára számíthattak, ahol nemcsak a szultánt igyekeztek maguknak megnyerni, hanem a környezetében tartózkodó főembereket is; de ez nem kevés veszélyt rejtett magában. Bár a 16. század első felében a jelenség még nem terjedt el annyira, de néhány alkalommal azért előfordult, hogy a portai főemberek megkíséreltek hasznot húzni a kánságban dülő belviszályokból, ezzel is erősítve saját pozícióikat a Portán. Erre jó példa Száhib Giráj és a nagyvezír, Rüsztlem pasa konfliktusa. A pasa, aki nem kedvelte különösebben a kánt, a saját helyzetét Száhib Giráj elmozdításával és saját jelöltjének hatalomra juttatásával akarta megerősíteni. Célja elérése érdekében folyamatosan a kán ellen hangolta a szultánt, de nem járt sikerrel.⁶⁰¹ A harmadik esetben a dzsingiszida leszármazottak a szomszédos, sokszor ellenséges országok alattvalóitól próbáltak meg segítséget szerezni. Így tett például Iszlám Giráj is, aki 1529-ben Osztafij Daskovics czerkasy-i sztarosztától kért és kapott támogatást Szaádet Giráj ellen.⁶⁰² II. Mehmed Giráj halála után 1585-ben a fiai, Murád Giráj, Szafá Giráj és Szaádet Giráj elmenekültek a Krímből. Szaádet Giráj és Szafá Giráj Dagesztánba mentek, Murád Giráj Asztrahánon keresztül Moszkva felé vette az útját. Miután Murád Giráj Moszkvában menedéket talált, a cár Asztrahánba küldte őt, és ott tartotta arra az esetre, ha az oroszok sikeresen be tudnának avatkozni a Krímben dülő belharcokba. Eközben a másik fia, Szaádet Giráj szövetséget kötött a Nogaj Horda vezetőjével, Urusszal, majd feleségül vette egyik leányát. Urusz kapcsolatainak köszönhetően megszerezte a nogajok és a doni kozákok pártfogását. Ilyen háttérrel már nyugodtan elindulhatott Gázi Giráj ellen, de az akció kudarccal zárult, így ismét el kellett hagynia a kánságot. II. Gázi Giráj viszont elébe ment rokonai ismétlődő próbálkozásainak, és amnesztiát hirdetett, amellyel csak Szafá Giráj élt, aki visszatérése után Baht Giráj helyére lépve nureddin lett.⁶⁰³

A 16. század utolsó két évtizedében jelentős változás következett be abban a gyakorlatban, hogy a karacsi bejek megválasztják az új kánt a Girájok közül, döntésükről értesítik a szultánt, aki ezt jóváhagyja. Ennek háttérében az állt, hogy a Girájok a század közepén jelentős pozíciókat veszítettek Kelet-Európá-

601 Gökbilgin 1973, 30–31.

602 Kołodziejczyk 2011, 69–70. *Hetmani zaporoscy*, 2010, 69–70.

603 Novoszelszkij 1948, 34–35; Kortepeter 1966b, 144–148.

ban. 1552-ben IV. Iván csapatai bevették Kazánt, 1556-ban pedig Asztrahánt, majd 1559-ben az előretörő orosz csapatok már ott masíroztak a Krím-félsziget közvetlen közelében, Özünél.⁶⁰⁴ Noha ekkor az orosz állam még nem volt elég erős ahhoz, hogy a kánságra döntő csapást mérjen, a Giráj-dinasztiának hatalma megtartásához egyre nagyobb szüksége volt az oszmánok támogatására. Természetesen a szultáni udvar az első adandó alkalommal kihasználta ezt a helyzetet. Erre II. Mehmed Giráj (1577–1584) idején került sor. A Porta és a Krími Kánság között kialakult konfliktus oda vezethető vissza, hogy az oszmán-szafevida háború (1578–1590) idején a krími tatároknak újfent ki kellett venni részüket a háborús erőfeszítésekből. Ezzel összességében még nem lett volna gond, hiszen II. Mehmed Giráj a csapatai élén részt vett a hadműveletekben. Az viszont már egyáltalán nem tetszett neki, hogy a fronton töltse a téli időszakot is. A kán, aki nem véletlenül érdemelte ki a *szemiz*, azaz a kövér jelzőt, túlsúlya miatt egyre nehezebben tudott eleget tenni kötelezettségeinek. Amikor 1583-ban a Porta felszólította, hogy ne térjen haza a Krímbe, hanem töltse a telet az iráni fronton, ezt nemcsak hogy megtagadta, hanem az egyik krónika szerint felettébb sértő stílusban válaszolt a szultánnak.⁶⁰⁵ Ez bőven elég volt ahhoz, hogy a Porta megszabaduljon tőle, a helyét pedig egyik testvére, Iszlám Giráj kapta meg. Mivel Mehmed Giráj nem akarta elfogadni a szultáni udvar döntését, ezért fegyverrel szállt szembe az oszmánokkal. A Porta az iráni frontról átvezényelt katonák élére kinevezett Özdemiroglu Oszmán pasát bízta meg azzal, hogy leszámoljon vele.⁶⁰⁶ Mehmed Giráj kívülről, a nogajoktól kért segítséget, de a támadással nem ért el semmit. Miután a Krímet elhagyta, menekülés közben testvére, Alp Giráj kalga utolérte őt, és megfojtatta.⁶⁰⁷ A szakirodalom a II. Mehmed Giráj halála utáni időszakot egységesen fontos fordú-

604 Erről az első részben, Dymitr Wiśniowiecki hadjárata kapcsán írtam bővebben.

605 *‘Umdetü’t-ahbâr*, f. 284.v.

606 Uo.

607 Ivanics 1994, 54; Szmirnov 2005, 330; *Gülün-ü Hânân*, 43; *Es-Seb’us-Seyyâr*, 104. Egy kivétellel ez a változat szerepel minden tatár krónikában. Az *‘Umdetü’t-ahbâr* szerint Mehmed Girájt azok a zaporozsjei kozákok ölték meg, akikkel korábban jó kapcsolatot ápolt. Halála után levágott fejét elküldték az új kánnak, II. Iszlám Girájnak. (*‘Umdetü’t-ahbâr*, f. 284. v.)

lópontnak tekinti a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom kapcsolatában. A következő kán, II. Iszlám Giráj (1584–1588) alatt vezették be azt a gyakorlatot, hogy a hagyományos pénteki ima (*hutbe*) során a szultán nevét előbb említették, mint a kánét.⁶⁰⁸ Mivel a pénteki ima az iszlám jog szerint a pénzverés mellett egy muszlim uralkodó hatalmának egyik legfontosabb megtestesítője volt, ezért itt jól tetten érhető az oszmán befolyás erősödése. Ez viszont egyáltalán nem azt jelentette, hogy ettől kezdve a Porta azt tehetett, amit csak akart. A krími pénzekben természetesen továbbra is a kánok neve szerepelt, és nem a szultáné.⁶⁰⁹ Az oszmánok helyzetét jelentős mértékben megkönnyítette, hogy az elmozdított kán fegyveresen is szembeszállt a birodalommal. Az következő évtizedekben ha egy kánt eltávolítottak a hatalomból, akkor az rendszerint azért következett be, mert az illető vagy nem tett eleget a katonai kötelezettségeinek, vagy ha teljesítette is azokat, akkor azzal a szultáni udvar oly mértékben elégedetlen volt, hogy az a trónjába került.

Hiába nőtt meg a Porta befolyása a kánságban, ebben az időszakban egy-egy kán letétele és megválasztása továbbra sem mehetett végbe a nemzetségek bejegyzése nélkül. Ezt jól példázzák II. Gázi Giráj (1588–1596, 1597–1608) leváltásának és másodszori kinevezésének körülményei. Ez az incidens azért is figyelemre méltó, mert az Oszmán Birodalom befolyásának felerősödését nemcsak azon lehet lemérni, hogy a pénteki imában a szultán neve került előre, hanem azon is, hogy az oszmán uralkodó elitben lezajló változások miként hatottak a kánság belügyeire. Száhib Giráj esetében már utaltam rá, hogy a portai főemberek megpróbálták leváltani őt, de ekkor, a 16. század első felében a kán pozíciója jóval erősebb volt annál, hogy ilyen horderejű akciót kívülről véghez lehessen vinni. Azonban a tizenöt éves háború időszaka ezen a téren is újat hozott. A Magyarországon zajló harcokban természetesen a krími tatárok is kivették részüket, s hol a kán, hol pedig a kalga vezetésével sokszor még a teleket is itt töltötték. Ennek a konfliktusnak a gyökerei az 1596-os mezőkeresztesi csatát követő eseményekhez vezetnek minket vissza. Történt ugyanis, hogy a győztes csatában fontos szerepet játszó Csigalazáde Szinán pasát III. Murád (1595–1603) szultán

608 Ivanics 1994, 54; Kołodziejczyk 2011, 106; Szmirnóv 2005, 331.

609 Ivanics 1994, 54.

Ibrahim pasa helyébe kinevezte nagyvezírré. Szinán pasa ugyan csupán néhány hónapig töltötte be ezt a posztot, de ezt az időt arra használta, hogy a pozícióját megerősítse. Első lépése az volt, hogy a csatától távolmaradó Gázi Girájt letette, a trónra pedig testvérét, Feth Giráj kalgát nevezte ki, aki a kán távollétében a sereget vezette. Feth Giráj kezdetben nem akarta elfoglalni a trónt, s Naima krónikája arról tanúskodik, hogy úgy kellett rákényszeríteni, hogy elfogadja Gázi Giráj helyét.⁶¹⁰ Feth Giráj vonakodása egyáltalán nem volt véletlen, hiszen nem sokkal később újabb fordulat következett be, s ez roppant kellemetlenül érintette őt: Csigalazáde Szinán pasát leváltották, és ismét Ibrahim pasa kapta meg a nagyvezíri posztot. A régi-új nagyvezír elődjénél sokkal óvatosabban járt el ebben a felettébb kényes szituációban, és nem váltatta le rögtön Feth Girájt. A többi vezírral és más főméltóságokkal együtt tárgyalásokba kezdett. A tanácskozás résztvevői úgy látták, hogy a helyzet előbb-utóbb lázadáshoz fog vezetni, amennyiben Gázi Giráj ragaszkodik a trónhoz, hiszen a krími tatárok továbbra is hűségesek voltak hozzá.⁶¹¹ Éppen ezért a müteferrikák vezetőjét, Cserkesz Handan agát bízták meg azzal, hogy belátása szerint oldja meg az ügyet. Ő a tanács tagjaitól két megerősítő dokumentumot vett át, akik úgy rendelkeztek, hogyha az aga azt tapasztalja, hogy a tatárok inkább Gázi Girájt támogatják, akkor neki adja oda az okmányt. Ha azonban Feth Giráj felé billen a mérleg nyelve, akkor az ő pozícióját erősítse meg, Gázi Girájt pedig küldje be a Portára.⁶¹² Miután Cserkesz Handan aga megérkezett Kaffába, azonnal találkozott az éppen hajóra szálló Gázi Girájjal. Ettől kezdve az aga nem a kapott parancs szerint járt el, hanem egyből odaadta neki a megerősítő levelet.⁶¹³ Mivel Feth Giráj nem akart lemondani a trónról, ezért közte és Gázi Giráj között hosszas vita bontakozott ki a részükre kibocsátott kinevező okmányok érvényességéről, s ezzel együtt a tatárok is két csoportra szakadtak. A helyzetet végül a kaffai mufti, Mevlana Azaki oldotta meg, aki hosszas jogi csűrés-csavarás után Gázi Girájt nyilvánította ki

610 *Târih-i Nâ'imâ*, I. 124; Ivanics 1994, 92–93.

611 „Çün Gâzi Giray'ın hanlığa rağbeti ve Tatar ile ülfeti ve umûm Tatarlar'ın kendüye hüsni itâ'at ukalâ ve mükelâ vezûh bulup hanlık Feth Giray'da kalır ise bâ'is-i finte olup” (*Târih-i Nâ'imâ*, I. 124–125.)

612 *Târih-i Nâ'imâ*, I. 125; Ivanics 1994, 94.

613 *Târih-i Nâ'imâ*, I. 125.

törvényes uralkodónak.⁶¹⁴ Azonban még ez sem hozott azonnali megnyugvást, mert Feth Giráj nem akarta elfogadni a kialakult helyzetet. Ez viszont oda vezetett, hogy Gázi Giráj nemcsak őt gyilkoltatta meg, hanem vele együtt gyermekeit és mindazokat, akik az elmúlt néhány hónap során exponálták magukat a kánság vezetésében.⁶¹⁵

II. Gázi Giráj trónfosztásának van még egy érdekes mozzanata, s erre egy másik oszmán krónikás, Musztafa Szelánikí hívja fel a figyelmünket. Leváltásakor Gázi Giráj a nagyvezírhez írott tiltakozásában három esetet sorol fel, amikor egy kánt meg lehet fosztani a tróntól: először, ha kenőpénzt (*irtişâ'*) fogad el; másodsor, ha a rájával szemben jogtalanságot követ el; harmadszor, ha fellázad a szultán ellen.⁶¹⁶ Ahhoz, hogy megértsük, miért olyan furcsa II. Gázi Giráj érvelése, érdemes visszatérni II. Mehmed Giráj leváltásának körülményeire. Amikor a kán hírért vette, hogy el akarják őt távolítani, akkor egy felháborodott hangú levélben kérte számon az udvart. Úgy vélte, hogy őt senki sem válthatja le, hiszen a muszlim jog szerint törvényes uralkodónak számít: saját nevére veret pénzt, és a pénteki imában az ő nevét említik először.⁶¹⁷ Éppen ezért ez a rövid bejegyzés roppant becsapós, hiszen azt sugallja, hogy bő egy évtizeddel II. Mehmed Giráj bukása után gyökeresen megváltozott a világ a Krími Kánságban. Ez a hang, amelyen Szelánikí közvetítése révén Gázi Giráj megszólal, jobban hasonlít azoknak a kinevező iratoknak (*berât-i hümayûn*) a hangvételére, amelyeket a krími uralkodók kaptak. Az első ismert kinevező irat utolsó részében, amelyet II. Dzsánibek Giráj (1610–1623, 1628–1635) kapott 1628-ban, világosan le van írva, hogy a kánnak az alattvalókkal igazságosan kell bánnia, a törvénytől (*şer*) nem szabad eltérnie, továbbá a krími előkelők ne lázadjanak fel a kán ellen.⁶¹⁸

Miután Gázi Giráj ismét megszerezte a hatalmat, új kalgát és nureddint választott maga mellé, akik ekkor még a testvérei közül kerültek ki: a kalga Szelámet Giráj, a nureddin pedig Devlet Giráj lett, de egyikük sem örülhetett

614 Uo.

615 *Târih-i Nâ'imâ*, I. 126. Ivanics 1994, 99-100; Szmirnov 2005, 335–336.

616 *Tarih-i Selânikî* II. 664.

617 Ivanics 1994, 53–54.

618 Papp 2011, 28–29. Az eredeti szöveget lásd *Mecmû 'a-i münşe'ât-tü s-selâtîn*, II. 136.

sokáig az újonnan kapott tisztségnek.⁶¹⁹ Devlet Girájt később megölette, Szelámet Giráj pedig elmenekült Anatóliába, ahol bekapcsolódott a dzseláli felkelésbe.⁶²⁰ Gázi Giráj ezek után a saját fiait, Toktamis Girájt és Szefer Girájt vette maga mellé.⁶²¹ Kettejük közül Toktamis Girájból szeretett volna kánt faragni, s minden eszközzel igyekezett megerősíteni az ifjú kalga pozícióját. Halálát követően a karacsi bejek teljesítették akaratát, és a megüresedett trónra Toktamis Girájt választották meg. Ám az ifjú dzsingiszida ellenfelei addig rágalmazták őt I. Ahmed (1603–1617) előtt, amíg a szultán le nem váltotta, s a helyére ki nem nevezte Szelámet Girájt.⁶²² A nemzetségfőknek azért sem sikerült II. Gázi Giráj akaratának érvényt szerezni, mert a Porta nem fogadta el Toktamis Giráj megválasztását.⁶²³ Naima szerint a szultáni udvarban azzal utasították el Toktamis Giráj megválasztását, hogy ő még túl fiatal (*hadâset-i sinni sebebîyle*). A helyébe a Rumeli Hiszárban „vendégeskedő” korábbi kalgát, Szelámet Girájt jelölték ki, akinek időközben megbocsátották, hogy részt vett a dzseláli felkelésben.⁶²⁴ Kalgának Mehmed Girájt nevezték ki, aki ekkor, 1608 áprilisában szintén az Oszmán Birodalom vendégszeretét élvezte. Szelámet Girájt (1608–1610) hajón vitték Kaffába, Mehmed Giráj pedig a Fekete-tengerhez közel eső szárazföldi úton haladt hazafelé. Amikor Toktamis Giráj megtudta, hogy a Porta a karacsi bejek döntése ellenére nem ismerte el őt, akkor testvérével, Szefer Girájjal együtt váltott lovakon elindult Konstantinápoly felé. Az út során Akkerman közelében összetalálkozott Mehmed Girájjal, aki nem sokat teketóriázott, hanem testvérével együtt nyomban megölette.⁶²⁵

Ez az eset nem tett jót a frissen trónra került Szelámet Giráj és Mehmed Giráj kapcsolatának.⁶²⁶ Az első hónapok konfliktusmentesen teltek, és hamarosan csatlakozott hozzájuk Mehmed Giráj testvére, Sáhin Giráj, akit Szelámet Giráj

619 *Gülbün-ü Hânân*, 47.

620 *Tevârih-i Dešt-i Qıpçaq*, 40.

621 *Gülbün-ü Hânân*, 47.

622 *Es-Seb'us-Seyyâr*, 126.

623 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 340

624 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 341.

625 Uo.

626 Uo.

kinevezett nureddinnek.⁶²⁷ Viszonyuk akkor romlott meg, amikor a kán fülébe jutott, hogy Mehmed Giráj szervezkedik ellene, és az életére tör. Emiatt Szelámet Giráj meg akart szabadulni tőlük, de a két testvér nem várta meg, amíg leszámol velük, hanem menedéket kértek a cserkeszektől, akikkel aztán közösen több alkalommal betörték a kánságba.⁶²⁸ A helyükre később a dinasztia két másik tagja, Dzsánibek Giráj és Devlet Giráj került. Két év múlva meghalt Szelámet Giráj, akit a kalga, Dzsánibek Giráj követett, de a trónra lépése körül rengeteg kérdőjel akad. Ha Naima krónikáját vesszük alapul, akkor a hatalomváltás viszonylag simának tűnik. Ugyanakkor egy másik történetíró, Szejjid Mehmed Riza beszámolója alapján Dzsánibek Giráj beiktatása már korántsem látszik ennyire békésnek. Ő úgy értesült, hogy Szelámet Giráj halálát követően Mehmed Giráj és Sáhin Giráj visszatért a Krímbe, és támadást intézett Dzsánibek Giráj ellen, majd megostromolta Kaffát. Végül egyik akciójuk sem hozta meg a kívánt eredményt, s ismét kénytelenek voltak elhagyni a Krímet. A Portán megbocsátottak Mehmed Girájnak, aki évjáradékot kapott, majd Gallipoliban telepedett le, míg Sáhin Giráj Iránban keresett menedéket.⁶²⁹

Hasonló tartalmú, de jóval alaposabb leírással találkozhatunk Ridvánpaszadénál, s erre azért érdemes odafigyelni, mert tökéletesen bemutatja, hogy a szultáni udvarban miként kezelték a krími kánválasztások ügyét. Ridvánpaszáde szerint amikor Mehmed Giráj és Sáhin Giráj hírért vették, hogy Szelámet Giráj kiszáradás következtében meghalt, néhány ezer cserkesz katonával egyetemben visszatértek a félszigetre, ahol Mehmed Giráj trónra lépett, Sáhin Girájból pedig kalga lett. Mivel Mehmed Giráj a szultán akarata ellenére került hatalomra, beiktatását érvénytelenítették, a helyére pedig kinevezték Dzsánibek Girájt.⁶³⁰

A szultán jóváhagyása ellenére Dzsánibek Giráj nem tudta azonnal elfoglalni a trónt, mert testvérével, Devlet Girájjal együtt el kellett menekülniük Mehmed Giráj és Sáhin Giráj elől, akik egy nagyobb csapattal Kaffáig üldözték

627 Uo. *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 40.

628 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 40.

629 *Es-Seb'us-Seyyâr*, 129.

630 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 42.

őket. Dzsánibek Giráj és Devlet Giráj visszavonult a kaffai várba, amelyet Mehmed Giráj csapatai teljesen körbevettek. Mehmed Giráj tárgyalásokba kezdett a kaffai beglerbéggel, akitől azt követelte, hogy adja ki neki Dzsánibek Girájt és Devlet Girájt, különben megtámadja a várost. A megbeszélések során arra hivatkozott, hogy Szelámet Giráj halála után ő örökölte meg a Kipcsak-pusztá⁶³¹ trónját, amelyet már el is foglalt, s legitim uralkodóként azt követelte, hogy a bég adja ki neki a két szökevényt.⁶³² A beglerbég válaszában a szenioritás elvére hivatkozva kifejtette, hogy a krími trónt mindig a nemzetség legidősebb tagjának kell megkapnia, de ehhez szükség van a szultán megerősítésére, s ezt eddig minden krími uralkodó megkapott. Amíg Mehmed Giráj és Sáhin Giráj őseik szokásait folyamatosan lábbal tiporják, addig semmi esélyük nincs arra, hogy hatalomra kerüljenek. Azonban ha megtartják ezeket, és engedelmessé válnak a szultán akarátának, akkor Mehmed Girájból egyszer még kán lehet. Ugyanakkor a pasa kereken megtagadta, hogy kiadja neki Dzsánibek Girájt és testvérét, mivel Kaffa nem a kánság területén fekszik.⁶³³ Mehmed Giráj roppant éles hangú válaszlevélben vitatta az Oszmán Birodalomnak azt a jogát, hogy beleszóljon a kánság belügyeibe és a kán megválasztásába. Nem érti, hogy miért kell neki a Portától hozzájárulást kérnie ahhoz, hogy trónra lépjen, amikor a Kipcsak-pusztá trónja az ő öröksége.⁶³⁴ Ezek után a pasa nem kívánt foglalkozni Mehmed Girájjal, hanem Dzsánibek Giráj útját igyekezett egyengetni. Ígéretet tett neki, hogy hatalomra segíti őt, és engedelmességre bírja a tatárokat. Cserébe viszont a kánság négy, a pasa és az udvar által támasztott feltételnek kellett megfelelnie. Az első feltétel, hogy ne térjen el a régi törvényektől és a régi szokásoktól. A második, hogy féltékeny, rosszakarató társakat ne vegyen maga mellé. A harmadik, hogy az uralkodás során tartózkodjék a hirtelenségtől, s minden ügyben körültekintően járjon el. A negyedik – s a Porta szemszögéből nézve talán ez a legfontosabb – az, hogy mindig engedelmessé válnak a szultánnak, s

631 A *Dešt-i Kıpçak*, vagyis a Kipcsak-pusztá alatt ebben az időszakban a Fekete-tenger északi partvidékétől beljebb, az Irtisig elterülő füves pusztát értették. A Krími Kánság fennhatósága természetesen nem ért el az Urálon túlra. (Ivanics 1994, 216–217.)

632 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 42.

633 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 42–43.

634 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 44.

legyen hozzá hűséges.⁶³⁵ Dzsánibek Giráj hatalmának megszilárdításához szükség volt az oszmán csapatok hathatós támogatására, mert Mehmed Giráj semmi esetre sem akart lemondani a trónról. Jóllehet megpróbálta bevenni Kaffát, de az akció eredménytelensége miatt neki és testvérének ismét el kellett menekülnie. Sáhín Giráj ekkor Iránba ment, ahol hosszú éveket töltött a perzsa uralkodó, I. Abbász (1587–1629) udvarában. A 17. század első felét bemutató oszmán krónikák lényegében hasonlóan számolnak be Sáhín Giráj sorsáról, Mehmed Giráj további életéről azonban több változat maradt fent. Ridvánpasazáde szerint egy időre Moszkvában talált menedéket, majd évekkel később továbbállt onnan, és az Oszmán Birodalomba ment, ahol fényes külsőségek között, rangjának megfelelően fogadták őt, majd egy palotában helyezték el.⁶³⁶ Naima Ridvánpasazádéhoz hasonlóan arról tesz említést, hogy Mehmed Girájt mindenütt nagy megbecsüléssel fogadták, de szerinte a végén nem egy palotában, hanem a Hét Toronyban őrizték tovább.⁶³⁷ Ezt követően éveken keresztül csend és béke honolt a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom között, jóllehet a felszín alatt néha forrtak az indulatok. Dzsánibek Giráj uralkodásának első időszakában gondosan teljesítette katonai kötelezettségeit, és egyaránt részt vett mind az 1620-1621-es lengyel–oszmán háborúban, mind az iráni hadjáratban. Ekkor azonban két olyan esemény következett be, amely alaposan megrengette Dzsánibek Giráj hatalmát. 1623. február 5-én a Porta Mere Hüszejn pasa személyében új nagyvezírt nevezett ki, aki Csigalazáde Szinán pasához hasonlóan úgy próbálta a saját pozícióját megerősíteni, hogy beavatkozott a kánság belügyeibe. Leváltatta Dzsánibek Girájt, a helyébe pedig odaültette a Rodoszon időző Mehmed Girájt.⁶³⁸ Azonban Dzsánibeket nem volt olyan egyszerű eltávolítani, ehhez mindenképpen találni kellett valami indokot. Naima szerint az iráni hadjárat során egy Erdebil közelében lezajlott ütközetben, amelyben Dzsánibek Giráj is részt vett, a tatár–cserkesz–török csapatok hatalmas vereséget szenvedtek az irániaktól. Ezt használták ki Dzsánibek Giráj portai ellenfelei,

635 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 45.

636 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 47–53, 56

637 *Tārih-i Nā'imā*, II. 397, 441–442.

638 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 57; *Gülbün-ü Hānān*, 56; *Umdetü't-ahbār*, f. 286.r.

akik a kudarcra hivatkozva elérték, hogy a szultán megfossa őt hatalmától.⁶³⁹ Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a Portán bekövetkezett változások ellenére az előző szultán, II. Oszmán már a chocimi csata idején is felettébb elégedetlen volt Dzsánibek Giráj és a krími tatárok katonai teljesítményével. Ezek után a nagyvezír kihozatta Mehmed Girájt Rodoszról, és útnak indította Bahcsiszerrájba, Dzsánibek Giráj pedig bőséges javadalmazás mellett Rodosz szigetére került.⁶⁴⁰

Nem telt bele egy év, amikor a Portán úgy döntöttek, hogy leteszik Mehmed Girájt, és visszaüldetik Dzsánibek Girájt. A leváltásához vezető tényezők közül itt most csak kettőt emelek ki. 1623. szeptember 10-én I. Musztafát IV. Murád (1623–1640) követt a trónon. Az új szultán első lépése az volt, hogy megfosztotta Mere Hüszejn pasát tisztségétől, közvetlenül utána pedig el akarta távolítani Mehmed Girájt is a kánság éléről.⁶⁴¹ A kán bukását nemcsak a Portán bekövetkezett változások sietették, de helyzetének az sem kedvezett, hogy az az egy év, amelyet a trónon töltött, aggodalommal töltötte el a portai főembereket. Miután 1623-ban Mehmed Girájt beiktatták, hazahívta Sáhin Girájt Iránból, akit azon nyomban kinevezett kalgának. Ez az intézkedés azonban nem tetszett a Portának. Naima beszámolója szerint a kalga személyét felettébb gyanússá tette az a körülmény, hogy korábban I. Abbász sah testőrségében szolgált, ahol megismerkedett a síizmussal, hatása alá került, majd visszatérése után elkezdte terjeszteni az eretnek tanokat.⁶⁴² Mindeközben nem szakította meg kapcsolatait Abbással, hanem élénk levelezést folytatott vele.⁶⁴³ De nemcsak ez a körülmény keltett riadalmat a Portán. Krónikájában Naima megemlíti, hogy Mehmed Giráj többször összeütközésbe került a tatár előkelőkkel, mert nem

639 *Tārih-i Nā'imā*, II. 558. Küpeli 2014, 114. Bár ez a következő fejezet témája, de annyit hozzá kell tenni, hogy II. Dzsánibek Giráj pozícióinak az sem tett jót, hogy kapcsolata megromlott a budzsaki tatárok egyik vezetőjével, Kantemir mirzával, s folyamatosan egymás ellen intrikáltak. Ugyanis a portai főemberek között nemcsak Dzsánibek Giráj rendelkezett jó kapcsolatokkal, hanem Kantemir mirza is. (Skorupa 2004, 251.)

640 *Tārih-i Nā'imā*, II. 558. A leváltott kán számára a Csirmeni szandzsákban jelöltek ki birtokot. *Umdetü't-ahbâr*, f. 286.r.; *Es-Sebus-Seyyâr*, 130.

641 Gülbün-ü Hānān, 56.

642 *Tārih-i Nā'imā*, II. 559.

643 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçaq*, 60.

tartotta tiszteletben a korábbi kánok törvényeit. Egy idő után elhanyagolta a kormányzati teendőket, a hatalom pedig szép lassan kicsúszott a kezéből, ezáltal a kalga fokozatosan átvette az irányítást.⁶⁴⁴ Naima szóhasználatát kölcsönvéve, Sáhín Giráj „birtokába vette a tatárokat”, nem akart a korábbi gyakorlat szerint uralkodni, és nem volt tekintettel az Oszmán-ház igényeire, mindemellett roppant arrogánsan viselkedett.⁶⁴⁵ Hatalmát arra használta, hogy vélt vagy valós sérelmeit megtorolja. Azt az embert, akit korábban II. Gázi Giráj azzal bízott meg, hogy felkutassa őt, majd a színe elé vigye, lefogatta és felnégyeltette.⁶⁴⁶ Módszerei nagy felháborodást váltottak ki a mirzák között, akik közül többeket megfosztott szállásterületeiktől, majd kivégeztette őket.⁶⁴⁷ IV. Murád szultán trónra kerülése után a nagyvezír leváltásával együtt természetesen Mehmed Giráj pozíciója is megrendült. Az új szultán hamarosan kihozatta a Rodoszon fogva tartott Dzsánibek Girájt, azonban ez még önmagában kevésnek bizonyult, mert a kinevezéséhez szükség volt a tatár előkelők közreműködésére is. Éppen ezért a szultán levelet küldött a Sirineknek és a többi tatár mirzának, hogy csak és kizárólag az újra kinevezett Dzsánibek Girájnak engedelmesséjenek, a testvéreknek pedig egyáltalán ne segítsenek.⁶⁴⁸ Dzsánibek Giráj mellé beosztották Haszán pasa nagyvezírt, Musztafa aga kapudzsibásit és Ibrahim pasát, akik egy négy hajóból álló konvojjal elindultak Kaffába.⁶⁴⁹ Természetesen Mehmed Giráj és Sáhín Giráj sem maradt tétlen: összegyűjtötték az embereiket,

644 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 559. A siitákkal, különösen az iráni siitákkal való barátkozás nagyon súlyos vádnak számított az Oszmán Birodalomban. A Giráj-dinasztia tagjai közül nem Sáhín Giráj volt az egyetlen, akit eretnekséggel vádoltak meg. 1523-ban a Sirinek vezetésével I. Mehmed Giráj (1515–1523) ellen szervezkedő krími tatár arisztokrácia tagjai levelet küldtek Konstantinápolyba. Noha a címzésből nem derül ki egyértelműen, nem elképzelhetetlen, hogy a levelet a kán öccsének, a Konstantinápolyban tartózkodó Szaádet Girájnak írták. A karacsi bejek azzal vádolták Mehmed Girájt, hogy szoros kapcsolatot tart fenn az iráni siitákkal, állandóan iszik, és elhanyagolja az államügyeket. Fiai pedig rendszeresen erőszakoskodnak az alattvalókkal (*oglanların zulm-i vüçüdü re 'âyâ üzerine vâfir oldugı sebeden*). Éppen ezért a kánság nagyjai (â'yân ve ekâbir) és alattvalói (*re 'âyâ*) meggyűlöltek. A levél fakszimiléjét, a francia fordítását és a kommentárt lásd *Le Khanat de Crimée*, 106–110.

645 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 559.

646 Uo.

647 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 560.

648 Uo.

649 Uo.

és levelet írtak a tatárokkal a szultánnak, amelyben arra kérték az uralkodót, hogy ne váltsa le Mehmed Girájt, hanem erősítse meg őt a posztján. Naima kissé homályosan fogalmaz, mert nem nevezi meg pontosan, hogy kik írták ezt a levelet, mindössze annyi szerepel nála, hogy a tatár katonákat fogták be erre a feladatra, s ez sok mindent jelenthet.⁶⁵⁰ Azonban felettébb érdekes, hogy a krónikás szerint egy részüket úgy kellett erre rákényszeríteni („Tatar askeri kimi cebren kimi tav’an mahzar gönderip Mehmed Giray Han’ı istediler”). Ez viszont arra utal, hogy a Krímben sem mindenki értett egyet a testvérek tetteivel.⁶⁵¹ Sajnos erről nem sok adatunk akad, de úgy tűnik, hogy a legnagyobb nemzetségek egyelőre kiálltak mellettük. Lehet, hogy félelemből cselekedetek így, de azt sem lehet kizárni, hogy azért támogatták a két testvért, mert törekvéseik több ponton megegyeztek a karacsi bejek céljaival. Valószínűleg sokaknak nem tetszett, hogy a Porta egyre gyakrabban és egyre erőszakosabban avatkozott bele a kánság belső életébe, így a kánok megválasztásába is, s ez egyúttal a karacsi bejek jogait is csorbította.

Menet közben Redzseb pasa, a flottaparancsnok is elindult Konstantinápolyból, hogy lezárja ezt az ügyet. A legfontosabb feladata az volt, hogy Dzsánibek Girájt visszaültesse a trónra, a tatárokat pedig engedelmességre bírja.⁶⁵² Erre a krónikaíró szerint azért volt szükség, mert a jelek szerint a tatár katonák nagy része teljesen megbízott Sáhin Girájban. Redzseb pasa Ibrahim pasával, Haszán pasával és a kaffai beglerbéggel, Mehmed pasával gyülekezőt tartott, majd levelet írt Mehmed Girájnak és Sáhin Girájnak. Arra utasította őket, hogy a katonáikat küldjék haza, cserébe felajánlotta nekik a Moreai, illetve a Hercegovinai szandzsákot.⁶⁵³ A pasának Sáhin Giráj válaszolt, aki mellett ekkor már ezer nogaj és körülbelül ugyanennyi zaporozsjei kozák lövész várt ugrásra készen. A kalga élesen kikelt Dzsánibek Giráj ismételt kinevezése ellen. Levelének fenyegető hangvételét azzal kívánta még jobban kidomborítani, hogy hosszan felsorolta, milyen erők érkezését várja a közeljövőben. E szerint a krími mirzáktól

---

650 Uo.

651 Uo.

652 *Târih-i Nâ'imâ*, II., 561.

653 Uo.

négy-ötezer, az akkermani tatároktól ötezer, a nogajoktól pedig tízezer emberre számított, emellett ágyúkkal és lőszerrel is rendelkezett.⁶⁵⁴ A levél folytatása még érdekesebb. Itt Sáhín Giráj már nemcsak azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, fegyverrel védik meg magukat, de szükség esetén a földjeiket is elhagyják, és a Krím hitetlenek kezébe kerül. Utána pedig nem marad majd senki, aki megvédené Kaffát és a többi erődöt.⁶⁵⁵ Redzseb pasa sem maradt adós a válasszal. Tömören megírta a kalgának, hogy a Portán Dzsánibek Girájt nevezték ki kánnak, ő pedig azért van itt, hogy a szultán akaratának érvényt szerezzen.⁶⁵⁶ Ezt követően a flottaparancsnok két hónapon át készülődött, hogy leszámoljon a testvérekkel. Összegyűjtött minden használható ágyút a hajókról és a várból, majd ezeket a szükséges felszereléssel és a vizeshordókkal együtt kocsikra rakatta, majd csapataival és Dzsánibek Girájjal együtt megindult az ellenség irányába. Naima beszámolója szerint Sáhín Giráj oldalán mintegy százezer nogajról, nyolcszáz puskával felszerelt kozákról és ezer gyalogosról tesz említést. A nogajok száma elég soknak tűnik; szinte elképzelhetetlen, hogy képesek lettek volna ennyi embert kiállítani. Valószínűleg akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha ezt a számot elosztjuk tízzel, hiszen Sáhín Giráj a már korábban említett, mellette szolgáló ezer főn kívül mintegy tízezer nogaj érkezést várta. Az oszmán-török kútfők hallgatnak Redzseb pasa seregének nagyságáról, de az egykorú orosz források szerint összesen hatezer fővel rendelkezett.⁶⁵⁷ Az összecsapás során az oszmánok súlyos veszteséget szenvedtek, s ez jelentős aggodalmat szült a portai katonák között. A nap végén egy rögtönzött haditanács úgy döntött, hogy levelet küldenek Mehmed Girájnak, amelyben megírják neki, hogy a szultán azzal az óhajjal küldte be Dzsánibek Girájt a kánságba, hogy belőle kánt csináljanak, de ha a tatárok továbbra is ragaszkodnak Mehmed Girájhoz, akkor maradjon

654 Uo.

655 Uo. Ebben a részben Naima nem említi a mirzák származását, ugyanakkor nagyon valószínű, hogy itt a legelőkelőbb krími tatár nemzetségekről van szó. Támogatásuk nélkül ugyanis nehezen tudta volna megtartani a félszigetet az oszmánokkal szemben. Mindazonáltal a nemzetségfők által kiállított ötezer fős létszám első hallásra kevésnek tűnik, főleg, hogy egy 1543-ból származó adat szerint csak a Sirinek ötezer emberrel vettek részt egy hadjáratban. (Ínalcık 1979-1980b, 448.)

656 *Tarih-i Nâ'imâ*, II., 562

657 Novoszelszkij 1948, 112.

ő a trónon. Amikor Dzsánibek Giráj szembesült a helyzettel, úgy döntött, hogy nem küzd tovább, hanem testvérével, Devlet Girájjal és híveivel együtt visszatér Kaffába, onnan pedig Konstantinápolyba.⁶⁵⁸ A szultán nem tehetett mást, mint tudomásul vette a kialakult helyzetet, és megerősítette Mehmed Girajt a posztján. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy IV. Murád megbékélt volna ezzel a szituációval, de mivel az adott pillanatban nem állt rendelkezésére elegendő erő, hogy a testvérekkel leszámoljon, kénytelen volt kivárni a kedvező alkalmat.

Mehmed Giráj és Sáhín Giráj lázadása számos ponton újat hozott a krími-oszmán kapcsolatokban. Ha az eseményeket elemeikre bontjuk, akkor semmi olyat nem találunk bennük, amelyek korábban ne fordultak volna elő. Ide tartozik például a kozák és a nogaj segédcsapatok hadba hívása a kánságon belüli ellenfelek és az Oszmán Birodalom ellen. Az eset különlegessége nem a hatalom megtartásáért bevetett eszközökben, hanem az események legfőbb mozgatójának, Sáhín Girájnak a személyiségében rejlett. Ő sokkal távolabbra tekintett, és nem elégedett meg azzal, hogy ideiglenesen kozákokkal erősítse meg a tatár sereget s ezáltal a saját hatalmát, hanem jóval szilárdabb támaszt keresett pozícióinak megőrzéséhez az Oszmán Birodalommal szemben. Terveihez két olyan erőt igyekezett megnyerni, amelyeket ugyan hatalmas távolság választott el egymástól, de Sáhín Giráj fontos összekötőként léphetett fel közöttük. Az egyik a szafavida állam volt, ahol a kalga több évet töltött. Nemcsak jól ismerte az uralkodót, de a jelek szerint nem idegenkedett a síita tanoktól sem, ezenkívül egyre fokozódó oszmánellenessége is közelebb hozta őket egymáshoz. Sáhín Giráj lelki szemei előtt egy olyan krími–lengyel–szafavida koalíció képe lebegett, amely az Oszmán Birodalom ellen szerveződött volna.⁶⁵⁹ A közös lengyel–iráni szövetség ötlete egyáltalán nem számított légből kapottnak, hiszen ennek lehetősége már jóval korábban, a 15. század közepén is felmerült.⁶⁶⁰ Ezt az elképzelést a 17. század elején I. Abbász újból elővette, és 1617-ben már zaporosjei kozákokat telepített a grúz partok közelébe, mert rajtuk keresztül akart

658 Uo.

659 Ivanics 2014, 99.

660 Baranowski 1948, 25. Baranowski adataihoz annyit érdemes hozzáfűzni, hogy Luxemburgi Zsigmond és Hunyadi Mátyás korában egy jóval szélesebb, magyar–lengyel–grúz–perzsa szövetség létrehozásáról folytak a tárgyalások. (Lásd Tardy 1983, 9–62; Tardy 1988, 48–72.)

összeköttetést fenntartani a varsói udvarral. A Szafavida Birodalom szemszögéből nézve Sáhín Giráj felbukkanása áldásosnak bizonyult, mert ez jelentősen megkönnyítette a kapcsolattartást a lengyel–litván állammal. Ekkor újra felmerült egy oszmánellenes koalíció létrehozásának a lehetősége, amelybe Velencét és a Német-római Császárságot is bele lehetett vonni.⁶⁶¹ Hozzá kell tenni, hogy egy ilyen koalíciónak kevés esélye lett volna, főleg úgy, hogy ekkor már javában zajlott a harmincéves háború, amely a lengyel csapatokra is jelentős terheket rótt. A Porta nem sok jót remélhetett I. Abbász és Sáhín Giráj barátságától. Egy iráni–krími szövetség hosszú távon könnyen aláásta volna a Porta hatalmát a Fekete-tenger térségében.⁶⁶² Bármilyen nagyratörő tervei voltak is Sáhín Girájnak, a megvalósításukhoz stabilizálnia kellett hatalmát. Hiába verte vissza 1624 nyarán a portai csapatokat, neki és Mehmed Girájnak fel kellett készülnie, hogy IV. Murád ismét megpróbálja őket elmozdítani a kánság éléről. Mivel a trón megtartásához a saját erőik már nem voltak elegendők, kénytelenek voltak a zaporozsjei kozákoktól segítséget kérni. Ennek a legfőbb oka az volt, hogy bár a kán seregében sok puskával felszerelt gyalogos katona szolgált, de ezek száma közel sem volt elegendő ahhoz, hogy hosszabb távon visszaverjék a hasonló felszerelésű, ám jóval nagyobb létszámú és sokkal képzetebb portai alakulatokat. A zaporozsjei kozákok, akik között több volt a lőfegyverekhez jól értő egység, szívesen harcoltak a tatárok zsoldjában. Azt ma már nem lehet pontosan megállapítani, miként kezdődött Sáhín Giráj kapcsolata a zaporozsjeikkel, de Bohdan Baranowski feltételezése szerint nem lehetetlen, hogy 1624 tavaszán a zaporozsjei és a doni kozákok közös tengeri akciója mögött a kalga állt, aki így igyekezett biztosítani magát a Portával szemben.⁶⁶³

A nyári események után, 1624 végén Sáhín Giráj ismét felvette velük a kapcsolatot. Itt azonban már nem egy rövid ideig tartó együttműködés került szóba, hanem egy nagy léptékű kozák–tatár szövetség alapjai bontakoztak ki. Sáhín Giráj személyesen kereste fel táborukban a zaporozsjeiket, vállalva azt is, hogy túszként tartják majd ott, sőt a kozákok ki is adhatták volna a Portának,

661 Baranowski 1948, 25.

662 Baranowski 1948, 25.

663 Baranowski 1948, 27.

ahol biztos halál várt volna rá.⁶⁶⁴ Azonban a kozákok egy ujjal sem bántották, hanem 1624. december 26-án kölcsönös véd- és dacszövetséget kötöttek vele. Ennek értelmében, ha valamelyik felet külső támadás fenyegetné, akkor a másik félnek kötelessége (lett volna) a megtámadott segítségére sietni. Továbbá abban is megegyeztek, hogy egyikük sem okoz kárt a másiknak.⁶⁶⁵ Ez a szövetség nem bizonyult tartósnak, mert rögtön az első nagyobb konfliktus idején csődöt mondott. Amikor 1625 második felében a lengyel tábori hetman, Stanisław Koniecpolski egy nagyobb sereg élén elindult Ukrajnába, hogy véget vessen a zaporozsjei kozákok oszmán területek elleni támadásainak, akkor Sáhín Giráj nem sietett a kozákok segítségére. Okkal. Már néhány hónappal korábban, azelőtt hogy 1624 végén egyezséget kötött a kozákokkal, szeptemberben üzenetet küldött a lengyel uralkodónak, s ehhez csatolta I. Abbász levelét is. A szafavida uralkodó arra kérte III. Zsigmondot, hogy segítse a tatárokat a közös ellenség, az Oszmán Birodalom ellen.⁶⁶⁶ Sáhín Giráj Zsigmondhoz írott levelében részletezte, miként próbálta meg a Porta öt és testvérét elmozdítani a hatalomból, hogy Dzsánibek Girájt visszaültesse a trónra. De ő sikeresen visszaverte ezt a támadást, s ebben nagy szerepe volt annak a 300 kozáknak is, akik a tatárok oldalán küzdöttek. Emlékeztette a királyt, hogy a múltban a krími tatárok és a lengyelek gyakran siettek egymás segítségére. Azonban az utóbbi időkben az Oszmán Birodalom mind többször avatkozik bele közös dolgaikba, és igyekszik elválasztani őket egymástól. Mivel már az elődök is jó viszony ápoltak egymással, ezért szerinte érdemes lenne a két állam kapcsolatát még szorosabbra fűzni.⁶⁶⁷ Ezután Sáhín Giráj felajánlotta III. Zsigmondnak, hogy közösen rendezzék a Dnyeper menti határokat. Ígéretet tett arra, hogy kiköltözteti a tatárokat Akkerman, Bender és Kilia környékéről, valamint arra bátorította a királyt, hogy vegye el ezeket a területeket az Oszmán Birodalomtól.⁶⁶⁸ Cserébe

664 Baranowski 1948, 35.

665 Baranowski 1948, 36.

666 Baranowski 1948, 29; Jaśkowski et al. 2017, 80–81 (4. dok.).

667 Gołębiowski 1852, 17–18. Gołębiowski kiadása csak a levél lengyel nyelvű fordítását tartalmazza. Létezik egy latin nyelvű másolat is, amelyet Alexander Baran jelentetett meg a forrás angol fordításával együtt. (Baran 1976, 19–30.)

668 Gołębiowski 1852, 19.

azt kérte tőle, hogy vagy saját emberei, vagy a zaporozsjei kozákok közül küldjön neki katonákat, az éves ajándék helyett pedig lőport és ólmot kért Zsigmondtól, mert a Portán megtiltották, hogy ezekből szállítsanak nekik.⁶⁶⁹ Sáhín Giráj ajánlatát meglehetősen hűvösen fogadták a lengyel udvarban. Noha első látásra csábítónak tűnt, sokan veszélyesnek tartottak egy ilyen szövetséget az országra nézve. Ugyanakkor a lengyel–litván nemesi közvélemény egy része kedvezően fogadta ezt a tervet. Krzysztof Zbaraski Jakub Zadzik püspöknek írott levelében úgy érvelt, hogy ki kellene használni az oszmánok és a krími tatárok között dúló viszályt. Éppen ezért azt tanácsolta, hogy ha más nem is, de legalább néhány kozákot küldjenek segítségül Sáhín Girájnak. Attól szerinte egyáltalán nem kell tartani, hogy a Porta majd megtorolja ezt, mert az oszmán hadsereg egy része az iráni fronton van lekötve, a többi pedig gyenge ahhoz, hogy fellépjen velük szemben.⁶⁷⁰ Jóllehet a lengyel udvar nyíltan nem állt Sáhín Giráj mellé, azt nem tudta vagy nem akarta megakadályozni, hogy kozákokat fogadjon fel. Sáhín Giráj is igyekezett megtartani a lengyelek semleges jóindulatát, s ezt kétféleképpen igyekeztek biztosítani: egyrészt azzal, amint fentebb már említettem, hogy 1625-ben, amikor a lengyelek a zaporozsjeiek ellen indultak, cserbenhagyta a kozákokat. Másrészt pontot tett egy régóta húzóódo probléma végére, s ez a lengyel felet is érintette: áttelepítette Kantemir mirzát és a budzsaki tatárokat a Krími Kánság területére.

669 Golebiowski 1852, 20.

670 Baranowski 1948, 31–32.

KANTE MIR MIRZA FELEMELKEDÉSE

Kantemir mirza pályafutásának elejéről alig tudunk valamit, a legelső róla szóló adat csak 1606-ból származik.⁶⁷¹ Nem meglepő módon ez az információ egy olyan tatár portyához kötődik, amelyben a krími tatárok mellett a budzsakiak is aktívan részt vettek. Ebben az időszakban egyre fokozódott a tatár betörések intenzitása a lengyel–litván állam déli területein, s ez szoros összefüggésben állt azzal, hogy a 17. század elején egyre többen költöztek át a Dnyeperen túli területekről az Al-Duna vidékére, valamint a Dnyeszter és a Dnyeper között elterülő hatalmas pusztaságra.⁶⁷² A betelepülők számának növekedése nemcsak azt eredményezte, hogy egyre gyakoribbá váltak a lengyel területek elleni támadások, hanem azt is, hogy megváltozott az ott élő nomádok társadalmi összetétele. Alper Başer hívta fel arra a figyelmet, hogy a 16. század folyamán keletkezett oszmán–török dokumentumokban szereplő névanyag alapján jól lehet rekonstruálni a budzsaki tatár társadalom átalakulását. Ezt az általam áttekintett források alapján én is meg tudom erősíteni, mindösszesen annyi kiegészítést tennék, hogy a század első felében keletkezett oszmán–török nyelvű levelekben teljesen hiányoznak a személynevek, és csak a hetvenes évektől kezdve nevezik meg a helyi tatár vezetőket. Ekkoriban azonban még csak alacsonyabb rangú személyekkel találkozhatunk, akiket rendszerint agának szólítottak a portai levelezésekben. A 17. század elejétől kezdve azonban „minőségi” változás következett be: egyre gyakrabban találkozhatunk olyanokkal, akiknek a neve után ott áll a „mirza” szó. Ez a megszólítás a steppei nomád világban csak a társadalom elő-

671 Skorupa 2004, 136.

672 A második fejezetben már érintettem ezt a témát. Ott és akkor elsősorban a Porta szemszögéből mutattam be ezeket az eseményeket. Természetesen létezik ennek a kérdéskörnek olyan feldolgozása, amely a megtámadott, tehát a lengyel fél szemszögéből járja körül a tatár betörések hatását. (Lásd Horn 1964; Gliwa 2013.)

kelő rétegéhez tartozó személyeknek járt.⁶⁷³ Kantemir mirza a Mangit nemzetiség tagja lévén messze kiemelkedett a többi helyi vezető közül. Azt nem tudjuk pontosan, hogy legelső színre lépésekor hány éves lehetett. Dariusz Skorupa Mauricy Hornra hivatkozva úgy véli, hogy 1606-ban már betöltötte tizennyolcadik évét.⁶⁷⁴ Az oszmán-török és a krími tatár krónikák rendszerint nem említik az életkorát. A családjáról szóló adatok viszonylag gyérek. Gyermekei és testvérei közül is csak azoknak a nevét ismerjük, akik aktívan bekapcsolódtak valamelyik akciójába. Ha korai pályafutását nézzük, az nem sokban különbözik a határ mentén élő többi tatár katonai vezető karrierjétől: gyakran, legtöbbször Moldván keresztül behatolt a mai Ukrajna nyugati területeire, s emiatt a varsói udvar rendszeresen tiltakozott a Portán. III. Zsigmond lengyel uralkodó 1612-ben a szultánnak írott levelében külön, név szerint említi meg őt.⁶⁷⁵ A neve ettől kezdve rendszeresen megjelenik a lengyel és az oszmán-török nyelvű forrásokban is. Azonban szerepe nemcsak arra korlátozódott, hogy rendszeres időközönként kirabolta a lengyel–litván állam lakosait, és egy részüket eladta rabszolgának.

A 17. század első két évtizede a lengyel-oszmán kapcsolatok talán legfeszültebb időszaka volt. Ez alatt a röpké húsztendő alatt folyamatosan a levegőben volt a háború lehetősége, de nyílt összecsapásra 1620-1621-ig nem került sor. Kantemir mirza és a budzsaki tatárok szinte végig ott voltak a porondon. A hadjáratok idején az oszmánok a krími tatárokhoz hasonlóan segédcsapatokként foglalkoztatták őket, de mindig a kán zászlaja alatt hadakoztak. Jóllehet az 1620-as ıtuorai, majd az 1621-es chocimi csatában Kantemir mirza II. Dzsánibek Giráj irányítása alatt indult a csatatérre, de már korábbról van néhány olyan érdekes – elsősorban lengyel forrásokból származó – adat, amely azt mutatja, hogy jóval több volt ő, mint egy átlagos katonai parancsnok. 1617-ben, néhány évvel karrierjének felívelése előtt, a krími tatárokkal együtt ő is ott volt Iszkender pasa özüi beglerbég oldalán, aki csapatai élén azért indult a lengyel

673 Başer 2010, 200–201.

674 Skorupa 2004, 136. Alber Başer az *‘Umdetü’-ahbâr* c. munkát alapul véve egészen Edigéig vezető vissza Kantemir családfáját. (Başer, 2010, 76.)

675 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi* VIII. 125.

határ felé, hogy elégtételt vegyen, amiért két évvel korábban Samuel Korecki, aki a korábbi moldvai vajda, Ieremia Movilă veje volt, Homonnay Györggyel közösen hatalomra segítette Ieremia fiát, Alexander Movilăt. Mivel Moldva az Oszmán Birodalom vazallusa volt, ezért a Portán ezt az esetet úgy értékelték, mint az oszmán „belügyekbe” való durva beavatkozást. Bár a csapatok mindkét oldalon felsorakoztak, nem került sor összecsapásra, mert a lengyel nagyhatalomnak, Stanisław Żółkiewskinek sikerült Iszkender pasával egy időre rendezni a régi vitás ügyeket.⁶⁷⁶ Erről lengyel részről, Piotr Oźga tollából fennmaradt egy viszonylag részletes és az erdélyi történelem szempontjából is igen értékes beszámoló. Ebből megtudhatjuk, hogy a béketárgyalásokon Kantemir mirza szintén részt vett, bár Żółkiewski először elfelejtette meghívni, s ebből kisebb kavargás lett, de végül ő is megjelent Dzsánibek Giráj követe, Alisah mirza mellett.⁶⁷⁷ Míg a kán képviselőjének részvétele érthető, de egy ilyen esetben felmerül a kérdés, hogy mit keresett ezen a megbeszélésen Kantemir mirza, aki azon túl, hogy az egyik legbefolyásosabb krími nemzetség tagja volt, nem rendelkezett semmilyen hivatalos tisztséggel sem a kánságban, sem pedig a birodalomban. Erre kétféleképpen válaszolhatunk. Egyrészt, ahogy erre már az előző fejezetben is utaltam, Kantemir mirzának az egyik legnagyobb nemzetség tagjaként a kán képviselőjével együtt joga volt ott lenni minden diplomáciai tárgyaláson, és ezzel a jogával később is élt. Másrészt a feltett kérdésre a választ a beszámoló folytatása, valamint a lengyel és a török fél által kibocsátott záródokumentumok adják meg számunkra. A tárgyalásokon az aktuális kérdéseken kívül (Erdély, Homonnay György és Samuel Korecki korábbi moldvai akciója) a napirendi pontok között ott szerepel két másik visszatérő probléma, amelyeket a dolgozat első és második részében már bővebben kifejtettem: az egyik a zaporozsjei kozákok egyre nagyobb szabású szárazföldi és tengeri portyái, a másik a budzsaki és a krími tatárok betörései. Mivel a második fejezetben már jóval részletesebben körbejártam ezt a problémát, ezért itt most csak röviden szeretnék visszautalni arra a tényre, hogy az Akkerman környékén élő tatárokért a Portának kellett minden felelősséget vállalnia. A letelepült tatárok meg-

676 Kołodziejczyk 2000, 129-130.

677 *Zbiór pamiętników* VI. 9-11.

regulázásából nemcsak a szandzsákbégek vették ki a részüket, hanem a helyi tatár mirzák is. Innen nézve teljesen helyénvaló volt, hogy Kantemir mirza is megjelent a tárgyalásokon, hiszen nélküle ezt a kérdést aligha lehetett volna rendezni. Iszkender pasa ígéretet tett, hogy a Porta visszafogja a tatárokat, de cserébe a lengyel félnek is meg kell akadályozni, hogy a zaporozsjei kozákok a Dnyeperen keresztül kihajózzanak a tengerre, és feldúlják a birodalom városait.⁶⁷⁸ A tárgyalásokat lezáró szerződések szövegébe is bekerültek ezek a pontok, noha akkor már mindkét fél sejtette, hogy ennek a (közel)jövőben nem sok foganatja lesz.⁶⁷⁹

Ha végigtekintünk Kantemir mirza pályafutásának első szakaszán, jól látható, hogy tevékenysége nemcsak arra korlátozódott, hogy katonai kötelezettségeinek eleget tegyen. Amikor 1611-ben a Portán úgy döntöttek, hogy megszabadulnak Constantin Movilától, aki a már említett Jeremia Movilă fiaként lengyel segítséggel került hatalomra, akkor Kantemir mirzát bízták meg, hogy kísérje be az új vajdát, Ștefan Tomșát Moldvába, és segítsen érvényt szerezni a szultán akaratának. Kantemirnek ekkor nemcsak abban volt nagy szerepe, hogy Ștefan Tomșa meg tudta szerezni a trónt, hanem az ő segítségével sikerült is megtartania. Miután a szultán jelöltje felbukkant a határon, Constantin Movilă nem sokat habozott, hanem családjával együtt azonnal átmenekült a lengyel oldalra. Itt módjában állt Stefan Potockitól némi katonai támogatást szerezni, majd visszatért Moldvába, de nem járt sikerrel, mert Kantemir csapatai egy rajtaütés során szétkergették a lengyeleket.⁶⁸⁰ Egyáltalán nem volt véletlen, hogy Kantemir mirza aktívan bekapcsolódott ebbe a küzdelembe, hiszen neki sem volt közömbös, hogy ki van hatalmon Jászvásárban. Mivel a budzsaki tatárok

678 *Zbiór pamiętników* VI. 12-19; Skorupa 2004, 199-200. Kantemir mirza súlyát jól mutatja, hogy néhány évvel később, 1628-ban a kalga, Devlet Giráj, valamint Dzsánibek Giráj kán III. Zsigmondhoz írott leveleikben a Sirin és Mangit nembeli bejek és mirzák mellett külön Kantemir mirza nevében is esküt tesznek, hogy nem okoznak kárt a király alattvalóinak. *Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarıglar*, 32 (11. dok.), 39 (12. dok.). A harmadik fejezetben már kitértem arra, hogy a Krími Kánságban a dinasztia tagja mellett a jelentősebb nemzetségek tagjainak is meg kellett erősíteniük a szomszédos államokkal kötött békeszerződéseket, különben azok nem számítottak érvényesnek.

679 *Zbiór pamiętników* VI. 35-36. Kołodziejczyk 2000, 345-346 (31. dok.).

680 Costin 1998, 119-120.

sokszor Moldván keresztül törtek be a lengyel–litván államba, Kantemir igyekezett minden vajdával jó kapcsolatot ápolni, így Ștefan Tomșán kívül Miron Barnovschival is. Ez utóbbihoz olyan szoros kötelék fűzte, hogy a híres moldvai krónikaíró, Miron Costin szerint, amikor a budzsaki tatárok Lengyelország felé haladva átvonultak Moldván, nagyon ügyeltek arra, hogy Barnovschi birtokai-ban ne tegyenek kárt.⁶⁸¹

Kantemir mirza a következő években is aktív szereplője maradt a lengyel–török határvidék életének. Katonai tevékenységével kapcsolatban rendszerint az 1621-es chocimi csatában nyújtott teljesítményét szokták kiemelni, amely egyáltalán nem volt véletlen, hiszen ez alapozta meg karrierjének felívelését. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy már korábban is kitüntette magát a lengyel–oszmán összecsapásokban. Néhány évvel a csata előtt, 1618-ban a mai Ukrajna területén található Orynin mellett is ott volt, s közösen hadakozott a krími tatárokkal. A tatár hadakat itt a kalga, Devlet Giráj vezette, mivel a főerő nagy része az iráni hadjáratban teljesített szolgálatot. Ugyan a mirza a kalga parancsnoksága alatt harcolt, de csapatait ekkor már önállóan irányította.⁶⁸² Végül az 1620–1621-es lengyel–oszmán háborúban figyeltek fel rá a Portán, olyannyira, hogy teljesítményét már az oszmán–török krónikaírók is érdemes tartották feljegyezni. Musztafa Naima az 1620-as ıtöröri ütközetről szóló leírásában külön kiemeli Kantemir mirzát, mint aki nagy szolgálatot tett a csata idején azzal, hogy nagyszámú ellenséget ölt meg.⁶⁸³ Nemcsak a csatamezőn tevékenykedett önállóan, hanem részt vett minden fontosabb tárgyaláson is. Naima megemlíti, hogy egy alkalommal, amikor a vezírek és a kalga összegyűltek Iszkender pasa sátrában, Kantemir is felbukkant, s rögtön helyet foglalt a pasa mellett, majd többször élesen hozzászólt a moldvai vajda, Gaspar Grațiani (1619–1620) egyik emberével folytatott tárgyaláshoz.⁶⁸⁴

A következő évben, 1621-ben tovább folytatódott a lengyel–oszmán háború. Hosszas előkészületek után II. Oszmán szultán irányítása alatt megindult az

681 Costin 1998, 152.

682 Nowatkiewicz 2009; Skorupa 2009, 205–207, 209–211.

683 *Tarih-i Nâ'imâ* II. 453.

684 *Tarih-i Nâ'imâ* II. 455–457; Skorupa 2004, 234.

oszmán hadsereg a Rzeczpospolita ellen. A hadjáratban ekkor már Dzsánibek Giráj vezette a tatár csapatokat, Kantemir mirza és a budzsaki tatárok ekkor még a krími kán parancsnoksága alá tartoztak. A mirza közvetlenül nem vett részt a chocimi csatában, hanem a krími tatárokkal együtt neki kellett megakadályoznia, hogy a lengyelek utánpótláshoz jussanak, és fel kellett derítenie a lengyelek háttérterületét. Feladatának maximálisan eleget tett: mélyen behatolt a lengyel területekre, s nemcsak Kamieniec Podolski környékét pusztította végig, de ellenőrzése alá vonta a Dnyeszter mentén található átkelőket és a Kamieniec felé vezető utat, nehogy valaki a lengyelek közül átkeljen, és erősítést vigyen.⁶⁸⁵ Ez olyannyira sikeres volt, hogy egy alkalommal, amikor a két lőporral és élelemmel megrakott kocsi igyekeztek a lengyel táborba eljuttatni, Kantemir mindkettőt elfogta és a szultánnak adta.⁶⁸⁶ Nagyszámú foglyot ejtett, s számos juhot és szarvasmarhát hajtott el, amikor egységeivel Kamieniec Podolski környékét kémlelte ki.⁶⁸⁷ Később a budzsaki tatárok egészen Zamośćig mentek előre. Útközben mindent felprédáltak, s Topcsular Kjátibi beszámolója arról tanúskodik, hogy oly sok embert hurcoltak el, hogy a szultán táborában mozdulni sem lehetett a raboktól.⁶⁸⁸ Kantemir teljesítménye kivívta a szultán elismerését is, és annak ellenére, hogy a chocimi csatában az oszmán csapatok nem sok sikert arattak, az 1621-es esztendő meghozta neki a felemelkedés lehetőségét. Ebben természetesen nemcsak a hadjárat alatt véghezvitt tettei játszottak közre, de az is, hogy a szultán és a kán viszonya meglehetősen feszült volt.⁶⁸⁹ Ez odáig fajult, hogy a háborút követő béketárgyalásokon Dzsánibek Giráj nem vehetett részt: noha a lengyelek őt is meghívták, de a szultán elutasította, hogy a kán is ott legyen.⁶⁹⁰ Elsősorban azért, mert elégedetlen volt a krími csapatok teljesítményével.⁶⁹¹ Dzsánibek Girájnak nemcsak a szultánnal romlott meg a kapcsolata, de Kantemir mirzával is összerúgta a port. Az oszmán krónikák beszá-

685 Schütz 1968, 52-53.

686 Schütz 1968, 54-55.

687 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 742.

688 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 742; Schütz 1968, 54-55; Skorupa 2004, 240-241.

689 Novoszelszkij 1948, 100.

690 Kołodziejczyk 2011, 130.

691 Skorupa 2004, 242.

molói szerint a közöttük meglévő ellenségeskedés oda vezetett, hogy Kantemir mirza nyíltan szakított a kánnal, és a szultán fennhatósága alá helyezte magát.⁶⁹² Ebben az is szerepet játszott, hogy Kantemirt érdemeiért a szultán négy emberével együtt kitüntette, emiatt pedig a kán nagyon megsértődött.⁶⁹³ II. Oszmán nemcsak ezzel jutalmazta meg őt, hanem ahogy az orosz követek fogalmaztak Moszkvába küldött jelentéseikben, hat várost adott neki, és megbízta Moldva és Havasalföld védelmével.⁶⁹⁴ Ez a hat város – jóllehet Novoszelszkij nem részletezi, hogy melyekről van szó – lényegében az Özüi vilájetet alkotó legfontosabb szandzsákok központjait jelölte, tehát ezzel az adománnyal megkapta a vilájetet, mellé pedig a beglerbégi kinevezést is. Kantemirnek sikerült elérnie, hogy a kán elengedje a feleségét, aki a csata ideje alatt Kaffában keresett menedéket, továbbá kérte, hogy hadd jöjjön el onnan a családja, és kaphassa meg ingóságait és uluszát.⁶⁹⁵ Dzsánibek Giráj ez utóbbi kivételével minden kérését teljesítette.⁶⁹⁶

Novoszelszkij a korabeli orosz diplomáciai forrásokra alapozva úgy értékelte Kantemir kinevezését, hogy a mirza egy új tatár bégség fejévé vált („Кантемир сделался главой нового татарского княжества”), függetlenítette magát a kánságtól, s közvetlenül a szultán alattvalója lett.⁶⁹⁷ Lényegében hasonló megállapítást tett Dariusz Kołodziejczyk is, aki úgy fogalmazott, hogy Kantemir egy félfüggetlen hatalmi központ („semi-independent base of power”) kiépítéséhez fogott hozzá. Ezt jelentősen megkönnyítette, hogy addigra már nagy számban éltek Budzsakban nogajok, akikre biztosan tudott építeni.⁶⁹⁸ Victor Ostapchuk úgy véli, hogy a Porta ezzel a lépéssel le akarta választani a budzsaki tatárokat a Krími Kánságról, minthogy a kánsággal szemben fontos ellensúlyt képezhettek.⁶⁹⁹ Természetesen ezek a megállapítások mind helyénvalók, ugyanakkor nem fedik teljesen a valóságot, és érdemes Kantemir

692 *Topçular Kâtibi tarihi* II. 747-748.

693 *Târih-i Nâ'imâ* II. 469.

694 Novoszelszkij 1948, 101.

695 Uo.

696 Uo.

697 Uo.

698 Kołodziejczyk 2011, 130.

699 Ostapchuk 1989, 35.

mirza megbízását egy másik szemszögből is megvizsgálni. A birodalom előrenyomulása során főleg a keleti, Iránnal határos területei irányításában sokszor támaszkodott a bekebelezett régióban élő törzsekre. Itt most csak két példát szeretnék megemlíteni. Az Oszmán Birodalom keleti terjeszkedése során számos apró türkmén és kurd bégséget kebelezett be. Kezdetben ezeket csak lazán kapcsolta a birodalomhoz. Így járt el például a Dulkadirogluk esetében is. Ennek a türkmén nemzetségnek a szállásterülete a mai Törökországban, Kahramanmaras környékén volt. 1515-ben I. Szelim szultán ezt úgy csatolta a birodalomhoz, hogy a hutbe és a pénzverés jogán kívül ezt az országrészt teljes egészében meghagyta a Dulkadirogluk irányítása alatt. Az első beglerbéget, Sehszüvároglu Ali béget 1522-ben fiával együtt meggyilkolták, utána ezt a vidéket teljesen betagolták az oszmán államba. A Dulkadirogluk azonban nem tűntek el teljesen: néhány évvel később, 1535-ben az Erzurumi vilájet élére, amelybe a Dulkadirogluk területei is beletartoztak, az e nemzetségből származó Mehmed Hánt nevezték ki.⁷⁰⁰ Hasonló jelenségek játszódtak le a kurd bégségek esetében is, de az ő területeiken vegyes irányítási rendszert vezettek be. Ugyan a kurd bégek az oszmán uralkodók vazallusaivá váltak, de a birodalmon belül szandzsákbégeként vagy beglerbégeként az ő kezükben maradt az oszmán közigazgatásba betagolt birtokaik irányítása. Nem egy helyen bevezették a tímár-rendszert, de a birtokokat a törzsek irányítói kapták meg.⁷⁰¹ Kantemir mirza kinevezése az előbb említett két példától több ponton eltért. Az egyik legszembevetőbb különbség az volt, hogy mire megkapta ezt a posztot, addigra ez a terület már bő nyolc évtizede az oszmánok kezében volt. Tehát az oszmán kormányzat uralmát nem a már meglévő rendszerre alapozta, hanem egy új, frissen betelepedett nomád népességet emelt be a meglévő keretek közé. Kantemir kinevezésében nagy szerepet játszott az is, hogy a 16. század második felétől az egyre nagyobb számba beköltöző krími tatárok és nogajok vezetőit igyekeztek betagolni az oszmán hatalmi struktúrába. (Ilyen volt a már említett Ísza Kodzsa is, aki Devlet Giráj közbenjárására tímár-birtokot kapott a Portától.) Cserébe viszont részt kellett venniük a határvédelemben, továbbá

700 Aydın 1998, 87; Şahin 1994, 552-553; Yinanç 1994, 553-557; Ágoston 2014, 309-319.

701 Sinclair 2003, 121-122, 124, 127.

felhasználhatták őket a keletről érkező nomádok visszaszorításában, valamint a budzsaki tatárok féken tartásában.

Kantemir mirza felemelése tehát némileg illeszkedett egy, már meglévő oszmán gyakorlathoz, amely a Porta szemszögéből kezdetben rendkívül előnyösnek tűnt. Ugyanakkor a folytatás nem igazán az oszmánok tervei szerint alakult, s nem egészen két év múlva leváltották őt posztjáról. Miután az Özüi vilájet korai történetéről viszonylag kevés ismerettel rendelkezünk, nehéz eldönteni, hogy a tartomány élén eltöltött szűk két esztendő soknak vagy kevésnek számít-e. Ha megnézzük, hogy pl. a Budai vilájet élére kinevezett pasák ekkoriban viszonylag rövid ideig töltötték be posztjukat, akkor ez nem tűnik kevésnek. A Portán ügyeltek arra, hogy túl sokáig senki üljön egy helyen hazamosabban.⁷⁰² Innen nézve a Kantemir által beglerbégként eltöltött idő egyáltalán nem számított rövidnek, hiszen ahogy írtam, a Porta figyelt arra, hogy senki se eressen gyökeret a neki rendelt állomáshelyen. Leváltására azonban nem ezért került sor. A chocimi csatát követően, 1621. október elején a lengyelek és az oszmánok ugyan békét kötöttek egymással, de ezt még mindkét félnek meg kellett erősítenie. Erre a csata utáni következő évben, 1622-ben kellett volna sort keríteni, de ezt számtalan tényező hátráltatta. Az egyik Kantemir mirza személye volt, aki a kinevezése után nem sokkal több portyát szervezett a lengyel területek ellen. Ezek egyike akkor következett be, amikor 1622. május 14-én a király levelet írt Kantemirnek, de nem mint a budzsaki tatárok vezetőjének, hanem mint özüi beglerbégnek, hogy biztosítson szabad átvonulást a krími kánhoz küldött követének.⁷⁰³ Ez a levél valószínűleg már Lengyelországban találta a mirzát, mert május 26-án csapataival átlépte a határt Sniatynnél (Sznjatin, Ukrajna), s a következő napokban Pokuciéig minden útba ejtett települést kifosztott, majd meg sem állt a Sztrij-folyóig.⁷⁰⁴ A következő hónapokban számtalanszor felprédálta a lengyel-litván állam déli területeit, s ezzel felszította a zaporozsjei kozákok haragját, akik bosszúból végigpusztították a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom területeit. 1622. június 18-án a király egyik

702 Káldy-Nagy 1970, 92–93.

703 Skorupa 2004, 248.

704 Uo.; Costin 1998, 151.

küldötte, Krzysztof Krauzowski Kilia közelében találkozott Kantemirrel, ahol a kozák betöréseken túl szóba kerültek a budzsaki tatárok akciói is, de Kantemir letagadta, hogy neki bármi köze lenne ezekhez a portyákhoz.⁷⁰⁵ Mivel a budzsaki tatár betörések ingerelték a kozákokat, egy idő után félő volt, hogy a határ mindkét oldala lángba borul, s ez aláássa a két állam közötti békét, és ismét kitör a háború.⁷⁰⁶ Krauzowski részletes jelentést küldött Krzysztof Zbaraskinak, aki nem sokkal később útra kelt Konstantinápolyba. Krauzowski figyelmeztette Zbaraskit, hogy az oszmánok kételkednek abban, hogy a varsói udvar egyáltalán meg akarja-e tartani a békét, s erre példaként a kozák hadjáratokat említi. Hozzáteszi, hogy csak úgy lehet megőrizni a békét, ha a tatárokat kitelepítik Akkerman mellől.⁷⁰⁷ Továbbá azt javasolta Zbaraskinak, hogy ígérjen meg mindent a Portán, csak érje el, hogy a szultán kiköltöztesse a budzsakiakat a lengyel határ közeléből.⁷⁰⁸ Krauzowski nem egyedül utazott, hanem a tárgyalások során vele volt Djan Anton Spinola, Dzsánibek Giráj követe is, akiről úgy tűnt, hogy jó szándékkal van a lengyelek irányában. Amikor Krauzowski nem jutott dűlőre Kantemirrel, akkor Spinola vette át a stafétát, és igyekezett rábeszélni a mirzát, hogy tartsa be a szultán parancsait, de nem ért el nála semmit.⁷⁰⁹ Azzal, hogy a kán követe beavatkozott Krauzowski és Kantemir tárgyalásaiba, nőtt a feszültség Dzsánibek és a mirza között.⁷¹⁰ Megbeszéléseik nem sok sikert hoztak Krauzowskinak, s ennek az lett a következménye, hogy a lengyel diplomácia igyekezett mindent elkövetni, hogy Kantemirt leváltsák.

Amíg Krauzowski a Krímben tárgyalt erről, addig Krzysztof Zbaraski pedig Konstantinápolyban igyekezett elérni Kantemir eltávolítását és a budzsaki tatárok átköltöztetését. Kantemir mirza kinevezése az Özüi vilájet élére rettentő abszurd helyzetet teremtett. A tartomány területét alkotó hat szandzsák közül a Szilisztrei szandzsák a 16. század folyamán rendkívül fontos szerepet töltött be a lengyel-oszmán kapcsolatokban, hiszen ezen a területen keresztül juthat-

705 Skorupa 2004, 249.

706 Uo.

707 Uo.

708 Skorupa 2004, 250.

709 Uo.

710 Uo.

tak el például a lengyel követek a szultáni udvarba. Az akkermani és a benderi szandzsákbég mellett a szilisztrei bégeknek is ki kellett venniük a részüket a Moldvai Vajdaság ellenőrzéséből. Mivel itt a lengyelek is számos érdekeltséggel bírtak, ezért ha valamit Moldvában el akartak érni, akkor először a szilisztrei béggel kellett felvenniük a kapcsolatot. A szilisztrei szandzsákbégeknek fontos szerepük volt a lengyel-oszmán kapcsolatok ápolásában, így azt lehet mondani, hogy ez a pozíció bizalmi állás volt. Ha visszanézünk az első rész 250. jegyzetére, ahol Mehmed-Iljással foglalkoztam, akkor ott is jól látható, hogy miután a szandzsákbég unokatestvérével, Dymitr Wisniowieckivel szövetkezve igyekezett hatalomra juttatni saját testvérét Moldvában, a lengyel diplomácia egyből közbelépett, s elmozdította Mehmed-Iljászt Szilisztréből. Ugyanakkor a lengyel diplomaták igyekeztek közbenjárni azokért a szilisztrei bégekért, akikkel a varsói udvarnak sikerül harmonikus kapcsolatot kialakítania. Ilyen volt a korábban említett Ahmed pasa, aki 1597 körül viselte ezt a tiszteletet. A szandzsákbég eme feladatát az új vilájet létrejötte után az özüi pasák örökölték meg. Nem ez volt az egyetlen ügy, amellyel a hat szandzsák összevonása után a beglerbégeknek foglalkozniuk kellett. Mivel idetartozott Akkerman is, ezért az ottani tatárok ügyeiben is nekik kellett intézkedniük. Mindent együttvéve az a paradox helyzet állt elő, hogy Kantemirnek kellett volna kivizsgálnia és megakadályoznia azokat a portyákat, amelyeknek gyakran ő is részese volt. Valószínűleg a lengyel oldalon is tiszttában voltak ezzel, s nem véletlen, hogy minden eszközzel igyekeztek elérni a leváltását és a budzsaki tatárok kitelepítését. 1622 nyarán a varsói udvar követséget küldött Konstantinápolyba. A követ, Krzysztof Zbaraski tollából két beszámoló maradt fent. Az egyik közülük kifejezetten a tárgyalásokról szól, a másik pedig rövid leírást tartalmaz az Oszmán Birodalom belső viszonyairól, különös tekintettel a hadsereg állapotára. A kettő együtt jól kiegészíti egymást, mert mindegyikben van olyan adat, amely a másikban nem szerepel.⁷¹¹ Zbaraski a nagyvezírrrel folytatott tárgyalásai során két dolgot igyekezett elérni: váltsák le Ştefan Tomşa moldvai vajdát, és mozdítsák el a tisztségéből Kantemirt. Zbaraski érvelése szerint Kantemir személye a legfőbb

711 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 3-27, 101-125, 237-73, 339-71; Relacyja rządów monarchii tureckiej, 321-346.

akadálya annak, hogy a két állam között tartós béke legyen.⁷¹² A pasa úgy vélte, hogy ebben a helyzetben erre nincs lehetőség, mert a Porta nem lenne képes ezt végrehajtani.⁷¹³ A követ azonban kitartott követelése mellett, és ragaszkodott mindkettejük leváltásához, mert szerinte csak így lehet elérni, hogy a határvidéken nyugalom legyen. A továbbiakban pedig azt kérte, hogy a jövőben olyanok üljenek a helyükön, akik megőrzik a békét.⁷¹⁴ Ştefan Tomşa, aki a chocimi csatát követően újból trónra lépett, szoros szövetséget ápolt Kantemirrel, bár ez nem véletlen, hiszen az ő segítségével került hatalomra első uralkodása idején. Ez még nem lett volna akkora probléma, de az már igen, hogy Kantemir rendszeresen Moldván keresztül haladt a lengyel területek felé.⁷¹⁵ Sőt amíg Zbaraski a Portán tárgyalt, addig 1623 februárjában hétezer budzsaki tatár és kétezer moldvai katona behatolt Lengyelországba, majd közösen kifosztottak minden útjukba eső települést.⁷¹⁶ A Porta nemcsak azért nem akarta őt leváltani, és a budzsaki tatárokat kitelepíteni, mert erre az adott pillanatban nem lett volna képes, hanem azért is, mert nagy szüksége volt rájuk a határvédelem fenntartásában. A lengyel-oszmán kapcsolatokon nemcsak a budzsaki tatárok betörései hagytak mély nyomot, hanem a zaporozsjei kozákok fosztogató akciói is. Mivel a Portának kevés azonnal bevethető embere volt a kozákok ellen, így nagy szükség volt az Akkerman környékén élőkre is. Ezt erősítik meg Zbaraski szavai is, aki szerint a Porta nem fogja visszahívni őt, mert csak így képes megvédeni északkeleti területeit a kozákokkal szemben. Kantemir nogajokkal népesítette be a lakatlan területet. Kezdetben öt-hatezren lehettek, de már a húszezret is elérhette a számuk. Már elkezdtek Moldvában járkálni, s hogyha a kozákok nem hagyják abba akcióikat, a Porta meg fogja nekik engedni, hogy a Dnyeszterig benépesítsék az egész régiót.⁷¹⁷ Zbaraski ehhez még annyit tett hozzá, hogy ha a

712 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 16; Hurmuzaki Supl. I/1. 194.

713 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 115; Relacja rządów monarchii tureckiej, 344. Hasonló okokról számolt be az angol követ, Thomas Roe is. (*The Negotiations of Sir Thomas Roe*, 61-62.)

714 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 115.

715 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 110-111, 113.

716 Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego, 242; Ostapchuk, 1989, 44.

717 Relacja rządów monarchii tureckiej, 344.

kozákok nem provokálnák folyamatosan sem a tatárokat, sem pedig a törököket, akkor sem Kantemir, sem pedig a kán nem támadnának.⁷¹⁸

Nemcsak a lengyel források igazolják, hogy a zaporozsjei kozákokkal szemben mekkora szüksége volt a Portának Kantemirre és a budzsaki tatárokra, hanem maguk az oszmán-török iratok is. Néhány évvel később, 1627-ből fennmaradt IV. Murád szultán III. Zsigmondhoz írott levelének lengyel nyelvű fordítása, amelyből kitűnik, hogy Kantemirék kitelepítése csak kárt okozott a birodalomnak. A szultán levelében szinte szemrehányást tesz a lengyel uralkodónak, azzal érvelve, hogy a Porta a budzsaki tatárok átköltöztetésével akarta elérni, hogy végre béke legyen a határvidéken. Ennek fejében viszont a lengyel félnek vissza kellett volna fognia a zaporozsjei kozákokat, akik mióta Kantemirt a tatárokkal együtt visszaköltöztették a kánság területére, egyre nagyobbá és erősebbé váltak, s folyamatosan zaklatják a birodalom területeit.⁷¹⁹ Nemcsak a kozákok ellen volt szüksége a Portának Kantemirre és a budzsakiakra, hanem igyekeztek őket más fronton is bevetni, s ahogy a bevezetőben már említettem, a chocimi csata után Kantemir mirza és a budzsaki tatárok felbukkantak a magyar hadszíntéren is.⁷²⁰ Zabaraski 1622 őszén kezdte meg tárgyalásait Gürdzsü Mehmed pasával, aki hajthatatlannak bizonyult, s nem volt hajlandó Kantemir letételéről tárgyalni. Azonban 1623 elején váratlan fordulat következett be a megbeszélések menetében: február 5-én I. Musztafa leváltotta őt, a helyére pedig Mere Hüszejn pasa került.⁷²¹ Ő már sokkal nyitottabban állt ehhez a kérdéshez, s nemcsak arra tett ígéretet, hogy Kantemirt leváltja, de arra is, hogy a budzsakiakat kitelepíti Akkerman környékéről.⁷²² Ezek után mozgásba lendült a birodalom gépezete. Ennek levezénylésére a Porta kinevezett egy csauat, akinek a krími tatárokkal közösen kellett volna ezt az akciót végigvinni a szultán parancsának kézhezvétele után. Ez ügyben Krzysztof Krauzowskinak kellett 1623 májusában III. Mehmed Girájjal konzultálnia. Megbeszéléseiken

718 *Relacyja rządów monarchii tureckiej*, 345.

719 Hurmuzaki, suppl. II/2. 578-579.

720 *Relacyja rządów monarchii tureckiej*, 345. *The Negotiations of Sir Thomas Roe* 13. Hurmuzaki, suppl. I/1. 203, 207-209.

721 Danişmend 1950, 321.

722 *Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbarskiego*, 355.

megegyeztek abban, hogy a kán a szultán parancsa szerint kitelepíti őt és a többi tatárt a lengyel határ közeléből.⁷²³ Június 24-én érkezett meg egy csaus Konstantinápolyból a szultán parancsával, mely szerint a kánnak kellett volna felügyelni Kantemir és a tatárok átköltözését Akkerman környékéről. Noha Krauzowski beszámolója szerint július 4-én a kán útnak indította embereit, hogy eleget tegyen a szultán parancsának, arra már nincs semmilyen forrásunk, hogy ezt végre is hajtották volna.⁷²⁴ Kantemirt hivatalosan azért váltották le, és kényszerítették volna Budzsak elhagyására, mert gyakori betöréseivel egyre jobban veszélyeztette a lengyel-oszmán kapcsolatokat. 1622-1623 folyamán több olyan utasítást kapott – először a Portáról, később pedig a káni udvarból –, hogy azonnal hagyjon fel a lengyel területek pusztításával, különben megbüntetik.⁷²⁵ A Portáról kiküldött parancsok szerint nem egyedül a kánnak kellett volna az áttelepítést levezényelnie, hanem a havasalföldi és a moldvai vajdának is részt kellett vállalnia ebben.⁷²⁶ Azonban ez az intézkedés el lett halasztva, mert a Portán egy újabb, váratlan fordulat következett be. 1623. augusztus 30-án Mere Hüszejn pasa helyére Kemankes Kara Ali pasa került, szeptember 10-én pedig I. Musztafa helyét IV. Murád (1623-1640) foglalta el.⁷²⁷ Ezek az események kedvező hatást gyakoroltak Kantemir pozíciójára is, akit nem sokkal később, 1623 őszén a szultáni tanács ismét kinevezett özüi beglerbégnek, egyúttal elküldték neki a ranggal együtt járó jelvényeket, a kardot és a kaftánt.⁷²⁸ Kantemir kinevezése hatalmas rémületet váltott ki a lengyel udvarban. Krzysztof Serebkowicz beszámolójából tudjuk, hogy a követ hevesen tiltakozott az új nagyvezírnél a budzsaki tatár vezető reaktiválása ellen. Úgy vélte, hogy Kantemir mirza megvesztegette a nagyvezírt, s ennek köszönhetően kapta vissza korábbi pozícióját, s került el a kitelepítést.⁷²⁹ Végül Kemankes Ali pasának engednie kellett, mert

723 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi* VIII. 277.

724 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi* VIII. 279-280.

725 Ostapchuk 1989, 55-56. Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbarskiego, 240. *The Negotiations*, 169-170.

726 Ostapchuk 1989, 56. Berindei 1977, 292.

727 Danişmend 1950, 322, 325.

728 *The Negotiations of Sir Thomas Roe*, 181.

729 Ostapchuk 1989, 56.

a követ más magas rangú udvari embereket is felkeresett, akik szintén támogatták Kantemir elmozdítását.⁷³⁰ IV. Murád 1623. október végén III. Zsigmondnak írott levelében megnyugtatta a királyt, s tájékoztatta őt, hogy parancsára a kán elindult csapataival a Krímből, hogy az özüi (és velük együtt az akkermani) tatárokat is átköltöztesse a Krímbe.⁷³¹ Erre valamikor 1623. november végén kerülhetett sor, amikor Mehmed Giráj felügyelete alatt áttelepítették Kantemirt, és a közvetlen fennhatósága alatt lévők elhagyták Budzsakot, és az Azovi tenger közelében lévő Molocsnije Vodi nevű hely közelében jelöltek ki számukra új szállásterületet.⁷³² Az Akkerman és Bender környéki puszták nem sokáig álltak üresen: néhány hónappal később a kitelepítettek egy része szép lassan visszatért korábbi szállásterületére, és ott folytatta, ahol abbahagyta. 1624 januárjában és februárjában a beszámolók szerint összesen tizenötezer Akkerman környékén élő tatár hatolt be lengyel területekre, hogy kifossa azokat.⁷³³ Az egyik csapatot egy bizonyos Ali pasa vezette, a másikat pedig Kantemir mirza egyik fia.⁷³⁴ A varsói udvar 1624 márciusában az új követet, Krzysztof Kielczewskit bízta meg azzal, hogy érje el a Portán a budzsakiak ismételt kitelepítését és a további tatár betörések megakadályozását.⁷³⁵

Kantemir mirza nem ment vissza azonnal korábbi szállásterületére, hanem néhány hónapon keresztül csendben megült a számára kijelölt földön, és kivárt, s csak akkor tért vissza Budzsakba, amikor 1624 májusában mind jobban kiéleződött III. Mehmed Giráj és a Porta kapcsolata. A mirza felbukkanása számos kérdést vet fel. Nem világos, hogy Kantemir titkon, a Porta és Bahcsiszeráj tudta nélkül hagyta-e el Molocsnije Vodi vidékét, vagy a kán hallgatólagos beleegezésével érkezett vissza az Akkermani szandzsákba. Úgy vélem, e két lehetőség közül az utóbbi tűnik valószínűbbnek, s ezt négy példával kívánok alátámasztani. Az előző fejezetben már röviden foglalkoztam a II. Gázi Giráj halálát követő trónutódlás körüli problémákkal. Ekkor a legrangosabb krími előkelők

730 Uo.

731 AGAD, AKW, Dział turecki, k. 72, t. 308, nr. 566; *Katalog dokumentów tureckich*, 254.

732 Novoszelszkij 1948, 110.

733 Ostapchuk 1989, 59.

734 Ostapchuk 1989, 59–60.

735 Corfus 1983, 113.

az elhunyt kán fiát, Toktamis Girájt választották meg apja utódjául, de a Porta nem erősítette meg döntésüket, helyére Szelámet Giráj került, kalgának pedig Mehmed Girájt nevezték ki. A frissen kijelölt kalga szárazföldön igyekezett a Krím felé, és útközben, Akkerman közelében összetalálkozott Toktamis Girájjal és kíséretével, akik Konstantinápolyba igyekeztek. Mehmed Giráj nem sokat teketóriázott, hanem röviddel a találkozás után megölette Toktamist és kíséretét. Az esetről mindössze egy-két rövid krónikabejegyzés áll rendelkezésünkre, amelyekből kevés dolog derül ki. Így például nem világos, hogy mekkora kísérettel utazott Toktamis Giráj, és mekkorával a kalga. Továbbá az akció során Mehmed Giráj csak a saját embereire támaszkodott-e, vagy a budzsaki tatárok is segítettek őt? Ez a feltevés azért is megfontolandó, mert más forrásokból biztosan tudjuk, hogy jó pár évvel korábban a Mangit nembeli Eszenej mirza fegyveres segítséget nyújtott Mehmed Giráj és Sáhin Giráj felmenőinek.⁷³⁶ Naima egy másik helyen is utal arra, hogy a két testvér szoros kapcsolatot tartott fenn a budzsaki tatárokkal és a Mangitokkal. Amikor 1613-ban a testvérek Akkerman közelében húzták meg magukat, a budzsaki tatárokkal szövetkezve több alkalommal betörték lengyel területekre, ahonnan sokakat magukkal hurcoltak. Dzsánibek Giráj hatalmára ez roppant veszélyesnek bizonyult, ezért engedélyt kért a szultántól arra, hogy az Akkermani szandzsák területén leszámolhasson velük. Nem sokkal azután, hogy ezt megkapta, csapataival átlépte a Dnyeszter vonalát, és szétkergette a testvérek csapatait.⁷³⁷ A fenti példák után talán nem olyan meglepő, hogy az 1624-ben Budzsakba visszatérő Mangitok fegyveres segítséget nyújtottak Mehmed Girájnak hatalma megtartásához. A forrás mindössze annyit említ, hogy Kantemir testvérei 5000 emberrel vettek részt a fivérek lázadásában.⁷³⁸ Semmilyen adatunk nincs arról, hogy a mirza személyesen is bekapcsolódott volna a küzdelembe, de valószínűleg nem ellenezte, hiszen neki sem állt érdekében, hogy Dzsánibek Giráj újra a Krímben legyen.

1624. június 5-én Kantemir a budzsaki és a hozzá csatlakozott krími tatárokkal együtt átkelt a Dnyeszteren, és az elkövetkező napokban előbb lángba

736 Başer 2010, 85–86.

737 *Târih-i Nâ'imâ* II. 557.

738 *Târih-i Nâ'imâ* II. 561.

borította Podóliát, majd egészen Przemyslig nyomult előre.⁷³⁹ Itt írt egy levelet a királynak, amely több szempontból is érdekes. Disszertációjában Victor Ostapchuk csak és kizárólag a dokumentum fenyegető hangnemét emelte ki, noha az jóval többet nyújt. Az első s egyik legfontosabb, hogy ez az irat azon kevés forráshoz tartozik, amelyek közvetlenül a mirzához kötődnek, s itt végre a saját hangján szólal meg, s szándékait, elképzeléseit nem különböző töredékekből kell kihámozni. III. Zsigmondhoz írt levelében Kantemir emlékezteti őt, hogy néhány évvel korábban a chocimi csata után, a szultán és a király képviselői közötti tárgyalásokat követő békeszerződés megkötésekor a lengyel–litván állam ígéretet tett arra, hogy elküldi az éves ajándékot a kincstárnak, valamint visszafogja a zaporozsjei kozákokat. Ennek ellenére mind ez ideig az ajándék nem érkezett meg, a kozákok pedig folyamatosan behatolnak a birodalom területeire. A mirza figyelmeztette az uralkodót, hogy a szultánnak számos csapata van a térségben, akik akár engedély nélkül is rátámadnak a kozákokra. Arra intette Zsigmondot, hogy tegyen eleget a szerződésben foglalt kötelezettségeinek, és küldje el az ajándékot, valamint fogja vissza a zaporozsjeieket. A levél befejezésében a mirza ígéretet tett, hogy amennyiben közte és a szultán között jó kapcsolat alakulna ki, ő is barátsággal viseltetik a Rzeczpospolitával szemben, s megakadályozza, hogy tatárjai feldúlják a király területeit. Ha viszont ez nem következne be, akkor a tatárok a jövőben is fosztogatni fogják a lengyel területeket.⁷⁴⁰ Való igaz, hogy a levél mondandójának van némi fenyegető éle, ugyanakkor roppant érdekes, hogy a mirza nem a kán, hanem a szultán nevében lép fel. Ezt mutatja, hogy a lengyel–litván állammal kialakítandó kapcsolatot csak és kizárólag az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita viszonyától teszi függővé. Ugyan erre nincs semmilyen bizonyíték, de a levelet olvasva úgy tűnik, mintha Kantemir közvetíteni akarna a két állam között, s felvetődik a kérdés, hogy visszatérése után esetleg változtatni kívánt a lengyelekkel fenntartott viharos kapcsolatán. Erre jelenleg nem tudunk válaszolni, ahogy arra sem, hogy a király miként reagált erre a levélre. Ám ez Kantemir szempontjából talán nem is annyira lényeges, mert néhány nappal később, június 20-án a lengyel tábori

739 *Pogrom tatarski*, 3 – 9.

740 AGAD, AKW, *Dział turecki*, k. 72, t. 309, nr. 594; *Katalog dokumentów tureckich*, 255.

hetman, Stanisław Koniecpolski a Dnyeszter közelében, Martynównál szétverte a hazafelé tartó tatárokat. Kantemir mirza is megsebesült, az addig szerzett zsákmányt pedig elvették tőlük.⁷⁴¹

Az elkövetkező hónapokban nem Kantemir mirzáé volt a főszerep. A fekete-tengeri régió életét ebben az időszakban elsősorban a Portának Mehmed Girájjal és Sáhin Girájjal folytatott küzdelme határozta meg. Az év második felében nem önálló kezdeményezései révén került ismét előtérbe, hanem különböző politikai kombinációk eredményeként vették őt elő. Mehmed Girájnak és Sáhin Girájnak sikerült hatalmukat stabilizálni a Krímben, a kánt még a Porta is megerősítette a trónon, de nem lehettek biztosak benne, hogy ez örökre így is marad. Ennélfogva igyekeztek minden olyan tényezőt közömbösíteni, amely később még ellenük fordulhatna. Noha a Mangitok révén valószínűleg jó kapcsolatot ápoltak Kantemirrel, azt nem engedhették meg maguknak, hogy a Krímen kívül egy olyan erő maradjon, amelyet akár ellenük is be lehet vetni, így újra előkerült a budzsakiak kiköltöztetésének a terve.⁷⁴² Az előző fejezetben már hosszabban foglalkoztam azzal, miként próbált meg Sáhin Giráj szövetségeseket keresni a zaporozsjei kozákok között, valamint a lengyel udvarban. A zaporozsjei kozákokat nyilvánvalóan pénzzel is meg tudta vásárolni, a lengyel döntéshozók támogatásáért azonban ennél jóval többet kellett kínálnia. A lengyel udvar szemszögéből nézve a legnagyobb gondot a déli-délnyugati határon Kantemir mirza és a budzsaki tatárok becsapásai okozták, érthető módon Sáhin Giráj a tárgyalások során a semlegesítésük árán igyekezett biztosítani magának a lengyelek bizalmát.⁷⁴³ Áttelepítésükre már csak 1625 január-

741 *Pogrom tatarski*, 10–11. Egy másik egykorú lengyel forrás a konkrét időpont megadása nélkül, teljesen máshogy számol be a nyári eseményekről. Eszerint Kantemir mirza elküldte testvérét, Szelmansah mirzát néhány ezer emberrel Ukrajnába. A mirza már át is kelt a Dnyeszteren, és félúton volt a céljától, amikor megérkezett hozzá Sáhin Giráj küldötté azzal az utasítással, hogy mondjon le a lengyel területek felprédálásáról. Több sem kellett Szelmansah mirzának, embereit megfordította, és Havasalföld felé vette az útját. Ez viszont a Portának nem tetszett, hiszen a havasalföldi alattvalóknak okozott kár a Portának is veszteséget jelentett. (*Ukrainne sprawy*, 3–4.) Ha ennek beszámolóinak van bármilyen realitása, akkor ez arról tanúskodik, hogy Sáhin Giráj és Mehmed Giráj lehetőleg igyekeztek elkerülni mindent konfliktust a lengyel–litván állammal.

742 Başer 2010, 107.

743 Gołębiowski 1852, 19; Baranowski 1948, 29, 35.

jában került sor, miután 1624 decemberében egyezséget kötött a zaporozsjei kozákokkal. A források és a szakirodalom egybevágó adatai szerint erre teljesen békés körülmények között került sor.⁷⁴⁴

Kantemir mirza a következő két évet a Krími Kánságban töltötte. Ez idő alatt kapcsolata Sáhin Girájjal és Mehmed Girájjal végig normális maradt. Mindeközben csapataival együtt több alkalommal betört Ukrajnába. Az első ilyen akcióra már 1625 végén sor került, s ebben az orosz források szerint több tízezres seregek vettek részt. Ez az adat elég valószerűtlennek tűnik, de a portyázó egység összetétele azért roppant érdekes, mert a krími tatár csapatokon kívül nogajok, akkermani tatárok, valamint török egységek is képviseltették magukat, de a végén nagy veszteségeket szenvedtek. A kudarc miatt néhány hónap szünetet tartottak, és csak 1626 tavaszán tértek vissza. Ekkor a Dnyeszteren átkelő lovasok alatt beszakadt a jég, és sokan belefulladtak a folyóba. Nem sokára újabb hadjárat szerveződött a lengyel területek ellen, s ennek vezetésével Mehmed Giráj Kantemir mirzát bízta meg. A korabeli orosz követi jelentések arról tanúskodnak, hogy erre a hadjáratra a szultán parancsára került sor. Mivel Mehmed Giráj és Sáhin Giráj nem érezte elég szilárdnak uralmát a Krímben, ezért inkább otthon maradt.⁷⁴⁵ Később Sáhin Giráj levelet küldött Varsóba, s ebben a hadjárat miatt szabadkozott, és azt állította, hogy a szultán utasítására történt mindez, azaz a Portát hibáztatta emiatt. A Portán viszont következetesen tagadták, hogy bármi közük lenne ehhez az akcióhoz.⁷⁴⁶ Victor Ostapchuk szerint nem valószínű, hogy ebben az időszakban alapvetően megváltozott volna a kán és a budzsaki horda viszonya, s ekkor még nincs nyoma annak, hogy

744 *Tarih-i Nâ'imâ* II. 607–608; *The Negotiations of Sir Thomas Roe* 362; Baranowski 1948, 75; Başer 2010, 106; Ostapchuk 1989, 101–102. Novoszelszkij 1948, 114. Naima krónikája szerint Sáhin Giráj Kantemiréket a szultán parancsára költöztette át Akkerman környékéről a kánság területére. Azt egyelőre nem lehet pontosan tudni, hogy hány embert sikerült átirányítani. A jelek szerint bőven maradtak még tatárok a Dnyeszter vidékén, akik egy 1626. március 7-én Ugron Pál tollából származó beszámoló szerint szinte elárasztották Moldvát: „It peniglen az oda valo es mind mind keözwlwnk oda jaro emberek azt mondgiok es ugi certifiálnak bennwnkeöt, hogj az Tatarsagnak sokasaga az Nezterteöl fogva az hawas alliaigh el lepte az Moldva orzogat.” (Hurmuzaki XV/2. 951–952.)

745 Novoszelszkij 1948, 117.

746 Ostapchuk 1989, 123.

Kantemir mirza kikerült volna a krími tatárok ellenőrzése alól, és függetleníttette volna magát a kántól.⁷⁴⁷ A portyák nem álltak le: 1626 augusztusában Azámet Giráj nureddin vezetésével újabb tatár csapat hatolt be Ukrajnába.⁷⁴⁸ 1626 októberében ismét egy krími tatárokból álló nagyobb portyázó csapat indult útnak Biała Cerkiew térségébe, akikhez egy csapat budzsaki tatár is csatlakozott, de Kantemir mirza személyesen nem vett részt ebben.⁷⁴⁹

Az 1626-os esztendő során Kantemir és a testvérek viszonya aránylag harmonikus volt. Ez azonban nem tartott sokáig, és rögtön a következő évben, 1627-ben olyan fordulat következett be, amely hatalmas felfordulást indított el a Krími Kánság életében. Az esemény gyökerei még Dzsánibek Giráj idejéig nyúlnak vissza: az előző kán bukásakor, majd sikertelen visszatérése idején párthívei közül sokan elmenekültek a Krímből; többen közülük a cserkeszeknél kerestek menedéket.⁷⁵⁰ Sáhín Giráj ezt nem hagyhatta figyelmen kívül, és már 1625-ben hadjáratot vezetett a cserkeszek ellen. Mivel ez akkor nem sok sikert hozott, 1627-ben újabb akció szervezésébe fogott. Kantemir mirza közvetlenül nem kapcsolódott be a harcokba, de a Mangit nemzetség több tagja is képviseltette magát.⁷⁵¹ A hadjárat során Kantemir mirza egyik testvére, Szelmansah mirza Mehmed Giráj vejében, aki történetesen egy cserkesz előkelő volt, felismerni vélte apja gyilkosát, ezért gondolkodás nélkül ott helyben megölte őt.⁷⁵² A mirza nem várta meg az ügy végét, hanem ezer tatárral együtt elmenekült Mehmed Giráj táborából.⁷⁵³ Bár közvetlenül ehhez az esethez Kantemir mirzának semmi köze nem volt, helyzete roppant bizonytalanná vált. Mehmed Giráj és Sáhín Giráj ebben az időszakban olyannyira gyanakvóvá vált, hogy sokszor nem merték elhagyni a Krímet, kettejük közül legalább az egyik mindig a kánságban maradt. Miután sem az országon belül, sem pedig azon kívül nem érez-

747 Uo.

748 Novoszelszkij 1948, 117.

749 Uo. Lásd még: *Relacya prawdziwa pogromu poganstwa*.

750 Baranowski 1948, 75.

751 Baranowski 1948, 76.

752 Novoszelszkij 1948, 119. Baranowski szerint Szelman Sah mirza Kantemir egyik unokaöccse volt. (Baranowski 1948, 76.)

753 Novoszelszkij 1948, 119.

ték kellően biztonságban magukat, érzékenyen reagáltak minden olyan dologra, amely hátrányosan befolyásolhatta uralmukat. Így volt ez ebben az esetben is. Ugyan ezt a gyilkosságot nem Kantemir mirza követte el, de mivel Szelmansah a rokona volt, maga is gyanússá vált. Éppen ezért Mehmed Giráj rögtön értesítette az esetről Sáhin Girájt, aki elrendelte Kantemir letartóztatását. Valószínű, hogy a mirza már jóval hamarabb hírt kapott a baljós eseményekről, így számos, a Mangit nemzetséghez tartozó előkelővel együtt elhagyta a Krímet, és Budzsakba menekült.⁷⁵⁴ Vele tartottak családtagjai is, akikkel 1627 augusztusában Kantemir mirza és családja Konstantinápoly felé vette az útját.⁷⁵⁵ A kán lefoglaltatta Szelmansah mirza minden vagyonát.⁷⁵⁶ Ő még olcsón megúszta, mert legalább életben maradt, azonban a Kantemirhez csatlakozó mirzák családtagjai nem voltak ilyen szerencsések. Sáhin Giráj elfogta őket, s asszonyaikat lassú tűzön élve megégette.⁷⁵⁷ Úgy tűnik, nem végeztetett ki mindenkit, hanem túszként tartotta őket, hogy hozzátartozóikat zsarolhassa velük.⁷⁵⁸

Sáhin Giráj igyekezett visszafordítani Kantemirt és a hozzá csatlakozott tatárokat. 1627. május 10-én egy ezerfős, tatárokból és lövészekből álló különítményt indított útnak. A Kantemirrel való összecsapások során jelentős veszteségeket szenvedtek el: az orosz források szerint nagyjából kétszázan estek, s a megmaradt csapatból közvetlenül a csata után ötszáz fő Kantemirhez csatlakozott.⁷⁵⁹ Ebben az évben már nem került sor több fegyveres összecsapásra, hanem mind a két fél igyekezett maga felé hajlítani a szultáni udvart. Az év végéig Konstantinápolyban „diplomáciai” szinten csapott össze egymással Kantemir mirza és Sáhin Giráj. Az események menetét nem könnyű rekonstruálni, mert a források és a feldolgozások helyenként nem állnak összhangban egymással. Ennek ellenére az jól látható, hogy Kantemir mirza konstantinápolyi tartózkodása alatt igyekezett rávenni a szultánt és a szultáni tanács tagjait, hogy tegyék le

754 Baranowski 1948, 76; Novoszelszkij 1948, 119.

755 83 numaralı mühimme defteri, no. 7/10.

756 Baranowski 1948, 76.

757 Novoszelszkij 1948, 119. Ezt az adatot megerősíti egy korabeli oszmán-török nyelven írt krónika is. (*Târih-i Mevkûfâtî*, f. 5b.)

758 Baranowski 1948, 77.

759 Novoszelszkij 1948, 119.

Mehmed Girájt, s a helyére ismét Dzsánibek Girájt ültessék. Erre a megoldásra a portai döntéshozók is hajlottak, de az is világos volt, hogy nem akartak még egy olyan fiaskót elszenvedni, mint 1624-ben.⁷⁶⁰ Bizonytalankodásukban az is szerepet játszhatott, hogy ebben az időszakban a két testvér fontos feladatot látott el a Dnyeper menti várak építésében.⁷⁶¹ Ugyanakkor nem valószínű, hogy a Portán elfelejtették volna nekik, hogy micsoda presztízsveszteséget okoztak az oszmán államnak azáltal, hogy vereséget mértek Redzseb pasa csapataira, s arra kényszerítették a szultánt, hogy megerősítse Mehmed Girájt a trónon. Annak egyelőre nincs semmilyen nyoma, de nem elképzelhetetlen, hogy ekkorra már a Porta is értesült arról, hogy 1624 végén Sáhín Giráj milyen ajánlatot tett a lengyeleknek. Ha ez utóbbival is pontosan tisztában voltak, akkor valószínű, hogy a szultáni udvarban már csak a kedvező alkalmat várták, hogy leszámolhassanak a testvérekkel. Ehhez pedig a legmegfelelőbb személy Kantemir mirza volt. Mielőtt továbbhaladnánk, érdemes röviden számba venni, milyen okok szóltak a mirza mellett, illetve ellene. A legelső, hogy kéznél volt, jelentékeny erővel rendelkezett, és ezeket azonnal be lehetett vetni a Krímben. A második, amellyel a Portán is tisztában voltak, hogy a jelentősebb tatár nemzetségek akarata ellenére nem lehetett hosszú távon senkit sem kinevezi a kánság élére. Ezzel a problémával már egyszer korábban II. Gázi Giráj leváltásakor szembesülhettek az udvari döntéshozók. Továbbá nem szabad elfelejteni, hogy Dzsánibek Giráj trónfosztását megkönnyítette, hogy időközben népszerűtlenné vált a kánságban. Bár erről kevés adatunk van, de a források és az események menete abba az irányba mutat, hogy időközben Mehmed Giráj is elvesztette a nemzetségek támogatását. Azonban ezt kihasználva hiába szervezett ellene összeesküvést a nurreddin, Azámet Giráj, az teljesen hatástalannak bizonyult.⁷⁶² Úgy tűnik, hogy a Krímben maradt nemzetségek saját erejükből képtelenek voltak szembeszállni Sáhín Girájjal és Mehmed Girájjal. Innen nézve Kantemir mirza lehetett volna az ideális ember arra, hogy a két testvérrel való leszámolás katalizátora legyen: az egyik legfontosabb krími tatár nemzetség tagja volt, és emellett megfelelő

760 *The Negotiations of Sir Thomas Roe*, 688; Baranowski 1948, 76-77; Novoszelszkij 1948, 119.

761 Baranowski 1948, 76.

762 Novoszelszkij 1948, 119.

tekintéllyel rendelkezett a nogajok és nomadizáló tatárok között, s ez bőven elegendőnek bizonyult, hogy nagyobb sereget állíthasson ki ellenük. Ugyanakkor hiába volt a Mangit nemzetség egyik tagja és a budzsaki tatárok vezetője, a korábban kifejtett okok miatt, származása sokkal inkább ellene szólt, mint mellette. A krími tatárok bizalmatlansága egy percre sem szűnt meg a Mangit nemzetség tagjaival szemben, így Kantemir mirzával szemben sem, s ez majd 1628-ban, Bahcsiszeráj és Kaffa ostromakor nem kevés gondot fog okozni a mirzának.

A Kantemir jelentette veszéllyel – pontosabban azzal, hogy a mirza a Krímen kívül, ahol senki sem ellenőrizheti őt, jóval nagyobb gondot okoz, mint a kánságban – Sáhín Giráj is pontosan tisztában volt. Éppen ezért miután a mirza menedéket talált a Portán, a kalga levelet írt a szultánnak, melyben előadta, hogy Kantemir mirza a Girájok mirzái közül való, aki többedmagával együtt egy nemrég a Krímben bekövetkezett esemény miatt a Portára menekült.⁷⁶³ A kalga a továbbiakban igyekezett befektetni őt, és arra kérte a szultánt, hogy adja ki neki a mirzát.⁷⁶⁴ IV. Murád azonban nem volt erre hajlandó, hanem védelmébe vette Kantemirt, és kinevezte őt a Tirhalai szandzsák (Trikala, Görögország) élére.⁷⁶⁵ Miután Sáhín Giráj látta, hogy nincs esély arra, hogy a Porta kiszolgáltatassa neki Kantemirt és a vele együtt elmenekült tatárokat, háborúra készülődött. Az orosz követek jelentése szerint a kalga nemcsak az oszmán fennhatóság alá menekült tatárokat akarta visszaszerezni, de a zaporozsjei kozákokkal közösen még számos más várost is szeretett volna elvenni az birodalomtól.⁷⁶⁶ A városok megszerzéséhez azonban már ágyúra és lőporra is szüksége volt, s ez pedig igen sokba került. Éppen ezért Sáhín Giráj elvette a gazdag krími tatárok és zsidók vagyonát, és azzal fizetett a szükséges felszerelésért.⁷⁶⁷ Az év második fele részben a készülődéssel telt el. Amíg Sáhín Giráj a Krímben rendezte sorait, addig Kantemir mirza immár tirhalai szandzsákbégeként

763 *Tarih-i Mevkúfâtî*, f. 6.a.

764 *Tarih-i Mevkúfâtî*, f. 6.b.

765 *Tarih-i Mevkúfâtî*, f. 6.b–7.a. Naima szerint Kantemir mirza nem a Tirhalai, hanem a Gülmüldsinei szandzsákot (Komotíní, Görögország) kapta meg. (*Tarih-i Nâ'imâ* II. 625.)

766 Novoszelszkij 1948, 119.

767 Novoszelszkij 1948, 120.

igyekezett maga köré gyűjteni mindenkit, majd valamikor 1628 januárjában megindult Özü felé. Minthogy semmilyen információval nem rendelkezett Sáhín Giráj haderejéről, ezért egy kisebb felderítő egységet küldött ki a Dnyeper felé.⁷⁶⁸ Az források szerint Sáhín Giráj 1628. február 26-án hagyta el a Krímet, és a jelek szerint nem haladt valami gyorsan, mert Miron Barnovschi moldvai vajda 1628. április 8-án írt arról Maksymilian Przerębskinek, hogy Sáhín Giráj nem olyan rég hatezer emberrel kelt át a Dnyeszteren. Csak a saját és a kán embereire mert hagyatkozni, mindenki mást, köztük a cserkesz csapatokat is ott-hon hagyta.⁷⁶⁹ Azt a forrásokból nem lehet megállapítani, hogy a kalga milyen gyorsan haladt előre, de a moldvai vajda beszámolója szerint felettébb óvatos volt. A steppén mindenhová erős őrséget állított fel, ennek eredményeként sikerült kézre keríteni Kantemir felderítőit, akik a vallatás során elárulták, hogy merre van a mirza.⁷⁷⁰ Kantemir seregének létszámáról csak találgatni tudunk. Egyes korabeli adatok alapján a harcok kezdetekor nagyjából 30 ezer embere volt, közöttük nemcsak tatárok voltak, hanem a környékbeli oszmán helyőrségek hadra fogható emberei is.⁷⁷¹ Kantemir 1628 tavaszán kettéosztotta csapatait, egyik felét Iszmail közelében hagyta, a másik felével pedig átkelt a Dunán.⁷⁷² Majd nemsokára egy Toprak Köprü nevű helyen megállt, és Babadag mellé húzódott vissza.⁷⁷³ Ide érkezett Sáhín Giráj is a csapataival, aki levelet küldött Babadag lakosainak, s benne azt írta, hogy Kantemir ellen 40-50 ezer tatár készülődik, akik Toprak Köprü mellett táboroztak le. A kalga azt követelte tőlük, hogy adják ki neki a mirzát, mert különben elpusztítanak mindent.⁷⁷⁴ Babadag lakosai azonban nem tettek a kérésnek eleget, s az ott állomásozó janicsárok és szpáhik közül, akik eleinte nem nagyon tudták eldönteni, hogy kinek az oldalára álljanak, 300 fő Kantemir mirza mellett szállt harcba.⁷⁷⁵ Az összecsapás

768 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 7.b.

769 Novoszelszkij 1948, 120; *Ukrainne sprawy*, 22.

770 *Ukrainne sprawy* 22.

771 Ostapchuk 1989, 150-151; *Ukrainne sprawy*, 7; Novoszelszkij 1948, 120.

772 *Ukrainne sprawy*, 7.

773 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 8.b.

774 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 8.b-9.a.

775 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 10.b.

során Kantemir felülkerekedett Sáhín Giráj csapatain. Magáról a csatáról nem nagyon van használható leírás, nem tudjuk, miként zajlott le. Szinte csak anynyi bizonyos, hogy a végére Sáhín Giráj rengeteg embert veszített. Azok, akik menekülés során nem veszték bele a Dunába, rövidesen otthagyták a kalgát, és inkább Kantemirhez csatlakoztak.⁷⁷⁶ Ugyanakkor az előzmények alapján néhány dolgot azért könnyen meg lehet állapítani. Sáhín Giráj serege, amely alighanem kisebb lehetett, mint Kantemiré, valószínűleg csak lovasokból állt. Kantemir szintén hasonló erővel rendelkezett, de a budzsakiak mellett ott voltak a dobudzsai tatárok is, és feltételezhető, hogy a környékbeli népesség és a helyben szolgálatot teljesítő portai erők adták a gyalogságot. A lovas és gyalogos egységek közös fellépése bőven elegendő lehetett ahhoz, hogy a mirza szétverje Sáhín Giráj seregét. Ez az eset azért is különös, mert ő korábban semmi jelét nem adta annak, hogy bármilyen affinitása lenne a kombinált harcmodor alkalmazásához.

Sáhín Giráj legyőzése után Kantemir üzenetet küldött a Portára, amelyben megírta, hogy győzelmet aratott Sáhín Giráj felett, emellett arra kérte az udvart, hogy tegyék le Mehmed Girájt, s helyére ismét Dzsánibek Girájt nevezzék ki.⁷⁷⁷ Az események irányításában a fő szerep továbbra is Kantemir kezében maradt, akihez a győzelem után egyre többen csatlakoztak. A vereséget követően Sáhín Giráj 1628. április 23-án tért vissza a Krímbe. Hat nappal később Kantemir mirza követte őt, s behatolt csapataival a kánságba.⁷⁷⁸ Ebben az esetben, ahogy a babadagi ütközet előtt is, rendelkezett portai felhatalmazással. Erről tanúskodik Miron Barnovschi 1628. április 2-án kelt levele Maksymilian Przerębskihez, amelyben arról tájékoztatta őt, hogy a mirza olyan parancsot kapott a

776 *Tārīh-i Mevkúfātī*, f. 11.b.

777 *Tārīh-i Mevkúfātī*, f. 12.a.; Baranowski 1948, 77. Egy korabeli lengyel forrás szerint, amikor a Giráj-dinasztia tagjai híret vették Kantemir győzelmének, akkor néhányan közülük felkeresték őt Akkerman mellett. A mirza, aki összebarátkozott velük, két főt elküldött közülük Konstantinápolyba, hogy tájékoztassák a Portát az eseményekről. Sajnos a forrás nem nevesíti őket, s csak onnan lehet tudni, hogy a dinasztia tagjairól van szó, hogy a szerző a *sultanowie*, azaz szultánok kifejezést használja, amikor említi őket. Ezt a címet pedig csak a Giráj-dinasztia férfi tagjai viselhették, ahogy erre a harmadik fejezetben is utaltam. (*Ukrainne sprawy*, 7)

778 Novoszelszkij 1948, 120.

szultántól, hogy csak és kizárólag a szultáni parancs kézhezvétele után hagyja el Budzsakot, s csakis oda mehet, ahová a szultán parancsa engedi.⁷⁷⁹

Mehmed Giráj és Sáhin Giráj rettenetes bajban volt, mert a kánság lakosai közül sokan elpártoltak tőlük, s csak kevesen tartottak ki mellettük. Az ott maradt tatárokból már nem igazán bíztak meg. Amikor Kantemir a félszigetre érkezett, egyre többen csatlakoztak hozzá, egyes források szerint serege 15 ezer főre duzzadt. Sáhin Giráj megpróbálta megmaradt embereivel feltartóztatni őket, de alulmaradt velük szemben. Éppen ezért a két testvér elbarikádozta magát Bahcsiszerájban.⁷⁸⁰ Kantemir, miután valamennyire megvetette a lábát a félszigeten, kihirdette, hogy IV. Murád szultán letette Mehmed Girájt, s a helyére Dzsánibek Girájt nevezte ki. 1628. június folyamán a kánság vezetői levelet írtak a szultánnak, amelyben kérték, hogy távolítsa el a kánságból Mehmed Girájt és Sáhin Girájt, Dzsánibek Girájt pedig erősítse meg.⁷⁸¹ Szorult helyzetében Sáhin Giráj a zaporozsjei kozákokhoz fordult segítségért, noha azok nem várták tárt karokkal, hiszen a kalga három évvel korábban csúnyán cserbenhagyta őket, amikor a lengyelek ellen harcoltak.⁷⁸² A kalga követei útján felvette a kapcsolatot a kozákokkal, akiknek sikerült rábeszélniük a kozák hetmant, Mihajlo Dorosenkót, hogy úgy, mint 1624-ben, most is nyújtson segítséget Sáhin Girájnak.⁷⁸³ Úgy tűnik azonban, hogy nem volt olyan nehéz meggyőzni a kozákokat, hogy miért érdemes Sáhin Giráj oldalán harcba szállni. Valószínűleg még jó emlékeket őriztek az 1624-es krími hadjáratról, amikor Kaffa ostroma után hatalmas zsákmánnyal térhettek haza Szicsbe.⁷⁸⁴ Mehmed

779 Corfus 1983, 122. Miron Barnovschi 1628. április 3-án levelet írt Stefan Chmieleckinek, amelyből kiderül, hogy a Portán igencsak tartottak attól, hogy Kantemir mirza hatalmas olyan nagyra nő, hogy később már nehéz lesz őt kezelni. Éppen ezért a moldvai vajda olyan levelet kapott a szultáni udvarból, hogy ha Kantemir túlságosan megerősödne, akkor küldjön sereget és segítséget a kánságnak. „Był y do mnie pisanie od Porty, abym na taką swawolą Kantemirowę dał woyska y pomocy chanowi, iesliby potęga tak wielka Kantemirowa była.” (Corfus 1983, 124.)

780 *Tarih-i Mevküfâti*, f. 12.a; Baranowski 1948, 78; Novoszelszkij 1948, 120.

781 *Tarih-i Mevküfâti*, f. 12.b.

782 Baranowski 1948, 78. Egyes források szerint Sáhin Giráj már nem sokkal a babadagi csata után segítséget kért a kozákoktól. (Başer 2010, 111.)

783 Baranowski 1948, 79; Ostapchuk 1989, 152.

784 Baranowski 1948, 79–80.

Mevkúfátí egyelőre semmilyen más forrással nem igazolható s helyenként valószínűleg tünő feljegyzései szerint Sáhín Giráj 50 ezer aranyat, 1000 szűzlányt, Kaffát, Baliklavát és Gözlevét ajánlotta fel a kozákoknak; valamint azt, hogy Dorosenkónak segít megszerezni a lengyel trónt.⁷⁸⁵ Akár így volt, akár nem, minden valószínűség szerint a két testvér bőséges jutalmat ígért a kozákoknak, akik Dorosenkóval az élen hamarosan elindultak a Krimbe. Eközben Kantemir ostrom alá vette Bahcsiszerájt, de sehogy sem boldogult vele, annyit tudott csak tenni, hogy szorosan körbezárta.⁷⁸⁶ Már három hete ostromolta a várost, amikor Dorosenko megérkezett a kozákokkal.⁷⁸⁷ Az Or Kapiszitól Bahcsiszerájig tartó út viszonylag rövid, mindössze 120 km, a kozákok azonban nagyon lassan haladtak előre, mivel útközben igyekeztek minden ellenállást felszámolni. A fővárosba vezető úton kevés kellemetlenséggel kellett megbirkózniuk, hiszen Kantemir seregének nagy része az ostrommal volt elfoglalva.⁷⁸⁸ Egy-két kisebb lovas egységen kívül senki sem próbálkozott útközben megállítani őket. Ez egyáltalán nem véletlen, hiszen Kantemir serege csupa lovasból állt, valószínűleg nem rendelkezett sem számottevő gyalogsággal, sem pedig tüzérséggel. Úgy tűnik, hogy ide már nem tartottak vele azok az oszmán csapatok, amelyek Babadag mellett oly nagy segítséget nyújtottak neki. Kantemir Bahcsiszerájától nem messze, az Alma-folyó közelében próbálta a kozákokat megállítani. Annak ellenére, hogy ebben az ütközetben Dorosenko halálos lövést kapott – egy Ebubekr nevű hajóparancsnok, aki Gözlevéhez közel horgonyzott le öt hajóval, hogy híreket gyűjtsön, néhány száz puskást küldött –, Kantemir vereséget szenvedett, és a kozákok szétverték az ostromzárat.⁷⁸⁹ A mirza ezek után nem tehetett egyebet, mint gyorsan elmenekült a harcmezőről, s a legközelebbi megerősített, oszmán fennhatóság alatt lévő városban, Kaffában keresett

785 *Târih-i Mevkúfâtî*, f. 12.b-13.a.

786 Baranowski 1948, 81.

787 A kozák sereg létszámára három adat van: helyenként 4000 főről lehet olvasni, másutt 6000 fő szerepel, s akad olyan adat is, ahol 8000 emberről esik szó. (*Ukrainne sprawy*, 27; Baranowski 1948, 80; Novoszelszkij 1948, 120; *Târih-i Mevkúfâtî*, f. 13.a.)

788 Baranowski 1948, 81.

789 *Târih-i Mevkúfâtî*, f. 13.a. Kantemir mellett harcoló gyalogosok jelenlétét a lengyel források is megerősítik. (Ostapchuk 1989, 154; *Ukrainne sprawy*, 8.)

menedéket. Most, hogy fordult a kocka, Sáhin Giráj a mirza üldözésére indult. De előtte még meg kellett egyeznie a zaporozsjeiekkal, akik Dorosenko halála után csak megemelt zsold fejében voltak hajlandók továbbra is szolgálni a kalgát.⁷⁹⁰ Miután sikerült megállapodnia velük, a kozák és a krími tatár csapatok közösen indultak Kantemir üldözésére. A szárazföld felől teljesen körbevették Kaffát, s csak a tenger felől lehetett elhagyni biztonságosan a várost. Sáhin Giráj az ostrom kezdetekor rögtön követet küldött a beglerbéghez, s csak annyit kért tőle, hogy adják ki neki őt, s cserébe senkinek sem lesz bántódása. Ha megkapja, amit akar, elvonul, de ha ellenkeznek vele, akkor mindenkit lemészároltat.⁷⁹¹ A kaffai lakosok még jól emlékeztek arra, hogy 1624-ben mit kellett elszenvedniük a krími tatároktól, s mivel nem különösebben kedvelték Kantemirt, így nem kellett őket sokáig győzködni, hogy hajlandók legyenek kiadni Sáhin Girájnak a mirzát.⁷⁹² A mirza helyzetét az is nehezítette, hogy a Krím-félsziget lakosai (így a kaffaiak is) azt hitték, hogy Kantemir a szultán engedélye nélkül, egy csapat gonosztevő élén hadakozik. Ennek ellenkezőjéről már csak akkor bizonyosodhattak meg, amikor Dzsánibek Giráj visszatérése után Kantemir és az ő köreihez tartozó mirzák közül néhányan a szultántól külön kaftánt kaptak, s ebben a kegyben a birodalomban csak a nagyon magas pozíciót betöltő jeles személyiségek részesülhettek.⁷⁹³ Kantemir hamar észrevette, hogy mekkora bajban van, s ugyan a nappalokat bent töltötte a városban, de éjszakára mindig egy kikötőben horgonyzó hajón húzta meg magát, amellyel éjszakára kihajózott a tengerre.⁷⁹⁴ A három hónapig elhúzódó ostrom során a krími tatárok semmivel sem kerültek közelebb a város elfoglalásához. A hadműveletet részben az hátráltatta, hogy a kán és a kalga számos kérdésben nem értett egyet. Mehmed Giráj jóval óvatosabb volt Sáhin Girájnál, s nem akarta még jobban magára haragítani a Portát. Ezzel szemben Sáhin Giráj, aki rettenetesen ellenséges volt a Portával szemben, gondolkodás nélkül megtámadta volna a várost.⁷⁹⁵ Mivel

790 Baranowski 1948, 82.

791 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 14.a.

792 Baranowski 1948, 83.

793 *Târih-i Mevkûfâtî*, f. 15.a.

794 *Ukrainne sprawy*, 8.

795 Baranowski 1948, 83; Novoszelszkij 1948, 120.

Sáhin Giráj a várakozáson kívül mást nem tehetett, ezért Kaffa falai alatt Kan-temir szeme láttára lefejeztette egyik fiát, akit a lengyel források csak *Dzialan Timirként* említnek.⁷⁹⁶ A hosszan elhúzódó ostromnak végül az vetett véget, hogy 1628. május végén a Portáról a flottaparancsnok Haszán pasa vezetésével egy nagyobb, közel kilencven hajóból álló flotta indult a Krím felé. Az egyiken ott utazott Dzsánibek Giráj a testvérével, Devlet Girájjal együtt, akit ismét kineveztek kalgának.⁷⁹⁷ A szultáni tanács tagjai, akik valószínűleg tanultak az 1624-es fiaskóból, semmit sem bíztak a véletlenre, és ezzel párhuzamosan a szárazföldön is elindítottak egy nagyobb sereget a Krím felé.⁷⁹⁸ A flotta 1628. június 21-én ért Kaffába.⁷⁹⁹ Mehmed Mevkúfátí beszámolójában hatalmas hadsereget ír le. A kapudánpasa levelet küldött a Mehmed Giráj mellett levő portai alakulatoknak, amelyben felsorolta, hogy mekkora csapatok állnak a rendelkezésére. E szerint 60 gályán (*kadırga*) körülbelül 8000 puskás tartózkodik, emellett 30-40 kisebb hajót vár lőszerezéssel és kb. 5000 janicsárral együtt. Továbbá a Ruméliai vilájet valamennyi szpáhiját és tímár-birtokosát, valamint a Moldvai és a Havasalföldi Vajdaság csapatait várják az Özüi vilájetbe, hogy azok aztán behatolhassanak a Krímbe.⁸⁰⁰ Haszán pasa kegyelmet ajánlott nekik, ha kilépnek Mehmed Giráj szolgálatából.⁸⁰¹ Amikor a flotta megjelent Kaffában, valamint a szárazföldi egységek is felbukkantak a határon, Mehmed Giráj és Sáhin Giráj követőinek száma egészen minimálisra csökkent. Miután Haszán pasa vezetésével a flotta befutott Kaffába, Mehmed Giráj és Sáhin Giráj a kozákokkal közösen felvették a küzdelmet az oszmánok ellen, de a Porta csapatai olyan erőfölényben voltak, hogy a két testvér meghátrált, és elhagyta a félszigetet.⁸⁰²

796 *Ukrainne sprawy*, 8.

797 *Tārih-i Nā'imā*, II. 625.

798 *Tārih-i Nā'imā*, II. 626.

799 *Novoszelszkij* 1948, 120.

800 *Tārih-i Mevkúfátí*, f. 16.a. 1628 májusa és júniusa folyamán folyamatosan mozgósították az Özüi és a Ruméliai beglerbégség, valamint a két román vajdaság csapatait. A szárazföldi egységek Akkerman vagy Özü környékén gyülekeztek, ahol Ibrahim pasa vezetése alatt készülődtek a kozákok ellen. Mehmed Mevkúfátí idevágó adatait megerősítik a szultáni tanács parancsai is. (83 *numaralı mühimme defteri*, no. 35/64, no. 36/65, no. 66/81, no. 41/71, no. 67/105.)

801 Uo.

802 *Tevārih-i Dešt-i Qıpçak*, 61.

Ezek után Devlet Giráj szultán és Kantemir mirza utánuk ment; legyőzték őket a kozákokkal együtt. Mehmed Mevkúfátí krónikája szerint mintegy ezer zaporosjeit öltek meg, és öt-hatszáz fő esett fogságba. A győztes csata után Dzsánibek Giráj újra elfoglalhatta a trónt. Kantemir mirza pedig hozzáfogott, hogy rendbe szedje megtépázott uluszát.⁸⁰³

A csatát követően a mirza és ezzel együtt a Mangit nemzetség befolyása jelentősen megnövekedett a kánságban. Olyannyira, hogy az orosz források szerint Kantemir és emberei már-már a Krím urainak érezték magukat, s rendszeresen zaklatták a lakosokat.⁸⁰⁴ Ezt támasztja alá Abdulgaffar Kirimí krónikája is, amelyben ő is kiemeli a Mangitok hatalmának megnövekedését.⁸⁰⁵ Egy idő után a krími lakosok egy részének elege lett a Mangitok visszaéléseiből, amelyek egyre kedvezőbb színben tüntették fel Mehmed Giráj nem is olyan távoli uralmát. Az elégedetlenkedők közül néhányan megpróbálták felvenni velük a kapcsolatot.⁸⁰⁶ A két testvér valószínűleg a krími lakosság egy részének támogatása nélkül is megpróbálta volna visszaállítani uralmát. Néhány hónappal később, 1628 novemberében Mehmed Giráj és Sáhín Giráj krími tatárokkal, nogajokkal és zaporoszei kozákokkal közösen újból felkerekedtek, hogy visszaszerezzék a hatalmat. Kettejük közül Sáhín Giráj volt az, aki kézbe vette az események irányítását. Annál is inkább, mert vele ellentétben Mehmed Girájnak nem volt semmilyen kapcsolata a kozákok között, akik nélkül ők ketten nem vehették volna fel a küzdelmet Dzsánibek Giráj, Kantemir mirza és Haszán pasa csapaival.⁸⁰⁷ Amikor a zaporoszeiek és a tatárok a félsziget bejáratának a közelébe értek, a felderítők jelentették, hogy Or Kapiszi mellett egy hatalmas ménes van, amely Kantemir mirza és a nogajok tulajdona. Sáhín Giráj szerette volna minél hamarabb megtámadni a félsziget bejáratát, s amilyen gyorsan csak lehet, megszállni a Krímet. A kozákok azonban másként döntöttek, s először a mé-

803 *Tarih-i Nâ'imâ*, II. 626; *Tarih-i Mevkúfâtî*, f. 16.b. Mehmed Girájt és Sáhín Girájt egy-egy 1628. július elsején keletkezett levélben értesítette a szultáni tanács, hogy megfosztották őket addig betöltött méltóságaitól. (*83 numaralı mühimme defteri*, no. 66/103, no. 66/104.)

804 Novoszelszkij 1948, 134.

805 *Umdetü't-ahbâr*, f. 286. r–v.

806 Novoszelszkij 1948, 134.

807 Ostapchuk 1989, 161; Novoszelszkij 1948, 135.

nest akarták megszerezni. Ugyanezzel az akcióval sikerült nekik kb. 5000 lovat zsákmányolniuk, de a meglepetés ereje ellillant, s mire akcióba lendültek volna, megjelent Dzsánibek Giráj és Devlet Giráj kalga, hogy szembeszálljon velük.⁸⁰⁸ A kozák–tatár sereg kénytelen volt visszavonulni, de a következő évben, 1629 áprilisában Mehmed Giráj és Sáhín Giráj újfent megindult a zaporozsjei kozákokkal együtt a Krím felé.⁸⁰⁹ A zaporozsjeieken kívül a doni kozákok is részt vettek az akcióban, amely két irányból indult meg: a doni és a zaporozsjei kozákok egy része a tenger felől ostromolta a félsziget legfontosabb városait, míg a zaporozsjei egységek másik fele a két testvér nogajokból és tatárokból álló csapataival együtt a szárazföld felől próbálkozott. Hiába egyesítették erőiket, nem sok mindent tudtak elérni: egyrészt sem a zaporozsjei, sem pedig a doni flotta nem tudott sok eredményt felmutatni. Másrészt a szárazföld felől érkező egység sorsa már a Krímen kívül megpecsételődött: amikor Dzsánibek Giráj hírére vette a támadásnak, azonnal útnak indított egy nagyobb csapatot ellenük. Az első csapást Kantemir mirza és a vele lévő nogajok mérték rájuk azzal, hogy elfogtak négyszáz zaporozsjei vízhordót; emiatt a kozák–tatár sereget a szomjúság fenyegette, s ez nagyban csökkentette a katonák harcértékét.⁸¹⁰ Ezzel a legyengült csapattal ütközött meg a Devlet Giráj kalga vezette tatár sereg, amelyben Kantemir emberein kívül a portai alakulatok is részt vettek.⁸¹¹ A csata során a Mehmed Giráj és Sáhín Giráj oldalán lévő tatárok egy része Dzsánibek Girájhoz átállva a kozákok ellen fordult, később pedig Mehmed Girájt halálos puskalövés érte.⁸¹² A krími tatárok hosszas öldöklő harc után sikeresen megállították a kozákokat. Ezt követően Sáhín Giráj Iránba menekült, ahonnan majd csak hosszú évek múlva tért vissza az Oszmán Birodalomba, ahol Rodosz szigetén együtt raboskodott Dzsánibek Girájjal, akit 1635-ben ismét leváltottak.⁸¹³

808 Baranowski 1948, 94.

809 Novoszelszkij 1948, 136.

810 Novoszelszkij 1948, 137.

811 *Târih-i Nâ'imâ* II. 626–627.

812 *Târih-i Nâ'imâ* II. 627.

813 Baranowski 1948, 99–100.

A HATALOM ZENITJÉN (1629–1635)

Miután Mehmed Giráj és Sáhin Giráj elmenekültek, és Dzsánibek Giráj másodjára is elfoglalhatta trónt, jelentősen megváltoztak az erőviszonyok a Krími Kánságban. Mivel a régi-új kán a frissen visszaszerzett hatalmát részben Kantemirnek köszönhette, így a mirza és vele együtt a Mangit nemzetiség befolyása jelentősen megnövekedett a Krími Kánságon belül.⁸¹⁴ Ennek természetesen sem Dzsánibek Giráj, sem pedig a hagyományos krími tatár arisztokrácia nem örült igazán. Noha kívülről ebből elsőre nem sok mindent lehetett érzékelni, de a kán környezetében tartózkodó orosz diplomaták beszámolóí szerint szinte tapintani lehetett a feszültséget. Jóllehet Kantemir és nogajok által elkövetett túlkapások miatt rengeteg panasz érkezett Dzsánibek Girájhoz, aki azonban nem akart velük szakítani. Sőt azon munkálkodott, hogy minél jobban magához kösse Kantemirt és a nogajokat, s ez egyáltalán nem volt véletlen, hiszen ekkor, 1628 nyarán a kánnak még nagy szüksége volt rájuk Mehmed Giráj és Sáhin Giráj ellen. Az orosz követi jelentések megőriztek egy érdekes esetet Dzsánibek Giráj második trónra lépésének idejéből. Amikor a kán visszatért Bahcsiszerájba, Kantemir mirzával együtt minden előkelő ott gyülekezett a kán udvarában. Dzsánibek Giráj öt napig várakoztatta a mirzát, mire hajlandó volt fogadni őt. Végül személyesen találkoztak, de az nem úgy sikerült, mint azt Kantemir elvárta volna, mert a kán lényegében arra akarta kötelezni őt, hogy hűségesküt tegyen neki. Ugyan nincs sok forrásunk erről az esetről, de valószínűleg félelmet váltott ki az a tény, hogy Kantemir az uluszával együtt a Krím-félsziget tartózkodik, s ezért kellett eskü alatt megfogadnia, hogy engedelmes és hűséges lesz.⁸¹⁵ Ez nem

814 Novoszelszkij 1948, 185.

815 Novoszelszkij 1948, 186.

könnyítette meg Kantemir helyzetét sem, hiszen ő az Oszmán Birodalom egyik szandzsákbégje volt.⁸¹⁶

Annak ellenére, hogy a mirza 1629-ben fontos szerepet vállalt Mehmed Giráj és Sáhín Giráj végleges legyőzésében, a vele szembeni bizalmatlanság egyáltalán nem csökkent. Az 1629 júniusában keletkezett két orosz nyelvű diplomáciai jelentés szerint Devlet Giráj kalga több más krími előkelővel gyűlést hívott össze Bahcsiszerájba, s erre Kantemir is meghívást kapott, de nem jelent meg. Nem lehet pontosan tudni, miről tanácskoztak volna, de olyan hírek kaptak szárnyra, hogy a szultánok (князья) és a mirzák meg akarják ölni Kantemirt. Ezek a híresztelések természetesen Kantemirhez is eljutottak, aki uluszával előbb Kaffa közelében bukkant fel, majd az állandó fenyegetettség miatt még ugyanebben az évben elhagyta a Krímet, és visszatért korábbi, Akkerman környéki szálláshelyére. Kantemir mirza visszavonulása egyáltalán nem rendítette meg a Mangitok pozícióit a kánságon belül, hiszen az orosz forrásokból több rokonáról is tudunk, akik fontos tisztséget töltöttek be a kán környezetében.⁸¹⁷

Hiába vált ellenségessé Kantemir mirza és Dzsánibek Giráj viszonya, ez még nem jelentette, hogy ettől kezdve a Krími Kánság és budzsaki tatárok ne működtek volna együtt, ha érdekük úgy kívánta. Sáhín Giráj kiűzését követően két közös akció is indult a lengyel–litván állam ellen. Természetesen a lengyelek számoltak azzal, hogy a korábbi Krím elleni kozák hadjáratok nem maradnak megtorlatlanul, s amikor a zaporozsjei kozákok már a harmadik hadjáratra készülődtek, hogy Sáhín Girájt bekísérjék a Krímbe, egy csapat tatár átlépte a

816 Novoszelszkij az orosz nyelvű forrásokra alapozva azt írta róla, hogy akkermani és szilisztrei pasa volt, noha nem maradt fenn egyetlen korabeli oszmán–török nyelvű forrás sem, hogy valóban rendelkezett volna ilyen címmel. (Novoszelszkij 1948, 186.) Az előző fejezetben már említettem, hogy Kantemir mirzát 1628 elején kinevezték a Tirhali szandzsák élére. Ez a helyzet valószínűleg 1629-ben sem változott meg, s egy 1630-ból származó oszmán–török forrás szerint a Csirmeni mellé megkapta a Kiliai szandzsák irányítását is. (Başer 2010, 117.) Ez a tévedés valószínűleg abból fakad, hogy maguk az oszmánok is Kantemirt jó ideig csak *Han Timur Paşa*-ként emlegetik, anélkül hogy meghatározták volna, melyik vilájet élén állt volna.

817 Novoszelszkij 1948, 187. Sajnos Novoszelszkij nem részletezi, hogy ki és milyen posztot nyert el a káni udvarban, így egyelőre nem lehet felmérni a Mangit nemzetség valódi szerepét a kánságon belül.

Köztársaság határát.⁸¹⁸ Mindaz, amit erről a betörésről tudunk, teljes egészében Stefan Chmielecki III. Zsigmondhoz írt beszámolójából származik. E szerint Chmielecki 1629. május 5-én szerzett tudomást arról, hogy egy közel négyezer fős krími, budzsaki és dobrudzsai tatárokból álló csapat egy bizonyos „*Muhammed murza*” irányításával a Kijev felé vezető úton, a *Szlak Czarnyn* haladva betört Ukrajnába.⁸¹⁹ Mivel Chmielecki kémei révén idejekorán értesült a támadásról, ezért csapataival az *Uhorski Tikicz* nevű folyónál tábort vert, s onnan igyekezett szemmel tartani az utakat.⁸²⁰ A tatár portyázók nem tudtak mélyen behatolni Ukrajnába, ezért Humán (Uman, Ukrajna) közelében tábort vertek, és onnan indultak el zsákmányszerző körútra. Miután a tatárok tábora nem esett messze Chmielecki ideiglenes támaszpontjától, csapataival hamar a nyomukba eredt. Végül több összecsapást követően távozásra bírta őket.⁸²¹

Néhány hónappal később, 1629 augusztusában már egy jóval nagyobb zásbású tatár hadjáratra került sor. Ennek az élén már nem egy ismeretlen mirza, hanem Dzsánibek Giráj testvére, Devlet Giráj kalga állt, aki mellett ott volt a Giráj-dinasztia több képviselője is. Közülük a legnevesebb Iszlám Giráj szultán volt, aki később III. Iszlám Giráj néven uralkodott a Krími Kánságban.⁸²² Természetesen a budzsaki tatárok és a Mangitok sem maradhattak ki egy ilyen

818 Baranowski 1948, 101; *Ukrainne sprawy*, 87.

819 *Ukrainne sprawy*, 84.

820 Uo.

821 Baranowski 1948, 102–103; *Ukrainne sprawy*, 86.

822 Stefan Chmielecki beszámolója név szerint *Salamet-Girajt* és *Setew-Girajt* említi meg, de más forrásból ezt egyelőre nem lehet megeőrsíteni. „wziąłem wiadomość, iż trzech sułtanów, mianowicie Salamet-Giraj, sułtan, Setew-Giraj sułtan, i dwa Baterbijowych synów i z niemi Welisza Murza, synowiec Kantemirów, w Koniuszkach Lipę przeszedzsy blisko stanęli” (*Ukrainne sprawy*, 97.) Thorday Miklós 1629. november 10-én kelt beszámolójában egy sokkal hosszabb lista van a legfontosabb résztvevőkről. „Az Zultanoknak az neve kik mostit voltak ugj mint az Basak es Bekek: 1. Delunk Kerej Zultan. 2. Van Kerej Zultan. 3. Izlan Kerej Zultan. 4. Hozaj Kerej Zultan. 5. Mahomed Kerej Zultan. Az Murzaknak a nevek: 1. Kantamer Murza. 2. Alim Murza. 3. Hitrmer Murza. 4. Balinnsa Murza. 5. Mungjas Murza. 6. Koltuse Murza. 7. Narkej Murza. 8. Zultan Muza Mahomet, Kantamernek fia. 9. Negzaj Murza, Batrikonnak fia. 10. Otida Murza, Aliza Beknek fia. 11. Pom Murza, Kantamernek fia. 12. Muk Megza Murza. 13. Alim Murza, Kantamernek nagjubik fia. 14. Buljok Murza, Itrmernek fia. 15. Furmer Murza, Kantamernek kissebik fia. Ezek voltak előteők jarok” (Hurmuzaki XV/2, 977.)

vállalkozásból: Kantemir mirzával tartott két fia, valamint az egyik testvére, Szelmansah mirza is.⁸²³

Az előző portyához hasonlóan a tatárok úgy tervezték, hogy ebben az esetben szintén *Szłak Czarnyn* keresztül törnek be, de ezt a tervet el kellett vetniük, mivel a lengyelek már felkészülve várták. Ekkor a *Szłak Kuczymański* felé fordultak. Hasonló okok miatt később erről az útvonalról is le kellett mondaniuk, így Moldva felé vették az útjukat, hiszen Kantemir korábban már többször tört be innen a lengyel területekre.⁸²⁴ Bő egy hónapnyi portyázás után a lengyelek Stanisław Lubomirski és Stefan Chmielecki vezetésével nagy veszteséget okoztak a tatároknak. Lubomirski több kisebb összecsapás után 1629. október 4-én Uście (Ustya, Ukrajna) mellett egy gázlónál ért utol egy nagyobb tatár csapatot, akiket sikerült legyőznie. A csata nemcsak a lengyelek győzelme miatt maradt emlékezetes, hanem azért is mert a harcok alatt elesett Kantemir mirza egyik fia, akit a lengyel források csak *Mambet sultan Murza*-ként emlegetnek, és itt ejtették fogságba Iszlám Giráj szultánt, aki öt hosszú éven keresztül élvezhette a lengyelek vendégszeretetét.⁸²⁵ Három nappal később Stefan Chmielecki csapatai hasonlóan nagy győzelmet arattak Bursztyn (Burstin, Ukrajna) mellett a hazafelé tartó tatárokon, s noha nem tettek szert Iszlám Girájhoz hasonlóan tekintélyes fogolyra, ez az újabb diadal kis időre elvette a tatárok kedvét a fosztogatástól. Nem csoda, hogy Szelmansah mirza, aki saját csapataival a többiek-től egy kicsivel távolabb portyázott, igyekezett minden összecsapást elkerülve hamar hazajutni.⁸²⁶

823 Novoszelszkij 1948, 187.

824 *Ukrainne sprawy*, 87–88.

825 Baranowski 1949, 87. Vann olyan feltételezés, amely szerint hét évig volt lengyel fogságban. (*Le khanat de Crimée*, 341.)

826 *Pamiętniki*, 153. A krími és a budzsaki tatárok lengyelországi akcióját az Erdélyi Fejedelemségben is folyamatosan figyelemmel kísérték. Ugyan a tatárok fő célpontja mindvégig Ukrajna maradt, de a fejedelemségben semmit sem bíztak a véletlenre. Bethlen Gábor – biztos, ami biztos – 1629. október 22-én utasította a beszercei tanácsot, hogy tegye meg a szükséges előkészületeket arra az esetre, ha a hazafelé tartó tatárok arra tévednének. „Az Tatarnak Lengielorzagban derekas ereövel valo rablasa ugí hizzw̄k ertesere vagion h̄wsegetheknek; a kiken a Lenghielek ighen raitok leven uttiokott el igiekezik fogni. Melire kepest hogy haza meneö uttkeresetekbe birodalmunk fele ne gondolkodgianak a vigiazast szw̄ksegesek itelliök. Annak okaert h̄wsegetheknek ighen serio paranczioliuk hogi nem cziak mi-

A zaporozsjei kozákok beavatkozása a Krími Kánság belharcaiba és az azokat követő tatár ellencsapások alaposan próbára tették a lengyel–krími–oszmán kapcsolatokat. Mivel a lengyel fél attól tartott, hogy az 1629 októberében elszennvedett vereségek hatására a tatárok hamarosan újból megindulnak a Rzeczpospolita ellen, ezért minél mihamarabb rendezni akarták a vitás kérdéseket a Portával.⁸²⁷ A tárgyalások 1630 tavaszától két szálon futottak. Közülük az egyiket az özüi beglerbég, Mürtazá pasa tartotta kezében, aki korábban budai pasaként teljesített szolgálatot a magyar–oszmán határvidéken.⁸²⁸ Miután 1630 februárjában kinevezték az Özüi vilájet élére, folyamatosan tartotta a kapcsolatot a lengyel tábori hetmannel, Stanisław Koniecpolskival (1632-től lengyel nagyhetman) és a kancellárral, Jakub Zadzik püspökkel. Kettejük közül a következő két évtized során Stanisław Koniecpolskinak hatalmas szerepe volt a lengyel–oszmán kapcsolatok formálásában. A hetman ennek megfelelően sokszor nem Varsóban tartózkodott, hanem igyekezett minél közelebb lenni a lengyel–oszmán határhoz, s erre ebben az időszakban nagy szükség volt. Koniecpolski a határ közelében könnyebben tudott kapcsolatot tartani az oszmánokkal, elsősorban az özüi beglerbéggel, akinek személye ugyan gyakran változott, de nagy szerepe volt a két állam közötti béke fenntartásában.

---

nemw gialogia a vidieknek szokot lenni hanem az egesz vided nepet is fel veven maga tudgia hwszeghtek ott az állapotokot helyyeket utakat azert ki vigie oda a nepet minden kesedelem nelkwł mingiarast es vagy a reghi sancz helyyekett megh vytassa a hol ollianak voltak vagy a hol kevantatik uiakaot is menteöl meliebben czynaltasson es nagiobban; a hol pedig be vagassal kel az utatt be vagatni mingiarast be vagassa ereössen es legien szorgalmatos vigiazasban hogy a tartomant valami veletlen szerenczielensegh ne talallia.” (Hurmuzaki XV/2. 970–971.) A fejedelemnek minden oka megvolt az elővigyázatosságra, hiszen ugyanezen a napon beszercei tanács egy drámai hangú levelet továbbított neki, amelyet Moldvából kaptak. A beszámoló szerint a tatárok nemcsak a lengyel területek pusztították végig, hanem a Szeret és a Dnyeszter vidékén a moldvai alattvalókat sem kímélték: „Az istenert keriük kegyelmeteket az mi irassunknak kegyelmetek helyt adgyon, mert my tünetek igazs hwszomszedok leven akariuk kegyelmeteknek ertessere adnunk hogy Gyikovatul fogva Tirgul Sziretul fele az Nysztor viszeighmind my orszagunk s mind Lengiel orszaghigh szamtalan sok Tatar vagyon es ott fekszik es az mi szegeny orszagunkat igen pusztitaiak az feöld nepet megh eckediglen le nem vagyak de edgyebet mind elrablanok; nem is tudhattiuk mi vegre vadnak itt es mit akarnak elleikben venni.” (Hurmuzaki XV/2. 971.)

827 *Kronika Pawła Piaseckiego*, 348.

828 Kołodziejczyk 2000, 135. Mürtazá pasa pályafutásáról legutóbb Sudár Balázs közölt egy hosszabb tanulmányt: Sudár 2020, 259–274.

Mürtazá és Koniecpolski levelezése rendszerint két kérdéskörre koncentrált: miként akadályozza meg a lengyel fél a zaporozsjei kozákok betöréseit, s mit tesz meg a Porta azért, hogy a lengyel király alattvalóinak nyugta legyen a budzsaki és a krími tatároktól. Ez a két téma már korábban is többször előkerült a lengyel–oszmán béketárgyalások során, s a következő években is folyamatosan napirenden volt. Ennek az egyik legfőbb oka, hogy hiába gondolta a két fél közül bármelyik is komolyan, hogy az alattvalói által okozott problémára végleges megoldást talált, ezek az intézkedések mindig csak egy bizonyos ideig voltak képesek kezelni a nehézségeket. Ez jól látszik abból a levélből, amelyet Mürtazá pasa írt Stanisław Koniecpolskinak 1630. július 31-én. Ebben felhagyottorgatta a hetmannak, hogy egy korábbi üzenetében azt írta neki, hogy sikerült megakadályoznia, hogy a zaporozsjei kozákok szárazföldön és tengeren kárt okozzanak a szultán birodalmában. Ő ennek azonban semmi nyomát nem látta, és a kozákok ugyanúgy folytatták a betöréseiket, mint korábban. Felvetette, hogy a zaporozsjei kozákokat közös erővel, két oldalról kéne rábírní, hogy a rejtkehelyeiket elhagyják.⁸²⁹

Mürtazá pasával folytatott tárgyalásokkal egy időben lengyel udvar 1630 tavaszán útnak indította Aleksander Piaseczyńskit Konstantinápolyba, hogy a szultáni udvartól kieszközöljön egy új szerződéslevelet.⁸³⁰ A Piaseczyńskinek szóló követutasítás javarészt a tatár betörésekkel foglalkozik, illetve azzal, hogy milyen lépéseket tett a lengyel fél a zaporozsjei kozákok megfékezésére. A követutasítás kiemelte, hogy a király nem tekinteti a két állam között fennálló béke megszégésének a tatárok előző évi őszi betörését, noha ez rengeteg gondot

829 „Tatar ve Akıncı tâ‘ifesi zabt olunub vilâyetimize akın ve ilgara ruhsat virilmez ise sulh ü salâhın bekâsı ve bundan akdem Hotin seferinde şurut ve ‘uhudun ri‘âyet ve ibkâsı muhakkak olur yazmışız. İmdi benim dostum biz dahi Akkırman sahrâsına iş~bu sulh ü salâhına bâ‘is-i fevz ve felâhdır. Lâkin ri‘âyet ve istihkâmı ve zıkr olunan Tatar tâ‘ifesini zabt u rabt için gelmişüzdür. Ve mâdam~ki siz ol~canibden, biz ol~canibden Kazagın zabt ile nakl idersiz. Bu tarafdan eger Tatar-i sabâ-reftâr ve eger sâir ‘asâkir-i encâm-şımardan bir ferd vilâyetinize akın ve ilgara kâdir olamaz. Lâkin benim dostum mektûbunuzda Kazagın haklarından geldük. Mın~ba‘d memleket-i pâdişâhiye karadan ve deryâdan fırâra kâdir degillerdir deyü yazılıb Kazak ise turmadın. İki canibden memâlik-i islâmîye zarardan hâli degillerdir.” (AGAD, AKW, Dział turecki, k.74, t.357, nr. 636; *Katalog dokumentów tureckich*, 273–274.)

830 Kołodziejczyk 2000, 136.

okozott a Köztársaságnak, hiszen a haderő nagy része máshol volt lekötve. A tatárok tevékenysége miatt rengeteg panasz érkezett, s a varsói udvar úgy vélte, hogy több energiát igényel az, hogy tatároktól megvédjék a határt, mint a kozákok féken tartása. A dokumentum külön hangsúlyozta, hogy a lengyel–litván állam az elmúlt öt évben rengeteg energiát fektetett be a zaporozsjei kozákok megzabolázásába: a hajóikat felégették, majd engedelmességre bírták őket, s csak kevesen maradtak a Dnyeper menti búvóhelyeken. Hogyha a tatárok nem adnak rá okot, akkor a kozákok sem fogják háborgatni a szultán területeit.⁸³¹

Az irat szerint Piaseczyńskinek külön követelnie kellett, hogy a Porta tegyen igazságot a Devlet Giráj és Kantemir mirza által levezényelt hadjárat ügyében, s ez rengeteg kárt okozott a lengyel–litván államnak. Ha a nagyvezír szóba hozná, hogy a tatárok csak azért támadták meg a Köztársaságot, mert nem kapták meg a szokásos ajándékot (*upomników zwyczajnych*), akkor Piaseczyńskinek emlékeztetnie kellett őt, hogy korábban már küldtek a kánnak ajándékot, de ez hiábavalónak bizonyult, és egyáltalán nem tántorította el őt és a tatárokat attól, hogy felprédálják a király földjeit.⁸³²

Útja során Piaseczyński találkozott Mürtazá pasával, aki a lengyel–oszmán határ közelében állomásozott a csapataival, illetve Haszán kapudánpasával, aki a flottával a Fekete-tengeren tartózkodott. A Mürtazá pasával folytatott beszélgetés nem sok újat tartalmaz.⁸³³ Találkozójukat meg kellett szakítani, mert menet közben Piaseczyński egy visszautasíthatatlan meghívást kapott a flotta-

831 *Zródła do dziejów polskich* II. 192–193.

832 *Zródła do dziejów polskich* II. 193–194. A lengyel diplomácia a Habsburgokhoz és az oroszokhoz hasonlóan, ahol csak lehetett, mindenhol igyekezett az ajándék jelentésű *upomnik* kifejezést használni. Ez nemcsak a varsói udvar és a lengyel diplomaták belső levelezésében volt így, hanem a lengyel–oszmán békeszerződéseknek a lengyel kancellária által kiállított latin és lengyel nyelvű megerősítő dokumentumaiban is megfigyelhető ez a gyakorlat. Amíg az oszmán–török nyelvű iratokban következetesen *virgü*, azaz adó szerepel, addig a lengyel fél által kiállított iratokban sok esetben a zöld jelentésű *zöld* vagy a *stipendium* áll. [Kołodziejczy 2000, 378 (35. dok.); 421 (39. dok.)] Ez a kettő azonban nem azonos a *virgü*vel, amelynek a latin alakja a *tributum*, míg a lengyel megfelelője a *podatek*. A *stipendium* természetesen jelenthet adót is, de a 16–17. században a lengyelek sokkal inkább a *zöld* értelmében használták. (Lásd *Lexicon Latino Polonicum* III, 416 r-v.) Ezzel szemben a *stipendium* vagy a *zöld* oszmán–török változata, Franciszek Meniński szótárát alapul véve, az *ulufe*. (*Thesaurus linguarum orientalium* III, 1541.)

833 *Trzy relacje z polskich podróży*, 49–50.

parancsnoktól, hogy tartson vele egy darabig a hajóján. Mivel ebben az időben Haszán pasa személye Mürtaza pasához hasonlóan megkerülhetetlennek bizonyult ahhoz, hogy a két állam kapcsolata rendeződjék, így a követ elfogadta az ajánlatot. Útjuk során bőven volt idejük megvitatni mind a kozákok, mind pedig a tatárok ügyeit. Piaseczyński beszámolójából jól látszik, hogy a tárgyalás hangneme egy idő után eléggé feszültté vált, s ezen egyáltalán nem lehet csodálkozni, hiszen hosszú évek óta megoldatlan problémákról esett szó, s mindkét oldalon rengeteg keserűség halmozódott fel. Az audiencia során („Nazajutrz miałem audiencją u Hassan basze na jego kapitańskiej galerze”) a követ panaszt emelt amiatt, hogy a tatárok több éve büntetlenül prédálják fel a lengyel király földjeit. Megkérdezte Haszán pasát, hogy mivégre gyülekeznek az oszmán csapatok szárazföldön és tengeren. A pasa igyekezett megnyugtatni Piaseczyńskit, hogy az oszmán csapatok nem azért gyülekeznek a térségben, hogy a király őfelsége országai ellen hadat viseljenek, hanem hogy őrizzék a szultán birodalmát tengeren és szárazföldön. Emellett szeretnének segítséget nyújtani a hetmannak, aki a kozákokhoz ment, és szeretnék, ha a továbbiakban együtt üldöznék az ellenséget. Piaseczyński finoman elutasította ezt a kissé furcsa és valószínűtlen ajánlatot, amely nem lehetett ismeretlen a lengyelek előtt, hiszen Mürtaza pasa is előállt már hasonlóval. Emellett emlékeztette Haszán pasát, hogy a király őfelsége már 43 éve uralkodik a lengyel–litván államban, és eddig a Köztársaság – a szomszédok és a barátok segítségével – csak a saját erejére támaszkodott, és minden háborúja szerencsésen végződött.⁸³⁴ Továbbá szeretné a király szavát és ígéretét tolmácsolni a szultánnak, hogy a kozákokat természetesen megbüntetik. Ennek fejében nagy szükség van arra, hogy a Porta „elvigye” azokat a tatárokat, akik a király őfelsége területeihez közel élnek. Emellett adják parancsba a krími kánnak, valamint a Duna mögött élő dobrudzsai tatároknak, hogy azokat a budzsaki rablókat, akiket az oszmánok nem tudnak távol tartani a király birtokaitól, küldjék a kán földjére. A pasa szavát adta, s a követnek azzal hengegett, hogy a szultán rendelése szerint Mürtaza pasán és rajta múlik, hogy a két ország között háború lesz-e vagy béke. Piaseczyński biztosította pa-

834 *Trzy relacje z polskich podróży*, 51.

sát, hogy ő barátsággal és békével érkezett, de egyúttal figyelmeztette is, hogy a lengyel seregek is készenlétben állnak, ha a tatárok provokálni akarnák a lengyeleket. Kérte a pasát, hogy keményen fogják a tatárokat, továbbá adják nekik parancsba, hogy „oszoljanak szét”. A finom fenyegetésekkel átszótt beszélgetés ettől kezdve éles fordulatot vett, s arról kezdtek el vitatkozni, hogy melyik fél okozott nagyobb kárt a másiknak. Piaseczyński, aki nem kívánta mentesíteni a kozákokat, felhívta Haszán pasa figyelmét, hogy a lengyelek egyetlenegyszer sem vásároltak a kozákoktól azokból a rablott holmiból, amelyeket a krími és az oszmán alattvalóktól zsákmányoltak. Ezzel szemben a törökök rendszeresen kereskednek a tatárokkal, s szívesen vesznek tőlük a portyák alatt szerzett zsákmányból.⁸³⁵ A pasa nem válaszolt az elhangzott vádakra, hanem fordított egyet a beszélgetés menetén, és azt kérdezte a követtől, hogy biztosítani tudja-e a király, hogy a zaporozsjei kozákok nem okoznak több kárt a birodalomnak, ha a szultán elbocsátja a sereget. A továbbiakban arra kérdezett rá, hogy mit keres a Dnyeszter mentén található Raszków (Raşcov, Moldova) mellett egy nyolcezer főnyi lengyel sereg. Azonfelül azt is Piaseczyński szemére vetette, hogy a lengyelek Raszkównál újjáépítették azt a palánkvárat, amelyet Iszkender pasa egyszer már leromboltatott 1617-ben. Követelte, hogy ezt és két másik erősséget, amelyeket Berszad (Bersad, Ukrajna) és Bałanówka (Balanivka, Ukrajna) mellett építettek fel, azonnal bontsák le, mert kiindulópontjai lehetnek a kozákok támadásainak.⁸³⁶ A követ igyekezett megnyugtatni a pasát, hogy a király seregei csak azért állomásoznak ott, hogy a tatároktól megóvják a határt, és megakadályozzák, hogy az „ukrajnai engedetlenkedők” a határon átkelve rátámadjanak a szultán földjére.⁸³⁷ Ezt követően Piaseczyński ígéretet tett a pasának, hogy a kozákok nem szegik meg a békét. Ettől kezdve újabb fordulat állt be a tárgyalásban, amely elsőre nem tűnik fontosnak, de mégis jól rávilágít, hogy sokszor miért is volt olyan nehézkes a két ország között a kommunikáció. Haszán pasa Piaseczyński szavaira gyorsan rávágta, hogy mindez nem elég neki, mert mi van akkor, ha Stanisław Koniecpolski hetmannak fogalma sincs arról, hogy a

835 *Trzy relacje z polskich podróży*, 52.

836 *Trzy relacje z polskich podróży*, 52–53.

837 *Trzy relacje z polskich podróży*, 53.

király mivel bízta meg őt. Erre a pasa tárgyalópartnere elmosolyodott, és megnyugtatta őt, hogy náluk a király öfelsége semmit sem rejteget, de amit tesz, azt a Köztársaság tudtával és tanácsával összhangban teszi, s a követ útja jól ismert a Köztársaság előtt.⁸³⁸

Ezután Haszán pasa és Piaseczyński visszatért a kozákok és a tatárok kérdéséhez, és ismét fellángolt kettejük között a vita arról, hogy ki okoz a másoknak nagyobb veszteséget. Haszán pasa kozákokkal kapcsolatos felvetéseire Piaseczyński azzal vágott vissza, hogy tatárok sokkal több kárt okoznak, mint a kozákok, a lengyelek pedig keményen elszámoltatják őket a tetteikért.⁸³⁹ A tárgyalások alatt érkezett a hír, hogy Özü közelében a lengyel–litván állam alattvalói (*ukrańcy*) elhajtottak egy nyájat, s emiatt Kantemir mirza testvére, Ajtemir mirza panaszt tett. Emiatt természetesen ismét fellángolt a vita, de Piaseczyński csak annyit mondott a pasának, hogy a Vad Mezők egészen a Fekete-tengerig a király és Köztársaság fennhatósága alá tartozik, Ajtemir mirzának pedig nem kéne arrafelé semmit sem csinálnia.⁸⁴⁰ A követ szemére veti a pasának, hogy a Porta szinte elkényezteti Ajtemirt és Kantemirt, s látta, hogy Kantemirnek egy kaftánt visznek ajándékba, noha ő arról nem tud, hogy bármilyen tisztséget kapott volna.⁸⁴¹

Piaseczyński néhány napnyi hajóút után megérkezett Konstantinápolyba, ahol fogadta őt IV. Murád, de az új békeszerződésről már nem vele, hanem a

838 *Trzy relacje z polskich podróży*, 53–54

839 *Trzy relacje z polskich podróży*, 55.

840 *Trzy relacje z polskich podróży*, 56–57. A szövegben egész pontosan *Pola* szerepel, s ez a *pole*, mező jelentésű lengyel szó többes száma, de Piaseczyński minden bizonnyal a Vad Mezők (*Dzikie Pola*) néven ismert és a tatárok által csak *Heyhatnak* nevezett senkiföldjére gondolt. Az, hogy mi tartozott bele ebbe a területbe, az koronként és szerzőnként változik. V. O. Scserbak ukrán történész szerint az elnevezés a Dnyeszter és a Volga közötti lakatlan steppét jelöli. (Scserbak 2004, 381.) Paul Robert Magocsi ennél jóval szűkebbre szabta e terület határait. Szerinte a Braclawi, Czernyhóvi és Kijevi vajdaság déli széléből, valamint a Dnyeper alsó folyását két oldalról szegélyező lakatlan pusztaságból állt össze mindaz, amit Vad Mezőkként ismerünk. (Magocsi 2010, 210.) Nagy valószínűséggel Aleksander Piaseczyński is ezt értette ezen a kifejezésen, s amikor arra hivatkozott, hogy ez a terület egészen a Fekete-tengerig a lengyel–litván államhoz tartozik, akkor egy olyan területi vitát nyitott meg újra, amely több mint száz esztendeje megoldatlan volt, mivel egészen 1703-ig nem sikerült meghúzni a két állam pontos határait.

841 *Trzy relacje z polskich podróży*, 57.

nagyvezír helyettesével (kajmakám), Redzseb pasával egyeztetett. Koniczpol-ski és Piaseczyński korábbi tárgyalásai alapján könnyen ki lehet találni, mik voltak azok a problémák, amelyeket rendezni kellett. Az oszmánok szerették volna, ha lengyelek féken tartják a zaporozsjei kozákokat, míg a lengyel fél egyre hangosabban követelte, hogy a Porta egyszer s mindenkorra vessen véget a tatárok, különösen a budzsaki tatárok betöréseinek. Piaseczyński a tatárok tettei kapcsán külön felhívta Redzseb pasa figyelmét arra, hogy a zaporozsjei kozákság egy része azokból az eredendően békés és jóra való emberekből kerül ki, akiknek korábban a tatárok elrabolták a feleségét, gyerekeit és vagyonát.⁸⁴² A továbbiakban panaszt tett amiatt, hogy Devlet Giráj vezetése alatt a tatárok végigportyázták a király földjeit, ahol nagy pusztítást vittek végbe, s egyúttal hozzátette, hogy a kozákok lényegesen kevesebb kárt tesznek, mint a tatárok. A király öfelsége szeretné próbára tenni az oszmánok barátságát és őszinteségét, éppen ezért a követ csak annyit kért, hogy ezeket a latrokat, legelőször is a kalgát és Kantemirt, szigorúan büntessék meg. Természetesen Redzseb pasa sem maradt adós a válasszal, és a felhánytorgatta Piaseczyńskinek, mekkora pusztítást vittek végbe az engedetlen kozákok, s hogy a lengyelek nem sokat tesznek azért, hogy ezt megakadályozzák. A tatárok pedig nem tették volna a lábukat a király földjére, ha a kozákok nem mentek volna a Krímbe, nem raboltak volna, és nem támogatták volna Sáhin Girájt. A kozákok ugyanúgy elhurcolták a tatárok feleségeit, gyerekeit és vagyonát, végigfosztogatták a szultán földjét; a tatárok pedig azért mentek oda, hogy mindezeket visszaszerezzék.⁸⁴³ A követ minderre csak annyit reagált, hogy korábban többször előfordult, hogy egy-egy

842 *Trzy relacje z polskich podróży*, 63. Hasonlóan írt Redzseb pasának 1631-ben Jakub Zadzik krakkói püspök és kancellár. Külön hangsúlyozza, hogy a fosztogató kozákok korábban mezőgazdasággal foglalkoztak, de a tatárok elűzték őket lakhelyükről. Ha a Porta nem akarja, hogy a zaporozsjei kozákok újra felprédálják a tengeri és szárazföldi birtokaikat, akkor hagyni kell, hogy a kozákok visszatérhessenek a lakhelyükre, a tatárok pedig ne háborgassák őket. „Hinc in ditionibus sacrae regiae maiestatis kosakorum ex hominum, agros quondam colentium, a Tartaris spoliatorum creuit multitudo, quibus quod omnia per ipsos ablata sint, rapto vicissim, vt viverent, necesse habuerunt, hi nunc ad suos agros redibant, si constiterit ipsis se fore ab incursionibus Tartarorum saecuros.” (*Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi VIII.* 365.)

843 *Trzy relacje z polskich podróży*, 63.

kán vagy szultán a lengyel uralkodótól kért védelmet. Így tett Sáhín Giráj is, aki szeretett volna a király alattvalója lenni, de az uralkodó a szultánnal kötött béke miatt ebbe nem ment bele. Piaseczyński szerint a kozákok a király akarata ellenére vonultak be a Krím-félszigetre, arra pedig már végképp nem volt engedélyük, hogy a tengerre kihajózzanak.⁸⁴⁴ Redzseb pasa ezek után azzal vádolta a lengyeleket, hogy menedéket nyújtottak Sáhín Girájnak, de Piaseczyński ezt kereken visszautasította.⁸⁴⁵ Kettejük beszélgetése még egy jó darabig ebben a mederben folyt tovább, s Piaseczyński beszámolója alapján úgy tűnik, hogy a felek folyamatosan elbeszéltek egymás mellett. A tárgyalás egy pontján a pasa felvetette, hogy Kantemirt áthelyezteti egy másik tartományba, mire a követ keserűen csak annyit tett hozzá, hogy inkább egy másik világba kéne őt elküldeni.⁸⁴⁶ Piaseczyński a budzsaki tatárookra kitérve kifejtette Redzseb pasának, hogy ezek az útonállóak mindkét oldalnak csak kárt okoznak, s könnyű lenne őket elköltöztetni, hiszen a kán közel van, és minden fáradság nélkül magával vihetné őket a Krímbe. Ezen a ponton a követ legnagyobb csodálkozására maga a kajmakám vetette fel neki, hogy a béke érdekében engedélyt ad a budzsaki tatárok kitelepítésére.⁸⁴⁷

Piaseczyńskinek nem ez volt az egyetlen találkozója. Nem sokkal később a szultán is fogadta őt. Az audiencia során Piaseczyński kérte őt, hogy küldjenek parancsot Dzsánibek Girájnak a krími, Mürtazá pasának pedig a dobrudzsai és a budzsaki tatárok ügyében, s fékezzék meg őket abban, hogy a király területeire támadjanak. Cserébe ígéretet tett a király nevében, hogy a kozákok sem mennek ki a tengerre, és békén hagyják a birodalom szárazföldi területeit.⁸⁴⁸ Később Piaseczyński ismét Redzseb pasával tárgyalt. A zaporozsjei kozákok és a tatárok viselt dolgait érintő megbeszélések a korábbiakhoz hasonló hangulatban teltek. A pasa felvetette a követnek, hogy ha a lengyelek kitelepítik a kozákokat a Dnyeper alsó folyásánál található szigetekről, akkor ők is átköltöztetik a budzsaki tatá-

844 *Trzy relacje z polskich podróży*, 63–64.

845 *Trzy relacje z polskich podróży*, 65.

846 *Trzy relacje z polskich podróży*, 66.

847 *Trzy relacje z polskich podróży*, 67.

848 *Trzy relacje z polskich podróży*, 74.

rokat.⁸⁴⁹ Piaseczyński itt pontosított egy kicsit, s felhívta a pasa figyelmét, hogy azok a kozákok, akik lent állomásoznak, azért vannak ott, hogy a tatároktól őrizték a határt, továbbá hogy visszatartsák azokat az engedetleneket (*swowolnik*), akik rendszeresen a szultán birtokain portyáznak, így őket egyáltalán nem szükséges kiköltöztetni.⁸⁵⁰ Végül hosszas tárgyalások után Piaseczyński nem kapott új békeszerződést (*ahdnâme*) a szultántól, mivel IV. Murád úgy ítélte meg, hogy mindez szükségtelen, és az 1623-ban megkötött egyezményt még mindig érvényesnek tekinti.⁸⁵¹ Ezt megerősítendő, Redzseb pasa és Piaseczyński egy öt pontból álló dokumentumban (*temessük*) szabályozták a vitás kérdéseket. Rögtön a legelsőben rögzítették, hogy a zaporozsjei kozákokat ki kell telepíteni a Dnyeper alsó folyásánál található szigetekről, s nem szabad megengedni, hogy az Oszmán Birodalom, valamint a Krími Kánság területeire betegyék a lábukat. Ennek fejében a Porta vállalja, hogy Kilia, Akkerman és Csöböröcsök (Ciuburciu, Moldova) környékéről átköltöztetik a nomádokat a Krími Kánság területére. Ez elsőre ugyan nagyon jól hangzik, de rögtön a második pont gyakorlatilag zárójelbe tette az elsőben leírtakat azzal, hogy belekerült egy olyan kitétel, amely arról rendelkezett, hogy ha nem sikerül visszatartani a kozákokat, és azok sajkáikkal újra rabolni indulnak a birodalom partjaira, akkor senki sem fog azon csodálkozni, ha a dob-
rudzsai és a budzsaki tatárok a Dnyeszteren átkelve kifosztják a lengyel területeket.⁸⁵² Ez a második pont azért érdekes, mert nagyon úgy tűnik, hogy a két állam vezetői egyáltalán nem bíztak abban, hogy sikerül megakadályozniuk, hogy alattvalóik a másik területén portyázzanak, és beletörődtek ebbe a helyzetbe. Piaseczyński konstantinápolyi tárgyalásaival egy időben Stanisław Koniecpolski és Mürtazá pasa megbízottai is tárgyalásokat folytattak egymással. Ennek eredményeit egy 1630. október 9-én keltezett dokumentumban rögzítették, amely tartalmát tekintve hasonló ahhoz, amit Redzseb pasa adott Piaseczyńskinek, de ez már konkrét lépéseket fogalmazott meg arról, miként állítsák helyre a békés kapcsolatokat a két állam között. Az első pontban meghatározták, hogy mind a lengyelek-

849 *Trzy relacje z polskich podróży*, 76.

850 *Trzy relacje z polskich podróży*, 77.

851 Kołodziejczyk 2000, 136.

852 Kołodziejczyk 2000, 429–430. (dok. 41.)

nek, mind pedig a Portának ki kell jelölnie néhány megbízható embert, akik majd felügyelni fogják a kozákok által lakott szigetek kiürítését. A továbbiakban meg egyezés született arról, hogy a határon állomásozó seregeket fel kell oszlatni, a tatárokat vissza kell tartani attól, hogy a lengyel területeket háborgassák, ennek fejében a királynak adót (*virgü*) kell küldenie a kánnak. Az utolsó pontban külön megemlégtették, hogy sem Kantemir, sem Ajtemir, sem pedig Orak mirza nem prédálhatja fel a lengyel területeket.⁸⁵³ Noha elméletben minden adva volt ahhoz, hogy a vitás kérdésekre végre pont kerüljön, hiszen erre az akarat látszólag meg volt, a szerződésben leírtak végrehajtásához nagy szükség lett volna a kölcsönös bizalomra, ez viszont mindkét oldalon hiányzott. Az egyik legnagyobb gondot az jelentette, miként veszik rá a lengyelek és az oszmánok Kantemirt és a többieket, hogy a szerződésben foglaltak rájuk vonatkozó részét betartsák. Erre az egyik kézenfekvő lehetőség az lett volna, hogyha Kantemir a többi budzsaki tatár vezetővel esküt tesz a szerződésre. Nem véletlen, hogy ezt a lehetőséget Piaseczyński is felvetette Mürtazá pasának útban haza felé, amikor újra találkozott vele.⁸⁵⁴ Azt, hogy ez mennyit változtatott volna a helyzeten, nem lehet tudni, mert egyelőre nincs róla forrás, hogy erre valóban sor került volna. Amíg Piaseczyński Konstantinápolyban tárgyalt, Mürtazá pasa értesítette Stanisław Koniecpolskit, hogy Kantemir mirza megkapta a Benderi és a Csirmeni szandzsákot árpalikként.⁸⁵⁵ Ennek a fejleménynek a lengyelek érthető módon nem örültek, mivel úgy látták, hogy ha a Porta egyáltalán nem szándékozik a Kantemirt és budzsaki tatárokat kitelepíteni Akkerman környékéről, akkor alig van esély arra, hogy a szerződésben foglaltakat valaha is teljesítsék. Az oszmánok szempontjából teljesen érthető, hogy nem akarták a budzsaki tatárokat áttelepíteni, és Kantemir szolgálataira a továbbiakban is igényt tartottak. Miután 1623-ban egyszer már-már belementek abba, hogy az ott élő tatárokat a Krími Kánság területeire átköltöztessék, egy komoly rés keletkezett a védelmi rendszerben. Ezt a zaporozsjei kozákok

853 Kołodziejczyk 2000, 427. (dok. 40.)

854 *Trzy relacje z polskich podróży*, 85.

855 „Bender ile Çirmen sancagın arpalık tarifleri ile ihsân eylemişdir.” AGAD AKW Dział tu-recki, k. 74, t. 357, nr. 636; *Katalog dokumentów tureckich*, 273–274. Ezt a tényt egy másik, 1631-ben keletkezett dokumentum is megerősíti. [*Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană*, 220 (dok. 96).]

alaposan ki is használtak, és nagy károkat okoztak az Oszmán Birodalom lakosainak, s emiatt IV. Murád egy korábbi levelében erősen panaszkodott III. Zsigmondnak.⁸⁵⁶ Ha már eleve tudható volt, hogy ezek a rendelkezések nem lesznek végrehajtván, akkor felmerül a kérdés, hogy mi értelme volt a hosszú, több hónapig tartó tárgyalásoknak a lengyelek és az oszmánok között? A válasz nagyon is kézenfekvő, ha figyelembe vesszük, hogy mind a lengyel–litván állam, mind pedig az Oszmán Birodalom hadra fogható erői nem a lengyel–oszmán határvidéken állomásoztak, hanem egymástól több száz kilométeres távolságra teljesítettek szolgálatot. Ennélfogva mindketten csak kevés katonát tudtak felvonultatni ezen a vidéken, így azon voltak, hogy elkerüljék a háborút, bár erre ebben a feszült helyzetben bármikor sor kerülhetett volna. A Redzseb pasa által kiállított szerződés második pontját alapul véve úgy tűnik, hogy a lengyelek és az oszmánok felmérték és elfogadták, hogy nem képesek (s talán nem is igazán akarták) megfékezni alattvalóik túlkapásait. Úgy döntöttek, emiatt nem kezdeményeznek a másik fél ellen háborút, és a kisebb betöréseket a továbbiakban nem tekintik békeszegésnek. Beszámolója alapján úgy tűnik, hogy Piaseczyński tisztában volt azzal, hogy ebben a formában a szerződésnek a budzsaki tatárokra vonatkozó része sohasem lesz végrehajtván. Amikor újra találkozott Mürtazá pasával, szóba került ugyan, hogy ha a kozákok elhagyják a Dnyeper alsó folyásának vidékét, akkor az összes budzsaki tatárt visszaküldik a Krímbe. De a beszélgetés folytatása alapján úgy tűnik, ez nem volt más, mint egy kötelező és jól megszokott retorikai

856 Lásd a már korábban idézett forrást: Hurmuzaki, suppl. II/2. 578–579. Nem IV. Murád szultán volt az egyetlen, aki emiatt szemrehányást tett a lengyeleknek. Valamikor 1629 legvégén, 1630 legelején Szulejmán szilisztrei pasa szintén panaszt tett, hogy amíg korábban a Porta Akkerman környékéről áttelepítette a Krími Kánság területére Kantemirt és a budzsaki tatárokat, addig a lengyel fél nem tett semmit a kozákok megfékezéséért. Sőt a kozákok többször is rátámadtak az anatóliai és a ruméiai partvidéken élő oszmán alattvalókra. „Bundan öterü Akkirman'dan cümle Tatarı Kırım vilâyetine sürdürmüşlerdir. Hatta Kantimur Paşa pâdişâhımızın beglerbegisi iken anı dahi cümle tevâb'ı ile Kırım'a sürmüşler idi ki kirlü ve âşikâre bu mübârek sulha mugâyir sizün vilâyetlerinize bir zarar ve ziyân irişdürmeyeler. Benim dostum dâima bizim câniblerimizden bu minvâl dostluklar olub ve ri'âyet-i sulh olunub iki cânibin re'âyâ fukarâsına âsüde-hal üzere olsunlar deyü sa'y u himmetleri olunurken geçen sene Kazak eşkıyâsı hadden ziyâde Anatoli ve Rumeli yakalarında re'âyâ fukarâlarına ne kadar tecâvüz te'addi eylemişlerdir.” (AGAD AKW, Dział turecki, k.73, t. 327, nr. 592; *Katalog dokumentów tureckich*, 267–268.)

fordulat. Főleg annak fényében, hogy Piaseczyński Mürtazá szemére veti, amiért Kantemirnek megengedték, hogy néhány száz nogajt áttelepítsen Budzsakba.⁸⁵⁷ A pasa azzal védekezett, mindössze annyi történt, hogy Kantemir feleségeivel együtt érkezett kétszáz tatár, akik majd földműveléssel foglalkoznak. Mürtazá pasa felhívta Piaseczyński figyelmét, hogy mivel a Kantemir és a Giráj-dinasztia közötti kapcsolat meglehetősen feszült, s mivel a Portának is az az érdeke, hogy béke legyen a határvidéken, így áttelepítenék a mirzát a birodalom egy másik pontjára minden tulajdonával, feleségeivel, gyerekeivel együtt, hogy könnyebb legyen őt ellenőrizni. Ezen felül Kilia, Tatarbunar (Tatarbunari, Ukrajna) és néhány más település mellett, ahol ő a beglerbég, a szultán több mint tizenkétezer tallér összegű ellátást (*dobro opatrzenie*) biztosítana neki. Noha a tatárokhoz lehetetlen volt hozzányúlni, a pasa elmondása szerint figyelmeztette Kantemirt, hogy a szultán nevében ígéretet tett a királynak, hogy minden erejével betartatja velük a békét. Kantemir feleségeivel együtt megjelent Budzsakban egy olyan nagyszámú féktelen csoport is, akiknek el kell hagyniuk ezt a régiót, különben a pasa azzal fenyegette meg a mirzát, hogy mindenkit visszaűz a Krímbe.⁸⁵⁸ Akár így történt, akár nem, a lengyeleknek azzal kellett szembesülniük, hogy mindaz, amire a Porta ígéretet tett, és írásban kötelezettséget vállalt, sohasem fog teljesülni, hiszen Kantemir mirza és a budzsaki tatárok éppen a szultán hallgatólagos jóváhagyásával és támogatásával vannak Akkerman környékén.

Ennek ellenére a lengyeleknek muszáj volt megfékezniük a zaporozsjei kozákokat. A király közvetlen környezetében 1631 januárjában felmerült, hogy szükséges lenne átköltöztetni őket valahova máshova, ahogy azt korábban a Porta is kérte, de arról már nem született döntés, hová vigyék őket.⁸⁵⁹ A törököknek szóló válaszevél kapcsán Stanisław Koniecpolski szükségesnek tartotta

857 *Trzy relacje z polskich podróży*, 85.

858 „A do tego, aby się niedostatkiem jakim nie wymawiał, dał mu teraz cesarz do Kiliej i Tatarbunar, i inszych miejsc na których jest bejlerbejem dobre opatrzenie, które więcej niż nad dwanaście tysięcy talerów wyniesie.” *Trzy relacje z polskich podróży*, 86. Ahogy a fejezet elején a 816. lábjegyzetben már utaltam rá, a korabeli oszmán-török források nagyon gyakran, még több évvel a leváltása után is pasaként utalnak Kantemirre, anélkül, hogy ő hivatalosan bármelyik vilájet élén állt volna. Nem lehetetlen, hogy Piaseczyńskit megtévesztette a mirza ilyenformán való emlegetése, és ezért utal rá beglerbégként.

859 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi VIII.* 359.

beleírni, mint ahogy később bele is került, hogy egy-egy kozák akció mögött sokszor az oroszok állnak, akik a vallásukra hivatkozva provokálják a kozákokat.⁸⁶⁰ III. Zsigmond igyekezett elejét venni a kozákok újabb tengeri hadjáratának, éppen ezért 1631. február 11-én levelet küldött nekik, amelyben parancsba adta, hogy ne merjék háborgatni a szultán birtokait.⁸⁶¹

Az 1631-es esztendő viszonylag eseménytelenül telt, semmilyen apró zavaró körülmény nem rendítette meg a lengyel–litván állam és az Oszmán Birodalom között fennálló békét. Ez a látszólagos nyugalom azonban elég hamar, 1632 tavaszán véget ért. 1632. április 30-án hosszú, negyvennégy évnyi uralkodás után meghalt III. Zsigmond. Mivel élete során több fiúgyermeke is egészségben megérte a felnőttkort, így egyáltalán nem lehetett gond, hogy kilép majd a helyére, noha a lengyel–litván állam speciális berendezkedése alaposan megnehezítette a zökkenőmentes hatalomátvételt. Mégis a körülményekhez képet minden viszonylag gyorsan zajlott, s IV. Ulászlót (1632–1648) 1632. november 8-án a lengyel rendek megválasztották királyuknak. Az új uralkodó III. Zsigmond legidősebb fiaként már trónra lépése előtt többször is tanúbizonyságot tett arról, hogy mind uralkodónak, mind pedig hadvezérnek egyaránt kiváló. Többek között részt vett az 1620–1621-es lengyel–oszmán háborúban. Kvalitásaira újfent szüksége volt, mert egyszerre több külső veszéllyel kellett szembenéznie. A budzsaki és a krími tatárok már a király halála előtt, az év elején többször is betörték a Köztársaság területére.⁸⁶² Stanisław Koniecpolski nagyhetman emiatt több alkalommal is írt Mürtaza pasának, aki erre panaszt emelt a kozákok újabb fekete-tengeri akciója miatt. Azt Koniecpolski is elismerte, hogy zaporozsjei kozákok tizenhárom hajóval valóban kimentek a Fekete-tengerre, de emlékeztette a pasát, hogy ez a betörés a korábbiakhoz képest jóval kisebb volt. Mostanra pedig jelentősen visszaesett a kozákok tevékenysége. Ezzel szemben a tatárok jóval nagyobb kárt okoznak, rendszeresen betörnek a király földjére, kifosztják a falvakat, sokakat pedig rabságba hurcolnak. Ezalatt kemény munkával, nagy áldozatok árán sikerült a kozákokat engedelmességre kényszeríte-

860 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi* VIII. 359, 362–363.

861 *Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi* VIII. 360.

862 Baranowski 1949, 13.

ni. Éppen ezért a hetman furcsállta, hogy a pasa a kozákok fosztogatásai miatt panaszkodik. Kiemelte, hogy mindez oda fog vezetni, hogy azokat, akiket a tatárok folyamatosan zaklatnak, még a legszigorúbb parancsok sem fogják visszatartani attól, hogy bosszút álljanak.⁸⁶³ Természetesen újra terítékre került Kantemir mirza ügye is, akinek az eltávolítását a lengyelek mindenáron el akarták érni a Portán. A lengyel diplomaták minden igyekezete kevés volt ehhez, hiszen már korábban kiderült, hogy a Portán nagy szükség volt a szolgálataira. A hetman egyik levelében, amely Mürtazá pasa közvetítésével érkezett a nagyvezírhez, ígéretet tett arra a Portán, hogy ha a budzsaki tatárokat Kantemirrel együtt áttelepítik, akkor ő is megakadályozza, hogy a kozákok letelepedjenek a Dnyeper alsó folyásánál található szigeteken.⁸⁶⁴ Mürtazá pasa igyekezett a hetman segítségére lenni: megpróbálta a Portán elérni, hogy Kantemirt átvezényeljék Anatóliába. A szultáni udvarban található befolyásos barátai rákényszerítették, hogy ott teleljen, noha egyelőre nincs más forrás, amely ezt megerősítené. Mürtazá ígéretet tett, hogy megpróbálja elintézni, hogy Kantemirt elmozdítsák Budzsakból.⁸⁶⁵ Ezt az ígéretét viszont már nem tudta beváltani, mert e levél megírásakor leváltották tisztségéből, s a helyébe Abaza Mehmed pasa lépett, s ez rengeteg változást hozott a lengyel–oszmán kapcsolatokban.⁸⁶⁶ Kantemir mirza 1632 májusában, míg Stanisław Koniecpolski a határvidéktől távol, Varsóban tartózkodott, hatezer emberével a moldvai úton (*Szlak Wołoski*) át betört a pokuciei régióba.⁸⁶⁷ Kantemir portyázása nagy nyugtalanságot váltott ki Ukrajnában, s ennek következtében olyan rémhírek szökkentek szárba, miszerint a tatárok egy nagyobb támadásra készülnek a Ukrajna ellen.⁸⁶⁸ Jóllehet a krími tatár csapatok egy része a nyár folyamán az orosz területeken volt lekötve.⁸⁶⁹

A lengyel–oszmán kapcsolatokban bekövetkezett változást talán jól szemlélteti, hogy 1632. július 8-án egy ismeretlen olyan tájékoztatást küldött Koniec-

863 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 96–98.

864 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 100–101.

865 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 101–102.

866 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 103–104.

867 Baranowski 1949, 14.

868 Baranowski 1949, 15.

869 Novoszelszkij 1948, 195.

polskinak, mely szerint IV. Murád szultán engedélyezte Kantemirnek és Abaza pasának, hogy támadást indítsanak a lengyel–litván állam déli területei ellen.⁸⁷⁰ Nehéz kideríteni, hogy mindebből mi volt az igazság, de az ilyen bizonytalan híresztelések is sok mindent elárulhatnak a Portán uralkodó hangulatról. A két állam kapcsolatát nehezítette, hogy az interregnum kiváló lehetőséget biztosított a zavarosban halászó oszmán főembereknek és a többi európai állam diplomatájának is, akik eltérő céloktól motiválva igyekeztek a Portát a lengyel–litván állam ellen hangolni. Közülük az egyik legaktívabb ezen a téren az Orosz Birodalom volt, amely a 17. század harmincas éveiben nagy áldozatokkal járó háborút vívott a Köztársasággal annak keleti területeiért.⁸⁷¹ Már az interregnum alatt megjelentek az orosz csapatok Szmolenszk alatt, hogy megkezdjék a korábban elvesztett területek visszaszerzését.⁸⁷² A királyválasztás lezárulása után természetesen a lengyelek is igyekeztek a körülményekhez képest gyorsan reagálni. IV. Ulászló trónra lépését követően számos ponton megváltozott az addigi lengyel külpolitika. Amíg III. Zsigmond elsősorban nyugaton folytatott aktív külpolitikát, addig IV. Ulászló sokkal jobban odafigyelt keleti szomszédaira, köztük a Krími Kánságra. Ennek az egyik legfőbb oka az volt, hogy az oroszok elleni háborúba be akarta vonni Dzsánibek Girájt, ez sikerült is, és a tatárok rátámadtak az orosz területekre. Ennek a hadjáratnak a zsákmányszerzésen túl voltak bizonyos politikai előnyei. Nemsokkal később, Dzsánibek Giráj levelet küldött a királynak. Ebben az 1632. november végén, december elején íródott üzenetében tájékoztatta a királyt az orosz területek elleni sikeres akcióról, s arra kérte az uralkodót, hogy engedje szabadon Iszlám Girájt. Természetesen, mint már minden egyes alkalommal, most is szóba került a zaporozsjei kozákok kitelepítése, de a részletekről nem egyeztettek.⁸⁷³ A követség valamikor 1633 elején, IV. Ulászló megkoronázásakor érkezhetett meg Krakkóba. A király megpróbálta rávenni a tatárokat, hogy lépjenek szorosabb szövetségre, és közösen

870 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 107–108.

871 A lengyel–orosz háború és a lengyel–oszmán konfliktus összefüggéseivel kapcsolatban lásd: Pabich 2019, 305–307, 319–334.

872 Baranowski 1949, 17.

873 Baranowski 1949, 17–18; *Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarlıglar*, 86.

intézzenek támadást az oroszok ellen.⁸⁷⁴ Természetesen a kán nem zárkózott el egy ilyen lehetőségtől sem, de volt valami, ami a király szövetségénél sokkal fontosabb volt: ez pedig a kánnak küldendő adó. A királyi kincstár ebben az időszakban lényegében kongott az ürességtől, így Ulászló többszöri sürgetésre is csak nehezen tudott fizetni Dzsánibek Girájnak.⁸⁷⁵

A lengyelek természetesen nemcsak a krími tatárokat igyekeztek bevonni az oroszok elleni harcaikba, hanem megkeresték a budzsaki tatárokat is. Stanisław Koniecpolski egy levélben felvette a kapcsolatot Orak mirzával, aki már korábban III. Zsigmond idején harcolt a lengyelek zsoldjában az oroszok ellen. Mégis mindennek ellenére a mirza visszautasította a hetman ajánlatát, mert ekkor már mindenki a lengyelek elleni hadjáratra készülődött.⁸⁷⁶

A lengyel-oszmán vidék mindennapi élete ugyanabban a mederben haladt tovább. Kantemir mirza tevékenységével kapcsolatban kevés információnk van. A szultán parancsának engedelmeskedve részt vett Miron Barnovschi moldvai vajda leváltásában, noha a vajda előtte segítséget kért tőle, hogy a hatalmát megtarthassa. Stanisław Koniecpolskinak írott leveléből úgy tűnik, hogy szíve szerint inkább Barnovschit támogatta volna, mintsem részese legyen a leváltásának.⁸⁷⁷ Mindazonáltal nem mehetett szembe a szultán akaratával, így kénytelen volt személyesen érte menni, s bekísérni Konstantinápolyba.⁸⁷⁸

Az interregnummal járó problémáktól eltekintve az 1632-es év aránylag nyugodtan telt el a lengyel-oszmán határvidéken. Az igazi gondok a következő évben jöttek, amikor az új özüi beglerbég, Abaza Mehmed pasa egy új hadjárat szervezésébe fogott a lengyelek ellen. Az nem teljesen világos egyelőre, hogy a Porta mennyire támogatta ezt az akciót, de annyi bizonyos, hogy egy ilyen hadjáratot nem lehetett volna a szultáni udvar hallgatóságos beleegyezése nélkül megindítani. Abaza pasa az Özüi vilájetben található csapatokon kívül még a boszniai pasa csapataira, a budzsaki tatárokra, valamint a moldvai és a

874 Baranowski 1949, 18.

875 Baranowski 1949, 19–20.

876 Baranowski 1949, 21; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 201.

877 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 112–113.

878 Costin 1998, 157.

havasalföldi egységekre is számíthatott.⁸⁷⁹ Hozzá kell azonban tenni, hogy sem Kantemir, sem pedig a két vajda nem önszántukból csatlakoztak Abaza pasához. Kantemir mirza és Abaza pasa nem voltak egymással jó viszonyban, de Kantemir nem hagyhatta figyelmen kívül a pasa parancsait, és kénytelen volt engedelmessé válni neki.⁸⁸⁰ Baranowski szerint más tartományokból azért nem kért a pasa csapatokat, mert attól tartott, hogy IV. Murád idő előtt leállítja a hadjáratot, és megtiltja neki, hogy a lengyelek ellen fegyvert fogjon.⁸⁸¹ Ennek azonban semmi nyoma nem volt, s bizonyos keretek között Abaza pasa szabad kezet kapott. A csapatainak összegyűjtése mellett a nyár folyamán hozzákezdett a lengyel területek felderítéséhez. Ezzel a feladattal részben a frissen kinevezett moldvai vajdát, Moise Movilát bízta meg, akinek a lengyel seregről kellett információt szereznie.⁸⁸² Természetesen nemcsak a moldvaiaknak kellett előzetesen felderítő munkát végezniük, hanem a budzsaki tatároknak is. 1633 júniusának utolsó napjaiban Abaza utasítására elindult egy kisebb csapat, hogy utánanézzon a Koniecpolski által vezetett lengyel egységek előkészületeinek.⁸⁸³ Abaza Mehmed pasa a budzsaki horda mellett Dzsánibek Girájt is igyekezett megnyerni magának, de nem sikerült a kánt rávennie, hogy vele tartson, mert a krími hadak java része ebben az időben az orosz területeken portyázott.⁸⁸⁴

Mivel csapatainak nagy részével az oroszok ellen háborúzott, IV. Ulászló nem akart az Oszmán Birodalommal harcokba bocsátkozni. A legfontosabb törekvése az volt, hogy minél előbb sikerüljön megújítani a III. Zsigmond halálával érvényét veszített békeszerződést. Ehhez azonban több, régóta fenn-

879 Baranowski 1949, 22, 24.

880 Baranowski 1949, 24. A kettejük közötti fagyos viszonyt egymástól függetlenül két forrás is megerősíti. Stanisław Koniecpolski 1633. június 25-én keltezett levelében számolt be erről IV. Ulászlónak. *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 121. A másik értesülés I. Rákóczi György egyik követétől, Kőrössy Istvántól származik, aki 1633. október 2-án írott levelében számol be a mirza és a pasa között feszült kapcsolatról. „Csak ez elmúlt órákba hallék olyan hírt is Kegyelmes uram, hogy Abaza és Kantamir ha meg nem békélhetnek (mivel valami úr emberek intéronálták közikbe magokat) hogy meg akarnak vinni egyáltalán reggel.” (*Levelék és okiratok*, 165.)

881 Baranowski 1949, 24.

882 Corfus 1983, 136; Pabich 2019, 107.

883 Baranowski 1949, 24; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 122.

884 Baranowski 1949, 24; Pabich 2019, 95; Novoszelszkij 1948, 214–215.

álló vitást kérdést újra kellett tárgyalni, amelyekről már többször szó esett a két állam képviselői között, de nem találtak végleges megoldást. Az Oszmán Birodalom számára a legégetőbb problémát továbbra is a zaporozsjei kozákok megfékezése jelentette, s erre ugyan többször is ígéretet kaptak, s noha úgy tűnt, hogy a lengyel félnek sikerült a tevékenységüket korlátozni, a Porta ezekkel az eredményekkel egyáltalán volt elégedett. 1633 márciusa után Abaza pasa amiatt tett panaszt, hogy a Szinophoz közel fekvő Türkeli (*Tulork*) környékén a kozákok kiraboltak néhány falut, és kb. száz embert magukkal hurcoltak.⁸⁸⁵ Miron Barnovschi Stanisław Koniecpolskinak írott levelében beszámol a hetmannak Abaza pasa panaszaairól. A pasa amiatt sajnálkozott, hogy hiába van az Oszmán Birodalomnak szerződése a Köztársasággal, ha az nem tesz semmit az alattvalói megfékezéséért. A pasa azt kérdezte a volt vajdától, hogy az engedetleneknek volt-e arra engedélyük a királytól, hogy településeket (*slobody*) hozzanak létre, ahonnan a szultán földjét pusztítják. Erre Barnovschi csak annyit felelt Abazának, hogy ezek a rablók és tolvajok senkit sem szolgálnak, és a doni kozákokkal szövődtek, de nem kaptak engedélyt sem a királytól, sem pedig a hetmantól ezekre az akciókra. Éppen ezért, ha elfogják őket, akkor a cselekedeteikért kemény büntetést kapnak. A pasa ekkor parancsba adta Barnovschinak, hogy írjon a hetmannak, és figyelmeztesse őt, hogy senki se pusztítsa a szultán országait, és akadályozza meg, hogy a lengyel alattvalók betegyék oda a lábukat.⁸⁸⁶

A zaporozsjei kozákok nemcsak a Fekete-tenger déli partvidékét vették célba, hanem az északon is megfordultak. Stanisław Koniecpolski IV. Ulászlóhoz írott levelében arról számolt be 1633. június 25-én, hogy elnézést kellett kérnie a Portától, mivel egy csapat zaporozsjei kozák a Konstancától negyven kilométerre fekvő Mangaliát és még három várost bevett és kifosztott. Emellett feldúlták Moldvát, egy másik csapat pedig Konstantinápoly környékén fosztogatott.⁸⁸⁷

Amíg Koniecpolski igyekezett felkészülni a közelgő támadásra, IV. Ulászló útnak indította Konstantinápolyba Aleksander Trzebińskit, akit 1633. július

885 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 115.

886 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 116–117.

887 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 121, 125.

25-i keltezéssel részletes instrukciókkal látott el. A lengyel fél számára a legsürgősebb ügy a budzsaki tatárok kitelepítése volt. A követutasítás jó betekintést nyújt abba, hogy a varsói udvarban miként látták a közös határvidék ügyét. Ugyan a tatárok féken vannak tartva, de korábban többször is betörték a Korona országaiba, és nagy károkat okoztak. Nemrég ismét behatoltak Podóliába, és megint nagy pusztítást vittek végbe. Ha a tatárokat nem sikerül megrendszabályozni, akkor a két állam hiába kötött egymással békét. Trzebińskinek fel kellett hívnia a Porta figyelmét, hogy a kozákok akcióinak a legfőbb okai maguk a tatárok, mert azoknak a szerencsétleneknek, akiknek korábban felégették a földjét, elhurcolták a feleségét, nem maradt más, mint a bosszú. Éppen ezért legelőször a tatárokat kell megfékezni, s akkor a kozákok sem fogják háborgatni a szultán földjeit. A Köztársaság korábban nemegyszer felégette a kozákok bárkáit, hajóit, és minden eszközzel igyekezett elejét venni a kozákok akcióinak. Ezzel szemben a Porta sohasem tett igazságot azokban a vétségekben, amelyeket a tatárok követek el: a lengyelek sohasem kaptak kárpótlást, a foglyok pedig sohasem térhettek haza. Sőt míg a hetman azon volt, hogy megbüntesse azokat a kozákokat, akik a király parancsa ellenére felprédálták a szultán földjeit, addig a tatárok kihasználták, hogy a hetman a hadaival távol van, és ismét betörték a király területeire. A követ külön utasításba kapta, hogy kezdeményezze a Portán Kantemir mirza eltávolíttatását, mert amíg ő az Özüi vilájetben van, sohasem lesz béke a határon. A követutasítások között van még egy érdekes pont, amely – noha ez így nincs megemlítve – fontos volt a lengyel–oszmán határvidék békéje és biztonsága szempontjából. Itt a király arra hívja fel a Porta figyelmét, hogy a moldvai vajdák gyakori cseréje fontos kiváltó oka a két állam közötti állandó feszültségnek, hiszen egy-egy rövid ideig hatalmon lévő vajda nem tudja szavatolni, hogy a „tartomány” mentes legyen a tatárok gonoszságaitól, azaz ne Moldván keresztül hatoljanak be a Köztársaság területére.⁸⁸⁸

1633. szeptember 25-én egy ismeretlen informátor Jászvásárból arról tájékoztatta Stanisław Koniecpolskit, hogy egyre csak gyűlnek a hadak a magyar határvidékről, Ruméliából, Dobrudzsából és Konstantinápolyból Mehmed

888 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 185–188.

pasa zászlója alá. A pasa Kantemirt is felszólította, hogy csatlakozzon hozzá, de a mirza ezt mereven elutasította, s csak annyit üzent neki, hogy ő majd egymaga elindul a saját csapataival, ahogy ezt régen is tette, a pasa pedig csak menjen és ütközzön meg a lengyelekkel.⁸⁸⁹ Azt nem lehet tudni, hogy ennek az értesülésnek mennyi alapja van, de tény, hogy ez jól beleillik a mirza és Abaza Mehmed pasa rossz viszonyáról szóló feljegyzések sorába. Stanisław Koniecpolski rendszeresen jelentett az oszmán sereg mozgásáról a királynak. Egy 1633. október 3-án írt leveléből arról értesíti IV. Ulászlót, hogy Abaza Mehmed pasa már Tuğora mellett van, s a moldvai vajda kiküldött néhány embert a lengyel oldalra, hogy nyelvet fogjon.⁸⁹⁰ Kantemirrel kapcsolatban mindössze annyi szerepel, hogy a mirzát ott hagyták a Dnyeszter mellett, de Koniecpolski beszámolójából nem derül ki pontosan, mi történt.⁸⁹¹ Annyi bizonyos, hogy Kantemir mirza a Dnyeszteren túlra már nem tartott Abazáékkal. Bohdan Baranowski több lehetséges okot is említ. Az egyik ezek közül az, hogy a mirza beteg volt,⁸⁹² esetleg otthoni problémák állhattak a háttérben, vagy politikai okok miatt látta jónak, ha személyesen nem vesz részt a hadjáratban. Bármi is állt a Kantemir távolmaradásának hátterében, a lényegen nem változtatott: Orak mirza vezetésével a budzsakiak is részt vettek a hadjáratban.⁸⁹³

889 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 147–148.

890 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 149.

891 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 150.

892 Erre hivatkoznak az orosz és az oszmán források. (Başer 2010, 119; Novoszelszkij 1948, 177.)

893 Baranowski 1949, 27; *Tarih-i Nâ'imâ*, II. 777. Ezt egyébként egy másik, valamikor 1633 októberében írott oszmán-török nyelvű beszámoló is megerősíti. „Benim sultanım, sayır ahvâlimizden su‘âl olunursa mâh-i Rebiülâhir’in on altıncı gününde Hotun önünde Kamani[çe] nâm kal‘e mukâbelesinde vâki‘ Turla suyı berüsinden ‘asâkir-i nusret-şi‘âr ile konilub iki günden sonraki Cum‘a ertesi günü serdâr-i zafer-encâm paşa-yi zî-şân hazretleri Bogdan ve Eflak ve Tatar Orak Mirza ile geçüb sair ‘asâkir-i islâm çadırlarda ancak ikişer hizmetkâr koyulub suyı geçüb sabâhdan Kamani[çe] öninde olan tabur üzere büzülüb mukâbele-i tabura beş sâ‘atde varilub dört taraftan ‘askerdir kuşadub ‘azim yürüyüş olub Tatar taraf-i tabura girüb ‘azim yürüyüş olub dört sâ‘at cenk olub kâfirî ol durdukları taburdan çıkarub dahi içerde bir taburı vardır. Oraya girüb – elhamdülillâhi te‘âlâ– meydân yerde kalub” (AGAD AKW Dział tatarski, k. 60, t. 66, nr. 71.) Egy latin nyelven írt dokumentum szerint Kantemir mirza két fia is részt vett a hadjáratban. „Et Tartari qui erant cum Orak Murdza et cum duobus filiis Cantamiri reversi sunt ad Budziakum, ad loca sua.” (Hurmuzaki XV/2. 998.)

Abaza Mehmed október közepén csapataival átkelt Chocim mellett a Dnyeszteren, majd október 22-én Kamieniec Podolski mellett összecsapott Koniecpolski seregeivel, de nem ért el döntő győzelmet. A sikertelenség miatt nem folytatta tovább a hadjáratot, hanem visszatért a saját területeire.⁸⁹⁴

Abaza Mehmed pasa az eredménytelen hadjárat után kénytelen volt visszavonulni, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a szultáni udvarba küldött követe és a zsákmány egy részének révén rábírja a Portát a folytatásra. Egy francia követi jelentés szerint Abaza pasa megpróbálta rávenni IV. Murádot, hogy büntessék meg a lengyeleket, mert nem fizették meg II. Oszmán szultánnak az esedékes adót, valamint azért, mert nem küldtek a szultánoknak „ajándékot”.⁸⁹⁵ Mivel Abaza feltétlenül szerette volna folytatni a félbeszakadt hadjáratot, igyekezett megakadályozni, hogy a lengyel követet egyáltalán fogadják a Portán, emellett azzal vádolta a frissen kinevezett régi-új vajdát, Moise Movilát, hogy összejátszik a nagyhetemannel.⁸⁹⁶ Mindehhez hozzátartozik, hogy Abaza pasa hosszan tartó tárgyalásokat folytatott Mihail Fjodorovics orosz cár (1613–1645) követeivel, akik felajánlották, hogy a neki szánt gazdag ajándék mellett minden évben 200 ezer arany értékű adót fizetnének a szultánnak, és megtérítenének minden háborús költséget, ha sikerülne szövetséget kötni a Köztársaság ellen. Emellett az orosz állam segítséget nyújtana az oszmán hadseregnek az iráni hadjáratban.⁸⁹⁷ Egyes nyugati és orosz források szerint IV. Murád minden erejét bevetette egy lengyelek elleni hadjárat szervezésébe.⁸⁹⁸

894 Baranowski 1949, 29.

895 Pabich 2019, 207; *Tārih-i Nā'imā* II. 780.

896 Uo.

897 Pabich 2019, 208. A Łukasz Pabich által idézett forrásban a következő szerepel: „Moskwa ofiarowała Turcyi 200,000 czerwonych złotych węgierskich i wszystkie koszta wojenne zwrócić obiecała.” Adam Kazanowski levele Cosimo de Torres bíborosnak, 1634. február 26. (*Relacye nuncyuszów apostolskich* II. 186.) A kétszáz ezer magyar aranyról szóló bejegyzés elsőre meglehetősen furcsának hat. Az sajnos a szöveg egészéből nem derül ki, hogy Adam Kazanowski honnan vette ezt az összeget. Gyanakvásra ad okot, hogy a zsitatoroki béke tizenegyedik pontja szerint a Habsburgoknak szintén kétszáz ezer arany tallérnyi összeget kellett fizetni, igazán csak egyetlen alkalommal. (*Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790.* II/1. 370.) Nem lehetetlen, hogy az oroszok valóban ekkora összeget kínáltak fel IV. Murádnak, de Kazanowski ennek nagyságát csak úgy tudta érzékeltetni az itáliai bíborosnak, ha ezt a valószínűleg a de Torres által is ismert pénzneben adta meg.

898 Pabich 2019, 208; Novoszelszkij 1948, 177.

Aleksander Trzebiński 1633. december 20-án végre elindulhatott Kamieniec Podolskiból Konstantinápolyba, ahová két hosszabb kitérő közbeiktatásával 1634. március elsején érkezett meg.⁸⁹⁹ Bevonulása előtt Trzebiński február 11-én már találkozott Abaza pasával Kirkkiliszében (Kirklareli, Törökország), ahol szóban előadta neki a király kéréseit. Ezek közül az egyik legfontosabb a lengyel fél számára a budzsaki tatárok kiköltöztetése volt, mert hatalmas károkat okoznak a Köztársaságnak. A követ külön felhívta a figyelmét a korábbi lengyel küldöttek által is sokat emlegetett problémára, hogy valahányszor a hetman elejét veszi a zaporozsjei kozákok túlkapásainak, akkor a krími tatárok kihasználják a távollétét, és támadást intéznek a Korona területei ellen, s emiatt a hetman kénytelen a kozákok helyett a tatárokra koncentrálni. Tudja, hogy a kánt nem fogják tudni elköltöztetni a Krímből, de kéri a pasát, hogy a jövőben tiltsák meg neki, hogy lengyel területeken garázdálkodjon.⁹⁰⁰

Aleksander Trzebińskit nem sokkal a megérkezése után, március 3-án fogadta a kajmakám, majd március 6-án maga a szultán is. Az audiencia során kisebb vita alakult ki a két fél között a határ közelében épített palánkvárak miatt. Ugyan Trzebiński a hetmannak küldött beszámolója nem részletezi, de itt gyaníthatóan azokról a lengyel–moldvai határ közelében épített erődítések-ről van szó, amelyek ellen korábban már Mürtazá pasa is felemelte a szavát.⁹⁰¹ IV. Murád egyik kifogása az volt, hogy a Szulejmán szultánnal megkötött békeszerződések egyike sem rendelkezett róluk. A követ azzal védekezett, hogy ezeket azért építették, hogy a tatárok ne tudják a gyerekeket és az asszonyokat rabságba hurcolni.⁹⁰²

Úgy tűnik, a szultán nem fogadta el ezt a magyarázatot, mert március 14-én – egy héttel azután, hogy Trzebiński találkozott Mürtazá pasával és Kenán pasával – kiderült, hogy a szultán elkerülhetetlennek tartja a háborút a lengyelekkel, mert szerinte csak így lehet megsemmisíteni a palánkokat.⁹⁰³ A tárgya-

899 Pabich 2019, 210.

900 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 220.

901 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 228.

902 Uo.

903 Pabich 2019, 219 – 220.

lásokkal egy időben az oszmánok már a közelgő háborúval voltak elfoglalva,⁹⁰⁴ s ezt a szultán egyik levele, amelyet az orosz uralkodónak küldött, szintén megerősítette. Ebben leírta, hogy minden ruméliai katona, a tatár kán és Kantemir mirza is a lengyelek elleni hadjáratra készül.⁹⁰⁵

Noha IV. Murád már Edirnében készülődött a hadjáratra, menet közben olyan fordulat következett be, amely nemcsak a Porta terveit írta felül, hanem egyes szereplők sorsát is. 1634 áprilisában IV. Ulászló sikerrel zárta az oroszok elleni háborút, így semmi akadálya nem volt, hogy az embereit átcsoportosítsa délre. Ennek következtében már a Porta sem mehetett bele egy nagyszabású háborúba a lengyelek ellen, tehát kénytelen volt békét kötni a velük. Ugyan Aleksander Trzebiński nem tudta elérni, hogy a megújítsák a korábban megkötött békét, de hazafelé vezető útján vele tartott Sáhín aga, akit az időközben szerdárú kinevezett Mürtazá pasa adott mellé.⁹⁰⁶ Ettől kezdve a béketárgyalások színhelye áttevődött Kamieniec Podolskiba, ahol Stanisław Koniecpolski és Sáhín aga egyeztettek egymással. 1634 áprilisának legelején egymástól látszólag függetlenül, de tartalmilag nagyon is hasonló levelek keltek útra az Oszmán Birodalomból a varsói királyi udvarba. A háromból kettőt IV. Ulászló kapott meg – egyet Bajrám pasától, egyet pedig Mürtazá pasától –, a harmadikat pedig Dzsáfer kapudánpasa küldte Jakub Zadzik kancellárnak.⁹⁰⁷ A három oszmán

904 Pabich 2019, 223–224.

905 Başer 2010, 120.

906 Kołodziejczyk 2000, 138; Pabich 2019, 253; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 231–232.

907 „...merhum ve magfurun-leh Süleymân Han hazretlerin in zamânında olan ‘ahd u peymân makbûl-i hümayûnları olub şol şartla ki Sultan Süleymân ‘asrından sonra serhaddimize karib olan mahallerde ihdâs olan palankalar yıkılıb ve Tatar han cânibine kadimden virilegeldügi üzere virgü virilüb Kazak zabt olunub” (AGAD AKW Dział turecki, k. 73, t. 348, nr. 622; *Katalog dokumentów tureckich*, 288.); „Lâkin siz dostlarımız taraflarında sulh u salâha ve ‘ahd u emâna mugâyir memâlik-i mahrûse-i pâdişâhî hudûdunda ve kadimde palanka olmayan mahallerde nice palankalar ihdâs olunduğı ve zikr olunan palankalarda olan Kazak eşkıyası memâlik-i mahrûse’ye mazarrat irişürdügi ma’lûm-i hümayûnları olmagla zamân-i ‘adâlet ve hengâm-i sa’âdetlerinde bu makûle ihdâsata rızâ-yi hümayûnları olmamagla eger tarafınızdan sulh ri’âyet olunub ol palankalar hedm olunursa dahi bâ’dehu binâ olunmayub ol hâli kalursa Kazak eşkıyası zabt olunub karadan ve deryâdan memâlik-i mahrûse’ye zararları olmaz ise kel-avval biz dahi zira sulh u salâh mukarredir. Fukarâ-yi ra’iyyet-i tarafeyn huzûr veistirâhat ederler ve illâ tarafınızdan sulha muhâlefet

főember által felvetett probléma egyáltalán nem volt ismeretlen a lengyel fél számára, hiszen nem egészen négy éve Aleksander Piaseczyński is tárgyalt már erről a Portán. Mégis ez a három levél egy kicsit más megvilágításba helyezi a lengyel–moldvai határon felépített kisebb várak (*palanka*) ügyét. Ezekben mind a három oszmán főúr hangsúlyozta, hogy a várak lerombolását a békekötés szempontjából kiemelten kezelik a Portán, hiszen ezekről korábban semmilyen egyezség nem született. Ez talán még nem okozott volna akkora problémát, de az már igen, hogy az oszmánok potenciális veszélyforrást láttak bennük, hiszen jó támaszpontként szolgáltak a kozákok számára, akik ki is használják ezt, s nagy kárt okoznak a birodalomnak. Ezért a három előkelő (és természetesen a szultán is) ragaszkodott ahhoz, hogy a várakat a lengyelek rontsák le. Dzsáfer pasa még arra is ígéretet tett Jakub Zadziknak, hogyha a lengyelek megfélemezik a kozákokat, az erődöket pedig lerombolják, akkor a Porta is hajlandó lesz Kan-temirt és a budzsaki tatárokat átköltöztetni.

Több forduló után végül 1634. augusztus 19-ére sikerült a lényeges a kérdéseket tisztázni, és megegyeztek egy hatpontos tervezetben. A legelső pont egy

---

ve zikr olunan palankalar yerinde kalub ol sebeb ile Kazak eşkıyâsı memâlik-i mahrûse'ye isâl-i mazarrat idüb sulh ve ri'âyet olunmaz ise. [...] Siz ol palankaları hedm eyleyücek biz ol mahallde olan Han Timur Paşayı ve cümle etbâ'ı kaldırub ve âhir-i diyâra göndermek ve cümle Yortman Tatarı Kırımâ ırsâl eylemek ve ol vilâyetleri taraf-i pâdişâhiden ümerâ-yi nâmdâra virüb vilâyetiniz emin ve sâlih olmak mukarrerdir.” (AGAD AKW Dział turecki, k. 73, t. 350, nr. 626; *Katalog dokumentów tureckich*, 291–292.) Hususen ol serhaddelerde dahi vukûf ve şu'ûrumuz ve külli mertebe ittilâ' ve huzûrımız hasebi ile taraf-i hümâyûn-i şehriyâriden husûs-i mezbûre müte'allik cümle umûr bu dostunuzu sıfârîş olunmagla ol ki tarafeynde olan re'âyâ ve berâyâyâ nâfi' ve şevketlü ve 'azametlü pâdişâhımız hazretin dîn ve devlet ve 'ırz u nâmûs-i saltanatlarına hayrlu menâfi'dir deyü dirig olunmayub sa'y ve ikdâmda kusûr olunmuşdur. Lâkin siz dostlarımız tarafından sulh u salâha ve 'ahd u emâna mugâyir memâlik-i mahrûse-i pâdişâhî hudûdunda ve kadimden tarafınızdan palanka olmayan mahallerde nice palankalar ihdâs olundugi ve zikr olunan palankalarda olan Kazak eşkıyâsı memâlik-i mahrûseye mazarrat irişür deyü ma'lûm-i hümâyûnları olmagla zamân-i 'adâlet ve henkâm-i sa'âdetlerinde bu makûle ihdâsına rızâ-yi hümâyûnum olmagla eger tarafınızdan sulh ri'âyet olunub hedm olunursa ve minba'd binâ olunmayub ol hal üzere kalursa ve Kazak eşkıyâsı zabt olunub karadan ve deryâdadan memâlik-i mahrûseye zararları olmaz ise kel-avval biz dahi zira sulh u salâh mukarrer olub fukarâ-yi ra'ıyyet-i tarafeyn huzûr veistirâhat iderler. Ve illâ tarafınızdan sulha muhâlefet ve zikr olunan palankaları yerinde kalub ve ol sebeb ile Kazak eşkıyâsı memâlik-i mahrûseye isâl-i mazarrat idüb sulh ri'âyet olunmaz.” (AGAD AKW Dział turecki, k. 73, t. 351, nr; 627; *Katalog dokumentów tureckich*, 289–290.)

régi problémát volt hivatva tisztázni, nevezetesen a Porta által korábban kifogásolt palánkvárak ügyét. A tervezet szövege szerint Sáhin aga nemcsak a saját szemével bizonyosodott meg arról, hogy a lengyelek által az elmúlt években épített várak lengyel területen s nem az Oszmán Birodalom területén állnak, hanem moldvai bojárok is megerősítették, hogy a lengyel–moldvai határ Chocim alatt, a Dnyeszternél húzódik.

A második pont rögtön a budzsaki tatárok problémájával indul. Ahogy a szöveg fogalmaz, a tatároknak nem kellene Budzsakban lenniük, de az utóbbi időkben rengeteg krími tatár és nogaj költözött oda. Ezt a folyamatot felgyorsította az is, hogy helyben a beglerbégi és a szandzsákbégi pozíciókat tatárokkal töltötték fel, s ez oda vezetett, hogy a lengyel területek állandó támadásoknak lettek kitéve. Éppen ezért a tatárokat ki kell költöztetni Budzsakból, továbbá sem Kantemir, sem Ajtemir, sem pedig más tatár mirzák nem tölthetnek be semmilyen pozíciót ebben a térségben. Ha a tatárok vagy a kozákok fosztogatásra adnák a fejüket, akkor a foglyokat szabadon kell engedni, a rablott holmit pedig vissza kell szolgáltatni, az elkövetőket pedig a helyi parancsnokoknak meg kell büntetni. Ennek megfelelően a következő pont – ha csak az általánosság szintjén is – arról rendelkezik, hogy mindkét államnak vissza kell fognia saját alattvalóit, de ha egy kis létszámú, néhány száz fős csapat támadna a lengyel területekre, azt nem tekintik békeszegésnek.⁹⁰⁸ Ez utóbbi pont, noha a hasonló kitételek egyáltalán nem szokatlanok az Oszmán Birodalom és a vele szomszédos államok között, teljesen nyílt és egyértelmű beismerése volt annak, hogy lényegében egyik állam sem volt képes maradéktalanul rendet tartani a saját alattvalói között. Lényegében mindkét fél belekalkulálta a másikkal fenntartott kapcsolatába ezeket a veszteségeket, és sokszor csak helyi szinten igyekeztek kezelni a problémát.⁹⁰⁹

Hiába egyezett meg egymással Sáhin aga és Stanisław Koniecpolski, a két állam közötti békeszerződés véglegesítéséhez további tárgyalásokra volt

908 Kołodziejczyk 2000, 436–438 (dok. 43.)

909 Ez a problémakör nem csak a lengyel–oszmán határvidéken volt jelen. Hasonló gondokkal kellett megküzdenie az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság közös határvidékén mindkét oldal vezetésének. Ennek számos nyoma van nemcsak a békeszerződésekben, hanem a budai pasák levelezésében is. (*Letters from the Pashas of Buda 1590–1593*, 89; Tóth 2000, 73.)

szükség. Éppen ezért a lengyel udvar Jakub Zieliński személyében új követet küldött az Oszmán Birodalomba. A követ részletes utasításokat kapott Stanisław Koniecpolskitól, amelyek egy-két kivétellel tartalmilag megegyeztek a nagyhetman és Sáhin aga által megszövegezett egyezmény pontjaival.⁹¹⁰ Ezeket szeptember 8-án Mürtazá pasa is hivatalosan megerősítette, majd Zieliński októberben megkapta a két állam közötti viszonyt szabályozó békeszerződést is.⁹¹¹

Ennek szövege természetesen csak nagy vonalakban tér ki arra, hogy miként kell majd kitelepíteni a Budzsakban megtelepedett tatárokat. A részletes szabályozáshoz több időre volt szükség. A fennmaradt dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a Porta egyszer és mindenkorra elhatározta magát, hogy végleg megoldja a Kantemir mirza fennhatósága alatt élő tatárok kérdését. 1634. szeptember első napjaiban Mürtazá pasa egy hosszabb levelet küldött Stanisław Koniecpolskinak, amelyben szóba került Kantemir mirza és a budzsaki tatárok átköltöztetése, de ezt a pasa ekkor a kozákok megfékezéséhez és – a lengyelek legnagyobb megrökönyödésére – a Dnyeszter közelében épült palánkvárak lerombolásához kötötte.⁹¹² A hivatalos békeszerződés megkötésekor ez a kérdés nem került elő. Úgy tűnik, hogy a Portán sokkal inkább Kantemirre koncentráltak. Mikó Ferenc I. Rákóczi Györgynek írt, 1634. szeptember 14-én kelt jelentésében arról számolt be, hogy a szultán parancsba adta Kantemirnek, hogy hagyja el Budzsakot, különben a moldvai, a havasalföldi és az erdélyi hadakat fogja küldeni ellene.⁹¹³ Azt nem lehet tudni, hogy ennek volt-e bármilyen realitása; a követ jelentéséből úgy látszik, hogy Kantemir és a budzsaki tatárok egyáltalán nem akartak visszatérni a Krími Kánságba. Mikó szerint a budzsakiak úgy érveltek, hogy a Krímben nem kapnának földet az ott lakó tatároktól, és Budzsakból nem akarnak elköltözni, mert már megszokták azt a vidéket. A fenyegetések ellenére Mikó Ferenc úgy látta, hogy ha a szultán parancsát a tatárok maguk nem hajtják végre, akkor fegyverrel sem lehet őket rábírní, hogy

910 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 246–249.

911 Kołodziejczyk 2000, 442–444, 448–453 (dok. 44–45).

912 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 251–253.

913 *Levelek és okiratok*, 257.

elhagyják a lakhelyüket.⁹¹⁴ Mikó néhány nappal korábban, szeptember 9-én kelt levele szerint Kantemir mirza inkább a szultán uralma alatt szeretne maradni, mint a kán fennhatósága alatt élni, ugyanis a kán már régen megölette volna. A pasa abban bízott, hogy Kantemir és a budzsaki tatárok önként elmennek majd, és nem kell fegyverrel fellépni ellenük. Mikó szerint az erdélyiekkel csak ijesztgetik a budzsakiakat, ellenük bőven elegendőek lesznek a moldvai és a havasalföldi csapatok is.⁹¹⁵

Kantemir és a budzsaki tatárok kitelepítése kapcsán Stanisław Koniecpolski 1634. szeptember 19-én Mürtazá pasához írott levelében ragaszkodott hozzá, hogy a kiköltöztetésükkor ott lehessen az egyik embere, Paweł Wielowiejski is. Az ő jelenlétében égensék fel házaikat és szálláshelyeiket, és erősítsék meg, hogy egyetlen tatár sem maradt Budzsakban és Moldvában. Ha ez megtörténik, akkor a hetman azon nyomban intézkedni fog a zaporozsjei kozákok ügyében, és parancsba adja, hogy büntessenek meg mindenkit, aki az utasítása ellenére nem hagyja el Zaporozsijt. Egyébként korábban már felégetett minden bárkát, hogy elejét vegye egy újabb tengeri portyának. A hetman emlékeztette Mürtazát, hogy a Dnyeper alsó folyásánál található szigeteken régtől fogva volt őrség, hogy védelmezze a környéket, és szemmel tartsa a tatárok mozgását.⁹¹⁶

Ezzel egy időben Stanisław Koniecpolski olyan értesítéseket kap Sáhin agától, hogy Dzsánibek Giráj megbízta egyik vezírét, Mehmed Sah agát, hogy vezesse a budzsakiakat a Krímbe; az előkelőket (*starszyna*), Kantemirt és a családját (*ród*) a szultán máshova fogja vitetni.⁹¹⁷ Hogy ennek az értesülésnek volt-e bármi alapja, egyelőre nem lehet tudni. Kantemir és a budzsaki tatárok áttelepítésével kapcsolatban rengeteg hír keringett, de ezeket roppant óvatosan kell kezelni.

Mürtazá pasa 1634. szeptember 24-én kelt levelében ígéretet tett Koniecpolskinak, hogy amennyiben Kantemir nem hajlandó önszántából távozni, akkor a saját seregével megy ellene, és megfenyíti őt, feleségét és háznépét. A pasa az

914 *Levelek és okiratok*, 258.

915 *Levelek és okiratok*, 259.

916 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 258–259.

917 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 260.

íránt érdeklődött Koniecpolski követétől, hogy a kozákokat valóban meg akarják-e büntetni, hogy minél kevesebb kárt okozzanak a birodalomnak. Ha ez meg lesz erősítve, akkor ő is ígéretet tesz.⁹¹⁸ Kantemir és a budzsaki tatárok kitelepítése nagyon nehezen haladt, mert mint az Vasile Lupu Stanisław Koniecpolskinak írott leveléből kiderül, a mirza egyszerűen nem akart önszántából távozni. Emellett több összetűzése is volt a szultán seregeivel, ezért megparancsolták, hogy erőszakkal telepítsék ki. Mivel a helyzet már Moldvára is veszélyes volt, így Lupu megpróbálta elérni, mozdítsák el őt.⁹¹⁹ A budzsaki tatárok növekvő létszámából fakadó problémákra természetesen a Porta is felfigyelt. Mürtazá pasa Stanisław Koniecpolskinak 1634. október 12-én írott levelében megírta, hogy Budzsakban 20 ezer tatár van, és a számuk folyamatosan növekszik. Döntés született, hogy azokat, akik korábban a krími kán fennhatósága alatt éltek (*aby już obywatele tameczni do Krymu poszli*), vissza kell küldeni a Krímbe.⁹²⁰ A pasa szerint a Portán tisztában vannak vele, mekkora problémát okoz a térségben a megnövekedett számú tatárság. A kitelepítésüket viszont gondosan meg kell szervezni, és ehhez meg kell találni az alkalmas embereket, akik ezt végre tudják hajtani.⁹²¹ Az oszmán-török és a krími tatár források alapján úgy tűnik, hogy Kantemir mirza és a Budzsakban élő tatárok áttelepítése ekkorra már el volt döntve. A Porta tervei szerint Kantemirnek és a háznépének át kellett volna költöznie az Al-Duna vidékére, egész pontosan a Nigbolui szandzsákba, ahol – távol a lengyel–litván állam területeitől – mint nikápolyi szandzsákbég tovább szolgálhatta volna a birodalmat.⁹²² Nem lehet megállapítani, hogy ez valóban megtörtént-e, mert csak

918 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 262–263.

919 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 264–265.

920 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 267.

921 Uo.

922 Başer 2010, 121. Noha nem említi meg, hogy pontosan hová, de a lengyel királynak írott levelében Dzsánibek Giráj is kész tényként beszélt Kantemir mirza kitelepítéséről. Testvérei viszont a kiadott szultáni parancs értelmében nem tartanak vele a neki kijelölt helyre, hanem a Krími Kánságba kell majd menniük. „Akkirmanða bolgan Tatarımın barçasın göçerüb Kırım yurtına getürürmiz. Kan Timur’ını sa’âdetli pâdişâh hazretleri Akkirman’ıdan kaldırub gayri yere göndermişdir. Kardaşları, mirzâları hem Akkirman’ıdan kaldırub Kırım diyârına fermân olunmuşdur.” (*Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar*, 116.) Mikó Ferenc értesülései, amelyekről 1634. október 3-án Gyurgyevóban kelt levelében számolt be I. Rákóczi Györgynek, sokszor megerősítik Vasile Lupu konfliktusát Kantemir mi-

arról vannak információink, hogy a szultáni udvarban Kantemir, valamint a budzsaki tatárok áttelepítésével megbízott parancsnokok már megkapták az erre vonatkozó utasításokat. Mürtazá pasa 1634. október 28-án kelt és Jakub Zadzik kancellárnak küldött levelében ígéretet tett, hogy egy tatár sem marad Budzsakban, s már megérkezett a parancs Kantemir és a többi tatár kitelepítéséről. Továbbá Abdi özüi pasa, valamint a szilisztrei és a benderi szandzsák vezetésével megbízott Mehmed pasa parancsba kapta, ne hagyják, hogy bárki is a lengyel területeken portyázzon. Ha valaki mégis nekiindulna, akkor az elkövetőt megbüntetik.⁹²³ Nem sokkal később Mürtazá pasa már azt írta IV. Ulászlónak, hogy addig nem mozdult el Gyurgyevóból, ameddig „Kantemir pasát”, a mirzákat és az összes tatárt ki nem költöztették onnan. Levele szerint ezt a király embere, Walewski is meg tudja erősíteni, mert a pasa addig nem tágított, amíg IV. Ulászló küldötte a saját szemével nem látta. Mürtazá pasa állításait a továbbiakban nagyon óvatosan kell kezelni, mert egyelőre nincs arra bizonyíték, hogy erre valóban sor került volna. Nem lehetetlen, hogy csak a varsói udvar megnyugtatása miatt számolt be erről. Ezenfelül, és talán ez a legfontosabb, a szultán parancsba

---

rzával, illetve azokat a híreket, amelyek arról szólnak, hogy a mirzát kinevezték a Nikápolyi szandzsák élére. A levélből az is jól látható, hogy nemcsak Lupu, de a havasalföldi vajda is tartott Kantemirtől és a budzsaki tatároktól. „Kantamérinak az nikápolyi békséget adták, csak jőne reá immár, de még nem érkezék. [...] Kantamér az új tisztben nem siet, félti életét mind itt s mind tatár chántól. Az tatár is hogy derekason költöznék, az híre megcsökönék. Az vajdák tártnak tőlök, reájok ne csapjanak; nem árt vigyázni nálunk is, mert kegyelmes uram vannak azok 20 ezeren, akár merre csapjon, zavarást, kárt tehet, ő tatár. Irtóznak az által való menésre; mindazáltal az vezér azt mondja, nem mernek egyebet tenni, kételenek vele s ha nem menne, ő reájok megyen, levágtatja őket.” (*I. Rákóczy György és a Porta*, 144–145.)

- 923 „Yortman ile Han Timur Paşa'nın Bucak'dan kaldırması fermân buyurub nâme-i hümâyûn ile elçiye icâzet virilmek üzere oldugın bildirmişler. Bu hayrlu sulh ü salâh Kıyâmet'e dek ri'âyet olunub sebeb olanlara hayr du'âlar olunmak mukarrerdir. Mâdâm~ki Yortman ile Han Timur Paşa'ya tevâbi' ile eger iyülikle ve eger kemlik ile Bucak'dan kaldırmayınca bu dostunuz buradan kalkmazım. [...] Hala Özi beglerbegi 'Abdi Paşa'ya ve Silistre ve Bender sancaklarına mutasarrıf olan Mehmed Paşa'ya muhkem tenbih olunmuşdur~ki: min-bâd beş baş nâmi ile bir ferde ruhsat virmeyüb varanlarının hakklarından geleder. Ve aldıkları esirleri girüye döndüreler deyü ... sulha hâlel gelmeyüb ancak eşkıyânın hakklarından geline. Bu cânibde Tatar'dan bir ferd kalmaz. Ana mu'adil Kazagın atalardan bi'l-külliye kaldırması lâzımdır.” (AGAD AKW, Dział turecki, k.74, t.365, nr. 648; *Katalog dokumentów tureckich*, 301–302.)

adta az özüi beglerbégnék, a kilburuni bégnék és a kikötők felügyelőinek, ne engedjék, hogy akár egyetlen tatár is a Dnyeperen átkelve áttelepedjen Budzsakba. Bár ez nincs bővebben kifejtve, nyilvánvalóan arról van szó, hogy a Krími Kán-ságból áttelepülő tatárok további nyugati, azaz Budzsakba történő vándorlását kellett megállítani. A pasa viszont azt kérte, hogy vezényeljék át valahova más-hova a kozákokat, hogy ne okozzanak több kárt.⁹²⁴ Nem nagyon tudjuk, hogy ebből mi valósult meg, mert még ha a Porta el is küldte a parancsokat, források hiányában nehéz megmondani, hogy ezeket miként hajtották végre. Ugyanakkor akad egy-egy elszórt adat, amelyből valószínűsíthető, hogy az oszmánok megpróbálták valamilyen módon szabályozni a keletről érkező tatárok letelepedését és visszaköltöztetését. Ridván aga (*Rizwan aga kajmakan białogrodzki*) Stanisław Koniecpolskinak szóló levelében értesítette a nagyhetmant, hogy néhány száz tatár (*Jurtaman*), akiket a Krímbe tereltek vissza, menet közben a Dnyeper alsó folyását elhagyva a lengyel területekre indult, hogy ott fosztogassanak. Miután

924 „Han Timur Paşa’yı ve cümle mirzâlarını ve Yortman Tatarını Bucak’dan kaldırmayınca Yer Göği’nden hareket itmedük ve kaldırub Han Timur Paşa’yı getürüb ve kendümüz yerleşüb şevketlü ve mahâbetlü pâdişâhımız hazretlerinin divan-i ‘âlieleri hâkına yüz sürdüğün. Bu cânibde âdamınız Valevski kulunuz göziyle görmeyince kendümüz âsitâne-i sa‘âdet tarafına müteveccih olmaduk. Ve ol Bucak’da olan marazileri dahi Rumludan birer nâmdâr zabta kadir paşalara tevcih idüb gönderdik ve giden paşalara ve Özi beglerbegine ve Kilburun begine ve cümle iskelelerde olan eminlere mü‘ekked hükümler gönderüb şimden sonra Bucag’da asla Yortman Tatari salıvermeyeler deyü her birine başlu başına tenbîh ve yasak eyledük. Ve sa‘âdetlü han hazretlerine dahi devletlü ve ‘azametlü pâdişâhımız hazretlerinin taraf-i ‘âliyelerinden nâme-i hümayûn gönderüb bundan böyle mezbûr Yortmandan bir ferdi salıvermeyeler deyü fermân buyurmuşlardır. Ve muhkem zabt eylesesiz deyü tenbîh buyurulmuşdur. Öyle olunca devletlü ve mahabbetlü kral hazretleri siz dostumuza dahi lâyük olan budur~ki: nice~ki her husûsa kerâmetlü ve mahâbetlü pâdişâhımız hazretlerinin fermânı ile bu dostunuz çalışub her hizmeti yerine getürdüm ise mahabbetlü kral hazretleri siz dahi vakit ve zamân ile atalardan Kazagı kaldırub muhkem zabt eylesesiz ki bundan sonra karadan ve deryâdan aslâ memâlik-i mahrûse-i pâdişâhiye Kazak çıkmaya ve zarar ve ziyân iriştirmeye.” (AGAD AKW, Dział turecki, k.74, t.363, nr. 645; *Katalog dokumentów tureckich*, 302–303.) A *Yortman/Jurtaman* kifejezés eredete egyelőre nincs tisztázva. Az irat lengyel nyelvű összefoglalójában Zajączkowski *koczownik*-nak, azaz nomádnak fordított a *Yortmant*. Az egyelőre nem világos, hogy mire alapozta ezt az értelmezést. Miután a Budzsakba érkező tatárok java része erősen kötődött a Volga vidékén élő nogajokhoz, így nem lehetetlen, hogy azonosak azokkal az Asztrahán környékén élő nogajokkal, akiket Trepavlov csak юртовцы-nak (*jurtovcy*) emleget. (Trepavlov 2001a, 625–626.) Ennek meg erősítésére egyelőre nem áll legendó adat a rendelkezésünkre.

ennek hírére vették, az aga emberei utánuk eredtek, és akiket elfogtak, börtönbe vetették. Az aga azt ígérte Koniecpolskinak, hogy kivégzik azokat, akiket vagy az ő vagy pedig Kantemir emberei fogtak el.⁹²⁵

A következő hónapok szórványos adatmorzsáiból úgy tűnik, a Portán lekerült a napirendről, hogy Kantemirt és háznépét a Nigbolui szandzsákba telepítsék át. A fennmaradt levelek alapján más tervet eszeltek ki: Kantemirt és rokonságát inkább behozatják a Portára, majd pedig az embereivel együtt elküldik az iráni frontra, így majd nem veszélyezteti a lengyel–oszmán határvidék békéjét. Ezt a lehetőséget legelőször 1635. február 18-án IV. Ulászlónak és Jakub Zadzik királyi kancellárnak szóló levelében vetette fel Mürtazá pasa.⁹²⁶ Ezt az elképzelést erősíti meg Feth Giráj, az 1635. március 6-án leváltott Dzsánibek Giráj kán helyére kinevezett új kán, Inájet Giráj kalgája is. Feth Giráj 1635. április 8-án Stanisław Koniecpolskinak küldött levelében arról számol be, hogy Kantemir, Szelmansah mirza és Orak mirza a szultán parancsa szerint az iráni frontra mennek csapataikkal.⁹²⁷ Nagy valószínűséggel ebben az ügyben semmi sem történt, és az utasítások ellenére sem Kantemir mirza, sem a rokonai, sem pedig a budzsaki tatárok nem mozdultak el a helyükről. Ezt erősíti meg az a levél, amelyet a kajmakám, Bajram pasa írt IV. Ulászlónak. Ebből kiderül,

925 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 273–274.

926 „Han Timur Paşa bu cânibden ol beyt ile gitmiş~ki kendünün ogulları ve karındaşları ve âdamları ve tevâbi‘ u levâhıkı yanına alub mübârek ‘id-i şerife dek âsitâne-i sa‘âdete gelüb sefer-i hümâyûna gidüb hidmetde bulunalar. Ol diyârlarda ‘alâkası kalmayub Bucakda Tatarın vücûdu bulunmaya. Ve Silistre Beglerbegligi ‘inâyet olunan Arslanpaşaoğlu ‘izzetlü ‘Alî Paşa hazretleri dahi mukaddemâ Rumili beglerbegi olub devlet-i ‘âliyenin emekdârı bir nâmdâr beglerbegidir.” (AGAD AKW, Dział turecki, k.74, t.367, nr. 649b. *Katalog dokumentów tureckich*, 306–307.) „Hemen mu‘âhede olundugı üzere Kazak-ı bed-ahlâkın atalardan ihrâcı ile mukayyed olub vücûd-ı cenâb-âlûdların hakk ve nâ-bûd eylesesiz. Han Timur Paşa’nın Akkirman taraflarına vardugundan sulh ü salâhi sevmeyen münâfiklar baz‘ güft ü gû iderlerse, ol-bâbda hâtırınıza giyâr târi olmayub siz dostumuzu baz‘ şüphe ve dagdaga ve endişeye düşürmeye. Zîrâ müşârün-ileyh Han Timur Paşa ol cânibe anun~içün gitmişdir~ki, karındaşların ve ogulların ve tevâ‘biden istedikleri yanına alub mübârek ‘id-i şerife degin âsitâne-i sa‘âdete gelüb sefer-i hümâyûna bile gide ve kendü ile ‘alâkası olmayan Tatarlar Kırım memleketlerine gideler. Bucakda ‘alâkaları kalmayub Yortman Tatarları bi‘l-küllie çıkub gideler.” (AGAD AKW, Dział turecki, k. 74, t.368, nr. 561; *Katalog dokumentów tureckich*, 305–306.)

927 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 278.

hogy a levél megírásának idején (1635. június 17–23.) Kantemir még Kiliában tartózkodott, és a Portáról újfent parancsot küldtek neki, hogy menjen az iráni frontra a csapataival.⁹²⁸

---

928 „Ve hâliyâ Kili câniblerine Kan Timur’a tekrâr müstakil âdamlar gönderilüb Kırım üzerinden sefere gitmesine külli tekayyüd ile tenbîhler olunmuşdur.” (AGAD AKW, Dział turecki, k.74, t.369, nr. 653; *Katalog dokumentów tureckich*, 307–308.)

KANTE MIR MIRZA BUKÁSA (1635–1637)

A lengyel királynak küldött levelek és a kiadott parancsok ellenére Kantemir mirza továbbra sem szándékozott kiköltözni Budzsakból, az iráni hadjáratban pedig végképp nem akart részt venni. Noha látszólag a Porta hajlott arra, hogy őt és a tatárokat a birodalom egy másik pontjára átköltöztesse, valójában a birodalomnak tökéletesen megfelelt ez a helyzet. Mivel minden fegyverforgatóra szükség volt a határvidék védelmében, így a nyilvánvaló kellemetlenségek ellenére – hiszen a budzsakiak sokszor nemcsak a lengyel, hanem sokszor a birodalom alattvalóinak is súlyos károkat okoztak –, az oszmán vezetőség nem akart lemondani róluk. Ugyan a korábban idézett töredékekből úgy tűnik, mintha a Porta igyekezett volna őket megfélemezni, de ezek a törekvések nem befolyásolták jelentősen Kantemir és a budzsaki tatárok helyzetét. Miután a lengyelekkel kötött szerződésekben világosan benne van, hogy a kisebb betörések nem vezetnek automatikusan háborúhoz, így a Portán nem is kívántak a kérdéssel olyan nagyon foglalkozni. Ha csak a szultáni udvaron és Kantemir mirzán múlt volna, akkor ez az állapot talán sokáig úgy maradt volna. Bármennyire is megfelelt Kantemirnek ez a helyzet, a krími tatár vezetés mindenképpen változtatni akart rajta.

Jóllehet Dzsánibek Giráj részben Kantemir mirzának köszönhette, hogy harmadjára is sikerült visszaszereznie a trónt, sem ő, sem pedig a krími tatár vezetők nem bíztak eléggé benne. Sőt mint azt a Novoszelszkij által idézett orosz források alapján láthattuk, a mirza élete nagy veszélyben volt a kánságban, ezért 1629-ben önként távozott onnan. A Kantemir iránt érzett antipátia részben a krími tatároknak a Mangit nemzetség iránt táplált hagyományos ellen-szenvéből, részben pedig a mirza népszerűségének növekedéséből táplálkozott. Itt nem csupán Dzsánibek Giráj hiúságáról volt szó, hanem arról is, hogy ez a növekvő hírnév jó ajánlólevélnek számított a nomádok között, aki csapatostul érkeztek keletről Budzsakba és a mirza befolyása alatt álló környező régiókba.

Hogy pontosan hány emberről van szó, nem lehet tudni. Bohdan Baranowski feltételezései szerint – noha ezt semmivel sem támasztotta alá – 1620 és 1634 között 120-134 ezer tatár érkezett ide, akik Budzsakon kívül Dobrudzsában, valamint a Dnyeszter és a Dnyeper között elterülő füves pusztákon telepedtek le. A következő hullámban, 1635 és 1636 között újabb 20-30 ezer nomád érkezett.⁹²⁹ Mivel jelenleg nem áll rendelkezésünkre konkrét adat, a töredékes források alapján csak a folyamatos beköltözés tényét lehet megerősíteni. Ez a lengyeleket egyre jobban aggasztotta, mivel a keletről érkező nomádok egy idő után már nem álltak meg a birodalom területén, hanem fokozatosan benyomultak Moldvába és Havasalföldre. A lengyelek, amint azt Stanisław Koniecpolski Zbigniew Olśnickihez 1636. július 4-én írott levele is mutatja, attól tartottak, hogy a beáramló tatárok elűzik földjeikről a két vajdaság alattvalóit, s ez roppant veszélyes a Köztársaságra nézve.⁹³⁰ Nyugatra költözésükben Kantemir mirza neve és hívó szava mellett egészen más tényezők is szerepet játszottak. 1633 végén hatalmas sáskajárás pusztított végig a Krímen. A bibliai csapást követően kibontakozó éhínség miatt Szelmansah mirza 30 ezer emberével elhagyta a Krími Kánságot, s ezt Dzsánibek Giráj nem tudta megakadályozni.⁹³¹ Noha ezt az eseményt külön nem említik, az orosz levéltári források is hasonló bonyodalmakról számolnak be. A Novoszelszkij által idézett kútfők megerősítik, hogy 1633 decemberében a nogaj és a krími mirzák közötti belső háborúskodás miatt Szelmansah mirza az embereivel, más nogajokkal, feleségeivel és gyermekeivel együtt elhagyta a Krímet. Akkerman felé vette az irányt, és egyenesen Kantemirhez ment. Dzsánibek Giráj ezt nem hagyhatta annyiban, utasította Mehmedsah agát (Мамедша ара), hogy tartóztassa fel és hozza vissza őket. Feltételezhető, hogy ezt nem sikerült neki végrehajtani.⁹³²

929 Baranowski 1949, 59.

930 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 299.

931 Başer 2010, 119. A sáskajárás nem csak a Krím-félszigeten okozott gondot. Bő száz évvel később 1767-es krími útja során François de Tott maga is megtapasztalta a Budzsakban, hogy mekkora pusztításra képesek ezek az élőlények. Ha az általa írtakat vesszük alapul, akkor nem lehetetlen, hogy már a 16–17. század során is rendszeresen hasonló gondokkal kellett szembenéznük az itt élőknek. *François baron de Tott emlékiratai*, 134.

932 Novoszelszkij 1948, 188.

Azt nem lehet tudni pontosan, hogy mikor, de valószínűleg 1633 vége felé fogott neki Dzsánibek Giráj, hogy leszámoljon Kantemir mirzával. Mivel egyelőre ehhez kevés ereje volt, ezért korábbi ellenfeleihez, a zaporozsjei kozákokhoz fordult segítségért. Talán meglepőnek tűnik ez a fordulat, de ahogy már korábban utaltam rá, a steppén a barátok és az ellenségek bármikor helyet cserélhetnek egymással. Természetesen a kozákok nem szívelték különösebben a krími tatárokat – akik persze hasonló érzéseket tápláltak a zaporzsjiek iránt –, de mivel a tatárok nem ingyen kívánták igénybe venni a szolgálataikat, a kozákok meg szerették az aranyat, így semmi sem akadályozta, hogy megegyezzenek.⁹³³ Valamikor 1633-1634 fordulójáról származik az első olyan adat, amely arra utal, hogy Dzsánibek Giráj megkezdte a szervezkedést Kantemir ellen. Ebben az időszakban a kán elküldte személyes tolmácsát, Szement a zaporozsjei kozákok vezéréhez, Timofij Orendarenkóhoz, hogy a nevében tárgyaljon a kozákokkal egy közös akcióról. A lengyelül írt levélben semmi különösebbet nem találunk, mint hogy a kán szeretne a kozákoktól megfelelő zsold ellenében 4 vagy 5 ezer embert a saját szolgálatába felfogadni, akik ezenfelül gazdag jutalomban részesülnek.⁹³⁴ A levélből nem derül ki, hogy ki ellen szeretné őket felfogadni, de az események menetéből következtetve csakis Kantemir mirza jöhet számításba.⁹³⁵ Természetesen egy ilyen szövetséghez a krími tatároknak előbb meg kellett szerezniük a lengyel uralkodó hallgatóságos jóváhagyását is. Ez azonban ekkor még váratott magára, hiszen előbb IV. Ulászlóval kellett új szerződést kötni. Erre az oszmánokkal közösen tető alá hozott egyezmény megszövegezését követően, 1634. november elején került sor. Az új szerződés egyik pontja külön foglalkozik a budzsaki tatárokkal és Kantemir mirzával. Az egyezmény szintén tartalmazta azt az oszmán és a lengyel diplomaták tárgyalásain rögzített kitélet, amely szerint a szultán áttelepíti Kantemirt és a háznépét a birodalom egy másik pontjára, míg a tatárokat a kán emberei visszaköltöztetik a Krími Kánságba. Velük együtt mennek majd Kantemir testvérei, Ajtemir és Szelmansah mirza. Ezért cserébe a lengyel uralkodó ígéretet tesz, hogy visszafogja a zaporozsjei kozákokat,

933 Baranowski 1949, 37–38.

934 AGAD AKW, Dział kozacki, k.42, nr.1.

935 Baranowski 1949, 38.

és nem hagyja, hogy kihajózzanak a Fekete-tengerre.⁹³⁶ Okkal feltételezhetjük, hogy Dzsánibek Giráj sokkal inkább hajlott volna a budzsaki tatárok megrendszabályozására és a Krímbe való visszatelepítésükre, mint a Porta, amely nem sokat tett azért, hogy ez a helyzet a lengyelek kérésének megfelelően rendeződjön. Bármi járt is vagy járhatott Dzsánibek Giráj fejében, sem Kantemirrel, sem pedig a budzsaki tatárokkal nem jutott zöld ágra, mert a következő évben, 1635. március 6-án leváltották, és helyébe II. Gázi Giráj fia, Inájet Giráj lépett. Az oszmán-török források szerint Dzsánibek Giráj elmozdítása mögött leginkább a katonáskodásra való alkalmatlansága állt.⁹³⁷

Inájet Giráj (1635–1637) hatalomra kerülésével nem sok minden változott, a dolgok lényegében ugyanolyan mederben folytak, mint annak előtte. Hiába cserélték le a Portán Dzsánibek Girájt, a krími tatárok tovább készülődtek Kantemir mirza ellen. A krími tatár eliten belül teljes volt az egyetértés, hogy Kantemirrel feltétlenül le kell számolni, és vissza kell szerezni a hatalmat az összes tatár felett. Azonban nagyon körültekintően kellett eljárniuk, hiszen Kantemir fontos tisztséget töltött be az Oszmán Birodalomban, így minden kísérlet, amely az ő eltávolítására irányul, könnyen magával vonhatta a Porta beavatkozását és ezzel együtt a kán bukását is. Eddig minden kán előbb vagy utóbb szembekerült Kantemirrel, hiszen senki sem akart a nyugatra elvándorolt tatárok ellenőrzéséről lemondani. Sáhín Giráj példája sokáig mélyen az emlékezetükbe vésődött, hiszen még egy olyan tapasztalt diplomatának is, mint az egykori kalga, megygyűlt a baja Kantemir mirzával.⁹³⁸ Nem volt ez alól kivétel Inájet Giráj sem.

Hogy megértsük, miért ragaszkodtak ennyire a korábbi kánok ahhoz, hogy a budzsaki tatárokat minél hamarabb visszatelepítsék, meg kell vizsgálni, milyen elvek mentén szerveződött maga a Krími Kánság. Ehhez érdemes segítségül hívni a kánok titulaturáját (amely a 16–17. század folyamán többé-kevésbé mindig azonos volt), és ezt összevetni az oszmán szultánok által használt címekkel. Dzsánibek Giráj 1634 novemberében írott levele a következőképpen kezdődik:

936 Kołodziejczyk 2011, 897–898 (dok. 50).

937 *Tarih-i Nâ'imâ*, II. 798–799; *Fezleke-i Kâtib Çelebi* II. 187.

938 Baranowski 1949, 47.

„A nagy horda, a nagy ország, a Kipcsak-puszta, a krími trón, a megszámlálhatatlan tatár, a számtalan nogaj, az idegen alattvalók, a hegyekben élő cserkeszek és minden igazhitű és kegyes muszlim nagy padisahja, a hatalmas, a kiváló, a fenséges legfőbb kán és nagyra becsült uralkodó, Dzsánibek Giráj.”⁹³⁹

Ezzel szemben az oszmán szultánok titulátúrája mind tartalmában, mind pedig szemléletében jelentősen eltért a krími kánokétól. Ennek szemléltetésére álljon itt 1634. október-november fordulójáról egy szintén IV. Ulászlónak címzett irat:

„Én, aki az idők szultánjainak szultánja, az idő és a kor kánjainak bizonyítéka, a világ Hüszeveinek koronaadója, két szerencsés bolygó együttállásának, a magas méltóság és Isten árnyékának az ura, a határtalan jóságú király, a Fehér-tenger [Földközi-tenger], a Fekete-tenger, Rumélia, Anatólia, Damaszkusz, Aleppó, Egyiptom, az igen tisztelt Mekka, a fényes Medina, a nemes Jeruzsálem és Hebron, valamint egész Arábia, Karamán, Róm, a Dulkadiri és az Erzurumi vilájet, Kurdisztán, Azerbajdzsán, Havasalföld, Moldva, a Vani, a Budai, a Temesvári, Kanizsai, az Egri vilájet, a Bászrai, a Lahszai, a Ciprusi, a Tuniszi és az egész Algériai/Algíri vilájet, a szíriai Tripoli és Nyugat-Tripoli, a Kaffai, a Trabzoni és az Erzurumi vilájet, Erdélyország, a királyok vágyának, a jól védett Konstantinápolynak és az ezekhez hasonló és számos virágzó ország, korlátok nélküli utak, a szférákig nyúló erődök padisahja és szultánja, a két bolygó szerencsés együttállásának nagy hírű kánja, a szultán fia, a kán fia, az Oszmán-ház leszármazottjai közül a választott, Murád szultán őfelsége.”⁹⁴⁰

939 „Uluğ orda ve uluğ yurtınıñ ve Deşt-i Qıpçaqınıñ ve taht-i Qırımınıñ ve sansız köp Tatarınıñ ve sağıssız Noğayınıñ ve Tat bile Tavgaçınıñ ve tağ ara Çerkeçiniñ ve cümle-i mü'minin ve müsliminnin uluğ padişahı 'azametli ve rif 'atlı ve şevketli uluğ han-i a'zam ve haqan-i mu'azzam Canibek Gërey Han.” [Kołodziejczyk 2011, 859. (50. dok.)]

940 Ben ki sultan-i selatin-i zaman ve bürhan-i havakin-i 'asr ü evan tac-bahş-i husrevan-i cihan sahib-kıran-i 'ali-mekan zillu'llahi'l-Meliki'l-Mennan Ak Denizin ve Kara Denizin ve Rum-ilinin ve Anadolının Şam ve Haleb ve Mısır ve Mekke-i mükerreme ve Medine-i mü-

Ha eltekintünk az oszmán szultánok meglehetősen cikornyás fogalmazású leveleitől, akkor az az egyik legszembeötlőbb különbség a kettő között, hogy míg az oszmán szultánok az uralmuk alá tartozó területeket sorolják fel, addig a krími kánok rendszerint azokat a népeket veszik sorra, akik felett ők rendelkeznek, s a diplomáciai érintkezések során használt formulában nem hivatkoznak területekre.⁹⁴¹ Ez arra vezethető vissza, hogy a Mongol Birodalomban, majd pedig annak utódállamaiban, így az Arany Hordában, majd a Krími Kánságban a meghódított népek és törzsek elvben a kán és az uralkodó nemzetség tulajdonát képezték.⁹⁴² Erre utal röviden Plano Carpini is abban a jelentésben, amelyet Batu kánnál és Gjúknél tett követségéről írt:

„A tatárok kánjának bámulatra méltó hatalma van valamennyiök felett. Senki sem merészel másutt időzni, csak ahol ő kijelöli számára. Ő rendeli el, hol állomásozzanak a vezérek, a vezérek viszont kijelölik az ezredesek, az ezredesek a századosok, a századosok a tizedesek helyét.”⁹⁴³

Néhány kivételtől eltekintve a Dzsingisz kánt követő uralkodók, így a krími kánok sem rendelkeztek ekkora hatalommal az alájuk tartozó törzsek és nemzetségek felett, ugyanakkor a hatalomgyakorlásuk alapjai az évszázadok során alig változtak. Ennek jobb megértéséhez vissza kell nyúlni a mongol korig.

---

neverre ve Kuds-i şerif ve Halilü'r-Rahman ve külliye Diyar-i'Arab ve Karaman ve Rumın ve vilayet-i Du'l-kadriyenin ve Diyarbekir ve Kürdistan ve Azerbaycan ve Eflak ve Bogdan ve Vanın ve Budun ve Temeşvar ve Kanije ve Egre vilayetlerinin ve Basra ve Lahsa ve Kıbrıs ve Tunus ve cümle-i Ceza'ir vilayetlerinin ve Trablus-i Şam ve Trablus-i Garb ve Kefe ve Trabzon ve Erzurum eyaletlerinin ve Erdel memleketinin ve hasretü'l-müluk daru's-saltanatı'l-aliye mahmiye-i Konstantiniyenin ve bunların imsalı ve nice memalik-i mămure ve mesalik-i gayr-i mahsurenin ve kılâ-i felek-irtifânın padişahı ve sultanı ve hakan-i âzîm'ş-şan-i sahib-kıranı sultan ibn sultan ve hakan ibn hakan güzide-i nesl-i al-i Osman hazret-i sultan Murad hanım...” Kołodziejczyk 2000, 448–449. (45. dok.)

941 Ez később jócskán megváltozott, és a 18. században már találunk arra példát, hogy a kán a neki engedelmességgel tartozó népek helyett inkább az uralma alatt álló területeket sorolja fel, vagy azokat, amelyekre igényt tartott. Kołodziejczyk 2011, 1001. (71. dok.)

942 Vásáry 1986, 178.

943 *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése*, 123.

A Dzsingisz kán által létrehozott birodalom elnevezése *jeké mongol ulus*, azaz „nagy mongol birodalom” volt. Később, amikor Dzsingisz kán halála után a birodalom elkezdett aprózódni, újabb ulusok, azaz részbirodalmak jöttek létre, amelyeket mindig Dzsingisz kán egyik leszármazottjának nevével jelöltek. Így Dzsocsi, majd örökösei, vagyis az Arany Horda kánjai által uralt területet Dzsocsi ulusának nevezték. A 14-15. század fordulóján, amikor az Arany Horda elkezdett szétesni, újabb ulusok jöttek létre; ezek közül az egyik éppen a Krími Kánság volt. Noha a korai krími tatár oklevelekben gyakran használták az uluszt az állam megjelölésére, a 17. századra ez már megváltozott, és sokkal inkább az *ulug yurt* kifejezést kezdték el használni. Ez némileg megtévesztőnek tűnik, hiszen az eredetileg sátor jelentésű török szó Dzsingisz kán idején egy-egy törzs szállásterületét jelölte, de ekkor már az ulusz szinonimájaként használták.⁹⁴⁴ Az ulusz vagy jurtt alapját nem a kán és az uralkodó nemzetség által ellenőrzött terület képezte, hanem az alávetett nemzetségek, törzsek összessége. Ezek meghatározására több fogalmat is használtak, köztük a szintén török eredetű *el* vagy *il* szót, amelynek több más jelentése is ismert. Tehát az ulusz a kán és a dinasztia alá tartozó *ilek* összessége.⁹⁴⁵ Ebből következik, hogyha az *ilek* elvándorolnak, akkor veszélybe kerül az ulusz léte, és ezzel együtt a kán hatalma is. Hogy ez mennyire így volt, jól illusztrálja a Sirin nembeli Eminek mirza 1478-ban, a Krími Kánság történetének egyik legválságosabb időszakában született levele, amelyet II. Mehmed szultánhoz írt. Ebben azt kérte, hogy a szultán minél hamarabb küldje vissza a Krímbe Mengli Girájt. Kérését a következő érvekkel támasztotta alá:

„Núr-Devlet és Hajdar miatt sok nehézséget kell elszenvednünk. Az a kettő nem békül. A szavamat nem fogadják meg, a harchoz nincsen se ember, se vezető. Ily módon az *il*jeink szétszélednek. Azt bizonyára Ön is tudja, hogy bégjeink és a népünk Mengli Girájt akarja. Miután az a kettő nem békül, *il*jeink elpusztultak. Ha Mengli Giráj bejönne, akkor minden [*il*] egy szájra és egy parancsra fog figyelni – mondván, sokan várják.

944 Vásáry 1986, 178–179.

945 Ivanics 2017, 157.

Hogyha most szultánom kegyeskedne, [s] mielőbb Mengli Girájt vissza-küldené, akkor az *il* a miénk. Ha nem sietne eléggé, az *il* elmegy, én nem tudom egyedül [meg]tartani. Ezen a [fél]szigeten az egész bégségünk az *illel* áll.”⁹⁴⁶

Ebből a rövid idézetből, amelyben a bégség (*beglik*) valószínűleg az ulusz és a jurtt szinonimájaként szerepel, jól látható, hogy az állam léte lényegében a kán fennhatósága alá tartozó nemzetségeken alapszik, amelyek ha elvándorolnak, veszélybe kerül maga az állam. Ez a szemlélet figyelhető meg Naima krónikájában is, amikor arról számol be, hogy 1623-ban a krími tatárok azzal fenyegetik az oszmánokat, hogy mindenestül elhagyják a Krímet, hogyha a szultán leváltja III. Mehmed Girájt a trónról. Ez nemcsak azt vonta volna maga után, hogy a kánság területe kiürül, és az állam megszűnik, hanem hogy nem lesz senki, aki megvédi az Oszmán Birodalom fekete-tengeri területeit. Ennélfogva, egyetlen kán sem engedhette meg magának, hogy csak úgy lemondjon a Nagy Horda legyőzése után keletről a kánság érintésével nyugatra, az Oszmán Birodalomba beköltöző nogajok ellenőrzéséről. Ez addig nem okozott különösebb problémát, amíg a nogajok beköltözése nem vált tömegessé, hiszen – ahogy a második fejezetben már volt szó róla – a 16. század folyamán a haderejükkel a kán rendelkezett, de a mindennapok során az oszmán tisztségviselők örködték felettük. Ez a helyzet a 17. század első felére teljesen megváltozott. Egyrészt azért, mert egyre többen érkeztek Budzsakba keletről, másrészt Kantemir mirza színre lépésével megjelent egy olyan vezető, aki származása és karizmája révén képes volt nagyobb tömegeket magához vonzani. Azt, hogy ennek mekkora jelentősége volt a steppén, nagyon jól megvilágítja Abdulgaffar Kirimí krónikájában a következő részlet:

946 „nür devlet ile haydar sebebinden ötürü epeyi zahmetler çekermiz ikisi barışmazlar benüm sözümi hem dutmazlar savaş ve ceng etmek(k)e adem yok baş yok ol cihet ve illerimiz aylak gider anı yakın bilesiz şimdi beglerimiz dağı halkımız dağı mengli gireyni tilerler ol ikisi barışmaz üçün illerimiz harab oldı eger mengli girey kilürse hep barçası bir ağızğa ve bir hükmge bakarlar diyü besi muntazır dururlar şimdi pâdişâhim inayetiniz olursa lutf idübyağın kelmezden öngdin mengli gireyni könderseniz hemân il bizim durur eger ta 'cil olmaz ise il gider ben yalğuz dutmazın bu cezire dağı hep beglikimiz dağı bu il ile durur.” (Özyetgin 1996, 124.)

„[A kán] azon volt, hogy a fent említett Manszúroglu Kantemir mirzát leigázza, [aki] amellet, hogy oroszlán bátorságú volt, az Oszmán Birodalomnak [különféle] módon fontos szolgálatot tett. A nevére és hírére a kán féltékeny volt.”⁹⁴⁷

Inájet Giráj részéről valahol érthető is volt ez a féltékenység, hiszen ő addig nem sok mindent mutatott fel, s egy olyan riválissal állt szemben, aki már legalább harminc évet töltött a csatamezőkön. Így nem volt véletlen, hogy rengeteg keleti nomád szegődött Kantemir szolgálatába.

Inájet Giráj hatalomra kerülése után egyik testvéréből, Hüsám Girájból kalga, a másiktól, Szaádet Girájból pedig nureddin lett. Testvérei közül Hüsám Giráj, akit a korabeli krónikák civakodó, erőszakos, meggondolatlan és öntelt embernek írnak le, a Kantemirrel és a Mangit nemzetséggel való leszámolás egyik legfőbb szorgalmazója lett.⁹⁴⁸ A következő évben a krími tatár előkelők és budzsaki tatárok közötti kapcsolat nagyon elmérgesedett. Ehhez az is hozzájárult, amikor 1634-ben Dzsánibek Giráj elküldte a Duna mellett állomásozó Mürtazá pasához a kincstárnokát, Musztafa cselebit, hogy megállapodjanak a két sereg egyesülésében, Kantemir mirza elfogta Musztafát és a vele tartó 25 emberét. Majd Akkermanba hurcolta őket, ahol mindegyiküket kivégeztette. Hogy miért tette, az nem derül ki a forrásokból pontosan, de valószínű, hogy Kantemir az akciót személye elleni támadásnak vélhette, s attól tartott, hogy Dzsánibek Giráj meg akarja őt regulázni. Bármi is járhatott a mirza fejében, az nem sokat változtatott a történeten. Amikor híre érkezett Musztafa cselebi és kísérei tragikus sorsának, a szultánok és a mirzák a kán elé járultak, és panaszt tettek.⁹⁴⁹ Ez az eset ekkor megtorlatlanul maradt, a jelek szerint a kán nem rendelkezett még akkora erővel, hogy Kantemir mirzával le tudott volna számolni. Márpedig ennek hamarosan be kellett következnie, hiszen a kánnak sem volt mindegy, hogy kinek van befolyása a nogajokra.

947 Ve márrü'z-zikr Mansur oglu Kantimur Mirzâ'yı kahr itmek kaydına düşüb ol~dahi insân arslanı ƒoldugundan mâ'adâ devlet-i 'âliye'ye vüçuhla hizmeti sebkat idüb nâm ve şân sâhibi olduguna han hased ider idi." (*Umdetü't-ahbâr*, f. 287.v.)

948 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 799.

949 Novoszelszkij 1948, 188–189.

Bárhogy is volt, az egyre szaporodó budzsaki tatárok és Kantemir mirza befolyásának növekedése miatt Inájet Giráj elődeihez hasonlóan veszélyeztetve érezte a hatalmát. Hogy Kantemirrel le tudjon számolni, segítségre volt szüksége. Azzal ő is tisztában volt, hogy a Portára nem számíthat. Ennélfogva csak a zaporozsjei kozákoktól kérhetett segítséget, azonban a zavartalan együttműködéshez a megfelelő zsoldon túl újra szükség volt a lengyelek semleges jóindulatára is. Ennek megszerzéséhez elsősorban egy szerződésre volt szükség a Krími Kánság és a lengyel–litván állam között, s ezt az új kán trónra lépése után viszonylag hamar, 1635. június 29-én kiállítottak a káni kancellárián.⁹⁵⁰ A szövege Kantemirrel és a budzsaki tatárokkal kapcsolatban semmi érdemlegeset nem tartalmazott. Ezzel együtt megindult a tárgyalás a zaporozsjei kozákokkal is, de ezek részleteiről eddig nincs sok információ. Amit erről tudunk, mindössze néhány lengyel nyelvű levélen alapszik. Bohdan Baranowski feltételezése szerint Inájet Giráj legkésőbb 1635 végén már biztosan felvette a kapcsolatot a kozákokkal.⁹⁵¹ Ezt támasztja alá, hogy Inájet Giráj idejéből a Kantemir és a budzsaki tatárok elleni, kozákokkal közösen szervezendő hadjáratról a legelső lengyel nyelvű információ IV. Ulászló 1635. december 12-én Stanisław Koniecpolskihoz írott leveléből származik, amelyben a király megírta a hetmannak, hogy a kán behívta a kozákokat Kantemir ellen. A folytatásban a király amiatt aggódott, hogy a kozákok beavatkozása könnyen felszíthatja a szultánt dühét, s ez még nagy kárt okozhat a lengyel–litván államnak.⁹⁵² Természetesen Kantemir mirza is érezte, hogy szorul a nyaka körül a hurok, éppen ezért (valószínűleg 1635 második felében) levelet írt a szultánnak, amelyben tudatta, hogy a kán szövetséget kötött a kozákokkal ellene, és arra készül, hogy a szultán földjére támad.⁹⁵³

Arról egyelőre nincsen információnk, hogy a Porta mit reagált a levélre, de az biztos, hogy a helyzet nem tette barátságosabbá a légkört a Porta és Bahcsi-szeráj között. Mivel a Kantemir elleni hadjáratra való készülődéssel egy időben

950 Kołodziejczyk 2011, 905–907. (dok. 51.)

951 Baranowski 1949, 48.

952 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 280.

953 *Le khanat de Crimée*, 150–151.

zajlott az oszmán-szafavida háború egy újabb szakasza, a Porta érthető okokból az egymással szemben álló felek felesleges energiáit máshol kívánta lekötöni. Inájet Girájnak figyelembe kellett vennie a Porta akaratát, ha meg akarta őrizni trónját. A szultáni udvar már trónra lépésekor elvárta volna tőle, hogy elinduljon az iráni hadszíntérre, és a Novoszelszkij által idézett orosz források alapján úgy tűnik, hogy rendben meg is kezdődött a felkészülés. Noha ez nincs tisztázva, de valószínűleg Kantemir mirzának a kán parancsnoksága alatt kellett volna a frontra vonulnia, de a mirza egyszerűen nem akart engedelmessé válni a kánnak. Néhány ezer fős seregével az Or Kapisziig jött, s ott derült ki, hogy a Mangitok közül sokan szeretnének hozzá csatlakozni. Kantemir hívására több mirza is vele tartott, és tervbe vették, hogy majd együtt harcolnak a Krím ellen. Ennek az lett a következménye, hogy az iráni hadjáratra összegyűlt sereggel Inájet Giráj Kantemir ellen akart fordulni, de a krímiek lehűtötték a kán kedélyét, mert tudták, hogy Kantemir nem olyan bolond, hogy a Krím ellen forduljon. Mivel Kantemirnek nem volt elég embere, ezért úgy döntött, hogy amíg a Nagy Nogaj Hordából nem érkezik meg a segítség, visszatér Akkerman környékére; azok a Mangit nembeliek pedig, akik csatlakoztak hozzá, visszafordultak a Krímbe.⁹⁵⁴

Időközben egyre jobban kiéleződött a feszültség Inájet Giráj és a szultáni udvar között. Az orosz diplomaták úgy látták Inájet Giráj 1635 végén már szabadulni akart a szultán befolyásától, s ez hosszú hónapok alatt nyílt szembe forduláshoz vezetett. 1636 februárjában a szultán újabb utasítást küldött a kánnak, hogy csatlakozzon a Szafavida Birodalom elleni hadjáratához, és azonnal küldjön át katonákat az anatóliai partokra. Inájet Giráj embereivel megvitatta a szultán utasításait, akik igyekeztek őt lebeszélni arról, hogy részt vegyen a hadjáraton, mert attól féltek, hogy nem lesz, aki megvédje az országot. Emellett nagy gondot jelentett az is, hogy a szultán nem volt hajlandó megfelelően honorálni a tatárok erőfeszítéseit.⁹⁵⁵ A kán – Szüles bégtől származó informá-

954 Novoszelszkij 1948, 245–246.

955 A Novoszelszkij által idézett forrásban a következő szerepel: „потому что де их турецкой царь всегда волочить по своим службами теряет напрасно, а жалованья де и поместий от него нет.” „Miután a török cár [ti. IV. Murád szultán] a saját [akarata szerint] uralkodik felettük, szolgálatokkal feleslegesen elveszejt [öket], még zsoldot és birtokot sem [kaptak a

ciók szerint – erre csak annyit mondott neki, hogyha nem engedelmeskedik a szultánnak, akkor őt és a testvéreit is kivégzik, a kánság élére pedig új kánt ültetnek. Ezt elkerülendő úgy döntött, hogy felkészül a hadjáratra. Azonban az előkelők és a közemberek úgy gondolták, veszélyes lenne őrizetlenül hagyni feleségeiket, gyerekeiket és állataikat. Továbbá hogyha a kánt pedig leváltják, és a szultán nem hajlandó fizetni – mert a tatárok fizetés nélkül nem hajlandók harcolni –, akkor ők elhagyják a Krími Kánságot.⁹⁵⁶ Más forrás sajnos nem áll rendelkezésünkre, ezért érdemes Szüles bég értesüléseit fenntartásokkal kezel-

---

tatárok] tőle.” (Novoszelszkij 1948, 247.) E két tétel közül az első, a zsold, illetmény jelentésű жалование azt az összeget jelentette, amelyet a Porta fizetett a krími tatároknak katonai szolgálataikért. Ennek mértéke mindig változó volt. (Ivanics 1994, 185–188.) A második tétel, a birtok jelentésű поместье esetében nem könnyű meghatározni, hogy pontosan mit takar. Erről nincs sok adat, de nem lehetetlen, hogy a Giráj-dinasztia tagjai a szokásos ajándékokon felül más juttatásban is részesültek a Portától. Ha ez így volt, akkor a поместье itt nem birtokot jelöl, hanem a szultáni udvarnak teljesített szolgálat fejében biztosított olyan jövedelemről van szó, amelyet egy-egy szandzsák, náhije vagy falu jövedelméből folyósítottak. Erre utal egy 1608-ból származó, Szelámet Giráj krími kánság szülő levél, amelyben említést tesznek arról, hogy a korábbi kalga, Tohtamis Giráj a moldvai határ közelében, a Dnyeszter vidékén megkapta 6 falu jövedelmét. „Kirım hanı Selámet Giray han hazretlerine nâme-i hümayûn: bundan akdem memâlik-i mahrûsemden olan vilâyet-i Bogdan hudûdunda nehr-i Turl[a] kurbında vâki‘ altı pâre karyeler mukademmä kaglgay olub fevt olan Tohtamiş Giray‘a ugur-i hümayûnumda vüçüda gelen hidmeti mukâbelesinde ber-vech-i arpalık yüz bin akçelik üzere tevcih olunub.” (BOA KK 71 p. 254)

956 Az idézett orosz jelentésben a következő kitétel áll: „покинув юрты, пойдём на степь жить”, azaz „elhagyva *jurtot* a steppére megyünk élni”. (Novoszelszkij 1948, 247.) Ebben a rövid részletben a *jurt* (юрт) minden bizonnyal a Krími Kánságra utal. Nagyon valószínű, hogy az orosz küldöttek gondosan követték Szüles mirza szóhasználatát, így ők maguk is ezt a kifejezést használták a Krími Kánságra, s ez nem volt véletlen, hiszen a krími tatár dokumentumokban az *ulug yurt* kifejezés rendszerint a Krími Kánságot jelentette. Ez egyáltalán nem volt példa nélküli, hiszen mind a magyar-oszmán, mind pedig a lengyel-oszmán határvidéken a magyar és a lengyel tisztviselők és főemberek is a birodalom belügyeit érintő esetekben szívesen használták az oszmán-török terminológiát. Az egyik ilyen kifejezés, amely gyakran előfordul a korabeli lengyelben és a magyarban, a *ma‘zûl*, a ’valamilyen pozícióból, hivatalból eltávolított, elbocsátott’ jelentésű oszmán-török szó. Ez a korabeli magyarban *mázul/masul* alakban fordul elő, míg a lengyelben *manzulować* vagy *zostać manzulowany* szokott szerepelni. Az előbbire jó példa Ungnád Dávid 1589-ben Ferhát pasához írott levele, melyben Szinán pasára csak „*az mázul Szinán basa*”-ként utal. (*A budai basák magyar nyelvű levelezése*. I. 457.) A másodikra pedig Krzysztof Serebkowicz konstantinápolyi követségéről szóló beszámolója, amelyben a leváltott Dzsánibek Girájt úgy említi, hogy „*Tatar Chana razem manzulował o czym wiecie*”, vagyis „Amint az tudják, a tatár kánt letették”. (Constantinov 2016, 271.)

ni. Ugyanakkor ezek között akad olyan is, amely korábról, más összefüggésben már ismerős. Amikor a tatár előkelők és a közemberek kilátásba helyezték, hogy elhagyják a Krímet, ez a fenyegetés nem volt ismeretlen az oszmánoknak, hiszen 1623-ban Sáhín Giráj hasonló lépéssel igyekezett Redzseb pasát rábírní, hogy hagyjon fel Dzsánibek Giráj hatalmának restaurálásával.⁹⁵⁷ Ebből kiindulva nem lehetetlen, hogy a krími előkelők újból felvetették az oszmánok előtt ezt a lehetőséget.

Mivel Inájet Giráj nem akart nyíltan szakítani a Portával, ezért úgy döntött, hogy elküldi a hadjáratra a nureddint egy kisebb sereggel, ez viszont egyáltalán nem tetszett a szultáni udvarnak, hiszen a birodalom vezetői azt akarták, hogy a kán személyesen vezesse a krími tatárokat. Inájet Giráj a krími tatárok véleményét tiszteletben tartva el kellett, hogy utasítsa a szultán parancsát. Miután az orosz követek beszámolóí szerint a krími tatár előkelők és közemberek azt tapasztalták, hogy a szultán a saját érdekei szerint össze-vissza rángatja őket, szolgálataikat pedig nem hajlandó anyagilag viszonzni, úgy döntöttek, hogy nem mennek el a hadjáratra. Továbbá a kán, a kalga és a nureddin egyezséget kötött, s Inájet Giráj és Hüsüzám Giráj megpróbálták a feleségeiket és a gyerekeiket Konstantinápolyból a Krímbe hozatni, de nem sikerült, mert őrizetbe vették őket.⁹⁵⁸

A. A. Novoszelszkij orosz levéltári forrásokra alapozva úgy vélte, hogy 1636 első felében Inájet Giráj és a Porta kapcsolata annyira megromlott, hogy a kán Sáhín Giráj és Mehmed Giráj példája nyomán késznek mutatkozott arra, hogy teljesen elszakadjon a Portától.⁹⁵⁹ Ennek azonban nagyon kevés realitása volt, hiszen az már 1628-ban kiderült, hogy a Porta anyagi és emberi erőforrásai

957 *Tarih-i Nâ'imâ* II. 561.

958 Novoszelszkij 1948, 247. Sajnos Novoszelszkij egyáltalán nem részletezi, kik lehettek azok, miként kerültek oda, és végül mi lehetett a sorsuk. Bár az Oszmán Birodalomban több alkalommal is szedtek kezeseket (*rehin*) az éppen hatalomra kerülő kán fiai vagy testvérei közül, néhányukból később még kán is lehetett, de itt nem erről lehet szó. Nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy a kán és a kalga a belső harcok kiújulásától tartva idejekorán az Oszmán Birodalom területén helyezték el közvetlen családtagjaikat, hogy óvják őket a belharcoctól. (Söylemez 2019, 95.) A Giráj-dinasztia tagjainak hagyományos tartózkodási helye Jamboluban (Jambol, Bulgária) volt. Ivanics 1994, 56.

959 Novoszelszkij 1948, 247.

messze meghaladják a krími tatárok lehetőségeit, így egy ilyen kísérlet biztos bukáshoz vezetett volna. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Inájét Giráj, tanulva elődei kudarcából, erejéhez mérten megpróbált minél nagyobb mozgásteret kiharcolva lazítani a Porta egyre szorosabb ölelésén. Ehhez azonban partnerekre volt szükség. Az egyik szóba jöhető szövetséges éppen az a Kantemir mirza volt, akivel már a trónra lépése óta szeretett volna leszámolni. Hogy a Porta és a Krími Kánság kapcsolata mennyire zátonyra futott, mi sem mutatja jobban, mint az a jelenet, amelyről Sebessi Boldizsár számolt be I. Rákóczi Györgynek 1636. május 25-én. Sebessi szerint a kán már oda jutott, hogy követeket küldött Kantemirhez, és felajánlotta neki a Krím egy részét.⁹⁶⁰ Ezért cserébe mindössze annyit kért, hogy vonuljon vele a szultán ellen, aki nem adja meg neki a tiszteletet, nem küld ajándékot, és úgy kezeli őket, akár a rabokat.⁹⁶¹ Kantemir mirza erre egyáltalán nem reagált, hanem a kán követeinek jelenlétében behívatta magához az akkor már kint várakozó szultáni küldötteket, akik kaftánt és kardot hoztak neki. Miután Kantemir átvette az ajándékokat, meghallgatta a szultán ajánlatát, majd Inájét Giráj követeinek azt a választotta, hogy ő ilyet nem tesz, és átadta a kán leveleit a szultán egyik küldöttjének, aki ezeket személyesen továbbította IV. Murádnak.⁹⁶² Noha ez a fordulat némileg furcsának hat, ahogy már korábban többször utaltam rá, a Vad Mezőkön egyik percről a másikra könnyen lehetett barátból ellenség, ellenségből pedig barát. Ebben a konkrét helyzetben pedig úgy tűnik, hogy Kantemir mirza egy időben volt mindkettő.

960 „Ezek után kegyes uram ilyen dologról is tudósítom Nagodat, hogy egyáltalánba bizonyos dolog tatár hánnak császártól való meghasonlása. Kantamérhoz is követit bocsátotta volt, arra kérvén intvén, hogy vele egyet értene és Krimiá-nak egy darabját neki adnája s azt bírná, vele mindenekben egyet értene és császárunk ellen rebellálna.” (*Levelek és okiratok*, 372.) Itt nem világos, hogy a Krím-félsziget vagy a Krími Kánság egy részét ajánlotta fel neki. Mivel az eredeti forrást nem ismerjük, így nem elképzelhetetlen, hogy Inájét Giráj a korábbiaknál sokkal jobb legelőterületeket kínált fel Kantemir mirzának, s ezzel elejét tudta volna venni a nogajok elvándorlásának.

961 Ha ez a mondat valóban így hangzott el, akkor az nagyon messze állt a valóságtól, hiszen a krími kánok sokkal előkelőbb helyet foglaltak el az Oszmán Birodalomban, mint az erdélyi fejedelmek vagy a román vajdák.

962 *Levelek és okiratok*, 372. Stanisław Koniecpolski Zbigniew Oleśnickihez 1636. július 4-én írt levelében szintén megerősíti azt az értesülést. (*Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 299.) Az orosz követjelentések szintén megemlítik, hogy a kán megkísérelte maga mellé állítani Kantemir mirzát. (Novoszelszkij 1948, 248.)

Ez a puhatolózás természetesen nem tartotta vissza a kánt attól, hogy 1636 tavaszán tovább folytassa az előkészületeket Kantemir ellen. IV. Ulászló Stanisław Koniecpolskinak 1636. május 5-én írott levelében beszámolt arról az értesülésről, hogy a kán követet küldött a kozákokhoz, és hadba hívta őket Kantemir ellen.⁹⁶³ A lengyel vezetés igyekezett minél óvatosabban eljárni az ügyben, hiszen az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság közötti konfliktus fokozatos romlásával Inájet Giráj bármilyen mértékű támogatása – főleg a zaporozsjei kozákok részvétele egy Kantemir elleni akcióban – könnyen kiválthatta a Porta haragját. A mirza elleni bármilyen fellépés a szultáni udvar hatalmának megkérdőjelezését jelentette, s ezt az nem hagyhatta megtorlatlanul. Ugyanakkor a király szívesen vette volna, ha Kantemir mirza és vele együtt a Budzsak környékén nomadizáló tatárok egyszer és mindenkorra eltűntek volna a királyság közeléből, ahogy azt a szejmnek írt egyik levele is világosan mutatja. Bár ez valószínűleg 1636 második felében született, jól összecseng azzal az állásponttal, amelyet a varsói udvar hosszú évek óta következetesen képviselt. Nevezetesen, hogy csak akkor lehet béke a lengyel–oszmán határvidéken, ha a budzsaki tatárokat és Kantemirt kiköltöztetik. Ennek adott újfent hangot a szejmnek (*Sejm walny*) írott levelében, melyben rámutatott, hogy a békeszerződések ellenére a Porta nem hogy fékezne a tatárok nyugatra vándorlását, hanem folyamatosan újabb hordák érkeznek Budzsakba, s ezt csak tetézi, hogy szerinte Vasile Lupu miatt egyre több tatár költözik a lengyel határ közelébe.⁹⁶⁴ Ebből a levélből talán érthető, hogy IV. Ulászló, ha csak hallgatólagosan is, miért támogatta a krími tatárok törekvéseit.

Inájet Giráj és a Porta közötti fagyos viszonyt jól szemlélteti Jerzy Kruszyński 1636. május 26-án Konstantinápolyból írott levele Stanisław Koniecpolskinak, amely arról számol be, hogy a kán most már nyíltan lázad a Porta ellen. Nemcsak a szultán ajándékát nem fogadta el, hanem még a követét is fogságba

963 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 288.

964 „...Tatarowie nie tylko z Budziaków nie zešli, ale co raz to więcej hord dalekich na teź miejsca przybywa, które się jako mamy wiadomość, pod granice, za powodem Hospodara wołoskiego Rzpltej niechętnego sąsiada, podmykają.” (*Władysława IV króla polskiego*, 236; Novoszelszkij 1948.)

vetette.⁹⁶⁵ Ezt követte valamikor 1636. június második felében egy olyan incidens, amelyre Mehmed Giráj és Sáhín Giráj felkelése óta nem került sor: Inájet Giráj és a krími tatárok ostrom alá vették Kaffát. A lengyel és az oszmán-török források egybehangzó beszámolója alapján a város eleste után a kán kivégeztette a beglerbéget, Bicsakdzsi Ibrahim pasát és Hamid efendi kádit, majd ígérete ellenére katonáinak megengedte, hogy kifosszák a várost.⁹⁶⁶ Inájet Giráj nem állt meg itt, hanem egy újabb merész húzással hozakodott elő: valószínűleg még az ostrom alatt követe útján védelmet kért a királytól maga és az emberei számára, amiért cserébe hűséget ígért neki.⁹⁶⁷ Eközben a lengyelek már azon spekuláltak, vajon hol fog majd a kán és a mirza egymással összezsapni. Koniecpolski úgy vélte, és nem is tévedett nagyot, hogy az a végső csata valahol Akkerman környékén lesz.⁹⁶⁸ Az ütközet miatt nem aggódott különösebben, de az felettébb nyugtalanította, hogy a Krím felől újabb és újabb tatárok érkeztek Budzsakba, akiknek a helyét a kánságban a nogajok foglalták el. Ha nem sikerül valamilyen ellenszert találni, akkor olyan sokan fognak ott összegyűlni, hogy később a moldvaiakat és a havasalföldieket a tatárok el fogják űzni a saját földjükéről.⁹⁶⁹

Inájet Giráj ajánlatát a varsói udvarban alapvetően kedvezően fogadták. IV. Ulászló 1636. július 5-én Stanisław Koniecpolskihoz írott levelében nem zárkózott el a kán megsegítésétől, de azzal ő is tisztában volt, hogy egy ilyen ügyben csak akkor szabad lépni, hogyha világosan látják, hogy a tatároknak milyen eszközeik vannak ahhoz, hogy megszabaduljanak a török igtól (*zbyć jarzma tureckiego*). Amíg ez ki nem derül, a lengyel félnek nem szabad reagálni erre az ajánlatra.⁹⁷⁰ Ugyanakkor egy ilyen törekvésnek nagyon is volt realitása, s ahogy már korábban említettem, lehetséges, hogy Inájet Giráj Kaffa elfoglalásával, valamint a lengyel uralkodónak tett ajánlatával csak a saját és a Krími

965 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 290.

966 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 298 – 299; Novoszelszkij 1948, 248. Szmirnov Naima krónikáját alapul véve tévesen 1637-re tette az akció időpontját. (Szmirnov 2005, 373. *Tarih-i Nâ'imâ*, II. 856.)

967 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 299.

968 Uo.

969 Uo.

970 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 300; Baranowski 1949, 54–55.

Kánság mozgásterét szerette volna minél jobban kibővíteni az Oszmán Birodalmon belül.

Miközben Inájet Giráj 1636 nyarán követei útján igyekezett segítséget szerezni a lengyelektől, a lengyel udvar és a Porta közötti kapcsolat egyáltalán nem szakadt meg: a két állam levelezésében szinte nyomát sem látni a krími és a budzsaki tatárok küszöbön álló összecsapásának. Abaza Mehmed pasa kivégzése után Kenán pasa személyében új beglerbég érkezett az Özüi vilájet élére. Elődjével szemben az egyik legfontosabb feladata az volt, hogy jó kapcsolatot tartson fenn a Köztársasággal, s erre már csak azért is nagy szükség volt, mert a Porta főerői ebben az időszakban folyamatosan az iráni fronton voltak lekötve. Kenán pasa és Stanisław Koniecpolski levelezésében a korábbi éveknek megfelelően két téma volt folyamatosan napirenden. Az egyik a zaporozsjei kozákok ügye, a másik pedig a budzsaki tatárok betörései. A lengyelek korábban több alkalommal súlyos szankciókkal igyekeztek rábírni a zaporozsjei kozákokat, hogy elálljanak az Oszmán Birodalom területeinek módszeres zaklatásától. Mivel ezekkel csak egy ideig-óráig értek el sikereket, a döntéshozók fejében megszületett az az ötlet, hogy a Dnyeper alsó folyásánál, a lengyel–krími határhoz viszonylag közel eső helyen fel kell építeni egy erődöt, hogy az ott állomásozó katonák segítségével megakadályozzák a zaporozsjei kozákok betöréseit a kán és a szultán földjére. Noha később ez a döntés még számos bonyodalmat okozott, az 1635-ös szejmen úgy határozta, hogy a Dnyeper és Szamara-folyó összefolyásánál felépítenek egy erődöt.⁹⁷¹ A határozat szövege ezen a ponton kívül számos olyan érdekességre hívja fel a figyelmet a zaporozsjei kozákokkal kapcsolatban, amelyeket a velük kapcsolatos levelezésekben csak ritkán említenek. A szejm résztvevői nemcsak egy új erősség felépítéséről egyeztek meg, hanem utasításba adták a helyi sztarosztáknak, miszerint akadályozzák meg, hogy az általuk felügyelt régiókban a kozákok bárkákat építsenek. Emellett elejét kellett venniük, hogy hozzájussanak mindazokhoz a termékekhez (élelmiszer, lőpor, golyó), amelyekre tengeri hadjárat idején feltétlenül szükségük van. A határozat szövege külön kitér arra, hogy nemegyszer a helybeli nemesek is segítik őket,

971 Czołowski 2017, 101–110.

és sokan közülük maguk is részt vesznek egy-egy tengeri hadjáratban.⁹⁷² Addig is, amíg erre sor kerül(t), valahogy féken kellett tartani a zaporozsjei kozákokat, akik egyre nagyobb fejtörést okoztak a lengyel udvarnak, hiszen ebben az időszakban már nem egyedül hajtották végre az akcióikat, hanem az 1630-as évektől kezdve összefogtak a doni kozákokkal, és közösen portyáztak a Fekete-tengeren.⁹⁷³ Maga Kenán pasa is szóvá tette Stanisław Koniecpolskinak, hogy a zaporozsjeiek együtt élnek a doni kozákokkal, s követelte, hogy a lengyelek akadályozzák meg a zaporozsjei kozákok átköltözését a Don vidékére. A hetmannak Kantemirt és Szelmansah mirzát érintő panaszára a pasa csak annyit reagált, hogyha a lengyelek kiköltöztetik a zaporozsjeieket a Dnyeper alsó folyásának vidékéről, akkor majd az oszmánok is kitelepítik a tatárokat Budzsakból. A kozákság áttelepítése azért vált egyre sürgetőbbé a Portának, mert a szabad kozákok már nemcsak a Dnyeper környékén tevékenykedtek, hanem egyre gyakrabban nehezítették a Bender környékén és a Moldvai Vajdaságban élők mindennapjait.⁹⁷⁴ Stanisław Koniecpolski válaszlevelében emlékeztette a pasát, hogy ők minden ukrainai hivatalnokot figyelmeztettek, hogy azonnal jelentsék, ha a zaporozsjei kozákok újabb betörésre készülnének. A hetman arra is felhívta a pasa figyelmét, hogy ha ők nem fognák vissza a kozákokat, akkor azok már rég elhagyták volna a szülőföldjüket, feleségeiket, gyermekeiket és minden vagyonukat, hogy átköltözzenek a Don vidékére, ahol senki és semmi nem korlátozná kicsapongó életvitelüket. A továbbiakban nem kívánt felelősséget vállalni ezekért a kozákokért, és azt írta a pasának, hogyha valakit elfognak közülük, akkor vagy küldjék vissza hozzájuk, vagy ők büntessék meg a vétkest. Majd arról érdeklődött, hogy miért tartják [az oszmánok] ilyen közel a Köztársaság határához a tatárokat Budzsakban.⁹⁷⁵ Erre a hetman nem kapott azonnal választ Kenán pasától, de közben Jerzy Kruszyńskitől úgy értesült, hogy az udvarban megígérték, hogy a szultán még a tél előtt kiköltözteti a tatárokat Budzsakból.⁹⁷⁶ Erre nagy szüksége lett volna a Köztársaságnak, mert ahogy IV. Ulászló írta

972 *Prawa, konstytucje y przywileie* III. 403–404.

973 Brehunenko 1998, 183 – 233.

974 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 306–307.

975 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 309 – 310.

976 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 311.

Stanisław Koniecpolskinak 1636. augusztus 23-án, a tatárság száma egyre csak növekszik Moldvában, és ez hatalmas kockázatot jelent, s erre a következő szejmen majd figyelni kell.⁹⁷⁷

Kenán pasa válaszelevelét egy bő hónappal később, 1636. szeptember 8-án kapta kézhez Stanisław Koniecpolski, s a pasa rögtön az első bekezdésben arról tájékoztatta, hogy parancsot küldött az akkermani, a benderi, a kiliai, az iszmaili és a brailai hivatalnokoknak (*do urzędników*), hogy akadályozzák meg a király földjének felpredálását. Ha valaki valami olyasmit adna el, amit a király földjéről vitt el, akkor azt vegyék el a tettestől, és adják át a pasának, és mind az eladónak, mind pedig a vevőnek vágják le a fejét.⁹⁷⁸ Források hiányában nem lehet megállapítani, hogy ebből mi valósult meg. A folytatásban a pasa tájékoztatta a hetmant, hogy a tatárok betöréseit érintő panaszait továbbította szultánnak, ezenkívül levelet küldött a kajmakámnak és más parancsnokoknak, hogy feltétlenül büntessék meg őket, mert már túl sok lator tartózkodik ott, akik csak tolvajlással foglalkoznak. Sokan vagy egyenesen a Krímből, vagy Kantemir táborából érkeztek ide, hogy lopjanak. Ezek a rablók nem törődnek semmilyen tiltással, nem foglalkoznak az otthonaikkal, csak a pusztákon csavarognak. A pasa bízik benne, hogy isteni segítséggel vissza tudják őket költöztetni a Krímbe.⁹⁷⁹

Egy hónap múlva, 1636. október 12-én Kenán pasa egy újabb levelét kézbesítették, amelyben panaszt tesz amiatt, hogy a király alattvalói, akiket közelebről nem nevezett meg, behatoltak Moldvába, és rengeteg állatot hajtottak el. Egy másik csapat pedig Husi mellől kétszáz szarvasmarhát rabolt el. A pasa kérte a hetmant, hogy tegyen igazságot, és adja vissza a vajda alattvalóinak, amit a rablók elvittek. Egyúttal emlékeztette a hetmant, hogy nemrég, amikor a tatárok betörték a lengyel területekre, a pasa azonnal embereket küldött Akkermanba, Benderbe és Iszmailba, hogy nézzenek utána, kiket vetettek börtönbe, és kiket adtak el, valamint mind az eladót, mind pedig a vevőt büntessék meg. Azt a 25 foglyot, akiket sikerült kiszabadítani, a pasa magához vette,

977 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 312–313.

978 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 326.

979 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 326–327.

majd visszaküldte őket a Köztársaságba.⁹⁸⁰ Természetesen Koniecpolski sem maradt adós a válasszal. 1636. október 28-án kelt levelében felhívta a pasa figyelmét arra az apró tényre, amelyet a pasa elfelejtett megemlíteni, hogy a vajda akadályozta meg, hogy az emberei a tavasz folyamán felprédálják a lengyel területeket. Ezentúl sem ő, sem pedig a porkoláb nem hajlandó igazságot tenni, és kártérítést fizetni az elhajtott gulyákért. A hetman úgy vélte, hogy Lupu nem is akarja megakadályozni ezeket az akciókat, sőt azon van, hogy kiprovokálja a lengyelek támadását a szultán országa ellen.⁹⁸¹ Az ilyen akciók miatt a hetman is nehezebben tudja a végeken visszafogni a fegyvereseit. Felhívta a pasa figyelmét, hogyha a magyar és a német gyakorlathoz hasonlóan néhány száz, esetleg néhány ezer tatár betörése még nem jelent automatikusan békeszegést, akkor ugyanennyi kozák portyázása Moldvában vagy a birodalom más vidékein nem kellene, hogy problémát okozzon. Azt is megemlíti, hogy a levél megírása előtt Ahmed aga és *Dziambet* aga néhány ezer tatárral rátámadt a király földjeire, és sok embert elhurcoltak, a hetman pedig olyan információt kapott, mely szerint a tatárok az oszmánok engedélyével (*za pozwoleniem waszym*) indultak portyázni.⁹⁸²

Akármennyire igyekezett is Kenán pasa kézben tartani a dolgokat a lengyel-oszmán határvidéken, egy-két részeredmény kivételével nem érte el a célját. Jóllehet a pasa igyekezett elejét venni a kisebb tatár betöréseknek, és legalább a rabságba vetettek egy részét megpróbálta kiszabadítani, arra már nem volt képes (vagy nem akarta), hogy útját állja a kelet felől érkező tatároknak. 1636 októbere és novembere folyamán egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek IV. Ulászló udvarába. A király 1636. október 15-én a hetmanhoz írott levelében kifejti, hogy a kémjelentések, valamint a hetman beszámolója alapján attól tartott, hogy ha a tatárok a tél folyamán ott maradnak Budzsakban vagy Moldvában, akkor előbb vagy utóbb a lengyel területek ellen fognak indulni.⁹⁸³

980 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 329–330, 331–332. Kenán pasa hasonló tartalmú levelet küldött Stanisław Koniecpolskinak, amelyet 1636. november 11-én kézbesítettek a hetmannak. Lásd *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 338.

981 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 335.

982 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 336.

983 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 331.

A budzsaki tatárok és a Köztársaság lakosainak (és döntéshozóinak) türelmét nemcsak a gyakori betöréseikkel tették próbára, hanem vezérük, Kantemir mirza egynémely cselekedete is komoly felzúdulást váltott ki a lengyel–rutén nemességén belül. Ahogy már korábban említettem, sokszor nemcsak az egyszerű kozákok keltek útra, hogy kirabolják a Krími Kánság vagy az Oszmán Birodalom alattvalóit, hanem számos esetben a helyi előkelők maguk is bekapcsolódtak ezekbe a portyákba, s ez csak tovább növelte feszültséget a térségben. Valamikor 1636 őszén Stanisław Daniłowicz korsuñi sztaroszta – a rutén vajda, Jan Daniłowicz fia – embereivel elindult egy tatárok elleni portyára, de ez rosszul sült el, és a végén fogságba esett. Szerencsétlenségére foglyul ejtői a bosszúszomjas Kantemir mirza elé vitték, aki a felkínált hatalmas összegű, 100 ezer talléros váltságdíj ellenére revansot akart venni azért, mert az egyik fia az 1629-es betörés során a lengyelekkel folytatott összecsapások során életét veszítette, erre pedig jó alkalmat nyújtott Stanisław Daniłowicz kivégzése. A mirza nem is habozott, és parancsba adta, hogy végezzenek vele.⁹⁸⁴

Hiábavalónak bizonyult a lengyelek erőfeszítése, s nem érték el, hogy a Porta átköltöztesse Kantemirt és a budzsaki tatárokat. Ámbár egy idő után ők is megértették, hogy a szultánnak esze ágában sincs megszabadulni tőlük. Ebben az időszakban a budzsaki tatárok már a lengyel–oszmán határvidék szerves részét alkották, s ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy Kantemir mirza többször is beavatkozott a Moldvai Vajdaság belügyeibe. Egyre szorosabban együttműködött Vasile Lupuval, s 1636 tavaszán őt is bevonták abba a leszámolásba, amelyet az erdélyi–oszmán és a magyar–oszmán határvidéken szolgáló teljesítő beglerbégek készítettek elő a portai főemberekkel közösen. Ez az akció, amelyben a Hüszejn budai beglerbégen kívül a boszniai, a temesvári és az egri pasa is részt vett, azt tűzte ki célul, hogy I. Rákóczi György helyett a budai pasa pártfogoltját, Bethlen Gábor testvérét, Bethlen Istvánt segítsék hatalomra. Jóllehet I. Rákóczi György maga is a magyar–erdélyi–oszmán határvidéken szolgáló pasák támogatásával került hatalomra, 1636-ra annyira megromlott a fejedelem és a többi beglerbég kapcsolata, hogy úgy döntöttek, elmozdítják őt.

984 Pamiętniki, 239; Baranowski 1949, 51–52.

A helyzetet csak bonyolította, hogy Bethlen Istvánon kívül akadt még egy erdélyi trónkövetelő, az ifjabb Székely Mózes, aki szintén szeretett volna a fejedelem helyébe lépni, és ehhez a Portán talált néhány támogatót.⁹⁸⁵ A fent említett pasák mellett portai utasításra a moldvai és a havasalföldi vajda is bekapcsolódott az akcióba. Bár kettejük közül Matei Basarab havasalföldi vajda részben I. Rákóczi Györgynek köszönhette trónját, s jó kapcsolatai voltak fejedelemmel, érthető módon a legszívesebben kimaradt volna ebből. Ezzel szemben a moldvai vajda, Vasile Lupu egyáltalán nem ápolt jó viszonyt sem Matei vajdával, sem pedig I. Rákóczi Györggyel. Mivel Lupu szerette volna Havasalföldet a befolyása alá vonni, s ennek az egyik akadálya pont az erdélyi fejedelem volt, így Lupu mindent elkövetett, hogy Rákóczi hatalmát gyengítse.⁹⁸⁶ Ebből az akcióból természetesen nem maradhatott ki Kantemir mirza sem, akinek a tevékenységét a Portán szolgálatot teljesítő erdélyi diplomaták folyamatosan figyelemmel kísérték. Egyáltalán nem véletlen, hogy 1636. január legvégén I. Rákóczi György megbízásából Réthy István felkereste Kantemir mirzát, Szelmansah mirzát és Orak mirzát Akkerman és Kilia környéki szálláshelyeiken.⁹⁸⁷ 1636. április 3-án Sebessi Boldizsár jelentést küldött I. Rákóczi Györgynek Konstantinápolyból, miszerint Kantemir parancsot kapott, hogy gyűjtse össze az embereit, és álljon készenlétben. Mivel a szultán tartott a lengyelek ellentámadásától, akikkel nem akart háborúzni, ezért megtiltotta Kantemirnek, hogy tatárjaival akár egyetlen rabot is elhurcoljanak a király földjeiről. Azt még Sebessi sem tudta ekkor megmondani Rákóczinak, hogy ki ellen készülődik a mirza, hiszen ekkor nem lehetett tudni pontosan, hogy az oszmánok mit akarnak. Sebessi azt is lehetségesnek tartotta, hogy a lengyelek támadásától tartanak, mivel nem voltak hajlandók Kantemirt és a budzsaki tatárokat kitelepíteni.⁹⁸⁸ Nem sokkal később,

985 Ezzel kapcsolatban lásd: Lukinich 1910, 24–40, 98–112, 212–227, 298–314, 477–494; B. Szabó 2019, 247–265; Wasiucione 2019, 120–129.

986 B. Szabó 2019, 258, 260–261.

987 *Levelek és okiratok*, 282–284. Az eddig kiadott források alapján egyelőre nem lehet tudni, hogy miről tárgyalt Réthy István a budzsaki tatárokkal, és azt sem, hogy mit írt I. Rákóczi György Kantemir mirzának. Korábban, 1624-ben és 1632-ben Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György követe, Angyalosi Mihály felkereste Kantemir mirzát, de azt egyelőre nem lehet tudni, hogy ennek mi volt a célja. (Hurmuzaki XV/2, 938, 986.)

988 *Levelek és okiratok*, 352.

április 15-én Sebessi már azt jelentette, hogy a lengyel követ a szultánnál járt, és azt kérte tőle, hogy váltsa le Vasile Luput, Kantemirt mirzát pedig költöztesse ki Budzsakból.⁹⁸⁹ Természetesen Rákóczi is igyekezett folyamatosan tájékoztatni követét a lengyel eseményekről, hiszen egyáltalán nem volt mindegy, hogy Sebessi milyen információk birtokában áll neki tárgyalni a Köztársaság követével vagy a nagyvezírrrel. Sebessi jelentése még nem érkezhetett meg I. Rákóczi Györgyhöz, amikor a fejedelem április 21-én kelt levelében beszámolt neki arról, hogy Szelmansah mirza betört a lengyel területekre. Emiatt Koniecpolski már gyűjti a hadait Podóliában, és arra készül, hogy megtámadja Kantemirt, hacsak a Porta nem lesz hajlandó valamilyen megoldást találni erre a problémára.⁹⁹⁰ Sebessi május elsején kelt levelében tájékoztatta a fejedelmet, hogy találkozott a lengyel követtel, aki csak megerősítette a fejedelem értesüléseit, s a lengyelek valóban készek arra, hogy megtámadják Kantemirt és Vasile Luput, hogyha a Porta nem tesz valamit. Ezt a lengyel követ a nagyvezírrrel is közölte, de az nem ígért neki semmit.⁹⁹¹ Noha Koniecpolski tovább gyűjtötte a hadait, de a lengyel csapatok egyelőre nem csináltak semmit, hanem csak várakoztak. Ebben az időben Rákóczihoz már olyan hírek érkeztek, hogy Kantemir parancsba kapta, az embereivel álljon készenlétben. Noha a forrásból nem derül ki, hogy a mirzának ki ellen kellett készülődnie, a helyzet felettébb veszélyesnek mutatkozott, hiszen a mirza Jászvásárhoz nagyon közel, mindössze két-három mérföldnyire tartózkodott.⁹⁹² A fejedelemnek bő egy hónappal később Hüszejn budai pasához írott leveléből már az derül ki, tud róla, hogy budai pasa hadat gyűjt ellene. Azzal is tisztában volt, hogy Hüszejn parancsnoksága alá lettek vezényelve a boszniai és a temesvári pasa hadai, s arról is tudott, hogy Kantemir mirza is készülődik a moldvai és a havasalföldi vajdákkkal. Bár nincs leírva, de úgy tűnik, arra gyanakodott, hogy ellene gyűjtik a csapatokat.⁹⁹³ Ezt az aggodalmat igyekezett eloszlatni az 1636. július 23-án Tholdalaghi Mihály és más erdélyi diplomaták által Konstantinápolyból küldött jelentés, mely szerint a két

989 *Levelek és okiratok*, 356.

990 *Levelek és okiratok*, 358.

991 *Levelek és okiratok*, 361–363.

992 *Levelek és okiratok*, 380.

993 *Török-magyarokori állam-okmánytár* II. 357.

román vajdaság és Kantemir csapatait csak azért vonták össze, mert a lengyelek és Inájet Giráj is azzal fenyegették a Portát, hogy készek fegyverrel menni Kantemir mirza ellen.⁹⁹⁴

Ebben a rendkívül képlékeny szituációban, amikor mind az erdélyiek, mind pedig a lengyelek vakon tapogatóztak, I. Rákóczi György udvarában felmerült, hogy a fejedelemség Lengyelországban toborozzon katonákat a közelgő támadás ellen. Ez az ötlet valamikor 1636 tavaszán születhetett, legalábbis erre utal a fejedelemnek Sebessi Boldizsárhoz írott, 1636. május 16-án kelt levele.⁹⁹⁵ Rákóczi, aki korábban többször is kért segítséget a lengyelektől Vasile Lupu közelgő hadjárta miatt, 1636. június 14-én Szentpáli Istvánt bízta meg, hogy katonákat toborozzon a Köztársaság területén. Valamint rá kellett volna vennie Konicpolskit, hogy vonultassa fel a hadait Podólia szélén, ezzel is figyelmeztetve Vasile Luput és a budzsaki tatárokat, hogy inkább magukkal törődjenek, Havasalföldet és Erdélyt pedig hagyják békén.⁹⁹⁶ Természetesen a királyi udvarban is tisztában voltak azzal, mi készülődik Rákóczi ellen, hiszen a fejedelem és a hetman viszonylag rendszeresen leveleztek egymással. Annyi bizonyos, hogy a készülöben lévő hadjárat és Bethlen István tervezett behozatala nem váltott ki nagy lelkesedést a király környezetében. Egyrészt azért, mert ha Porta erővel meg tudta volna buktatni I. Rákóczi Györgyöt, akkor egy másik érdekcsoport ugyanúgy be tudott volna avatkozni a fejedelemség hatalmi viszonyaiba, s ez már nemegyszer megesett a Moldvai Vajdaság történetében. Ez pedig oda vezetett volna, hogy Köztársaság szomszédságában lett volna egy moldvaihoz ha-

994 *Török-magyarkori állam-okmánytár* II. 376. A levélhez Tholdalaghi Mihály külön jegyzetet fűzött, melyben kifejtette, hogy a Porta nem fog Erdély ellen fordulni, mert inkább a kán fenyegetéseivel van elfoglalva. Éppen ezért jobb lenne, ha a fegyverben álló hadakat a fejedelem eleresztené, nehogy a Portán félreértsék e helyzetet. (*Török-magyarkori állam-okmánytár* II. 377–378.)

995 *Levelek és okiratok*, 367. Noha a Porta általában nem firtatta, hogyha a fejedelmek idegen zsoldosokat fogadtak fel szolgálatukba, a Köztársaság alattvalóinak alkalmazása felettébb kérdésesnek számított, hiszen nem telt el sok idő azóta, hogy Mehmed Giráj és Sáh-in Giráj a zaporozsjei kozákokkal közösen betört a birodalomba. Éppen ezért a fejedelem külön utasításba adta Sebessinek, ha a Portán rákérdeznének, hogy miért akar ő hadakat fogadni Lengyelországból, akkor nyugtasson meg mindenkit, hogy nem a szultán ellen akar menni.

996 *Levelek és okiratok*, 300–301.

sonló instabil állam, de ezt feltétlenül el akarták kerülni. Másrészt attól tartottak, ha a budzsaki tatárok is csatlakoznak ehhez a vállalkozáshoz, akkor biztos, hogy a lengyel területeken keresztül vonulnak Erdélybe.⁹⁹⁷ Szentpáli sokáig volt távol a fejedelemségtől, bár a fejedelmet igyekezett menet közben mindenről részletesen informálni. 1636. szeptember 25-én Usciéből küldött levelében arról tájékoztatja, hogy úgy tűnik, nem kell már Kantemirtől tartaniuk, nem fog Erdély ellen fordulni, mert más feladatot kapott: az új kánt kell bekísérnie a Krími Kánságba.⁹⁹⁸ Erről azonban ekkor már nem volt szó. Nagyjából Szentpáli levelével egy időben IV. Murád szultán 1636. szeptember 12–22. között kelt levelében, amelyet az erdélyi rendeknek címzett, arról van szó, hogy Kenán pasa özüi beglerbég olyan parancsot kapott, miszerint Kantemir mirzával vonuljon Temesvárra.⁹⁹⁹ Ezt megerősítette Tholdalaghi Mihály 1636. szeptember 16-án kelt jelentése, mely szerint a pasa parancsba kapta, hogy a dobrudzsai, ruméliai, moldvai és havasalföldi hadakkal, valamint Kantemir csapataival Târgoviştenél gyülekezzen.¹⁰⁰⁰ A pasa nem habozott, s hamarosan útra kelt. Azt nem tudni, hogy Kantemir mirza vele tartott-e, de feltételezhető, hogy igen. Ám arra már nem került sor, hogy együtt menjenek be a fejedelemségbe, mert híre érkezett, hogy I. Rákóczi György csapatai 1636. október 6-án Szalontánál összecsaptak Hüszejn pasa seregeivel, s ebből az erdélyiek kerültek ki győztesen. Amikor ezt a hírt Kenán pasa meghallotta, nem ment tovább, hanem csapataival visszafordult.¹⁰⁰¹ Hüszejn pasa még 1636. október 11-én küldött egy levelet a fejedelemnek, melyben megírta, hogy szultán leváltotta őt, a helyébe pedig Bethlen Istvánt nevezte ki, és Kantemir mirza a moldvai és havasalföldi hadakkal hamarosan megérkezik Erdély határába.¹⁰⁰² Mindez azonban már nem sokat számított, hiszen Rákóczi elkerülte a vereséget, és hamarosan sikerült megerősíte-

997 *Władysława IV króla polskiego*, 182–185. A lengyelek félelme egyáltalán nem volt alaptalan, hiszen a tizenöt éves háború idején a krími tatár hadak Lengyelországon keresztül indultak el Erdély felé. (Ivanics 1994, 66–73.)

998 *Levelek és okiratok*, 307.

999 *Török-magyarkori állam-okmánytár* II. 402.

1000 *Levelek és okiratok*, 457.

1001 Fekete 1925, 389–390.

1002 *Török-magyarkori állam-okmánytár* II. 407.

nie a trónját a Portán, így elmozdítása teljes mértékben lekerült a napirendről. 1636 őszén a portai döntéshozóknak az erdélyi fejedelem leváltásánál is sokkal komolyabb konfliktussal kellett szembenézniük, s emiatt Kenán pasára és Kantemir mirzára máshol volt szükség. A Partiumban lezajlott összecsapásokkal egy időben, 1636. október 5-én Sebessi Boldizsár érdekes fejleményekről számolhatott be a fejedelemnek. A szultáni udvarban szerzett információi szerint a flottaparancsnok csapataival elindult Inájet Giráj ellen, és magával vitte Sáhín Girájt is, hogy őt ültessék az engedetlen kán helyébe.¹⁰⁰³ Ezt megerősíti Matei Basarab havasalföldi vajda I. Rákóczi Györgyhöz írott levele 1636. október 22-én. E szerint Kenán pasa, aki Braila és Szilisztre között állomásozott, levelet kapott Hüszejn pasától, hogy ő és Kantemir azonnal siessenek a segítségére. Kenán pasa azonban ezt a kérést elutasította, s jelezte Hüszejn követének, hogy Kantemir mirza szinte biztos, hogy nem fog a segítségére jönni, mert a krími kán ellene készülődik a kozákokkal.¹⁰⁰⁴

Kenán pasának minden oka megvolt az aggodalomra. Ez kitetszik abból a levélből, amelyet Stanisław Koniecpolski írt neki 1636. október 28-án. A hetman igyekezett megnyugtatni őt, hogy amit Ibrahim aga, az ő küldötte közölt vele – nevezetesen, hogy a lengyelek a kánnak kozákokat akarnak küldeni segítségül –, félreértésen alapul. A hetman szerint csak annyi történt, hogy amikor a hetman Ibrahim agával tárgyalt, és szóba került a budzsaki tatárok kitelepítése, akkor ő – mivel a budzsaki tatárok sem a szultánra nem, sem pedig a kánra nem hallgatnak – megkérdezte az agát, hogy nem lenne-e jó, ha kisegítenék a kánt egy kozák sereggel.¹⁰⁰⁵ Bármi és bárhogyan hangzott el ezen a megbeszélésen, Kenán pasa és a Porta joggal tarthatott a készülő akció következményeitől. Ha máshonnan nem, Kantemir mirzának egy évvel korábbi levélből a Porta már biztosan értesült arról, hogy Inájet Giráj a kozákok között toboroz katonákat

1003 *Levelek és okiratok*, 390. Miután Sáhín Giráj visszatért a Szafavida Birodalomból, a szultán Rodoszra száműzte őt. Nem elképzelhetetlen, hogy 1636 őszén kihozták a szigetről, de Tholdalaghi Mihály és társai beszámolóján kívül máshol nem említik ezt az esetet. Egy 1636 tavaszán Stanisław Koniecpolskinak írt jelentés szerint a szultáni udvarban felmerült, hogy Sáhín Giráj ültetik Inájet Giráj helyére. (*Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 290.)

1004 *Török-magyarkori állam-okmánytár* II. 411 – 412

1005 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 336.

a mirza ellen. Az udvar hivatalosan nem támogatót egy ilyen akciót, hiszen a király ekkor még nem akart háborúba keveredni az Oszmán Birodalommal, de ha a hetman meg akarta volna akadályozni a kozákok bekapcsolódását Inájet Giráj hadjáratába, képes lett volna rá.¹⁰⁰⁶ Koniecpolski azonban egyáltalán nem akadályozta meg ezt, hiszen a Kantemir mirzával való leszámolás nagyon is jól jött a Köztársaságnak. Főleg úgy, hogy nem a lengyeleknek kellett kivonulniuk ellene, kiváltva ezzel a Porta haragját és megkockáztatva, hogy a szultán személyesen vezesse ellenük a birodalom erőinek legjavát. Kenán pasa nem sokkal később ismét levelet küldött Stanisław Koniecpolskinak, amelyet 1636. november 11-én kézbesítettek neki. A pasa olyan információkat kapott, hogy a hetman szeretné a kánnak elküldeni a zaporozsjei hadat, egyúttal figyelmeztette őt ennek veszélyeire.¹⁰⁰⁷ Koniecpolskit mindez teljesen hidegen hagyta. Nem sokkal később, 1636. november 19-én Jan Wężyknek küldött levelében beszámolt arról, hogy a kozákok értesítették őt, miszerint a krími hadak és a nogaj csapatok egyesültek, ezért megindult a Dnyeszter felé, s menet közben hadba szólította a kozákokat. Azok nem mertek a hetman jóváhagyása nélkül elindulni, ezért megkérdezték tőle, mit tegyenek. A hetman emlékeztette őket, hogy király ugyan még nem hagyta jóvá, hogy „kirepüljenek” (volare), de ha szeretnének részt venni ebben a háborúban, akkor ezért senkit nem fognak felülősségre vonni, s reméli, hogy a pogányok majd egymást fogják felfalni.¹⁰⁰⁸

Inájet Giráj valamikor 1637 januárjában indult el csapataival Kantemir mirza ellen, s erről természetesen Stanisław Koniecpolskit is tájékoztatta, de a levelet csak 1637. február 25-én kézbesítették a hetmannak.¹⁰⁰⁹ Mivel időközben a Portára is befutottak a hírek Inájet Giráj akciójáról, ezért a szultáni tanács is úgy döntött, hogy mozgósítani kell a kán ellen. 1637. január-február fordulóján Vasile Lupu levelet kapott a Portáról. Ebből értesült, hogy a kán megindult Kantemir ellen, hogy bosszút álljon rajta. A vajda parancsba kapta, hogy álljon készen, és ha a Szilisztre mellett állomásozó Kenán pasa értesítené őt, akkor

1006 Baranowski 1949, 55, 62.

1007 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 338.

1008 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 344.

1009 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 347–348.

menjen és segítsen neki. Emellett azt is utasításba kapta, hogy küldjön ki egy megbízható embert a tatárokhoz, és szerezzen hírt a mozgásukról és a magatartásukról.¹⁰¹⁰ Természetesen nemcsak Vasile Lupuhoz érkezett ilyen tartalmú parancs. Tholdalaghi Mihály és követétsai 1637. január 14-én Konstantinápolyban I. Rákóczy Györgynek írott levelükben arról számoltak be, hogy a moldvai és havasalföldi vajda, valamint a dobrudzsai és a „*dunamelléki*” törökök álljanak készenlétben, mert a krími kán megindult Kantemir ellen.¹⁰¹¹ Mindeközben a hetman a lehetőségekhez képest közvetlenül az első vonalból kapta a híreket. 1637. február 20-án egy ismeretlen informátor Bukarestből jelentette neki, hogy a kán közeledése igencsak nyugtalanítja az ott élőket. Egyes híresztelések szerint 70 ezer ember tart vele, de ebben sokan, köztük Kantemir mirza is kételkednek, s az ismeretlen ügynök is képtelenségnek tartja. A Duna környékén nagyon vigyáznak, s inkább elmenekülnek, mintsem harcoljanak, mert ha valaki megtámadja őket, akkor a pasákkal együtt ötezer ember sincsen. Nekik kellett ellátni Kantemirt élelemmel, aki azt kérte, hadd készüljön egymaga, mert szeretné javítani a szerencsáját a kánnal szemben.¹⁰¹² A mirza semmit sem bízott a véletlenre; feleségét, gyermekeit és vagyonát biztonságba helyezte Kiliában.¹⁰¹³ Ugyan a kán seregének nagyságáról érkező számok túlzónak tűnnek, de a levél alapján jól látszik, hogy a bizonytalanság később fontos szerepet játszott a krími tatárok hadjáratának sikerében. Kantemir szövetségesei közül sokan hátat fordítottak a mirzának, és vagy kánhoz menekültek, hogy elkerüljék a kán esetleges győzelme után bekövetkező bosszút, vagy egyszerűen meghúzták magukat a pusztában.¹⁰¹⁴ Vasile Lupu 1637. február második felében le-

1010 *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană*, 237.

1011 *Török-magyarokori állam-okmánytár* II. 497. A dobrudzsai törökök helyett inkább azokról dobrudzsai tatárokról lehet szó, akik korábban már többször is szorosan együttműködtek a budzsaki tatárokkal. A „*dunamelléki*” törökök kifejezés itt valószínűleg az Al-Duna vidékén található helyőrségek parancsnokait takarja.

1012 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 347. Az orosz források szerint Inájet Giráj egy 150 ezres sereggel indult útnak. A 600 zaporozsjei kozákok kívül a Nagy Nogaj Hordából is sokan csatlakoztak hozzá, s ennek később jelentős következményei lettek. (Novoszelszkij 1948, 248, 257.)

1013 Uo. Ezt az oszmán krónikák adatai is megerősítik. (*Fezleke-i Kâtib Çelebi* II. 187; *Târih-i Nâ'imâ*, II. 843.)

1014 Baranowski 1949, 63–64.

velet küldött Stanisław Koniecpolskinak, melyben jelentette a hetmannak, hogy Kantemir úgy tájékoztatta a Portát, hogy a kán semmire sem menne a király és a Köztársaság segítsége nélkül, mivel nem rendelkezik akkora erővel, hogy vele el tudjon bánni. Kantemir megértette, hogy a kán ellene akar menni, ezért arra kérte a szultánt, hogy a moldvai és a havasalföldi vajda, valamint Kenán pasa adjanak neki segítséget. A vajda aggódott, hogy Kantemir fedezéknek akarja használni őt, s ebből több kára lenne, mint haszna. Biztos híre volt afelől, hogy a kán elindult Kantemir ellen. A vajda azon gondolkodott, hogy követet küld a kánhoz, de akkora a felfordulás, hogy nem tud hozzá közvetlenül embert küldeni, ezért arra kérte a hetmant, hogy egy megbízható embere hadd menjen át a lengyel területeken, mert nem akarja felkelteni a törökök gyanúját.¹⁰¹⁵ A kán csak lassan haladt előre, mert mielőtt összecsapott volna Kantemirrel, megpróbált elfoglalni néhány jelentősebb oszmán erődöt, Özüti vagy Akkermant, de a jelek szerint nem sikerült neki.¹⁰¹⁶ Vasile Lupu elég kellemetlen helyzetbe került, hiszen mind a kánnak, mind pedig Kantemir mirzának engedelmességre kellett volna, de mivel köztudottan két urat igen veszélyes szolgálni, így kényszerből a kán mellé áll. A legközelebbi jelentést 1637. március 3-án küldte meg Stanisław Koniecpolskinak Várhely mellől, melyben arról informálta a hetmant, hogy a kán és a kalga február 28-án megérkeztek a Dnyeszter mellett található Botnához, hogy Kantemirt elvigyék Budzsakból. Kantemir mirza minden vagyonát otthagya Kiliában, míg más mirzák elmenekültek, és nem tudni, hová mentek. A vajda beszámolója szerint Kenán pasa egy csapattal Iszmailban tartózkodik, hogy segíteni tudjon a mirzának, de a további lépésekig várni kell a szultán parancsára.¹⁰¹⁷ Vasile Lupu arra törekedett, hogy Kantemirnek ne nagyon legyen előnye az ő élelmiszerkészleteiből, ezzel is hozzájárul a mirza bukásához. A Portától, Kenán Pasától és Kantemirtől folyamatosan érkeztek hozzá a küldöttek, akik fenyegetésekkel próbálták rábírní, hogy siessen Kantemir segítségére. A vajdának nem volt mit tennie, elküldött kétezer embert és néhány bojárt a határra, hogy ezzel elkerülje a törökök gyanúját. A kiküldött csa-

1015 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 348–349.

1016 Baranowski 1949, 65.

1017 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 350.

patok azonban nem lépték a határt, és nem csatlakoztak Kantemir seregéhez.¹⁰¹⁸ Az oszmánoktól érkező parancs hatására február 15-én Vasile Lupu is nekiindult csapataival Jászvásárról, és Várhely felé vette az irányt, amikor hírt kapott, hogy a kán mindössze három *konak* távolságra van Kantemirtől.¹⁰¹⁹ Ezek után Kantemir embereket küldött hozzá és Kenán pasához, hogy mihamarabb küldjenek neki embereket, de erre egyikük sem volt hajlandó. Mivel Kenán pasának nem volt elegendő embere, ezért nem akart segíteni Kantemirnek, akármenynyire fenyegetőzött is az. Kantemir tudta, hogy mind Lupu, mind pedig Kenán pasa a közelében tartózkodik, s mégsem igyekeznek a segítségére lenni. Kis gondolkodás után csapataival elment Iszmailba Kenán pasához, és kérte, hogy mihamarabb csatlakozzon hozzá, mert így rá lehet kényszeríteni mind Luput, mind Matei Basarabot, hogy csatlakozzanak hozzá a kán ellenében.¹⁰²⁰ Vasile Lupu levele szerint Kantemir mellett mindössze 12 ezer ember volt, sokan már korábban otthagyták őt. Mikor Kenán pasa megtudta, hogy a kán minden seregével megérkezett, s hogy sehonnan sem várhat Kantemir segítséget, igyekezett őt lebeszélni arról, hogy összecsapjon Inájet Girájjal. Ez teljesen lehűtötte a mirzát, s megértette, hogy nincs tovább. A hordájával fogta magát, és otthagya a pasát. Két fiával és szolgálival megérkezett a Dunához, de az átkelés során a szolgák közül többen a vízbe fulladtak. Amikor elbúcsúzott a testvéreitől és a többi mirzától, azt mondta nekik, beszéljék meg egymás között, hogy mit tudnak tenni. Ő inkább szeretne a szultán kardjától meghalni, mintsem a kánétól. Ezek után a mirzák visszafordultak. Orak mirza a saját csapatával egyenesen a kánhoz ment. Míg mások, pl. Ajtemir és Szelmansah mirza vagy Kantemir fiai közül *Działat* mirza úgy döntött, hogy átcsusszannak a Krím felé, majd továbbmennek a nogajokhoz (*aby ... przeszli do Agier Nohaju*). Március 9-én¹⁰²¹ a kalga váratlanul rájuk támadt és szétszórta őket. Sokaknak nem maradt egyebük, csak egy lovuk; mindent eldobtak maguktól (feleséget, rabszolgát, ingóság-

1018 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 351.

1019 Uo. A *konak*nak több jelentése is volt a 17. században. Egyrészt jelenthetett megállóhelyet, szálláshelyet, másrészt egy napnyi utat. (*Thesaurus linguarum orientalium* III. 3809.) Vasile Lupu valószínűleg a második értelemben használta.

1020 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 351.

1021 Más források szerint a támadásra 1637. március 7-én került sor. (*Levelek és okiratok*, 402.)

kat).¹⁰²² A győzelem után a kán Tatarbunarban állt meg, leveleket küldött a szultánnak, és úgy döntött, hogy ott várja meg a választ.¹⁰²³ Sebessi Boldizsár I. Rákóczi Györgyhez Konstantinápolyból küldött jelentése hasonlóan meséli el Kantemir budzsaki pályafutásának a végét, ugyanakkor néhány ponton kiegészíti Vasile Lupu Stanisław Koniecpolskihoz írott levelét. Sebessi azt írja, hogy Kantemir egész háznépével a Duna mellett egy *Karaszin* nevű városba menekült. Körülbelül százhatvanan lehettek, de van, aki szerint jóval többen voltak. Amikor Kantemir háznépe és kísérete átkelt a Dunán, beszakadt alattuk a jég, és sokan odavesztek.¹⁰²⁴ Az oszmán-török források is számos részlettel járulnak hozzá a teljes képhez. Az 17. század első felének két legfontosabb krónikása, Kjátib Cselebi és Naima beszámolója nagyjából megegyezik, azzal a különbséggel, hogy Naima valamivel részletesebben számol be Kantemir bukásáról. Miuután Kantemir a háznépével együtt elmenekült Budzsakból, segítséget és engedélyt kért a Portától, hogy Inájet Girájjal felvehesse a küzdelmet, de a szultáni udvar erre nem adott engedélyt, hanem Konstantinápolyba hívták.¹⁰²⁵ Naima szerint ezután Kantemir biztonságba helyezte a családját és vagyonát Kiliában, majd Konstantinápolyba ment. A korábban idézett források azonban ennek némileg ellentmondanak, mivel azok szerint erre a lépésre még a kán hadjárata előtt sor került, ugyanakkor hiába ezek a feljegyzések, nem tudjuk igazán, pontosan kik tartottak vele a birodalom fővárosába. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy kik fordultak vissza Budzsakba, és várták be sorsukat. E tekintetben Naima és a lengyel források nagyjából megegyeznek. Naima krónikája szerint, miután Kantemir elment, a testvére, Szelmansah mirza, valamint Orak, Velisah, Kutlusah és Inájet mirza más előkelőkkel együtt úgy döntöttek, hogy más esélyük nem lévén, leteszik a fegyvert. Egyesek a pusztákba húzódtak, míg Szelmansah és Orak mirza, néhány más mirzával egyenesen a kánhoz mentek, és védelmet (*emânet*) kértek tőle. A kán megbocsátott nekik, de ezért a budzsaki tatároknak súlyos árat kellett fizetniük. Inájet Giráj emberei elpusztították a

1022 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 351.

1023 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 352.

1024 I. Rákóczy György és a Porta, 268.

1025 *Târih-i Nâ'imâ* II. 844; *Fezleke-i Kâtib Çelebi* II.187.

Mangitok és a többi tatár szálláshelyét, illetve a Kantemirhez tartozó falvakat Akkerman környékén. Inájet Giráj nem állt meg ennél, hanem embereivel elment Kiliába, körbevette a várat, és követelte, hogy adják ki neki Kantemir családját és vagyónát. Mivel ezt a város lakói először megtagadták, Inájet Giráj ágyúkat hozatott, és már belekezdett volna a vár lövetésébe, amikor a lakosok, ha vonakodva is, de kiadták neki Kantemir mirza ingóságait és családját.¹⁰²⁶

Szelmansah mirzának, Orak mirzának és más előkelőknek mindemellett hűségesküt is kellett tenniük, s csak ezután élhettek tovább a „kán szárnyai alatt”.¹⁰²⁷ Ezzel természetesen még nem volt vége, hanem Inájet Giráj fogta magát, és amint lehetett, nyomban útnak indította a budzsaki tatárokat a Krími Kánság területére. A tatárok kitelepítésének pontos dátumát nem ismerjük, de erre valamikor 1637. májusban kerülhetett sor. Inájet Giráj ebben az időszakban nemcsak a budzsaki tatárok áttelepítésével volt elfoglalva, hanem folytatta harcát Kantemir ellen. Naima beszámolója szerint egy éles hangú levélben követelte, hogy adják ki neki a mirzát, mert különben a csapataival átkel a Dunán, és maga megy a szultánhoz, hogy kikérje a Kantemirt, aki az ő alattvalója. Továbbá követelte, hogy ne nevezzék ki őt az Özüi vilájet élére, mert az könnyen lázadáshoz vezethet.¹⁰²⁸ Sebessi Boldizsár értesülése alapján úgy tűnik, hogy a szultán ígéretet tett a kánnak, hogy Kantemirt jó messzire, a „tengeren túlra” fogják elköltöztetni.¹⁰²⁹ Ezzel szemben inkább afelé mentek a dolgok a Portán, hogy Inájet Girájt letegyék, és más valakit ültessenek a helyébe. Erre megvolt

1026 *Târih-i Nâ'imâ* II. 844.

1027 *Târih-i Nâ'imâ* II. 845.

1028 *Târih-i Nâ'imâ* II. 845. Vasile Lupu egyik Stanisław Koniecpolskihoz írott levele szerint Kantemirnek ígérték a Portán Özüt, Akkermant, Bendert és Kiliát a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt, ha a Portán új kánt neveznének ki. (*Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 380.)

1029 *I. Rákóczy György és a Porta*, 271. Noha ekkoriban Kantemir mirzának korántsem volt akkora mozgásteret, de néhányan azért még számoltak a befolyásával. Ilyen volt például a már említett ifjabb Székely Mózes is, aki Bethlen Istvánhoz hasonlóan szintén bízott a Porta támogatásában az erdélyi trónért folytatott küzdelme idején. Sebessi Boldizsár jelentése szerint nem sokat várakozott, és egyik szolgája, Horváth István útján felvette a kapcsolatot Kantemirrel, akinek a segítségét kérte. A mirza szíves örömet támogatta volna őt, de ahogy azt Székely Mózes emberének kifejtette, ő maga csak egy rab itt. Ha a szultán visszaengedné őt Budzsakba, akkor készséggel segítene neki a fejedelemség megszerzésében. (*I. Rákóczy György és a Porta*, 276.)

a Portának minden oka, hiszen a kán akciója rengeteg kárt okozott a birodalomnak, a védelmi rendszerén komoly rés keletkezett, amelyet az oszmán csapatok sem tudtak ekkor teljesen befedni. Topcsular Kjátibi krónikája szerint Inájet Giráj hadjárata alatt gonosztevők a felfordulást kihasználva betörték több moldvai faluba, és elvitték a gabonát.¹⁰³⁰

Amíg a kán sorsa eldőlt a Portán, egy újabb, szinte végzetes fordulat állt be a budzsaki tatárok történetében. Amikor Inájet Girájnak sikerült minden feltételt megteremtenie a tatárok áttelepítéséhez, egyes értesülések szerint 1637. április 29-én elhagyta Budzsakot, és visszatért a Krímbe, de otthagyta Budzsakban a testvérét, Hüsám Giráj kalgát 2000 emberével együtt.¹⁰³¹ Természetesen a kalga nem egyedül vezényelte le a tatárok kitelepítését Budzsakból, hanem ott volt mellette Szaádet Giráj nureddin is, s ezt mind a lengyel, mind pedig az oszmán-török források megerősítik. Naima szerint Kantemir testvéreinek sikerült elhíttetniük Hüsám Girájjal és Szaádet Girájjal, hogy elfordultak IV. Murádtól, és teljesen alávetették magukat a kán akarátának. Az áttelepülés során a mirzák együtt ettek és ittak Hüsám Girájjal és Szaádet Girájjal, és semmi jelét nem adták, hogy titkon bármire is készülnének. Egy idő után azonban Szaádet Giráj észrevette a készülődés nyomait, gyanakvását pedig megosztotta testvérel. Ő viszont nem tulajdonított ennek különösebb jelentőséget, ez pedig igencsak megkönnyítette Szelmansah mirza és társai dolgát. A krónikák tanúsága szerint az is a kezükre játszott, hogy a két testvér folyamatosan erősen ittas volt. Egyik este pedig kihasználták az alkalmat, és végeztek Hüsám Girájjal és a Szaádet Girájjal.¹⁰³² Vasile Lupu Stanisław Koniecpolskinak küldött beszámolójában a kalga és a nureddin ittasságáról ugyan nem esik szó, arról viszont igen, hogy Szelmansah mirzának és Orak mirzának sikerült elaltatniuk Hüsám Giráj és Szaádet Giráj éberségét egy időre, és csak akkor kezdtek el gyanakodni, amikor már késő volt.¹⁰³³ Az orosz források szerint Hüsám Giráj elbizakodottságában nem számított ellenséges támadásra. Amikor a nogajok rátámadtak a

1030 *Topçular Kâtibi tarihi*, II. 1049.

1031 *Levelek és okiratok*, 411.

1032 *Târih-i Nâ'imâ*, II. 846; *Gülbün-ü Hânân*, 57–58.

1033 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 375–376.

krími tatárokra, Szalmansah mirza megpróbálta megmenteni a kalgát, nehogy megöljék őt, s a társait is figyelmeztette, hogy ne bántsák kánfiakat, de minden igyekezete kudarcba fulladt.¹⁰³⁴ Amikor a Krími Kánságba megérkezett a kalga és a nureddin tragédiájának híre, hatalmas pánik tört ki, mert mindenki attól tartott, hogy a budzsaki tatárok majd betörnek a kánság területére. Ezért aki csak tehetett, igyekezett visszahúzódni Menkupba és *Csufut Kaléba*.¹⁰³⁵ Így tett Inájet Giráj is, aki a feleségeit és a vagyonát Balaklavába menekítette, majd úgy döntött, hogy elhagyja a kánságot. Ugyan a krími előkelők igyekeztek lebeszél- ni erről Inájet Girájt, hiszen ők maguk nem tartottak annyira a budzsaki tatárok támadásától, de a kán nem nagyon tudott mást tenni. Főleg azután, hogy 1637. június 3-án a Krímbe megérkezett a frissen kinevezett kán, Bahadir Giráj is az új kalga és a nureddin kíséretében. Inájet Giráj másnap, június 4-én hajóra szállt, és örökre elhagyta a Krími Kánságot. A rendelkezésünkre álló források elégtelensége miatt csak találgatni lehet, miért döntött Inájet Giráj úgy, hogy a Portára megy. Ha csak az életét szerette volna megóvni, akkor embereivel könnyen találhatott volna menedéket vagy a lengyel, vagy az orosz uralkodónál, s ez egyáltalán nem lett volna példa nélküli. Korábban már néhányszor utaltam rá, hogy Inájet Giráj valószínűleg nem akart elszakadni az Oszmán Birodalom- tól, hanem minél több mozgásteret szeretett volna maga számára kiharcolni a birodalmon belül. Ha valóban így volt, akkor a lépés logikusnak tűnt, hiszen más esélye nem lett volna újból megszerezni a hatalmat, csak akkor, ha tisztázza magát a Portán. Ugyanakkor ezzel hatalmas kockázatot is vállalt, hiszen egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy a szultáni udvarban megbocsáta- nak neki.¹⁰³⁶ Miután a Portára megérkezett, Kantemir mirzával együtt a szultán színe előtt kellett számot adnia korábbi tetteiről. Ugyan a volt kán igyekezett Kantemir mirzát beállítani minden baj forrásának, de a szultánt nem hatotta meg a védekezése. Felelősségre vonta Inájet Girájt, amiért megtámadta Kaffát

1034 Novoszelszkij 1948, 249.

1035 *Csufut Kale* (Çifut Kale) avagy a Zsidó vár, a Krími Kánság központjától, Bahcsiszerájtól néhány kilométerre található erődítmény, amelyet a 17. század folyamán a krími tatárok a fogságukba esett előkelő és tehetős rabok őrzésére használtak. Itt raboskodott az 1657-es szerencsétlen lengyelországi hadjárat után Kemény János is.

1036 Novoszelszkij 1948, 249; *Tarih-i Nâ'imâ*, II. 855.

és Kiliát, s amiért oly sok muszlimot törvénytelenül kivégeztetett. Ezek után a szultán halálra ítélte. A bosztandzsik elvitték Inájet Girájt a szultán színe elé, majd és megfojtották és eltemették.¹⁰³⁷

Kantemir mirza, akinek egyes beszámolók szerint sokszor szinte csak egy hajszálon múlt az élete, szintén nem tért vissza korábbi szálláshelyére, hanem a szultán parancsára új szolgálati helyet jelöltek ki számára, és kinevezték a Kara Hiszári szandzsák élére. Odafele menet megállt egy rövid időre az Üszküdarban található Ajse Szultán kertben. Ezalatt nagy szerencsétlenség történt vele. Útja során vele tartott a legkisebb fia is, aki egy este részegen rátámadt egy emberre, akit végül meg is ölt. Ezek után elfogták és IV. Murád színe elé vitték, aki kivégeztette az ifjú mirzát, majd a holttestét visszavitték Kantemir mirza szállásra.

Noha Kantemir mirza közvetlenül nem felelt fia tettéért, Naima leírása szerint a szultán igencsak tartott a mirza haragjától és bosszújától. Mivel bátorságát és tetteit mindenki jól ismerte, IV. Murád tartott attól, hogy ellene fordul, ezért parancsára a mirzát 1637. július 5-én a bosztandzsik kivégezték.¹⁰³⁸

¹⁰³⁷ *Târih-i Nâ'imâ*, II. 855–856.

¹⁰³⁸ *Târih-i Nâ'imâ*, II. 856.

A VÉGJÁTÉK (1637. MÁJUS–JÚLIUS)

Kantemir mirza kiűzése majd kivégzése csak ideiglenesen oldotta meg a korábbi problémákat. A gondok már eleve ott kezdődtek, hogy 1637 márciusában nem sikerült minden Budzsakban élő tatárt összetereznie Inájet Girájnak és Hüs-zám Girájnak, hiszen sokan inkább elbujdostak a pusztába, mintsem hűséget esküdjenek a kánnak. Noha kevés adatunk van róla, de nagy valószínűséggel így tett Ajtemir mirza is, akiről Seweryn Kaliński 1637. május 20-án azt jelentette Stanisław Koniecpolskinak, hogy amíg Inájet Giráj Budzsakban tartózkodott, addig ő a lengyel oldalon lévő pusztákon vándorolt. Majd Bender alatt átkelt a Dnyeszteren, és visszatért Budzsakba. Amikor ezt a pusztában bujdosó tatárok megnevezték, mintegy hatezren gyűltek köréje.¹⁰³⁹ Nem ő volt az egyetlen, aki visszatért Budzsakba. Miután Szelmansah mirza és többiek leszámoltak Hüs-zám Girájjal és Szaádet Girájjal, nem a Krím féle vették az útjukat, hanem a Dnyeszteren átkelve csatlakoztak Ajtemir mirzához.¹⁰⁴⁰ Ettől kezdve pedig nem volt megállás, az Ajtemir vezette tatárok nemcsak a lengyel területeket fosztogatták végig, hanem a moldvai alattvalókat is keményen sanyargatták. Időközben visszatért Budzsakba Kantemir mirza két fia, akik nem tartottak az apjukkal.¹⁰⁴¹ A helyzet súlyosságát mutatja, hogy Vasile Lupu, aki épp csak megszabadult a budzsaki tatároktól, panaszt emelt a Portán ellenük, s engedélyt kért, hogy leszámolhasson velük. Természetesen nem boldogult volna egyedül, így segítséget kért Mikołaj Potocski kamienieci sztarosztától.¹⁰⁴² 1637. május 28-án Jan Romaszkie-wicz Babadag mellől jelentést küldött Stanisław Koniecpolskinak, melyben megírta, milyen tárgyalásokat folytatott Kenán pasával, aki szót emelt a zaporozsjei kozákok bető-

1039 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 365.

1040 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 369–370.

1041 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 372.

1042 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 372–373.

rései ellen. Mindemellett a pasa megemlítette Romaszkievicznek, hogy vele egy időben küldött érkezett Orak mirzától és Szelmansah mirzától, s levelükben azt kérték közvetve a szultántól, hadd fosztogathassák a lengyel területeket. Ha nem engedik ezt nekik, akkor a moldvai és havasalföldi területek alattvalóit kezdik el sanyargatni, s nem hagynak nyugtot sem hitetlennek, sem pedig töröknek.¹⁰⁴³

A lengyel–oszmán határvidéken számtalan hír terjengett a budzsaki tatárok visszatéréséről és valódi céljairól. Kenán pasa 1637. július 3-án levelet írt Stanisław Koniecpolskinak, melyben tájékoztatta a hetmant, hogy friss parancsot kapott IV. Murád szultántól, hogy minden budzsaki tatárt tereljen át a Krímbe. Ha a budzsaki tatárok ellenállnának, a Hüszejn pasa vezette ruméliai csapatokkal, valamint a havasalföldi vajda és a szilisztrei vilájet minden erejével lépjenek fel ellenük, hogy minden olyan tényezőt kiiktassanak, amelyek a továbbiakban veszélyeztethetik a két állam kapcsolatait.¹⁰⁴⁴ Válaszlevelében a hetman üdvözölte a Porta elhatározását, és támogatásáról biztosította a pasát, hogy ha ez tényleg megvalósul, a hetman, aki ott áll a király seregével a két ország határán, utasításba adja a kozákoknak, hogy ne védjék azt a szabad átjárót, amelyen a tatárok el tudnak menni a Krímbe. A hetman ígéretet tett, hogyha az oszmánok tényleg áttelepítik a budzsaki tatárokat a Krímbe, akkor ő személyesen garantálja, hogy egyetlen kozák sajka sem jut ki a tengerre.¹⁰⁴⁵ Mivel Koniecpolski számára több plusz információra volt szükség, így elküldte egyik emberét, hogy keresse meg Orak mirzát és a többi budzsaki tatárt, és közvetlenül is lépjen velük kapcsolatba. A követ, akinek a források csak a vezetéknevét őrizték meg, útban Budzsak felé találkozott Velisah mirza követével, akitől megtudta, merre van Orak mirza és a többi tatár. Ezután a Szarata-folyó völgye felé vette az útját, ahol megtalálta a budzsaki tatárok szálláshelyét. Miután megérkezett, Malinowski egyszerűen odament Orak mirzához, aki minden további nélkül bemutatta neki Ajtemir, Szalmansah, Velisah és a Kutlusah mirzát. Egy rövid tanácskozás után magukhoz hívták Malinowskit, s Orak mirza mindenki nevében ígéretet tett neki, hogy a mirzák és a budzsaki tatárok a király engedelmes alattvalói lesznek:

1043 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 374.

1044 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 384–385.

1045 *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 387–388.

„Malinowski, a moszkvai hadjárat idején a felséges király kenyerét és sóját ettem, és most is, én magam sok mirzával és az egész sereggel Őfelsége a Király lábai elé borulunk és meghajlunk a kegyelmes krakkói [vajda] úr előtt, hozzá hűek és engedelmesek leszünk, csak esküdj meg, hogy Őfelsége a Király befogad minket és miután befogadott, egy hajszál sem esik le a fejünkről.”¹⁰⁴⁶

Malinowski nem ígérte meg Orak mirzának, hogy a király befogadja őket, de ha így lesz, akkor a király védelme alatt egy hajuk szála sem fog meggörbülni. Orak mirza kijelentette a követnek, hogy a tatárok tudják, a király és a hetman szavatartó emberek, szemben a törökökkel, akik sokszor nem tartják meg a szavukat. Sokaknak kellett elveszniük a törökök miatt: Mürtazá pasának, Abaza pasának, Kantemirnek, Hüszejn mirzának, Kantemir mirza fiának, Inájet Girájnak. Velük együtt Hüsám Girájnak és Szaádet Girájnak, akiket a budzsaki tatárok öltek meg a törökök miatt, s emiatt sehol sem lelnek menedéket, mert még a Portára sem mehetnek. Az oszmánok kétszínűségét bizonyítandó, Orak mirza elmesélte Malinowskinak, hogy sokszor előfordult, hogy amíg a Porta valamelyik követe a krakkói vajdával, azaz Stanisław Koniecpolskival tárgyalt, s a budzsaki tatárokat igyekezett engedetlennek beállítani, addig a tatárok parancsot kaptak a szultáni udvarból, hogy támadják meg a lengyel területeket. Máskor Mehmed Girájon keresztül parancsolták meg nekik, hogy támadjanak a király földjeire. Miután Orak mirza befejezte, megmutatta Malinowskinak a szultántól kapott parancsokat, majd odaadta neki, s csak annyit mondott, akár befogadja őket a király, akár nem, a törökkel háború lesz, s a szavukban nem lehet megbízni.¹⁰⁴⁷

1046 „Malinowski, jadłem ja chleb i sól J.K.M. bywszy na wojnie moskiewskiej, a to i teraz ja sam i tak wiele murzów z wojskiem wszystkim upadniemy do nóg J.K.M. i poklonimy się J.M.P. krakowskiemu, i chemy mu być wiernemi i posłusznemi, tylko nam przysięż, że J.K.M. przyjmie i przyjąwszy że nam włos z głowy nie spadnie.” (*Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, 395.)

1047 Uo.

ÖSSZEGRZÉS

Miután az Oszmán Birodalom 1453-ban megszerezte Konstantinápolyt, kiszorította a genovai és a velencei kereskedőket a Fekete-tenger medencéjéből, valamint az 1538-as Moldva elleni hadjárat után stabilizálta a hatalmát az északi és a déli partvidéken, a térség erőforrásait a saját céljaira használta fel. A bizánci és az itáliai kereskedők által kiépített és továbbfejlesztett kereskedelmi központok fontos szerepet játszottak a birodalom terjeszkedésében. Védelmük kulcsfontosságúnak bizonyult, hiszen a Szafavida Birodalom elleni hadjáratok idején itt halmozták fel a szükséges hadianyagot, élelmiszert, majd innen szállították ezeket tovább a perzsa frontra.

A Fekete-tenger déli partvidékén fekvő városokat könnyű volt megvédeni, hiszen hatalmas hátországgal rendelkeztek, ugyanez északon már számos problémába ütközött. Az Al-Duna vidékének kivételével az Oszmán Birodalom csak egy vékony területsávot ellenőrzött a Fekete-tenger északi partvidékén. Az itt szolgáló helyőrségek jelentős részét csak a tenger felől lehetett ellátni. Védelmükben és élelmisükben rendkívül fontos szerep jutott a Krími Kánságnak és a két román vajdaságnak.

A 16. század első felében ez a vidék a Ruméliai vilájet ellenőrzése alá tartozott. A század második felében a birodalom vezetése azonban hozzáfogott az adminisztráció átszervezéséhez. Az 1569-es asztraháni hadjárat idején a Krím-félsziget déli partvidékén található Kaffai szandzsákból létrehozták a Kaffai vilájetet, majd a század kilencvenes éveiben a Duna-deltától a Dnyeperig tartó területen hat szandzsák összevonásával pedig az Özüi vilájetet. Ez a tartomány a 16. század utolsó évtizedétől kezdve egyre fontosabb szerepet játszott a lengyel–litván államból érkező zaporozsjei kozákok támadásainak kivédésében, valamint a lengyel–oszmán diplomáciai kapcsolatok ápolásában.

A térség, a Duna-delta környékét nem számítva, sokáig szinte lakatlan volt. A 16. század közepétől azonban több száz kilométer távolságból, a Volga vi-

dékén található Nogaj Horda területéről a Krími Kánság érintésével érkeztek ide nogajok. Beáramlásuk a Krími Kánságba már jóval korábban, a 15. század végén megkezdődött. Ekkoriban jelentek meg a krími kán udvarában a Nogaj Hordában vezető szerepet játszó Mangit nemzetség tagjai, akik rövid időn belül jelentős pozíciókra tettek szert, majd a 16. század első felében a nemzetség feje bekerült a kánság irányításában jelentős feladatot ellátó karacsi bejek közé. Gyors felemelkedésük ellenére a krími tatár nemzetségek között mindig is kívülállónak számítottak, nem bíztak meg bennük, s ezt a szakadékot csak tovább növelte, hogy a Mangitok 1523-ban meggyilkolták I. Mehmed Girájt. Ettől kezdve sohasem tudtak megszabadulni az őket körülvevő gyanakvástól. Mindeközben keletről újabb és újabb nogaj csoportok érkeztek a kánság területére. Hamarosan sokan továbbmentek az Oszmán Birodalomba, s beköltöztek a lengyel–moldvai–oszmán határhoz közel a Prut és a Dnyeszter között fekvő, törökül csak Budzsaknak nevezett régióba. Ahogy a 16. század második felében nőtt a számuk, mindegyre több gondot okoztak a lengyel–litván állam s – nem egy esetben – az Oszmán Birodalom lakosainak is. Akár akarta a Porta, akár nem, kénytelen volt foglalkozni az általuk elkövetett kihágásokkal, jóllehet sokáig nem volt tisztázva, hogy ki felel a tetteikért. Noha sokan a Krími Kánság felől érkeztek, s hivatalosan a kán alattvalói voltak, mivel az oszmán állam fennhatóság alá tartozó területen éltek, így a velük kapcsolatos ügyeket az oszmán tisztviselők intézték. A 16. század közepére alakult ki az a gyakorlat, hogy a haderejükkel a krími kán rendelkezett, de az őket érintő problémákat a Porta intézte. A század hetvenes éveire azonban mindez megváltozott. Miután a lengyel–litván állam alattvalóinak számító zaporozsjei kozákok egyre gyakrabban pusztították végig az Oszmán Birodalom területeit, így a Porta egy idő után a budzsaki tatárokat is igyekezett bevonni a határvédelembe. Számuk növekedésével együtt fokozatosan átalakult a társadalmi összetételük is, s egy idő után a Mangit nemzetség tagja is megvetették itt a lábukat.

A Mangit nembéli Kantemir mirza nevével legelőször 1606-ban találkozhatunk, s ettől kezdve fokozatosan egyre fontosabb szerepet kezdett játszani a térség életében. Jó kapcsolatokat ápolt Ştefan Tomşa moldvai vajdával, aki sokszor hozzásegítette ahhoz, hogy Moldva felől gond nélkül be tudjon törni csapataival a lengyel–litván állam területére. A 17. század tízes éveiben rend-

szeresen ott találjuk őt a lengyel–oszmán béketárgyalásokon. Ahogy telt az idő, a lengyelektől egyre több panasz érkezett ellene a budzsaki tatárok tevékenysége miatt, akiket a varsói diplomáciai mindenképpen ki akart telepíttetni a lengyel–oszmán határvidékről.

Természetesen a Porta egyáltalán nem kívánt foglalkozni az áttelepítésükkel, hiszen jóval nagyobb szükség volt rájuk a határvédelemben, s nem meglepő módon Kantemir mirza szerencsecsillaga folyamatosan emelkedett. Az 1621-es chocimi csata után érkezett pályafutásának csúcsára, s érdemeiért II. Oszmán kinevezte őt az Özüi vilájet élére. Ez a lépés kezdetben reálisnak tűnt, hiszen korábban már volt arra példa, hogy egy alacsonyabb rangú budzsaki tatár parancsnokot tettek meg szandzsákbégnek. Néhány hónap múlva azonban kiderült, hogy hiba volt Kantemirt ide kinevezni. Az özüi beglerbégeknek nemcsak katonai feladataik voltak, de óriási szerepük volt abban, hogy a lengyel–oszmán kapcsolatokat a megfelelő mederben tartsák. Kantemir mirza ez utóbbival egyáltalán nem kívánt foglalkozni, s inkább azzal volt elfoglalva, hogy csapataival minél bőségesebb zsákmányra tegyen szert a lengyel–litván állam területén. Nem véletlen, hogy a lengyel diplomáciai mindent megtett azért, hogy elmozdítsa őt posztjáról. Korábban a két állam közötti kapcsolattartásért a Porta részéről a 16. század végén az Özüi vilájetbe beolvasztott Szilisztrei szandzsák vezetői feleltek. Éppen ezért a lengyel udvar igyekezett mindent elkövetni, hogy lehetőleg csak azok tölthessék be ezt a tiszteket, akikkel szorosabban együtt lehet működni.

Kantemir mirzát a lengyel nyomására 1623-ban leváltották, majd 1623 novemberében őt és a tatárok egy részét a Porta jóváhagyásával, III. Mehmed Giráj krími kán felügyelete alatt kitelepítették Budzsakból. Néhány hónap elteltével azonban valamennyien visszatértek ide, és folytatták a lengyel területek fosztogatását. Ez az állapot nem tartott sokáig, mert a krími kán saját kezdeményezésére 1625 elején újfent átköltöztette őket Budzsakból a Krími Kánság területére. Ennek hátterében két dolog állt. Az egyik, hogy ebben az időszakban III. Mehmed Giráj krími kán kapcsolata már olyannyira megromlott a Portával, hogy 1623-ban az oszmán csapatok fegyverrel akarták őt elmozdítani, s a helyébe visszaültetni a nem sokkal korábban leváltott II. Dzsánibek Girájt. III. Mehmed Girájnak fegyveres segítségre volt szüksége ahhoz, hogy ki tudja védeni a szultáni udvar további próbálkozásait. A legkézenfekvőbb megoldás az

volt, hogy a krími tatárok régi ellenségei, a zaporozsjei kozákok közül fogad fel embereket, akik megfelelő javadalmazás fejében hajlandónak bizonyultak a kán zsoldjába állni. Ehhez viszont szükség volt a lengyel uralkodó, III. Zsigmond hallgatólagos beleegyezésére. Ezt úgy lehetett a legkönnyebben megszerezni, ha a kán teljesíti a lengyelek egyik legfontosabb óhaját, s sürgősen kitelepíti a budzsaki tatárokat a lengyel-oszmán határ közeléből. A budzsaki tatárok feletti közvetlen ellenőrzés megszerzése azért is volt fontos, mert a kán hatalmának alapját mindig az uralma alá tartozó nemzetségek adták. Emiatt egyetlen krími uralkodó sem engedhette meg magának, hogy bárki a fennhatóságukon kívül éljen. Amíg csak kis számban költöztek át a nogajok és a krími tatárok Budzsakba, addig nem okozott különösebb problémát, hogy a szultán uralma alatt élnek. Később, létszámuk emelkedésével a Porta is igényt tartott szolgálataikra, ami Kantemir mirza esetében oda vezetett, hogy egy idő után már a szultánt tekintette hűbérurának, nem pedig a kánt.

Az áttelepítést követő két évben Kantemir mirza és a krími tatárok kapcsolata harmonikus volt. Ennek az idillnek egy 1627-ben bekövetkezett incidens vetett véget, amely után a mirzának és az embereinek el kellett menekülniük a Krími Kánságból.

A Portának kifejezetten jól jött ez a lehetőség, hiszen már régóta csak az alkalmat leste, hogy leszámolhasson III. Mehmed Girájjal és testvérével, Sáhin Girájjal. Egy nagyszabású hadjárat keretén belül, amelyben fontos szerep jutott Kantemir mirzának is, 1628–1629 folyamán sikerült végleg kiszorítani Mehmed Girájt és Sáhin Girájt a Krími Kánságból, s újból hatalomra segíteni II. Dzsánibek Girájt.

Miután Kantemir mirza fontos szerepet játszott Dzsánibek Giráj hatalmának stabilizálásában, ez megnövelte a saját, valamint a Mangit nemzetség súlyát a kánságban. Ugyanakkor ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy örömmel fogadták volna őt, mivel a krími tatár nemzetségek továbbra sem bíztak meg benne és a Mangitokban. Így Kantemir mirza és a parancsnoksága alá tartozó tatárok valamikor 1629 második felében elhagyták a Krími Kánságot, és visszatértek Budzsakba.

A krími tatároktól eltérően a Porta szívesen látta Kantemir mirzát, akit már 1628-ban, a Mehmed Giráj és Sáhin Giráj elleni hadjárat idején kineveztek a

Tirhalai szandzsák élére, 1630-ban pedig szolgálataiért újabb javadalmakban részesült. Arról természetesen szó sem lehetett, hogy ismét kinevezzék az Özüi vilájet élére, ugyanakkor korábbi katonai sikerei miatt jelentősen megnőtt a befolyása a térségben. Olyan hírnévre tett szert, hogy a kelet felől érkező nogajok már nem sokáig maradtak meg a Krími Kánság területén, hanem ahogy csak lehetett, csatlakoztak hozzá. Azt nem lehet tudni, hogy pontosan hányan érkeztek ide 1630 után. A 17. század húszas éveinek elején hozzávetőleg 30 ezer tatár élt itt. Később, egyes számítások szerint, 140-160 ezer fő érkezett ebbe a régióba, de ezt egyelőre nagyon nehéz igazolni. Ugyanakkor azt az egykorú források egybehangzóan kiemelik, hogy a mirza fennhatósága alá tartozó tatárok száma folyamatosan növekedett, ami nemcsak a lengyel–litván állam alattvalóinak mindennapjait keserítette meg, de Moldvában és Havasalföldön is sok gondot okozott. A végén már az Erdélyi Fejedelemség vezetése is tartott tőle, holott korábban Bethlen Gábor, majd felesége, Brandenburgi Katalin, később pedig I. Rákóczi György is kapcsolatban álltak vele.

A lengyel–oszmán határvidék lakosaival szemben a Porta szívesen vette, hogy Kantemir mirza és az emberei kéznél vannak. Jóllehet az Oszmán Birodalom a diplomáciai tárgyalások során állandóan megígérte a lengyeleknek, hogy kitelepítik a mirzát és a tatárokat Budzsakból, mindez csupán üres ígéretnek bizonyult. A birodalom vezetése egyáltalán nem kívánta őt elmozdítani, hiszen nagy szükség volt rá és a lovasaira a határvédelemben. Kantemir mirza nagyon ügyesen kihasználta ezt a helyzetet, s egy idő után már a kánnak sem engedelmeskedett, fokozatosan önállósította magát. A vesztét végül egyre növekvő hatalma és engedetlensége okozta. Hosszas előkészületek után II. Dzsánibek Giráj utódja, Inájet Giráj 1637 márciusában leszámolt a mirzával. Miután Kantemir elmenekült Konstantinápolyba, befolyásából alig maradt valami, személye néhány hónap múlva már a szultáni udvarnak is terhes lett. Nem véletlen, hogy amint lehetett, a Portán is igyekezett megszabadulni tőle.

Orak mirza utolsó fejezet végén idézett szavai nem kevés keserűségről árulkodnak, s noha Kantemir mirza bukása nem vezetett a budzsaki tatárság megsemmisüléséhez, később már nem akadt még egy olyan vezető, aki ilyen pályát tudott volna befutni. Kantemir mirza tündöklése egyszeri és megismételhetetlen maradt.

IRODALOMJEGYZÉK

Kiadatlan források

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Koronne Warszawskie, Dział kozacki: k. 42, nr. 1;

Archiwum Koronne Warszawskie, Dział tatarski: k. 60, t. 66, nr. 71;

Archiwum Koronne Warszawskie, Dział turecki: k. 68, t. 68, nr. 148; k. 68, t. 78, nr. 165; k. 68, t. 85, nr. 176; k. 68, t. 168, nr. 321; k.70, t.212, nr. 409; k. 70, t. 214 nr. 412; k. 71, t. 278, nr. 516; k. 72, t. 308, nr. 566; k. 72, t. 309, nr.594; k. 78, t. 484, nr. 809; k.74, t.357, nr. 636; k. 73, t. 327, nr. 592; k. 73, t. 348, nr. 622; k. 73, t. 350, nr. 626; k. 73, t. 351, nr. 627; k.74, t.365, nr. 648; k. 74, t. 363, nr. 645; k.74, t.367, nr. 649b; k. 74, t. 368, nr. 561; k.74, t. 369, nr. 653;

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

Bâb-ı Defteri Kili ve Akkerman Mukaatası Kalemi: dos. 1, göm. 75.

Kamil Kepeci: 71

Maliyeden Müdevver Defterler: 9824

Mühimme Defteri: 10, 26, 28, 34, 35, 64, 66, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 81,

Mühimme Zeyli Defteri: 4

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D 2923

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Kütüphanesi

Târih-i Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Türkçe Yazmalar No. 1751.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul

‘Abdu’l-gaffâr Kırımı el-Hacc: *‘Umdetü’l-ahbâr*, Esad Efendi 2331.

Kiadott források

- 3 numaralı mühimme defteri.** *3 numaralı mühimme defteri (966-968/1558-1560)* <Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.
- 5 numaralı mühimme defteri.** *5 numaralı mühimme defteri (973 / 1565-1566)* <Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994.
- 6 numaralı mühimme defteri.** *6 numaralı mühimme defteri (972/1564-1565)* <Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- 7 numaralı mühimme defteri.** *7 numaralı mühimme defteri (975-976/1567-1569)* <Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.
- 12 numaralı mühimme defteri.** *12 numaralı mühimme defteri (978-979/1570-1572)* <Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996.
- 55 numaralı mühimme defteri.** *55 numaralı mühimme defteri.* Hazırlayan Musa Günay. Yüksek lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı. Samsun, 1996.
- 82 numaralı mühimme defteri.** *82 numaralı mühimme defteri (1026-1027/1617-1618)* <Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım>. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.
- 83 numaralı mühimme defteri.** *83 numaralı mühimme defteri (1036-1037/1626-1628)* <Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım>. Haz. Hacı Osman Yıldırım. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.
- I. Rákóczy György és a Porta.** *I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok.* Szerkesztették Beke Antal és Barabás Samu. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888.
- A budai basák magyar nyelvű levelezése I.** *A budai basák magyar nyelvű leve-*

- lezése*. I. 1553–1589. Szerkesztette Takáts Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1915.
- Akgündüz 1990.** Ahmed Akgündüz: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. II. kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*. FEY Vakfı İstanbul, 1990.
- A mongolok titkos története.** *A mongolok titkos története*. Mongolból fordította Liget Lajos. A verseket fordította Képes Géza. Gondolat, Budapest, 1962.
- Ayozan 1966.** Muzaffer Ayozan: *Tarih-i Mevkûfati Mehmed Efendi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, Ankara, 1966.
- Baran 1976.** Alexander Baran: *Shahin Girai of the Crimea and the Zaporozhian Cossacks*. In: *The Jubilee Collection of the Ukrainian Academy of Sciences Canada*. Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, Winnipeg–Manitoba, 1976, 19–30.
- Corfus 1979.** Ilie Corfus: *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*. Editura Academia Republicii Socialiste România, București, 1979.
- Corfus 1983.** Ilie Corfus: *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*. Editura Academia Republicii Socialiste România, București, 1983.
- Costin 1998.** Miron Costin: *Latopis ziemi mołdawskiej i inne utwory*. Tłumaczenie, wstęp i komentarze Ilona Czamańska. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 1998.
- Dávid–Fodor 2005.** Dávid Géza – Fodor Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. (História okmánytárak, I.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- E-12321 numaralı mühimme defteri.** *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951–952 tarihli ve E-12321 numaralı mühimme defteri*. Yayına hazırlayan Halil Sahillioğlu. İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA, İstanbul, 2002.
- Es-Seb'us-Seyyâr.** Сейид Мухаммед Риза: *Ассеб ос-сейяр, или Семь планет, содержащий историю крымских ханов*. Иэд. М. Казембек. Казань, 1832.
- Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi.** *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*. Beşinci kitap. Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Karaman – İbrahim Sezgin. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

- Fezleke-i Kâtib Çelebi II.** Kâtib Çelebi: *Fezleke*. II. Cerîde-i Havâdis Matba'ası, İstanbul, 1287 (1870–1871).
- François baron de Tott emlékiratai.** François baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról. A fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta, a könyvet szerkesztette: Dr. Tóth Ferenc. Tudományos jegyzetekkel ellátta: Dr. Ivanics Mária. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2008.
- Gülbün-ü Hânân.** Halim Giray: *Gülbün-ü Hânân*. (*Kırım Hanları Tarihi*). Yayına Hazırlayan: Alper Başer, Alper Günaydın. İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hasan bey-zâde Târîhi.** Hasan bey-zâde Ahmed Paşa: *Hasan bey-zâde Târîhi* I–III. Hazırlayan Şevki Nezihî Aykut. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Hurmuzaki Supl. I/1.** *Documente privitoare la istoria Românilor*. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Suplement I. Vol. I. 1518–1780. București, 1886.
- Hurmuzaki Supl. II/I.** *Documente privitoare la istoria Românilor*. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Suplementul II. Vol. I. 1510–1600. Documente culese din archive și biblioteci polone coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski. București, 1893.
- Hurmuzaki Supl. II/2.** *Documente privitoare la istoria Românilor*. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Suplementul II. Vol. II. 1601–1640. Documente culese din archive și biblioteci polone coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski. București, 1895.
- Hurmuzaki XV/2.** Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și al instrucțiunii șale Academiei Române. Volumul XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenene (Bistrița, Brașov, Sibiu). Publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga. Partea II. 1601–1825. București, 1913.
- Isztoricseszkiye szvjazi.** Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Редакционная коллегия: Я. С. Гросул, А. К. Оцетя, А. А. Новосельский, Л. В. Черепин. Том I. 1408–1632. Наука, Москва, 1965.

- Jaśkowski et al. 2017.** Stanisław Jaśkowski, Dariusz Kołodziejczyk, Piroz Mnat-sakanyan, *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persją Safawidów i katolikosatem w Eczmiadzynie w świetle dokumentów archiwalnych*. Redakcja naukowa i wstęp historyczny Dariusz Kołodziejczyk. Archiwum Główne Akt Dawnych Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa, 2017.
- Julianus barát és a Napkelet fölfedezése.** *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György. Fordította Györffy György, Gy. Ruitz Izabella. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Katalog dokumentów tureckich.** *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455–1672*. Opracował Zygmunt Abrahamowicz, pod redakcją Ananiasza Zajączkowskiego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1959.
- Kitâb-ı Cihan-Nümâ.** Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşri Tarihi*. Yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995³.
- Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar.** V. V. Velyaminov-Zernov: *Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar. Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*. Hazırlayanlar A. Melek Özyetgin, İlyas Kamalov. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- Kołodziejczyk 2000.** Dariusz Kołodziejczyk: *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*. Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.
- Kołodziejczyk 2011.** Dariusz Kołodziejczyk: *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. Brill, Leiden, 2011.
- Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego.** *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646*. Opracowała Agnieszka Biedrzycka. Societas Vistulana, Kraków, 2005.
- Kronika Pawła Piaseckiego.** *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego*. Polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studjum krytycznym nad życiem i pismami autora. W Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1870.

- Le Khanat de Crimée.*** *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, présenté par Alexandre Bennigsen, Peter Nail Boratav, Dilek Desai et Chantal Lemerrier-Quelquejay. De Gruyter Mouton, Paris – The Hague, 1978.
- Letters from the Pashas of Buda 1590-1593.*** Bayerle, Gusztáv: *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593.* Uralic & Altaic Series. Volume 101. Indiana University Publications, Bloomington, 1972.
- Levelek és okiratok.*** *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.* Szerkesztette Szilágyi Sándor. Knoll Károly Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1883.
- Lexicon Latino Polonicum.*** *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum, Ioanne Maczinsky Equite Polono interprete.* Königsberg, 1564.
- Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790. II/1.*** *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790. II/1.* Szerkesztette Sinkovics István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- Mecmû‘a-i münşe‘ât-tü s-selâtîn.*** Ahmed Ferîdûn Bey, *Mecmû‘a-i münşe‘ât-tü s-selâtîn.* II. Takvîmhâne-i Âmire, İstanbul, 1275/1858.
- Mühimme defteri 44.*** *Mühimme defteri 44.* Yayına hazırlayan Mehmet Ali Ünal. Akademi Kitabevi, İzmir, 1995.
- Özyetgin 1996.*** Melek Özyetgin: *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslup incelemesi.* Türk Dil Kurumu, Ankara, 1996.
- Pamiętniki.*** *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza.* Tom. I. Z rękopisu wydał H. Wł. Wójcicki. Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, Warszawa, 1846.
- Podróże i poselstwa polskie.*** *Podróże i poselstwa polskie do Turcyi a mianowicie: Podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Tarnowskiego komornika j. k. m. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568.* Przygotowane do druku z rękopismu przez J.I. Kraszewskiego. Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, Kraków, 1860.
- Pogrom tatarski.*** *Pogrom tatarski albo relacja krótka zwycięstwa nad tatarami przez Wielmożnego Iego M. Pana Hetmana polnego koronnego dnia 20 mi-*

esiaca czerwca w roku 1624 między Haliczem a Bolszowcem otrzymana z dozwoleniem starszych. W Warszawie, 1624.

Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego. Poselstwo Krzysztofa Xięcia Zbaraskiego do Turcyi w roku 1622. *Dziennik Wileński* Vol. 3 (1827) 3–27, 101–125, 237–73, 339–71.

Prawa, konstytucye y przywileie III. *Prawa, konstytucye y przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego R.P. 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone.* Vol. 3: *ab anno 1609 ad annum 1640 Acta Reipublicae Continens.* Nakładem i drukiem Jozafata Ohrzyzki, Petersburg, 1859.

Pułaski 1881. Kazimierz Pułaski: *Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów Perekopskich (1469–1515). Akty i listy.* G. Gebethner i Spółka, Kraków–Warszawa, 1881.

Relacye nuncyuszów apostolskich II. *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690.* T. 2. Wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu. Księgarnia B. Behra, Berlin–Poznań, 1864.

Relacya prawdziwa pogromu poganstwa. *Relacya prawdziwa pogromu poganstwa pod Białą Cerkwią roku 1626. dnia 7. octobra szczęśliwie otrzymanego przez iego mosci Pana Stephana Chmieleckiego, chorążego wojewodztwa bracawskiego, ktorego poganstwa z Muradyń, Soltanem, w liczbie było ośmdzieśiat tysięcy. Naywyższemu Panu nichaj będzie cześć y chwala, a to przez Iana Dobrocieskiego między ludzie podana.* Łwów, é.n.

Relacyja rządów monarchii tureckiej. Relacyja rządów monarchii tureckiej od księcia Krzysztofa Zbaraskiego koniuszego koronnego, gdy był posłem wielkim do cesarza tureckiego sultana Osmana, anno d-ni 1622. In: Janusz Wojtasik, *Uwagi księcia Krzysztofa Zbaraskiego, posła wielkiego do Turcji z 1622 r. – O państwie ottomańskim i jego siłach zbrojnych. Studia i materiały do historii wojskowości.* Vol. 7 (1961), 321–346.

Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană. Tahsin Gemil: *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712).* Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă, România București, 1984.

Schütz 1968. Edmund Schütz: *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620–1621.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

- Tarih-i Selânikî.** Selânikî Mustafa Efendi: Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595). Hazırlayan Mehmet İpşirli. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Târih-i Nâ'imâ.** Târih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l Hüseyin fî ahbâr'l hâfikayn). I-IV. Haz. Mehmet İpşirli. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- Târîh-i Peçevi.** *Târîh-i Peçevi*. I. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281/1864.
- Tarih-i Sahib Giray Han.** *Tarih-i Sahib Giray Han (Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée 1532 a 1551)*. Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire Özalp Gökbilgin. Ankara, 1973.
- Tartariae Descriptio.** Marcin Broniewski: *Tartariae Descriptio. Opis Tatarii*. Przekład Ewa Śnieżewska. Redakcja Magdalena Mączyńska. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Łódź, 2011.
- Tevârih-i Dešt-i Qıpçaq.** Ananiasz Zajączkowski: *La Chronique de Steppes Kiptchak, Tevârih-i Dešt-i Qıpçaq du XVIIe siècle*. Édition critique. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1966.
- The diary of Erich Lassota von Steblau.** *Habsburgs and Zaporozhian Cossacks: The diary of Erich Lassota von Steblau, 1594*. Edited and with an introduction by Lubomyr R. Wynar; translated by Orest Subtelny. Ukrainian Academic Press, Littleton, Colo., 1975.
- The Negotiations of Sir Thomas Roe.** *The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive...* London, 1740.
- Thesaurus linguarum orientalium III.** *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae praecipuas earum opes à Turcis peculiariter usurpatas continens continens nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum, non solum vocum tam simplicium quam conjunctarum copiâ maximâ refertum, sed etiam innumeris phrasibus locupletatum, quarum quae Turcis usitata aut communis usûs sunt, Latinè, Germanicè, Italicè, Gallicè, Polonicè, quae non adeò vulgares, in libris tamen et literis non infrequentes, Latinè et Italicè, quae porro rariùs in usum veniunt, nec nisi in libris profundioris doctrinae inveniuntur, Latinè tantùm explicantur et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad singula eius capita praeceptis grammaticis Arabicae & Persicae linguae / operâ, typis et sumptibus Francisci à Mesgnien Meninski. Vol. 3. Viennae, 1680.*

- Topaktaş-Arslantürk 2014.** Hacer Topaktaş - H. Ahmet Arslantürk: *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*. Okur Kitaplığı, İstanbul, 2014.
- Topçular Kâtibi tarihi.** *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi tarihi*. I-II. Haz. Ziya Yilmazer. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- Török-magyarkori állam-okmánytár.** *Török-magyarkori állam-okmánytár*. Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor. II. kötet. Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1869.
- Trzy relacje z polskich podróży.** *Trzy relacje z polskich podróży na wschód musulmański w pierwszej połowie XVII wieku*. Wybór, wstęp, opracowanie tekstu, komentarze Adam Walaszek. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1980.
- Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar.** Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l kibar fi esfari'l bihar*. Haz. Orhan Şaik Gökyay. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- Ukrainne sprawy.** *Ukrainne sprawy. Przyczynek do dziejów polskich, tatarskich i tureckich, XVIII wieku*. Wydał Stanisław Przylęcki. W Drukarni Piotra Pintera, Łwów, 1842.
- Urechi 1878.** Grégoire Urechi, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594*. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, tableaux généalogiques, glossaire et table par Émile Picot. Ernest Leroux, Paris, 1878.
- Vásárhelytől a Fényes Portáig.** Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok és levelek*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kóczyány László. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.
- Władysława IV króla polskiego.** *Władysława IV króla polskiego i wielkiego związnięcia litewskiego & listy i inne pisma urzędowe które do znakomitych w kraju mężów z kancelaryi królewskiej wychodziły*, wyd. Ambroży Grabowski, Nakładem i drukiem Stanisława Gieszkowskiego, Kraków 1845.
- Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego.** *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640*. Opracował Adam Przyboś. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1985.
- Zbiór pamiętników VI.** *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*. Tom. VI. Wytłocznia Narodowa Ossolińskich, Łwów, 1833.

Zródła do dziejów polskich. *Zródła do dziejów polskich.* T 2. Wydane przez Mikołaja Malinowskiego i Aleksandra Przewdzieckiego. Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, Wilno, 1844.

Zserela do isztoriji Ukrajini-Ruszi VIII. Жерела до історії України-Руси. Том. VIII. Матеріали до історії укаїнської козаччини по р. 1631. Зібрав і видав Іван Крипякевич. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка, У Львові, 1908.

Szakirodalom

Abrahamowicz 1972. Zygmunt Abrahamowicz: Termin kozak oraz nazwy Zaporozców i Zaporozża u Tatarów i Turków. In: *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych.* Tom XV/1. Styczeń-czerwiec 1971 r. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków, 1972. 69–71.

Adamczyk 2004. Jan Leszek Adamczyk: *Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku.* Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce, 2004.

Ágoston 2014. Ágoston Gábor: Törzsterület és végvidék: berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a XVI–XVII. századi Oszmán Birodalomban. In: *Uő: Európa és az oszmán hódítás.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2014. 309–328.

An Economic and Social History of the Ottoman Empire. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914.* Edited by Halil İnalcık with Donald Quataert. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Anhegger 1994. Robert Anhegger: Anadolu Hisarı. In: *The Encyclopaedia of Islam* I. Brill, Leiden, 1960. 48.

Aydın 1998. Dündar Aydın: *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluşu ve Genişleme Devri (1535–1566).* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Balla 2019. Balla Péter: IV. Bogdán vajda lázadás a lengyel-oszmán diplomáciai kapcsolatok tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 113. (2019) 2. 393–414.

- Baranowski 1946.** Bohdan Baranowski: Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej. *Mysł Karaimska* 23 (1946) 119–137.
- Baranowski 1948.** Bohdan Baranowski: *Polska a Tatarszczyzna w latach 1624–1629*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 1948.
- Baranowski 1949.** Bohdan Baranowski: *Stosunki polsko-tatarskie w latach 1632–1648*. Łódź, 1949.
- Baranowski 1950.** Bohdan Baranowski: *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 1950.
- Barthold 1978.** Wilhelm Barthold [György Hazai]: Kazak. In: *The Encyclopaedia of Islam*. IV. Brill, Leiden, 1978. 848.
- Bartoszewicz 1860.** Julian Bartoszewicz: *Pogląd na stosunki Polski z Turcją i Tatarami, na dzieje Tatarów w Polsce osiadłych, na przywileje tu im nadane, jako też wspomnienia o znakomitych Tatarach polskich*. Nakładem Aleksandra Nowoleckiego, Warszawa, 1860.
- Barvinskij 1897.** Евген Барвінський: Набіг козаків на Очаків 1545 р. Записки Наукового Товариства імени Шевченка 18 (1897) 1–32.
- Başer 2010.** Alper Başer: *Bucak Tatarları (1550–1700)*. T. C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Doktora tezi. Afyonkarahisar, 2010.
- Başer 2011.** Alper Başer: Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfati. *Turkish Studies* VI/1 (2011) 724–740.
- Beldiceanu 1964.** Nicoară Beldiceanu: La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezîd. *Südost-Forschungen* 23 (1964) 36–90.
- Benda 1985.** Benda Kálmán: Egy tatárországi magyar falu története a 16–18. században. *Századok* 119/4 (1985) 895–915.
- Bennigsen – Lemerrier-Quelquejay 1970.** Alexandre Bennigsen – Chantal Lemerrier-Quelquejay: Les marchands de la cour ottomane et le commerce des fourrures moscovites dans la seconde moitié du XVIe siècle. *Cahiers du monde russe et soviétique*. XI/3 (1970) 377–389.
- Berindei 1971.** Mihnea Berindei: Contribution a l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise 1443–1700. *Cahiers du monde russe et soviétique*. XI/3 (1971) 393–409.
- Berindei 1972.** Mihnea Berindei: Le problème des « Cosaques » dans la secon-

- de moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie. *Cahiers du monde russe et soviétique* XIII/3 (1972) 338–367.
- Berindei 1977.** Mihnea Berindei: La porte ottomane face aux cosaques Zaporo-rogue 1600–1637. *Harvard Ukrainian Studies*. 1 (1977) 237–307.
- Berindei–Venstein 1976.** Mihnea Berindei – Gilles Venstein: La Tana–Azaq. De la présence italienne a l'emprise ottoman (fin XIIIe milieu XVIe siècle). *Turcica, Revue d'études turques*, VIII/2(1976) 110–201.
- Bilge 1992.** Mustafa L. Bilge: Azak. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, 300–301.
- Bilge 2005.** Sadık Müfit Bilge: *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Bilge 2012.** Sadık Müfit Bilge: *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454–1829 (Tarih–Toplum–Ekonomi)*. Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Birken 1979.** Andreas Birken: *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1979.
- Bostan 1992.** İdris Bostan: *XVII. yüzyılda Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Bostan 2002.** M. Hanefi Bostan: *XV–XVI. Âsırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.
- Bratianu 1969.** Georges I. Bratianu: *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*. Societatea academică română, München, 1969.
- Brehunenko 1998.** Віктор Брехуненко: Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. РА «Тандем-У», Київ–Запоріжжя, 1998.
- Bulunur 2007.** K. İlker Bulunur: Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505). In: *Omeljan Pritsak Armağanı. A Tribute to Omeljan Pritsak*. Editörler Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk. Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, 2007. 525–581.
- Cernovodeanu 1972.** Paul Cernovodeanu: *England's Trade Policy in the Levant and Her Exchange of Goods with the Romanian Countries under the Later Stuarts 1660–1714*. Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, Bucharest. 1972.
- Constantinov 2016.** Valentin Constantinov: Relatarea soliei lui Krzysztof Se-

rebkowicz la Constantinopol din anul 1624. *Archiva Moldaviae* VIII (2016) 261–286.

- Czamańska 2004.** Ilona Czamańska: A lengyel–török kapcsolatok fordulópontja a 16. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerkesztette Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, História Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2004. 91–101.
- Czamańska 2007.** Ilona Czamańska: *Wiśniowieccy. Monografia rodu*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2007.
- Czołowski 2017.** Aleksander Czołowski, *Kudak. Przyczynki do założenia i upadku twierdzy*. In: Kudak. Twierdza Kresowa. Napoleon V, Oświęcim, 2017.
- Cserkasz 2002.** Б. В. Черкас: Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. Український історичний журнал 2002 (1) 53–67.
- Cserkasz 2008.** Б. В. Черкас: Служиві татари в обороні українських земель Великого князівства Литовського XV–XVI століть. Надчорномор'я: студії з історії та археології (з IX ст. до н.е. по XIX ст. н.е.) 2008 (1)144–148.
- Danişmend 1950.** İsmail Hami Danişmend: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt 3. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950.
- Dávid 2010.** Dávid Géza: Egy szokatlanul magabiztos török főember: Oszmán Sah. *Keletkutatás* 2010. ősz, 121–125.
- Decei 1960.** Aurel Decei: Aḳ Kirmān. *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. I. Brill, Leiden, 1960. 310–311.
- Deweese 1994.** Devin Deweese: *Islamization and Narrative Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1994.
- Dingeç 2009.** Emine Dingeç: XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Askerî Açıdan Trabzon Limanı. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* 14 (2009) 19–34.
- Dorobisz 2007.** Janusz Dorobisz: Czarnomorskie-naddunajskie koncepcje polityczno-militarne hetmana Stanisława Żółkiewkiego. In: *Polacy na południowej Ukrainie i Krymie*. Pod redakcją naukową Tomasza Ciesielskiego, Edwarda Czapiewskiego, Wiczesława Kusznira. Hermes, Odesa–Opole–Wrocław, 2007. 47–52.

- Dyplomaci w dawnych czasach.** *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia.* Opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1959.
- Dziadulewicz 1929.** Stanisław Dziadulewicz: *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce.* Nakładem autora z zasiłkiem Komitetu Funduszu Kultury Narodowej, Wilno, 1929.
- Dziubiński 1965.** Andrzej Dziubiński: Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu. *Przegląd Historyczny* 56/2 (1965) 232–259.
- Dziubiński 1998.** Andrzej Dziubiński: *Na szlakach orientu. Handel między Polską i Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku.* Leopoldinum, Wrocław, 1998.
- Dziubiński 2005.** Andrzej Dziubiński: *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500–1572 w kontekście międzynarodowym.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2005.
- Elekes 1940.** Elekes Lajos: A magyar-román viszony a Hunyadiak korában. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* Szerkesztette Lukinich Imre. I. kötet. Franklin-Társulat, Budapest, 1940. 171–228.
- Emecen 2003.** Feridun M. Emecen: Az Oszmán Birodalom sztyepei határai és a moldvai kijáró. *Aetas* 18. (2003) 2. 21–29.
- d’Encausse 1970.** Hélène Carrère d’Encausse: Les routes commerciales de l’Asie centrale et les tentatives de reconquête d’Astrakhan d’après les registers »Affaires importantes« des Archives ottomanes. *Cahiers du monde russe et soviétique* XI/3 (1970) 391–422.
- Faroqhi 2000.** Suraiya Faroqhi: Tarabzun. In: *The Encyclopaedia of Islam.* Vol. X. Brill, Leiden, 2000. 216–219.
- Fekete 1925.** Fekete Lajos: Mehmed Chalife »Tarich«-ja az 1625 – 1664. évek eseményeiről. *Hadtörténelmi Közlemények* 26 (1925) 387–427.
- Finkel–Ostapchuk 2005.** Caroline Finkel – Victor Ostapchuk: Outpost of Empire. An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archaeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi. *Muqarnas. An Annual on the Visual Culture of the Islamic World.* Brill, Leiden, 2005. 155–180.
- Fisher 1972.** Alan W. Fisher: Muscovy and the Black Sea Slave Trade. *Canadi-*

- an-American Slavic Studies* VI/4 (1972) 575–594.
- Fisher 1973.** Alan W. Fisher: Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 21/2 (1973) 161–173.
- Fisher 1978.** Alan W. Fisher: *The Crimean Tatars*. (Studies of nationalities in the USSR). Hoover Institution Press, Stanford, California, 1978.
- Fisher 1999.** Alan W. Fisher: Chattel Slavery in the Ottoman Empire. In: Uó: *A Precarious Balance. Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*. İsis Yayıncılık, İstanbul, 1999, 105–128.
- Fleet 1999.** Kate Fleet: *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge Studies in Islamic Civilization. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Fodor 2006.** Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. (História könyvtár. Monográfiák, 21.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2006.
- Fodor et al. 1993.** Fodor Pál – Hegyi Klára – Ivanics Mária: *Török és tatár hódítók*. Kossuth, Budapest, 1993.
- Font et al. 2001.** Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- Gebei 1999.** Gebei Sándor: A lengyel végek katonaparasztsága a 16–17. században. In: *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerkesztette Kovács Ágnes. KLTE Történelmi Intézet, Debrecen, 1999. 69–82.
- Gebei 2007.** Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.
- Gjuzelev 1988.** Vassil Gjuzelev: *Medieval Bulgaria Byzantine Empire Black Sea – Venice – Genoa*. Verlag Baier, Villach, 1988.
- Gliwa 2013.** Andrzej Gliwa: *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*. Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Przemysł, 2013.
- Gołębiowski 1852.** Seweryn Gołębiowski: Szahin Giraj i Kozacy. *Biblioteka Warszawska*. II. Warszawa. 1852. 1–27.
- Górski 2006.** Tadeusz Górski: *Flotylla kozackie w służbie Jagiellonów i Wazów*. Wydawnictwo L&L, Gdańsk, 2006.
- Gökbilgin 1962.** M. Tayyib Gökbilgin: XVI. yüzyıl başlarında Trabzon livası ve

- Doğu Karadeniz bölgesi. *Belleten* 26. (1962) 102. 293–337.
- Gökbilgin 2008.** M. Tayyib Gökbilgin: *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâti'hân*. İşaret, İstanbul, 2008.
- Göyünç 2000.** Nejat Göyünç: Provincial Organization of the Ottoman Empire in the Pre-Tanzimat Period. In: *The Great Ottoman-Turkish Civilization*. Vol. VIII. Yeni Türkiye, Ankara, 2000. 519–532.
- Gradeva 2002.** Rossitsa Gradeva: Shipping along the Lower Course of the Danube (end of 17th century). In: *The Kapudan Pasha. His Office and His Domain*. Edited by Elizabeth Zachariadou. Crete University Press, Rethymnon, 2002. 301–323.
- Greenwood 1988.** Anthony Greenwood: *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*. PhD dissertation, The University of Chicago, 1988.
- Grzybowski 1966.** Stanisław Grzybowski: Organizacja służby dyplomatycznej 1573–1605. In: *Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku*. Studia pod redakcją Zbigniewa Wójcika. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1966. 145–201.
- Guboğlu 1986.** Mihail Guboğlu: Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M. 945 H.). *Belleten* 50. (1986) 198. 727–805.
- Güçer 1963.** Lütfi Güçer: XV–XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzların İşletme Nizamı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (1963) 1–2. 97–144.
- Günalan 2008.** Rifat Günalan: İstanbul'da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları. *Tarih Dergisi* (2008) 48. 17–27.
- Hetmani zaporoscy.** *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*. Pod redakcją P. Krola, M. Nagielskiego, M. Wagnera. Inforteditions, Zabrze, 2010.
- Historia dyplomacji polskiej.** *Historia dyplomacji polskiej*. Tom I. Połowa X w.–1572. Pod redakcją Mariana Biskupa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1982.
- Horn 1964.** Maurycy Horn: *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964.

- Houtsma 1894.** Martijn Theodoor Houtsma: *Ein türkisch-arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift.* E.J. Brill, Leiden, 1894.
- Hrushevsky 1999.** Mykhailo Hrushevsky: *History of Ukraine-Rus'.* Volume Seven. The Cossack Age to 1625. Ed. by Frank E. Sysyn. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton–Toronto, 1999.
- Hryszko 2004.** Rafał Hryszko: *Z Genui nad Morze Czarne. Z kart genuieńskiej obecności gospodarczej napółnocno-zachodnich wybrzeżach Morza Czarnego u schyłku średniowiecza.* Historia Iagellonica, Kraków, 2004.
- Imber 1980.** Colin Imber: The Navy of Süleyman the Magnificent. *Archivum Ottomanicum* VI. (1980) 211–282.
- Imber 1990.** Colin Imber: *The Ottoman Empire 1300–1481.* Isis Press, Istanbul, 1990.
- İnalçık 1944.** Halil İnalçık: Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve Ahidnâme meselesi. *Bellekten* 8. (1944) 31. 185–229.
- İnalçık 1960a.** Halil İnalçık: Azak, In: *The Encyclopaedia of Islam.* Vol. I. Brill, Leiden, 1960. 808.
- İnalçık 1960b.** Halil İnalçık: Bender. In: *The Encyclopaedia of Islam.* Vol. I. Brill, Leiden, 1960. 1166.
- İnalçık 1973.** Halil İnalçık: *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600.* Transl. Norman Itzkowitz, Colin Imber. Weidenfeld and Nicolson, London, 1973.
- İnalçık 1979–1980a.** Halil İnalçık: The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans. *Archeion Pontou* (1979–80) 35. 74–110.
- İnalçık 1979–1980b.** Halil İnalçık: The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I. Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students. *Harvard Ukrainian Studies* (1979–1980) 3–4 . 445–466.
- İnalçık 1995.** Halil İnalçık: *Sources and studies on the Ottoman Black Sea. Vol. 1: The Custom Register of Caffa.* (Sources of Oriental Languages and Literatures, 25.) Ed. by Şinasi Tekin–Gönül Alpay Tekin. Ukrainian Research Institute of Harvard University, Cambridge, Mass., 1995.
- Ivanics 1976.** Ivanics Mária: *A magyarországi krími tatár oklevelek.* Doktori értekezés. Szeged, 1976.

- Ivanics 1994.** Ivanics Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Ivanics 1999.** Ivanics Mária: Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598-1682: Vázlat a krími tatár diplomácia 16-17. századi történetéből. *Aetas* 14. (1999) 4. 41-50.
- Ivanics 2004.** Ivanics Mária: A Nogaj Horda – a nomád birodalomszervezés egyik lehetséges útja. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Szerkesztette Balogh László – Keller László. Balassi Kiadó, Budapest, 2004. 151-163.
- Ivanics 2005.** Ivanics Mária: Kozák segédcsapatok Habsburg szolgálatban (1593-1606). In: *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerkesztette Hausner Gábor. Argumentum, Budapest, 2005. 291-295.
- Ivanics 2012.** Ivanics, Mária: Die Şirin. Abstammung und Aufstieg einer Sippe in der Steppe. In: *The Crimean Khanate between East and West (15th-18th Century).* Edited by Denis Klein. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 78.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012. 27-44.
- Ivanics 2014.** Ivanics Mária: Krími tatár-iráni kapcsolatok a 16-17. században. *Keletkutatás* 2014. ősz, 91-99.
- Ivanics 2017.** Ivanics Mária: *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.
- Ivanohorodszkij 2012.** К. В. Ивангородський: Землеробська культура Кримського ханства у XV–XVII ст. Чорноморський літопис, 5. (2012) 16-22.
- Jablonowski 1989.** Aleksander Jablonowski: Litvanya Büyük Prensligi'nin Güneydoğuda Türkler ve Tatarlarla olan hududu. *Türk Dünyası Araştırmaları* 61 (1989) 185-203.
- Jankowski 2006.** Henryk Jankowski: *A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea.* Brill, Leiden-Boston, 2006.
- Kankal 2004.** Ahmet Kankal: *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı).* Zafer Matbaası, Ankara, 2004.
- Karaca 1998.** Filiz Karaca: Hıla'at (Osmanlılarda hıla'at). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Cilt 18. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998. 25-27.

- Karaca 2002.** Filiz Karaca: Kürk. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 26. Türkiye Diyanet Vakfı Ankara, 2002. 568–570.
- Káldy-Nagy 1970.** Káldy-Nagy Gyula: *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 9.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Keleti nevek magyar helyesírása.** *Keleti nevek magyar helyesírása*. Főszerkesztő Ligeti Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Kiaupa–Kiaupienė–Kuncevičius 2007.** Zigmantas Kiaupa – Jūratė Kiaupienė – Albinas Kuncevičius: *Historia Litwy*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2007.
- Kılıç 2002.** Orhan Kılıç: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar (1362-1799). In: *Türkler*. Cilt 9. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. 887–898.
- Kırımlı 1932.** Abdullah oğlu Hasan Kırımlı: Ceneviz menbalarına göre XV inci asır Kırım Hanlığı. *Azerbaycan Yurtbilgisi*, 1. (1932) 10. 332–338.
- Kırzioğlu 1998.** M. Fahrettin Kırzioğlu: *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451–1590)*. Türk Tarih Kurumu Ankara, 1998².
- Kołodziejczyk 2006.** Dariusz Kołodziejczyk: Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries. *Oriente Moderno*, 86.(2006) 1. 149–159.
- Kołodziejczyk 2007.** Dariusz Kołodziejczyk: Inner Lake or Frontier? The Ottoman Black Sea in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. in: *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles)*. Études à la mémoire de Mihail Guboglu, sous la direction de F. Bilici, I. Căndea, A. Popescu. Editions Istros, Braila, 2007. 125–139.
- Kołodziejczyk 2012.** Dariusz Kołodziejczyk: Divided Sovereignty in the Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: „Oriental Despotism” à rebours? *Acta Slavica Iaponica* 32 (2012) 1–21.
- Kortepeter 1966a.** Carl M. Kortepeter: The Ottoman Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century. *Journal of the American Oriental Society*, Vol 86/2 (1966) 86–113.
- Kortepeter 1966b.** Carl M. Kortepeter: Gazi Giray II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588–94. *The Slavo-*

- nic and East European Review*, Vol. 44, No. 42 (Jan. 1966) 139-166.
- Kortepeter 1972.** Carl M. Kortepeter: *Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus*. New York University Studies in Near Eastern Civilization, no. 5. New York University Press, New York - London, 1972.
- Kovács 2015.** Kovács Nándor Erik: Győztes hadsereg vesztes vitézei. Pillanatképek az 1672. évi kamenyec-podolszkiji hadjárat idejéből. *Keletkutatás* 2015. tavasz, 81-91.
- Kreiser 1995.** Klaus Kreiser: Rumeli Hisarı. In: *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. VIII. Brill, Leiden, 1995, 611.
- Krivonosz 1995.** В. П. Кривонос: Львівсько-левантійська торгівля наприкінці XV – в середині XVII ст. Український історичний журнал, No. I (1995) 48-57.
- Królikowska-Jedlińska 2018.** Natalia Królikowska-Jedlińska: *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532–1774). With Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678–1683)*, Brill, Leiden–Boston, 2018.
- Kurat 1992.** Akdes Nimet Kurat: *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- Küpelı 2014.** Özer Küpelı: *Osmanlı–Safevi Münasebetleri (1612–1639)*. Yeditepe, İstanbul, 2014.
- Laskov 1895.** Ф.Ф. Лашков: Исторический очерк крымско-татарского землевладения. Известия Таврической учёной археографической комиссии. Том. 23 (1895) 71-117.
- Lemercier-Quelquejay 1969.** Chantal Lemercier-Quelquejay: Un condottiere lithuanien du XVIe siècle. Le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de Seč Zaporogue d'après les archives ottomanes. *Cahiers du monde russe et soviétique* 10. (1969) 2. 258-279.
- Lukinich 1910.** Lukinich Imre: Bethlen István támadása 1636-ban. *Századok* XLIV (1910) 24–40, 98–112, 212–227, 298–314, 477–494.
- Łukomski 2011.** Mirosław Łukomski: *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1606*. Prace Historyczne 7. Inforteditions, Zabrze, 2011.
- Magocsi 2010.** Paul Robert Magocsi: *A History of Ukraine: The Land and Its*

Peoples. University of Toronto Press, Toronto, 2010.

Makkai 1989. Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Małowist 1947. Marian Małowist: *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475*. Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego II. Towarzystwo Miłośników Historii, Warszawa, 1947.

Mantran 1990. Robert Mantran: *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul. Kurumsal, iktisadi, toplumsal tarih denemesi*. I. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Manz 1978. Beatrice Forbes Manz: The Clans of the Crimean Khanate, 1466–1532. *Harvard Ukrainian Studies*, (1978) 2. 282–309.

Martin 1978. Janet Martin: The land of the darkness and the Golden Horde. The fur trade under the Mongols XIII–XIVth centuries. *Cahiers du monde russe et soviétique*, 19. (1978) 4. 401–421.

Martin 1986. Janet Martin: *Treasure of the Land of Darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Maxim 1988. Mihai Maxim: Wallachian Salt in the Ports of the Lower Danube. *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 26. (1988) 113–122.

Maxim 1998. Mihai Maxim: Osmanlı döneminde bir Tuna liman kenti: İbrail (Braila). *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (1998) 12. 171–187.

Maxim 2001. Mihai Maxim: Voyvodalık ou beğlerbeğilik? La politique ottomane envers les principautés roumaines (novembre 1594–février 1596) à la lumière des nouveaux documents turcs. In: Uó: *Romano-Ottomanica. Essays and Documents from the Turkish Archives*. The Isis Press, Istanbul, 2001. 163–172.

Maxim 2002. Mihai Maxim: Kili. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 26. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002. 1–3.

Maxim 2003. Mihai Maxim: Tuna-i 'Amire. L'organisation financière et militaire du Danube ottomane aux XVe et XVIIe siècles à la lumière de documents ottomans inédits. In: *Romano–Turcica*. I. The Isis Press, Istanbul, 2003. 75–82.

- Mazur 2006.** Karol Mazur: *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648.* Wydawnictwo Neriton, Warszawa, 2006.
- Mikecs 1943.** Mikecs László: A Kárpátokon túli magyarság. In: *Magyarok és románok.* Szerkesztette Deér József és Gáldi László. I. köt. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1943. 441–507.
- Milewski 2012.** Dariusz Milewski: A Campaign of the Great Hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part I. Politico-Diplomatic and Military Preliminaries. *Codrul Cosminului XVIII/2* (2012) 261–286.
- Nagy 2010.** Nagy Kornél: A leMBERGI ÖRMÉNY ÉRSEKSÉG KATOLIZÁCIÓJA (1681–1689). *Világtörténet* 1–2 (2010) 36–52.
- Nagy 2012a.** Nagy Kornél: Az Iszfaháni-kódex és az armenisztika. *Keletkutatás* 2012. tavasz, 5–17.
- Nagy 2012b.** Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715).* (Magyar történeti emlékek. Értekezések.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2012.
- Nyekraszov 1978.** A. M. Некрасов: Женщины ханского дома Гиреев в XV–XVI вв. In: *Восточная Европа в древности и средневековье.* Наука, Москва, 1978.
- Németh 1991.** Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Nowatkiewicz 2009.** Paweł Nowatkiewicz: *Orynin 28 IX 1618.* Inforteditons, Zabrze, 2009.
- Novoseltsev 1999.** A. P. Novoseltsev: XV. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri. In: *Türk-Rus ilişkilerinde 500 yıl 1491–1992.* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999. 73–81.
- Novoszelszkij 1948.** A. A. Новосельский: Борьба Московского Государства с татарами в первой половине XVII века. Издательство Академии Наук СССР, Москва; Ленинград, 1948.
- Ostapchuk 1989.** Victor Ostapchuk: *The Ottoman Black Sea Frontier of the Porte with the Polish Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622–1628.* Unpublished dissertation. Harvard University, Cambridge, Mass., 1989.
- Ostapchuk 1990.** Victor Ostapchuk: An Ottoman Ğazānāme on Halil Paşa's

- Naval Campaign against the Cossacks. *Harvard Ukrainian Studies* (1990) 14. 482–521.
- Ostapchuk 2005.** Victor Ostapchuk: Crimean Tatar Long-Range Campaigns: The View from Remmal Khoja's The History of Sahib Gerey Khan. *Journal of Turkish Studies*, 29. (2005) 271–287.
- Ostrogorsky 2001.** Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Fordította Magyar István Lénárd és Prohászka Péter. Osiris, Budapest, 2001.
- Öntüğ 1995.** M. Murat Öntüğ: Özi ile İlgili XVII. Yüzyıl Mühimme Hükümleri ve Kalesi. Yüksek lisans tezi. T.C. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı. Balıkesir, 1995.
- Öztürk 2007.** Temel Öztürk: Özü. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 34. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007. 133–134.
- Öztürk 2000.** Yücel Öztürk: *Osmanlı hakimiyetinde Kefe (1475–1600)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Pabich 2019.** Łukasz Pabich: *Wojna polsko-turecka w latach 1633 – 1634*. Napoleon V, Oświęcim, 2019.
- Panaite 1998.** Viorel Panaite: The Status of Trade and Merchants in the Ottoman-Polish 'Ahdnâmes (1607–1699). In: *Essays on Ottoman Civilization. Proceedings of the XIIth Congress of Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes (CIEPO) 1996*. Archiv orientální. Supplementa VIII, Prague, 1998. 275–298.
- Panaite 2002.** Viorel Panaite: Ottoman Expansion to the North of the Danube: Wallachia and Moldavia (14th–16th Century). In: *The Turks*. Vol 3. Edited by Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. 111–122.
- Papp 2011.** Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. *Keletkutatás* 2011. tavasz, 25–72.
- Papp 2012.** Papp Sándor: Die Inaugurationen der Krimkhane durch die Hohe Pforte (16.–18. Jahrhundert). In: *The Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century)*. Edited by Denis Klein. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 78.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012. 75–90.

- Papp 2013.** Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2013.
- Peinaru 2003.** Nagy Peinaru: The Black Sea and the Ottomans: The Pontic Policy of Bayezid the Thunderbolt. In: *Ottoman Borderlands. Issues, Personalities and Political Changes.* Ed. by Kemal H. Karpat–Robert W. Zens. University of Wisconsin, Madison, 2003. 33–57.
- Pitcher 1972.** Donald Edgar Pitcher: *An Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest Times to the End of Sixteenth Century.* Brill, Leiden, 1972.
- Plewczyński 2011.** Marek Plewczyński: *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Tom I. Lata 1500–1548.* Inforteditions, Zabrze, 2011.
- Podhorodecki 1987.** Leszek Podhorodecki: *Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w.* Książka i Wiedza, Warszawa, 1987.
- Postică 2007.** Gheorghe Postică: *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V–XIII).* Editura Academiei Române, București, 2007.
- Pritsak 1999a.** Omeljan Pritsak: İlk Türk-Ukrayna ittifakı (1648). *İlmî Araştırmalar* (1999) 7. 255–284.
- Pritsak 1999b.** Omeljan Pritsak: 1491–1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri. In: *Türk-Rus ilişkilerinde 500 yıl 1491–1992.* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999. 65–72.
- Radlov 1899.** В.В. Радлов: Опытъ словаря тюркскихъ нарчій. Том второй. Типографии Императорской Академии Наук, С.-Петербургъ, 1899.
- Rzońca 2007.** Jan Rzońca: Kozackie najazdy na ziemie tatarsko-tureckie za panowania Zygmunta III Wazy. In: *Polacy na południowej Ukrainie i Krymie.* Pod redakcją naukową Tomasza Ciesielskiego, Edwarda Czapiewskiego, Wiaczesława Kusznira. Hermes, Odesa–Opole–Wrocław, 2007. 22–31.
- Şahin 1994.** İlhan Şahin: Dulkadir Eyaleti. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Cilt 9. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994. 552–553.
- Scserbak 2004.** В. О. Щербак, Дике Поле. *Енциклопедія історії України* Т. 2. Наукова думка, Київ, 2004. 381.
- Serczyk 2004.** Władysław A. Serczyk: *Iwan IV Groźny.* Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, 2004.
- Serczyk 2008.** Władysław A. Serczyk: *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku.* Avalon, Kraków, 2008.

- Simon 2010.** Alexandru Simon: Hunyadi János törökellenes politikájának keleti határai és lehetőségei. *Hadtörténelmi Közlemények* 123. (2010) 1–2. 112–136.
- Sinclair 2003.** Tom Sinclair: The Ottoman Arrangements for the Tribal Principalities of the Lake Van Region of the Sixteenth Century. In: *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes*. Ed. Kemal H. Karpat, Robert W Zens. University of Wisconsin, Madison, 2003. 119–144.
- Skorupa 2004.** Dariusz Skorupa: *Stosunki polsko-tatarskie 1595–1623*. Wydawnictwo Neriton, Warszawa, 2004.
- Skrynnikow 1979.** Rusłan Skrynnikow: *Iwan Groźny*. Przełożył Józef Dancygier. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1979.
- Słownik geograficzny królestwa polskiego.** *Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wydany pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. Tom IV. Nakładem Władysława Walewskiego, Warszawa, 1883.
- Söylemez 2019.** Yavuz Söylemez: Kırım Hanlığı–Osmanlı Devleti Siyasi İlişkilerinde Rehin Usulü. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Vol.4. No. 2 (2019) 84–109.
- Spieralski 1967.** Zdzisław Spieralski: *Awantury mołdawskie*. Wiedza Powszechna, Warszawa, 1967.
- Spinei 1986.** Victor Spinei: *Moldavia in the 11th–14th Centuries*. Translated from the Romanian by Liliana Teodoreanu and Joanna Sturza. (Biblioteca Historia Romaniae, Monographs XX.) Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucharest, 1986.
- Subtelny 2009.** Orest Subtelny: *Ukraine: A History*. Fourth edition. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 2009.
- Sudár 2008.** Sudár Balázs: Iszkender pasa és Bethlen Gábor Habsburg-ellenes hadjáratai. In: Štefan Šutaj (szerk.), *Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században*. Universum, Prešov, 2008. 80–91.
- Sudár 2020.** Sudár Balázs: Egy harcművész a végeken: Mürtezá pasa. *Hadtörténelmi közlemények*, 133. (2020) 2. 259–274.
- Szereda 2009.** Александр Середя: Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в. Административно – териториално устройство,

- селища и население в Северозападното Причерноморие. Дио Мира, София, 2009.
- Székely 1989.** Székely György: Moldvai oszmán célpontok földrajzi és történeti kérdései. *Keletkutatás* 1989. tavasz, 48-52.
- Sziroecskovszkij 1940.** В. Е. Сыроечковский: Мухаммед-Герай и его вассалы. Ученые записки Московского ордена Ленина Государственного университета им. М.В. Ломоносова. Вып. 61. История. Т. 2. Москва, 1940. 3-71.
- Szkrinnyikov 1997.** Ruszlan Szkrinnyikov: *Az Orosz Birodalom születése*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Szili Sándor. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997.
- Szmirnov 2005.** В. Д. Смирнов: Крымское Ханство под верховенством Оттоманской Порты в двух томах. Рубежи XXI, Москва, 2005.
- Tardy 1980.** Tardy Lajos: *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 17.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Tardy 1983.** Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11.) Budapest, 1983.
- Tardy 1988.** Tardy Lajos: *Kaukázusi magyar tükkör. Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 29.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Tóth 2000.** Tóth Sándor László, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2000.
- Trepavlov 2001a.** В.В. Трепавлов: История Ногайской Орды. Восточная Литература РАН, Москва, 2001.
- Trepavlov 2001b.** V. V. Trepavlov: *The Formation and Early History of the Mangit Yurt*. (Papers on Inner Asia, No. 35.) Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 2001.
- Tyszkiewicz 1989.** Jan Tyszkiewicz: *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII-XVIII w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1989.
- Tyszkiewicz 2008.** Jan Tyszkiewicz: *Tatarzy w Polsce i Europie. Fragmenty dziejów*. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, Pułtusk, 2008.
- Uzunçarşılı 1949.** İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. II. Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949.

- Uzunçarşılı 1954.** İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında İslâmiyeti Kabul Etmiş Olan Bir Boğdan Voyvodası. *Bellekten* 18. (1954) 69. 83–87.
- Uzunçarşılı 1982.** İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. I. Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.
- Uzunçarşılı 1988.** İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ürekli 1989.** Muzaffer Ürekli: *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441–1569)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Ünal 2008.** Mehmet Ali Ünal: *Osmanlı Devrinde Sinop (XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla Sinop kazası)*. Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.
- Varga 2020.** Varga Beáta: Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálat. *Acta Historica* 144. (2020) 171 – 184.
- Vásáry 1986.** Vásáry István: *Az Arany Horda*. Kossuth, Budapest, 1986.
- Vásáry 2005.** Vásáry, István: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Vásáry 2012.** Vásáry, István: The Crimean Khanate and the Great Horde (1440s–1500s). A Fight for Primacy. In: *The Crimean Khanate between East and West (15th–18th)*. Edited by Denise Klein. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 78.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012. 13–26.
- Veinstein 1999.** Gilles Veinstein: Early Ottoman Appellations for the Cossacks. *Harvard Ukrainian Studies*, 23. (1999) 3–4. 33–44.
- Vernadsky 1959.** George Vernadsky: *Russia at the Dawn of the Modern Age. A History of Russia*. Vol. IV. Yale University Press, New Haven–London, 1959.
- Vinogradov 2016.** А. В. Виноградов: Состав политической элиты Крымского ханства в 1560-х–1590-х гг. по материалам русской и польско-литовской посольской документации. *Восток (Oriens)*, (2016) 5. 25–41.
- Wasiucionek 2019.** Michał Wasiucionek: *The Ottomans and Eastern Europe. Borders and Political Patronage in the Early Modern World*. I.B. Tauris, London, 2019.
- Wyczański 1966.** Andrzej Wyczański: *Polska służba dyplomatyczna 1506–1530*.

In: *Polska służba dyplomatyczna XVI-XVIII wieku*. Studia pod redakcją Zbigniewa Wójcika. Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa, 1966. 11-79.

Yinanç 1994. Refet Yinanç: Dulkadiroğulları. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 9. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994. 553-557.

Zaytsev 2006. Ilya V. Zaytsev: The Structure of the Giray Dynasty (15th-16th centuries): Matrimonial and Kinship Relations of the Crimean Khans. In: *Kinship in the Altaic World. Proceedings of the 48th PIAC*. Edited by Elena V. Boikova and Rostislav B. Rybakov. (Asiatische Forschungen. Band 150.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006. 341-353.

Żygulski 1975. Zdzisław Żygulski: *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1975.

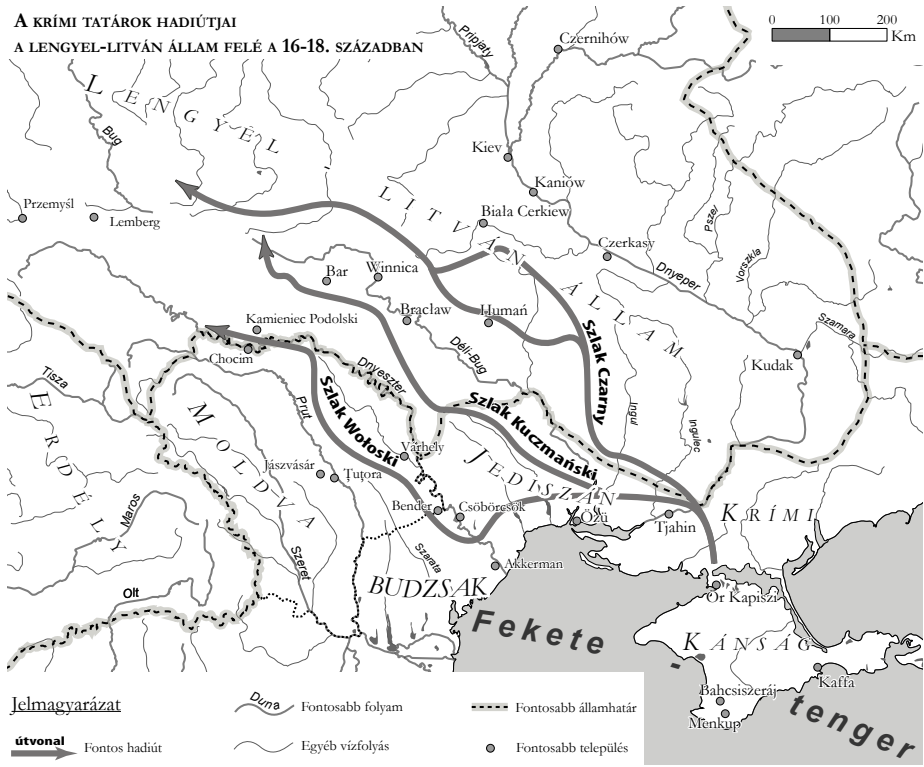
FÜGGELÉK

Térképek

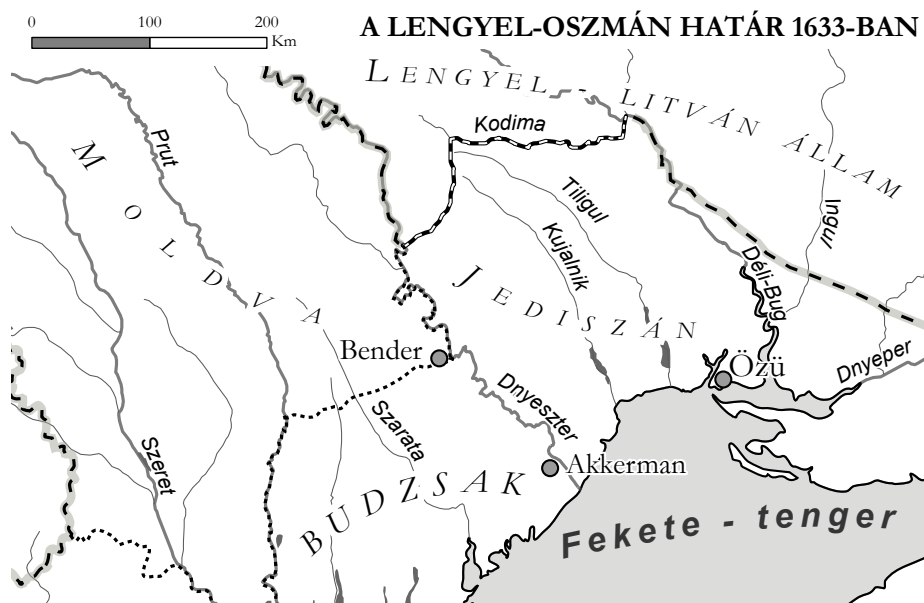
1. térkép.

**Á KRÍMI TATÁROK HADIÚTJAI
A LENGYEL-LITVÁN ÁLLAM FELÉ A 16-18. SZÁZADBAN**

2. térkép.

Jelmagyarázat

Prut	Fontosabb folyam		Fontosabb település
	Egyéb vízfolyás		1633-as oszmán-lengyel határ
			Államhatár

3. térkép.

Idegen eredetű kifejezések

Azab: a hadjáratok idejére a muszlim adófizetők közül toborzott katona. Az azabok a hadműveletek alatt adómentességet kaptak. Sokan közülük vagy a hadihajókon szolgáltak, vagy a várak őrzésével voltak megbízva.

Árpalik: elsődleges jelentése takarmánypénz. E javadalmazási forma a 16. század második felében terjedt el birodalomszerte. Kezdetben csak a beglerbégek, később már mások is megkaphatták egy-egy szandzsák jövedelmét a feladataikhoz kapcsolódó költségek biztosításához.

Beslü: öt (törökül *beş*) akcse zsoldért várszolgálatot teljesítő lovas katona.

Emin: arab eredetű kifejezés, jelentése biztos, megbízott. Az Oszmán Birodalomban rendszerint így hívták a kincstár által megbízott adószedőt.

Hász-birtok: az Oszmán Birodalomban a magas rangú tisztviselők szolgálati birtoka. Ugyanígy hívták azokat a szultáni birtokokat, amelyek közvetlenül a kincstár kezelésében voltak.

Hutbe: az iszlám világban a pénteki imát követő prédikáció, amelyben az előimádkozó (*hâtib*) a legitim uralkodó nevére kérte áldást.

Limán: a tenger menti szárazföld megsüllyedésével a síkvidéki folyók torkolatánál létrejött öböl.

Mirza: az arab-perzsa eredetű *emir-zâde* (magyarosan 'emír-fi') rövidített alakja, amely a tatár társadalomban az előkelő nemzetségek (férfi) tagjainak a címe volt.

Mukátaa: arab eredetű oszmán-török pénzügyi szakkifejezés. A kincstár bizonyos jövedelmek beszedését nem maga intézte, hanem ezeket a tételeket egy kezelési egységbe (*mukâta* 'a) szervezte, majd ennek behajtását egy vagy több adóbérlőnek, rendszerint három évre, egy előre megállapított összeg fejében átengedte.

Müteferrika: a szultánok és a vezírek kíséretének tagja.

Rája: arab eredetű szó, amelynek eredeti jelentése nyáj. Az Oszmán Birodalomban vallásra való tekintet nélkül ezzel a kifejezéssel jelölték az összes adófizetőt.

Rzeczpospolita: a latin *res publica*, 'köztársaság' jelentésű kifejezés lengyel fordítása. Ez az elnevezés azt az államalakulatot jelölte, amely az 1569-ben a Lublinban megkötött unióval jött létre, s a lengyel–litván állam 1795-ben bekövetkezett harmadik felosztásig állt fenn. Az unió megkötésekor a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség teljesen új alapokra helyezte az 1395-ben a krewói unió során megkötött államszövetséget, s a korábbi perszonaluniót felváltotta a reálunió. A Rzeczpospolita szinonimájaként gyakran használják a Köztársaság, a lengyel–litván állam, esetleg a lengyel nemesi köztársaság elnevezéseket is.

Szafavida-dinasztia: a történelmi Azerbajdzsán területén létrejött síita gyökerű vallási rendből kinövő perzsa uralkodóház, amely 1501–1722 között irányította Iránt.

Szandzsák: török eredetű kifejezés, amely az Oszmán Birodalomban egyszerre jelentett zászlót és (közepes nagyságú) közigazgatási egységet, amelynek az élén a szandzsákbég állt. Több szandzsák alkotott egy vilájetet.

Szerdár: az Oszmán Birodalomban a hadjáratok vezetésére kijelölt főparancsnok.

Ulusz: Dzsingisz kán uralkodása idején ezzel a kifejezéssel jelölték a Mongol Birodalmat. A halála után pedig, amikor a birodalom több részre szakadt, akkor a részbirodalmakat is ulusznak kezdték hívni.

Vilájet: az Oszmán Birodalom legnagyobb közigazgatási egysége, amelyet több szandzsák összevonásával szerveztek meg, az élén pedig a beglerbég állt.

A kötetet a Magyarágkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Üri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarágkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

Tatárok a lengyel–oszmán határvidéken

A 17. század első felében, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején az ereje teljében lévő Erdélyi Fejedelemség diplomatái Európa majd minden fontosabb országában megfordultak, a két fejedelem igyekezett a kor minden jelentősebb hatalmával szoros kapcsolatot ápolni. Mivel a fejedelemség az Oszmán Birodalom vazallusaként ezer szállal kötődött a Portához s ezzel együtt a két román vajdasághoz, valamint a környező oszmán tartományokhoz is, létfontosságú volt, hogy minden fejedelem lehetőségeihez mérten állandó képviselőt tartson fenn Konstantinápolyban. Az erdélyi diplomatáknak nemcsak szorosan az erdélyi államot érintő ügyekről kellett tájékoztatást adniuk a fejedelmeknek, hanem lényegében minden olyan értesülést továbbítaniuk kellett, amely akár a legcsekélyebb mértékben is érinthette az országot. Így sokszor találkozhatunk az erdélyi diplomáciai iratokban például az oszmán–szafavida háború egy újabb epizódjáról szóló beszámolóval, esetleg a Krími Kánság belső problémáit vagy a lengyel–oszmán kapcsolatok egy-egy viharos periódusát érintő hírekkel. Ezekben a dokumentumokban bizonyos időközönként rendre előkerül a budzsaki tatárok egyik vezetőjének, a Mangit nembeli Kantemir mirzának a neve, aki a 17. század tízes, húszas és harmincas éveiben az Erdélyi Fejedelemséget és a Krími Kánságot is magába foglaló lengyel–oszmán határvidék egyik megkerülhetetlen szereplője volt.

